
Academia Română
Institutul de Studii Sud-Est Europene

Sud-Estul European în vremea Revoluției Franceze

Stări de spirit, reacții, confluente

1994

Sud-Estul european în vremea Revoluției Franceze

Academia Română
Institutul de Studii Sud–Est Europene

**Sud–Estul european
în vremea
Revoluției Franceze**
Stări de spirit, reacții, confluente

Coordonator: Alexandru Dușu

Publicația apare cu sprijinul Fundației Soros Pentru o Societate Deschisă

1994

Cuprins

ALEXANDRU DUȚU: „Pînă nu vine iarna, primăvară nu se face“. Transformări în mentalitățile Sud–Est europene la început de secol XIX	7
CĂTĂLINA VĂTĂȘESCU: Martori occidentali și stări de spirit în Sud–Estul Europei (sfîrșitul secolului al XVIII-lea – primele decenii ale secolului al XIX-lea)	35
ZAMFIRA MIHAIL: Difuzarea oficială a știrilor și opțiunea românească (1789–1820)	51
EMANUELA POPESCU-MIHUȚ: Ideologie politică și propagandă în actele cancelariilor domnești din Țările Române (1775–1821)	73
Texte ilustrative	
Ce știau francezii despre Sud–Estul european	99
Călători și realități	107
Contacte prin carte și cultură	116
Contacte directe cu administrația și armata franceză	131
Activitatea diplomaților și agenților francezi	139
Războiul foilor volante și al broșurilor	169
Stări de spirit. Puterea princiară și opoziția în Principate	211
Manifestări revoluționare	238
Résumé: Le Sud-Est européen à l'époque des Révolutions – attitudes, réactions, confluences	277

Textele au fost transcrise, traduse și adnotate de:

LIA BRAD-CHISACOF: autobiografia lui A.Korays, raport răscoala din Smirna, proclamațiile lui Tudor Vladimirescu și Alexandru Ipsilanti, imnul lui Rigas

ZAMFIRA MIHAIL: foi volante, „Apel adresat popoarelor“ și discursul lui Carnot (Ms. 573)

ANDREI PIPPIDI: traduceri din „Revue historique du Sud Est Européen“, jurnalul lui Richelieu, memoriile lui Matija Nenadovic, raportul lui Pierre David, firmanul sultanului Mahmud; fragmente din cronica lui N.Stoica de Hațeg, Cuvîntul unui țăran către boieri

EMANUELA POPESCU-MIHUȚ: hrisoave ale domnitorilor fanarioți

LIDIA SIMION: texte din A.M.B. d'Hauterive, Fr. Recordon, Dionisie Eclesiarhul, Ioan Dobrescu, texte editate de Emil Virtosu, V.A. Urechia, D.V. Barnoschi, *Documente Humuzaki*, *Uricariul*, broșurile de la Buda

CĂTĂLINA VĂTĂȘESCU: cărți de călătorie, texte din *Documente Humuzaki*

Mulțumim lui Florian Dudaș pentru foile volante pe care le-a transcris și le-a comentat. Mulțumim, de asemenea, Dr. Robert Forrest (Boulder, Colorado) pentru textele din arhivele britanice (Public Record Office) pe care le-a transcris pentru acest volum; textele au fost traduse de Alexandru Dușu. În sfârșit, mulțumim colegului Paul Cernovodeanu pentru că ne-a încredințat textul inedit al lui Summerer din august 1806 și traducerea lui, precum și pentru observațiile pe care ni le-a transmis după lectura manuscrisului.

Cartea a fost încheiată în prima parte a anului 1989 și predată Editurii Științifice și Enciclopedice care, respectînd 'indicațiile' superioare, nu a dat curs unei lucrări ce dorea să marcheze un mare eveniment francez și european. Manuscrisul a fost înflorat cu semne de întrebare și a rămas în sertar. Mulțumim Fundației Soros că a acceptat să-l publice.

„Pînă nu vine iarna, primăvară nu se face“

Transformări în mentalitățile sud-est europene la început de secol XIX

Mișcările Sud-Est europene de la începutul secolului al XIX-lea sînt mult mai ample și puternice decît mișcările de eliberare precedente și ating obiective pe care acelea nu le-au urmărit: rezultatele lor marchează istoria europeană. În ce măsură a putut influența Revoluția franceză din 1789 aceste mișcări și în ce măsură fac ele parte din lanțul revoluțiilor europene? La aceste întrebări, răspunsurile nu se pot cantona numai în istoria diplomatică, militară sau, în general, politică; amploarea mișcărilor, rezultatele lor pe planul civilizației obligă pe istoric să treacă de ceea ce relatează șirul evenimentelor, pentru a surprinde semnificații, și de ceea ce se petrece în acest răstimp, pentru a înțelege raportul dintre durata lungă și înnoire. Pe această cale, istoricul pătrunde pînă în substratul mental al acestor mișcări. Mișcările sînt declanșate în condițiile unei crize accentuate a Imperiului otoman, care favorizează inițiativele autorităților locale și atrag intervențiile imperiilor interesate în succesiunea otomană. „Ayanii“ își arogă puteri pe care nu le-au deținut anterior și provoacă o anarhie pe care sultanul Selim al III-lea încearcă să o stăvilească; dar sultanul își pierde viața, mai ales datorită forțelor conservatoare, „ulema“-lele, păstrătorii tradiției. Mahmud al II-lea va relua, însă, șirul reformelor și va desființa pe teribili ieniceri în 1826. Conflictele armate au adus în această zonă trupe austriece și ruse care dezvăluiau un alt mod de viață, chiar dacă agresivitatea nu favoriza înțelegerea tuturor elementelor noi; s-au format corpuri de voluntari care au devenit nucleul unor armate naționale și au întreținut spiritul de revoltă¹.

Se impun, apoi, atenției izbucnirile rapide ale nemulțumirilor populare: în martie 1797, o neînțelegere între marinari greci și ieniceri a provocat o luptă care a sfîrșit prin a incendia orașul Smirna. De altfel, călătorii remarcă faptul că în văile de munte autoritățile otomane nu îndrăznesc să pătrundă: atît Pouqueville, cît și Rulhiere admiră pe mainoșii care păzesc intrările văilor din Moreea, dar același lucru se întîmplă în toate regiunile muntoase din regiune. În acest sens, merită reținută observația lui Nicolae Iorga că văile au jucat în această regiune rolul pe care l-au deținut cetățile în alte regiuni europene în apărarea și dezvoltarea libertăților politice². Din această stare de spirit izbucnesc revolte, de cîte ori se

oferă prilejul: Franco Venturi a remarcat pertinent faptul că revoltele din bazinul mediteranean, favorizate de pătrunderea flotei ruse conduse de Orlov în Mediterana în 1770, sînt fenomene care marchează sfîrșitul vechiului regim sau o criză structurală a acestuia³. Revoltele se transformă în lupte de eliberare cu un program clar la începutul secolului al XIX-lea, cînd revolta sîrbă din 1804 ducea la cucerirea autonomiei Serbiei, cînd mișcarea lui Tudor Vladimirescu din 1821 provoca restaurarea domniilor pămîntene, iar mișcarea Eteriei, declanșată în același an, sfîrșea prin cucerirea independenței statului grec. În toate aceste trei mișcări este evidentă trecerea rapidă de la mișcarea care și-a propus „restaurarea“ ordinii, la mișcarea care dorește înlăturarea vechiului regim.

Această transformare este consecința unei „revoluții în mințile oamenilor“, după cum afirma Alexander Hamilton într-o scrisoare din 1787, acea revoluție care în America și în Franța a produs efervescenta republicană⁴. Or, elaborarea proiectelor, a proclamațiilor, a constituțiilor sînt rodul mișcării intelectuale care s-a afirmat în regiune în ultima parte a secolului XVIII și care este azi denumită perioada iluministă sud-est europeană⁵; mișcările sociale și politice nu pot fi înțelese fără această reînnoire a structurilor și mai ales a atitudinilor mentale. Istoricul ceh Miroslav Hroch a propus o schemă în trei timpi a „renașterii naționale“ din secolul al XIX-lea a popoarelor mici – mai întîi intelectualii formulează idei patriotice, apoi o minoritate agită masele cu aceste idei, pentru ca, în sfîrșit, ideile să cuprindă masele⁶. Dar „modelul Hroch“, rezultat din analiza evoluției sociale, trebuie completat cu cercetarea conceptelor și imaginilor mentale care au dat formă gîndirii și acțiunii oamenilor. În acest sens, „jacobinii“ pe care negustorul și agentul francez Hortolan îi semnala ambasadorului de la Istanbul, Descorches, trebuie văzuți mai îndeaproape, pentru a înțelege mai bine atitudinea lor. Pentru aceasta vom aduce în discuție cărturari din secolele XVIII-XIX, pe Rajic și Dositei Obradovic, pe Paisji din Hilandar, pe Dimitrie Catargi și Daniel Philippidis, pe membrii Școlii ardelenene și pe toți cei care au redactat proiecte de reformă din rîndurile boierilor români⁷.

În mișcările sud-est europene predomină masa țărănească și de aceea ele au, la început, o orientare „tradițională“: convinși că există *un moment adevăr* la care trebuie totul raportat, cei care s-au revoltat cer „restaurarea“ ordinii și justiției, întemeindu-se pe o imagine a trecutului de glorie – vechile țarate sud-slave, Bizanțul, independența principatelor române; în viziunea revoltaților „tirania“ este o scandalosă încălcare a ordinii universale, lumea întregă fiind ierarhizată și așezată pe principii ferme. Dar, în acest cadru general, se simte forța unui concept care dinamizează spiritele: „patria“. Cei revoltați se simt solidari cu trecutul și cu principiile apărute de-a lungul secolelor, dar se simt solidari datorită legăturilor firești care îi leagă în familie, în sate, în „țara“ în care trăiesc și în care se simt

stăpîni, pentru că sînt primii veniți. Această „convingere unifiantă“ care apare în toate revoluțiile din secolul al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, fiind o condiție preliminară a lor⁸, conferă un sens limpede mișcărilor de la bun început: patriotismul intră în conflict cu planurile universaliste de organizare a lumii. Vigoarea acestui patriotism dezvăluie un fenomen ce este ocultat de dilema în care se lasă prinși istoricii care urmăresc realitățile sud-est europene prin prisma cunoștințelor lor despre Apus; de aici întrebarea insistentă dacă în aceste mișcări ce par impregnate de un „obscurantism ortodox“ poate fi activă o conștiință națională⁹, cu atît mai mult cu cît s-a putut chiar susține că naționalismul sud-est european a apărut, în secolul al XIX-lea ca reflex al naționalismului occidental mai timpuriu¹⁰. Reluînd observații ale călătorilor în acest secol sau ale emisarilor francezi, istoricii contemporani apreciază că factorul confesional a fost prea puternic pentru a putea fi vorba de o conștiință națională. Atît consulul Parant, care afirmă grăbit că nu poate fi vorba de o opinie publică în Moldova, cît și Pouqueville în însemnările sale susțin că „superstiția“ continuă să domine în această parte a lumii.

Cert este că aspectele confesionale sînt evidente, dar ele nu au același conținut ca cele din Franța medievală. După afirmația inspirată și exactă a lui Hans-Georg Beck¹¹, biserica ortodoxă a devenit, după instaurarea otomanilor în Balcani, o „biserica a oprimaților“ care a întreținut, prin imaginea reînnoită a trecutului¹², speranța unei eliberări complete de dominația străină. Nu numai scrierile lui Jovan Rajic sau *Stematografia* lui Christofor Zefarovic au mobilizat cugetele oamenilor prin evocarea epocilor de glorie și libertate, ci și canonizările de martiri greci executați de puterea otomană¹³ sau cărțile care erau folosite la slujbe, precum culegerea de laude adresate sfinților sîrbi, apărută în Țara Românească, în 1761, cu indicația clară din prefață „ca amintire și ca exemplu spre imitare pentru poporul sîrbesc“¹⁴. Chiar literatura escatologică denotă nu o simplă ignorare a normelor raționale (care sînt trecute pe un al doilea plan în orice scriere utopică), ci o proiectare în viitor a unei așteptări colective¹⁵. Această fuziune a aspirațiilor populare cu principiile extrase din cărți sacre și de înțelepciune s-a petrecut fără șocuri datorită faptului că în sud-estul european nu a apărut o cultură clericală complet separată de cultura țărănească: în condițiile unei agravări a dominației străine, ca limbă și confesiune, și a apariției unei administrații haotice care măcina existența cotidiană, factorul tradițional de solidaritate s-a cristalizat rapid în conștiința de sine: „naționalismul cultural“ a devenit un suport al naționalismului politic orientat spre realizarea unității naționale și înfăptuirea unui stat independent¹⁶.

Sentimentul unei comunități întemeiate pe obiceiuri și convingeri similare din mediile țărănești, a fost consolidat de clericii care infuzau colectivității idei despre lume și om capabile să transforme o stare difuză de identitate în conștiința

de sine. Este ceea ce a fost constatat în mediile sîrbe, române și grecești¹⁷, într-un răstimp în care noțiunile „patrie“ și „națiune“ se suprapuneau în Franța revoluționară¹⁸. Noile idei au fost acelea care au propus noi obiective „naționalismului cultural”, îndreptîndu-l spre revoluția armată, o direcție pe care clericii nu au disuadat-o, după cum se înțelege din atitudinea față de Tudor Vladimirescu a lui Iosif al Argeșului sau a clericilor sîrbi și greci; dar, concomitent, ei au condamnat „ateismul“ revoluționarilor francezi. De aici și ambiguitatea din atitudinea Patriarhiei din Istanbul care a imprimat *Didaskalia Patrike* în 1798, împotriva „voltairiștilor“ și în favoarea supunerii față de sultan, scriere considerată de către Poarta otomană a fi incitat la revoluția greacă din 1821, fapt pentru care patriarhul ecumenic Grigorie al V-lea a fost spînzurat. De fapt, cazul grec este mai complicat deoarece în imaginea trecutului nu apare numai o epocă „greacă“ strălucită, ci și o epocă în care un imperiu „grec“ a dominat în Balcani. De aici, tendințele „imperialiste“ care pot fi surprinse în recomandările date popoarelor balcanice de a părăsi limba națională în favoarea limbii grecești, ca la Daniil din Moscopole, în 1802, precum și tendința opusă de a elimina din viața contemporană imaginea bizantină, pentru motivul că, la acea oră, consolida prestigiul clericilor, ca în *Elliniki Nomarchia* din 1806. „Evangheliismul cultural“ grec este o indicație a tensiunii dintr-o mișcare intelectuală care-și căuta propriile baze.

Ceea ce merită subliniat este faptul că mișcările de eliberare din Sud-Estul european se întemeiază, fiecare în parte, pe o „cultură comună“¹⁹ în care se întîlnește tradiția orală din sate cu scrierile adresate țăranilor de cărturarii iluminiști care dau curentului Luminilor o direcție predominant didactică; accentul cade pe limba vorbită și el accelerează procesul cristalizării unor subculturi care destramă cultura impusă, cu puțină aderență în sate, datorită opoziției confesionale, și cu o aderență superficială, la nivelul modei, în mediile legate de administrarea puterii; procesul este accelerat de avansul continuu al culturii tipărite, care s-a dezvoltat pe teritoriul național în Principatele Române, iar pentru sîrbi și greci la Veneția și mai tîrziu la Viena. Chiar și otomanii se află sub această influență în timpul sultanilor reformatori Abdul Hamid I și Selim III, cînd este reluată activitatea tipografică inițiată, în 1725, de Ibrahim Mütferrika; sînt tipărite nu numai cărți de interes militar și tehnic, ci și un *Tableau des nouveaux réglemens de l'empire ottoman*²⁰.

Transformările care au avut loc în mentalitate și care au dat o nouă orientare șirului de revolte împotriva autorității Înaltei Porți pot fi surprinse, pe de o parte, în continua accentuare a laturii eroice din poezia populară²¹, iar pe de altă parte în avansul culturii tipărite care, ca peste tot în lume, a adus cu sine un spor de reflexie și gîndire națională. Cel mai interesant fenomen este expansiunea cărții populare care la început de secol XIX îmbrățișează în domeniul său scrieri de proveniență diferită, numai datorită faptului că se bucurau de circulație intensă în ȕrgurile

europene; așa se face că alături de romanele tradiționale cavalerești, tipografiile au produs traduceri din Restif de la Bretonne, J. F. Marmontel, din C.-M. Wieland sau Pietro Metastasio, provocând o restructurare a literaturii tradiționale²². Se adaugă invazia circularelor, proclamațiilor trimise de autoritățile ruse și austriece, care au introdus în existența cotidiană a satului știrea de pe câmpul de luptă aseasonată cu o interpretare care era luată sub beneficiu de inventar, deoarece se însoțea cu măsuri opresive; or, dacă tiparul a sporit distanța dintre cei atașați culturii orale și cei care formau lumea cărții, în primele sale trei secole de existență, apariția ziarului și a broșurilor de largă difuzare a contribuit direct la mobilizarea conștiințelor care, în timpul Revoluției Franceze, au unificat reacția împotriva monarhiei și programul de revendicări²³.

Aceste forme de expansiune a culturii tipărite au fost favorizate de dezvoltarea rețelei de școli, care, chiar dacă nu a provocat o „Leserevolution”, a dat continuu prestigiu cuvântului tipărit și discursului rațional. Studiile recente despre prenumerații din mediile sârbe, grecești și bulgare îngăduie urmărirea traseului parcurs de carte în medii geografice și sociale – clerici, negustori, profesori, oameni trecuți prin școli, care laolaltă au luat atitudine în timpul mișcărilor revoluționare. Mai intens alfabetizate au fost regiunile grănicerești austriece – Slovenia, Croația, Vojvodina, Banatul, Transilvania. Foarte interesant este cazul Banatului, unde procesul de alfabetizare a avut un caracter intensiv, astfel că, în scurt timp, a apărut o pătură instruită de nivel minim; între 1768 și 1802, numărul școlilor sârbești a crescut de 1,7 ori, iar al celor românești de 14,2 ori. Mare parte dintre prenumerați se recrutează în mediul român, ca și în Croația, din rîndul clericilor, al funcționarilor, al nobilimii de rang mic; în rîndul grecilor, cei mai numeroși sînt cei care trăiesc în afara teritoriului grec. S-a apreciat că între 1749 și 1832 au apărut circa 200 de titluri grecești la care au subscris aproape 30000 de persoane, dar că numai 7% din cei care au subscris locuiau în Grecia. Putem conchide că acolo unde cartea tipărită a luat un viguros avînt, sprijinindu-se pe centre ale „diasporei” apar, concomitent, semne ale unei tensiuni dintre „intelectualii” din „Europa” și „șăranii” din interior, în timp ce acolo unde dezvoltarea a fost treptată s-a continuat dialogul dintre realitate și scris. Dar distanța dintre oraș și sat se va adînci progresiv în secolul al XIX-lea, în toată această regiune europeană²⁴.

Traseul cărții dezvăluie, concomitent, progresele secularizării gîndirii care, peste tot, a fixat noi obiective conștiinței politice²⁵, iar în mediul otoman a provocat un veritabil șoc, întrucît demnitarii otomani descopereau pentru prima oară în Europa nu o lume care le era opusă, ci o lume care era complet diferit construită²⁶. Progresul spiritului laic este evident în cronicile române de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor. Este adevărat că toți autorii fac apel la vechi

principii, dar nu pentru a reliefa caracterul harismatic al domniei; ceea ce predomină este „enteresul”, cum spune Dionisie Eclesiarhul care se ocupă pe larg de evenimentele din Franța și de răscoala sîrbă, iar interesul domnilor este să facă repede avere, mai înainte de mazilire. Alexandru Ipsilanti, altfel la mare distanță de aventurierii care au apucat tronul principatelor, „au fost dat voie locuitorilor țării ca oricine ar ști că sînt undeva bani îngropați în pămînt, să sape, și găsind cevaș, să arate la domnie și să i se dea și aceleia parte, din care voie s-a pornit lumea de și-a rupt oasele răsturnînd pămîntul și ziduri vechi“. Goana aceasta după căpătuială care oferă, într-o lume instabilă, mirajul unui Eldorado posibil, pare firul conducător al cercului puterii. Niciunul dintre fanarioți nu se eliberează de această iluzie; chiar dacă mai pretindeau că poartă harisme, ei nu mai convingeau. Mai mult, principele este mai dezinteresat de binele obștesc decît boierii: boierul Andone se opune unei pașale lacome de daruri, în timp de Grigore Ghica al II-lea „nu putem arăta cîtă grijă avea“ să-i dea tot ceea ce ceruse „deplin“. La această eroziune a caracterului vechi al puterii domnești se adaugă neputința principilor de a demonstra că sînt buni administratori, buni judecători, buni apărători ai țării; ei caută să accentueze caracterul „paternalist“ al puterii, în spiritul veacului, dar nu au capacitatea de a desfășura o amplă operă socială și o orbitoare ostentație, astfel că cișmelele pe care le fac, simple obligații, sînt prezentate de cronicarii curții ca nemaipomenite daruri, care, în fond, nu puteau impresiona pe oamenii hătuiți de slugile domnești²⁷.

Treptat, pătrund în gîndirea oamenilor date despre avantajele noilor tehnici și ale cunoștințelor despre univers și despre corpul omenesc; iluministii contribuie direct la acest progres întrucît au dat activității lor un caracter didactic. Avansul cunoștințelor științifice își lasă amprenta asupra gîndirii oamenilor politici care încep să elaboreze programe și, mai mult, teorii politice; se formează ideologiile în care Revoluția Franceză va fi mereu prezentă și care vor da roade în revoluțiile de la 1848. Încă din perioada pe care o studiem, însă, se impune în conștiințe ideea de libertate care apare în toate actele publice ale celor trei mișcări revoluționare – sîrbă, greacă și română – și ca un concept dominant în memoriile adresate lui Napoleon de către români și cu precădere în scrierile intelectualilor români din Transilvania care au cerut dreptate pentru cei care formau majoritatea în principat și erau lipsiți total de drepturi politice²⁸.

Caracteristic pentru climatul mental din Sud-Estul european la începutul secolului al XIX-lea este destrămarea solidarităților izvorîte din vechea „Pax Ottomanica”: desacralizarea puterii, abuzurile funcționarilor Porții, fenomenele de anarhie din imperiu arată celor care au acceptat termenii unor înțelegeri cu Înalta Poartă că ea nu mai este capabilă să asigure respectarea lor. Între programul imperial și patriotismul oamenilor din Balcani și din principatele dunărene apare

un conflict ireductibil; în locul vechii tradiții întemeiate pe respectul față de autoritatea care acționează conform unor principii, apare ideea autorității care răspunde dezideratelor populare. Încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, spune Franco Venturi, se formează un curent de sensibilitate care străbate Europa și care află „în patriotism expresia sa cea mai vie și mai activă”.²⁹ Fenomenul este confirmat de mișcările din Vojvodina și Transilvania, unde revoltele au contestat nu autoritatea sultanului, ci a unei nobilimi care se crampona cu toată puterea de vechile privilegii și de principiile cele mai conservatoare; de aceea, Brissot a văzut în răscoala lui Horea din 1784 o manifestare care se încadra în lanțul inaugurat de revoluția americană.

Despre desfacerea solidarităților în cadrul imperiului vorbește în termeni convingători un martor al evenimentelor. Fost locotenent în regimentele din Alsacia, Emile Gaudin străbate Europa și ajunge în Imperiul otoman, în 1791, unde va deveni al doilea secretar de ambasadă și se va dovedi devotat „cetățeanului” Descorches pe care Poarta refuza să-l recunoască în calitate de ambasador. În 1795, după reluarea relațiilor franco-turce, Gaudin este trimis consul la București de către ambasadorul Raymond Verninac. Rămîne aici numai pînă în vara anului următor, cînd acuzat că este emigrant este trimis în Franța să se disculpe; va fi reintegrat și trimis să facă propaganda în mediile grecești. În 1822, cînd revoluția greacă va fi în deplină desfășurare, el va scrie o broșură cu un caracter clar filoelen, dar cu reflexii instructive: *Du soulèvement des nations chrétiennes dans la Turquie européenne...* (Paris, 1822, 119 p.) Sursele sale sunt stagiul îndelungat la Istanbul și mai scurt la București, precum și principele Alexandru Moruzi și marele spătar Dumitrache Manu; de asemenea, Gaudin evocă legăturile sale cu doi oameni devotați Franței, Dimitrie Turnavitu și Rigas Velestinlis. Autorul îi favorizează pe greci și începe capitolul dedicat lor cu o exclamație lirică: „Cît de multe emoții stîrnește în noi doar numele de Grecia”, entuziasmul său fiind , ca al tuturor filoelenilor, un ecou al studiilor clasice și de aceea grecii celebri sunt cei antici, dintre contemporani nefiind menționat decît un singur cărturar, Codrika... agent francez! Datele despre români sunt relative sau inexacte, așa cum cele despre bulgari și sîrbi sunt sumare.

Dar interesante sunt considerațiile lui Gaudin despre anacronismul unui imperiu care este dominat de o tradiție sclerозată, pentru că, scrie el, otomanul este sclavul obiceiului. De cealaltă parte se află cei robiți care se opun dominației în numele religiei „care a țesut legături de fraternitate cu ajutorul cărora toți cei aflați la depărtări sau împrăștiati sunt cu ușurință și repede reuniți într-un același fascicol pentru a forma o comunitate de speranțe, de aspirații și de acțiune, precum și prin amintirile Greciei eroice și luminate, ale cărei rămășițe și vestigii materiale, capodoperele intelectuale ce s-au păstrat și tradițiile mai mult sau mai puțin fidel

transmise, au fost o hrană permanentă de speranțe ce alină și de dorințe pline de nerăbdare de a reînvia patria antică, pășind pe urmele celor mai glorioși strămoși“. Preluând apoi o idee ce sta la inima celor care l-au informat, Gaudin scrie că imperiul nu are viitor în Europa deoarece supușii otomani nu se stabilesc pe aceste teritorii decât provizoriu; ei nu exersează meserii care să presupună o pregătire temeinică, ca arhitectura, sau o așezare solidă și stabilă ca aceea de meseriaș, ci preferă să facă comerț mărunț care le permite să plece când doresc. „Pe cât ar fi de absurd să pretindem că acest mod de existență al otomanilor a fost una din cauzele revoltei creștinilor din *raiale*, pe atât este de rațional să deducem dintr-aceasta că otomanii nu se consideră *autohtoni*, adevărații indigeni, proprietari ai solului european pe care l-au cucerit și că, dimpotrivă, ei se consideră că stau pe un pământ străin care nu este adevărata lor patrie și de aceea ei cred că reședința lor este aici pe de-a-ntregul trecătoare“. Otomanii au desigur o încredere deplină în superioritatea lor politică și în forța lor morală. „Dar, abuzurile și excesul unei puteri care nu a fost încă contestată nu sunt suficiente pentru a conferi drepturi inatacabile acestei superiorități politice, acestei forțe morale. Bazele cele mai reale și mai solide pe care se pot ele întemeia sunt preeminența luminilor, a talentelor, a virtuților politice, militare și civile, o lungă experiență în transmiterea și primirea binefacerilor și a serviciilor. Dacă cei către care sau mai curînd împotriva cărora s-au exersat pînă acum, ajung să constate că aceste baze nu există și că singurul drept în virtutea căruia ele au fost impuse este cel al celui mai puternic, ascultarea lor va înceta curînd”³⁰.

Emile Gaudin observă perfect că mișcările din Sud-Estul european nu au fost nici răscoale de tip medieval și nici revolte cu obiective ușor de satisfăcut. Ele s-au încadrat în lanțul revoluțiilor europene și prin contacte directe cu Republica Franceză și cu Imperiul napoleonian, mai ales prin teritoriile grecești și iugoslave care au intrat sub administrația franceză.

Revoluția Franceză a fost cunoscută prin transmisia orală care a atins mediile țărănești și toate straturile sociale, ca și prin tiparul care a invadat regiunea, în acest răstimp. Astfel, în cronicile române sunt tot mai frecvente informațiile despre activitatea unor agenți francezi, care, din timpul regalității, acționau în aceste regiuni: este cazul „unui frînc, anume Lințul, care intrase în rîndul boierilor“ din Moldova și care avea să-și piardă viața la Istanbul într-un joc mare în care intrase și ambasadorul Franței. Acest François-Thomas Linchoult, ca și Pierre de la Roche, dovedeau că Franța se implica tot mai mult în aceste regiuni; într-un moment în care solidaritățile se transformau, știrile despre o țară care lupta pentru libertate s-au răspîndit rapid. Aportul principal este al agenților, consulilor, ambasadorilor francezi, care se expuneau unor dure represalii. Astfel, Constantin Stamati refuza să devină reprezentant neoficial al Principatelor dunărene, deoarece,

scria el ambasadorului Verninac, „trebuie să observ cetățeni, cu toată sinceritatea unui republican și ca un om care a trăit un bun răstimp în străinătate că sistemul agenților secreți trimiși de la Paris a devenit prea strigător, prea ușor de mirosit, dacă-mi permiteți expresia trivială, pentru ca un francez să poată servi sub acest titlu în străinătate, oricât zel și inteligență ar avea”³¹. Din rapoartele consulilor, care au fost foarte activi la Raguza și la Travnik, în Bosnia, la Iași și București, știm că ideile Revoluției s-au răspândit în medii diverse; Parant scria de la Iași că boierii tineri ascultă cu atenție ceea ce li se spune despre Revoluție și că prin studiile pe care le fac este de așteptat ca „principiile franceze să exerseze și aici ca și aiurea influența lor dulce și binefăcătoare”³².

O altă cale orală a fost cea a relatărilor celor întorși din prizonierat, în special români transilvăneni și sârbi sau croați: ei au vorbit celor de acasă despre transformările din Franța, precum și despre un nou imperiu care intrase în vechiul joc al împăraților. În acest sens, întâlnim memoriile ale soldaților români adresate Curții de la Viena pentru acordarea de noi drepturi ca răsplată pentru jertfele făcute la Piave, la Rivoli, în 1796 sau în Tirol, în primăvara lui 1797, după cum rezultă din memoriul capelanului Ioan Nemeș și al căpitanului Petru Meheși care cereau să se acționeze la Curte „pentru răsuflarea neamului nostru”³³, așa cum întâlnim și expuneri în termeni fermi, precum este pasajul din *Supplexul* trimis cancelariei imperiale în 1804, în care se arată că „ostașii care au venit din prinsoarea franțozului multă descoperire au făcut fraților săi și neamurilor sale despre starea Țării Frîncești, de unde se culege a crede că de nu se va face îndreptare și ușurare acestui neam asuprit, cu anevoie se va ținea, fără pericol, îndelung sub jugul greutăților în care se află”³⁴. Napoleon a devenit curînd un erou legendar în imaginația celor care i-au ascultat pe soldații iugoslavi reveniți din campanii sau pe soldații români: așa a apărut în Transilvania cîntecul „Ticălosul Bonaparte”. De aceea ar trebui să cunoaștem mai multe despre propaganda franceză în rîndul prizonierilor, după cum ar trebui să aflăm mai amănunțit regimul prizonierilor francezi din lagărele austriece, unde au provocat mișcări de simpatie³⁵. Știri despre Franța au fost aduse de tineri care „hălăduiseră” prin Europa sau de călători ciudați, precum cei descriși de Stoica de Hațeg. Tot pe cale orală a circulat zvonul, cu precădere în mediul curților voievodale de la Iași și București, unde se strîngeau informațiile adunate din diverse surse (Hortolan, de exemplu, semnala faptul că principele de la București strîngea date despre intențiile curții de la Viena cu ajutorul ambasadorului Prusiei în acel oraș!). Așa s-a aflat curînd despre înțelegerea franco-rusă de la Tilsit care tăia speranțele într-o intervenție franceză în favoarea Principatelor dunărene, deoarece se ajunsese la un „tîrg”.

Prin intermediul tiparului știrile au pătruns în medii largi și destul de rapid: un adevărat război al foilor volante a răspândit cele mai contradictorii informații

ascuțind spiritul critic al cititorilor și ascultătorilor. Știrile au fost deformate de autoritățile ruse și austriece care pretindeau că francezii vin să subjuge popoarele: broșuri tipărite la Budapesta au dus o campanie sistematică împotriva lui Napoleon și a ideilor pe care le reprezenta el. Știrile au pătruns în sate, unde foi volante austriece și circulare rusești au fost obligatoriu citite la întrunirile de la biserici și din târguri, întrucât făceau propagandă pentru înrolarea tinerilor în armatele ostile lui Napoleon. În Transilvania înrolarea s-a făcut cu mijloace violente prin prinderea tinerilor care veneau duminica la horă, de unde se poate deduce „entuziasmul” românilor pentru cauza habsburgică. Se adaugă comerțul cu carte, care adesea a introdus deliberat carte incendiară în principatele române, după cum ne indică transportul din 1797 al lui Markide Puliu (cu broșuri cuprinzând *Declarația drepturilor omului și Constituția Statelor Unite*) sechestrat mai înainte de a fi difuzat.

Deosebit de eficiente au fost ziarele pe care autoritățile franceze le-au scos în teritoriile ocupate sau la ambasada de la Istanbul: astfel, la Ljubliana, „Le Télégraphe officiel” a fost redactat de cunoscutul scriitor Charles Nodier care avea să introducă în ziar foiletonul și să realizeze, astfel, „un mijloc de înțelegere progresivă și amicală între ocupanți și țară”. La Istanbul a apărut „Gazette Française de Constantinople” și „Bulletin de la Légation de la République Française près la Porte Ottomane”. Publicațiile franceze și-au asigurat curînd o largă audiență de vreme ce puteau alarma pe ambasadorul Marii Britanii la Istanbul, J. Spencer Smith, care anexînd la rapoartele sale producția tipografiei puse în funcție mai înainte de sosirea lui Aubert Dubayet în locul lui Raymond Verninac, în toamna anului 1796, aprecia că Poarta va trebui să ia curînd măsuri pentru a stăvili alianța ce se formează între „principiile pariziene și răsculații din Levant – croați, bosnieci, muntenegreni, bulgari, arnăuți, mainoți, candioți și mulți alții”, mai ales că noua „legație venețiană fusese contaminată de boala tiparului și ea folosește tipografia franceză pentru publicații de genul celei din anexă”, unde se afla o broșură cu indicația „anno primo della Liberta Italiana”. În numărul 20 Ventôse an 5 (10 martie 1797) se afla o „Ode sur la prise de Mantoue” compusă de un cetățean francez ajuns, „ca Ovidiu pe țărmul Mării Negre”³⁶. În mediile din preajma consulilor și aflate intens sub influența periodicelor pe care le scotea ambasada franceză de la Istanbul s-au aflat cei care au făcut traduceri de apeluri revoluționare (cum este de pildă Ms. 573 de la Biblioteca Academiei din București, reproduș în antologie) sau au răspîndit idei ale Revoluției Franceze, ca Rigas Velestinlis, autorul *Carmagnolei* grecești și al proclamației revoluționare din 1797, direct inspirată de ideile de libertate, egalitate și fraternitate, ori ca Ion Budai-Deleanu care evoca dezbaterile din Adunarea franceză și figura de eliberator a lui Napoleon în cel mai important poem român al epocii, *Țiganiada*.

Spiritul de revoltă a devenit spirit revoluționar sub impulsul acestor contacte, dar mai ales sub influența unei imagini cu un rol determinant în orientarea conștiinței colective: imaginea Europei luminate. O întâlnim schițată în scrieri de la mijlocul secolului al XVIII-lea și clar afirmată în texte scrise de Dimitrie Catargi sau de românii Gavril Callimachi sau Grigore Rîmniceanu, acesta din urmă autor al unui elogiu inspirat de articolul „Europe“ din *Enciclopedia franceză*³⁷. Imaginea Europei luminate dezvăluie o dramatică schimbare de alteritate de la opoziția dintre Sud-Estul ortodox și „Europa catolică sau protestantă”, mai puternică în mediile din Fanar, la opoziția dintre Sud-Estul european, ca parte a Europei luminate, și Orientul sau Asia, care stagna. Preluând idei din arsenalul intelectualilor occidentali, cărturarilor sud-est europeni au conturat o imagine negativă a secolelor de dominație otomană, iar „Orientul“ a devenit alteritatea în funcție de care s-au definit noile state și culturi naționale din această parte a Europei. Se adaugă rolul ce a revenit principatelor române, care, bucurându-se de un statut internațional clar stabilit, au polarizat atenția autorilor de memorii din timpul revoluției sârbe, așa cum au oferit o bază de pornire mișcării lui Alexandru Ipsilanti³⁸. Activitatea intelectuală a inspirat pe cei care au venit în contact cu ea și au putut urmări evoluția unei gândiri care căuta forme noi de organizare a statului și de afirmare a națiunii, unele proiecte, ca cel al „republicii aristo-democraticești“ din 1802 sau proiectul lui Ioan Cantacuzino în care se prevedea un rol și celei de a treia stări³⁹, fiind clar inspirate de mișcarea de idei franceză.

Cît de adînc a pătruns curentul de idei venit din Occident? Nicolae Iorga se îndoia că agitația revoluționară a cuprins întreaga națiune în Franța: „ceea ce ni se pare nouă adesea o mișcare tumultuoasă a unei națiuni întregi, solidare, care luptă pentru cîștigarea libertăților se reduce la o agitație superficială, influențată de raționalismul cartezian și sprijinită de o literatură a curtenilor“⁴⁰. Nu se poate susține că mișcările populare din Sud-Estul european au fost ghidate de conceptele revoluționare elaborate în Franța sau în alte țări ale continentului; dar sigur este că și aici marea majoritate s-a pus în mișcare. Ca și în alte zone europene ciocnirea nu a avut loc între vechile solidarități și ideologia abstractă revoluționară, cum sugerează Iorga, ci între patriotismul organic și cel organizat. În timp ce primul tip de patriotism se întemeiază pe nucleele vii ale societății – familia, parohia, cartierele orășenești – și caută să plămădească statul după chipul lor, patriotismul organizat este elaborat de deținătorii puterii. Dar ei nu mai pot acum să ceară supușilor o ascultare umilă sau filială, ci îi îndeamnă să trăiască – să cugete și să se comporte – ca cetățeni ai unui mare organism, dirijat, bineînțeles, de capul încoronat. „Dragostea de patrie, bunăstarea monarhiei, iată, dragul meu frate, singura pasiune care mă animă”, scria Iosif al II-lea fratelui său Leopold, în 1768, asociind semnificativ patria și monarhia. Ideologiile au politizat ambele forme de patriotism, provocînd apariția naționalismului ca doctrină și a misionarismului marilor state chemate să realizeze o ordine milenară.

Patriotismul organic a evoluat datorită presiunii exercitate de noile tehnici și cunoștințe care au operat la nivelul existenței cotidiene și mai puțin la nivelul viziunii despre lume; de aici acea aparență confesională a conflictului dintre greci și sârbi, pe de o parte, și otomani, pe de alta. Dar în ciuda unor concepte care nu și-au pierdut prestigiul, importantă a fost apariția treptată a noilor concepte și mai ales modificarea conținutului unor vechi noțiuni cu prestigiu, precum „mîntuire”, care a însemnat eliberare, sau „ethnos” care după ce a desemnat pe păgîni sau pe străini a ajuns să se confunde cu cel de „rasă” („ghenos”) și cu noțiunea de „națiune”, în sensul ei occidental, francez, și să susțină programul revoluției grecești⁴¹. Conceptul care a polarizat conștiințele a fost cel de „libertate”: eliberarea este scopul urmărit de toate cele trei mișcări revoluționare. Într-un memoriu din 1807, redactat probabil de Ion Budai-Deleanu, se afirma limpede că în rîndurile românilor din Transilvania, lipsiți de drepturi politice de către autoritatea habsburgică și nobilimea ungară sub motivul că fiind un „popor de țărani”, ei nu au conștiință politică, „ura lor față de robie este imensă, mîndria lor de neîngenunchiat atunci cînd își spun români de lege și de sînge”⁴².

Patriotismul organic s-a cristalizat în programe și proclamații și s-a afirmat împotriva patriotismului organizat, care era proclamat de actele publice ale Înaltei Porți, profund atașată concepției tradiționale despre caracterul sacru al puterii, precum și ale principilor fanarioți care adaptau concepția tradițională la exigențele veacului în sensul politicii urmate de „despoții luminați”. În timp ce proclamațiile revoluționare pun accent asupra „patriei”, „slobozeniei”, „dreptății”, circularele care doreau să manipuleze pe țărani în scopul îndeplinirii obiectivelor urmărite de casa imperială sau de curțile princiare evocă „datoria către împăratul”, „cătră țară”, către „legea creștinească”⁴³. Interesant este cazul, de la începutul secolului al XIX-lea, al lui Ioan Dobrescu întrucît el dă glas succesului înregistrat de propaganda curții fanariote la nivelul mediu al structurii mentale românești. Viziunea tradițională despre lume a fost manipulată cu iscusință de puterea politică, astfel că mințile credule au ajuns să susțină că nimic nu trebuie schimbat din așezarea politică și socială. Moștenind idei din cultura bizantină, unde ierarhia socială fusese prezentată drept o replică terestră a ierarhiei cerești, cărturari cu un nivel mediu intelectual au îmbrățișat ideile vehiculate de propaganda princiară și au considerat schimbarea drept o răsturnare a ordinii cosmice. Se poate urmări, în cazul lui Ioan Dobrescu, modul paradoxal în care patriotismul organizat devine atașament față de o putere care nu se interesează de „patrie”.

Patriotismul organic a ajuns să formuleze programe și revendicări temeinic argumentate sub impulsul imaginii Europei luminate care promitea o lume în care justiția, dreptatea, libertatea aveau să predominie, iar societatea avea să devină o mare familie și nu un teren pe care cei puternici vînau pe cei slabi. Dar patriotismul organic a putut duce și la naționalismul exclusivist, atunci cînd a transformat în

teorie revendicări de scurtă respirație și de îngust orizont. Creșterea continuă a patriotismului organic, de la stare difuză de conștiință politică la o conștiință politică limpede, sub impactul imaginii Europei și prin asimilarea conceptelor elaborate de intelectuali, a fost un proces de durată pe care revoluția l-a precipitat și cristalizat.

În acest sens, se poate susține că întreaga construcție a noilor societăți sud-est europene s-a făcut „de jos”, așa cum ne spune marele istoric Robert Lopez că a apărut Europa medievală, după ce s-a prăbușit Imperiul roman: nu în sensul ierarhiei sociale, ci al nivelelor mentale. Dacă Europa medievală a apărut prin mișcarea imprimată vieții continentale de noile formații sociale, după prăbușirea imperiului, modernizarea Sud-Estului european a pornit de la nivelul cotidian, acolo unde moda și tehnica fascinau pe orășeni și în parte pe țărani, pentru a cuprinde apoi nivelul sensibilității și al gândirii clare. Imaginea Europei luminate a câștigat conștiința colectivă pentru că elogiul adresat acesteia de cărturari, precum și noile măsuri administrative ale „absolutismului luminat” care a intervenit direct în organizarea timpului și a existenței umane a corespuns stării de spirit a celor care doreau să trăiască „civilizat”. După 1821, dorința de a trăi după norme ce păreau „superioare” a dus la respingerea normelor tradiționale: sfârșitul vechiului regim a însemnat în Sud-Estul european, ca în întreaga Europă, sfârșitul unei lumi, altfel organizată, altfel construită mental, altfel orientată⁴⁴. Dar transformările, chiar dacă lente și puțin aparente, au avut loc în profunzimile acțiunii. Vorbind de societatea română, Valentin Al. Georgescu remarca faptul că în condițiile obiective date, impactul Revoluției Franceze asupra românilor nu putea fi răscolitor. „Printre condițiile defavorabile putem menționa depărtarea geografică, războiul austro-ruso-turc din 1787-1792 urmat de revolta lui Pazvan Oglu și de ocupația rusă din 1806-1812, dominația otomană capabilă să juguleze în fașă orice tentativă revoluționară, orice mișcare serios revendicativă, vecinătatea puternicelor regimuri conservatoare din Austria și Rusia, forța clasei dominante din principat, absența unei burghezii dinamice și revoluționare, politica negativă și de abandon a lui Napoleon față de principate. Concluzia care se impune este că Revoluția nu avea cum să exercite direct și rapid o influență notabilă și de o oarecare amploare asupra structurilor sociale și a instituțiilor. Dar această concluzie la nivel instituțional contrastează cu locul considerabil pe care l-a deținut Revoluția Franceză în istoria evenimentelor, a ideilor și a mentalităților, precum și în politica principatelor”⁴⁵.

Așa cum „naționalismul cultural” a premers afirmarea națiunii politice în Sud-Estul european, tot astfel, transformările din mentalitate au fost mai profunde decât schimbările din structurile sociale și politice: noua lume s-a construit „de jos”, în sensul că transformările din existența cotidiană au acționat asupra viziunii despre lume, precum și în sensul că spiritul patriotic hrănit de familia „mare”, de legăturile firești din parohii și din comunitățile sătești, a contribuit la cristalizarea

conștiinței naționale care avea să formeze suportul noilor state naționale⁴⁶. Evenimentele din primele două decenii ale secolului al XIX-lea marchează începutul unei „long revolution“ care avea să ducă la apariția programelor inspirate de liberalism și care avea să izbucnească în lumină atunci când întreaga Europă a fost răscolită de revoluție, în 1848, fie și pentru puțină vreme, întrucât marile puteri au trecut repede la înăbușirea lor, în Moldova, în Țara Românească, în Transilvania, precum și în Croația. În aceste condiții este firesc să încadrăm mișcările revoluționare sîrbă, română și greacă în lanțul revoluțiilor care au străbătut Atlanticul și Europa.

O cercetare aprofundată a documentelor scrise, a atitudinilor colective care pot fi desprinse nu numai din scris, dar și din ceea ce a supraviețuit din tradiția orală, precum și din documentele figurative, ar putea arunca o puternică lumină asupra modului în care aspirațiile colective s-au împletit cu ideile din proclamațiile revoluționare franceze prin intermediul imaginii Europei luminate și civilizate. Această imagine a avut în centrul ei imaginea Franței care a avut multiple nuanțe în fiecare cultură, după cum am constatat că s-au petrecut lucrurile în mediul român⁴⁷. Dar, imaginea nu este rezultatul unei asamblări de știri atrăgătoare, ci a evoluției social-politice și mentale.

S-a observat, în acest sens, că umanismul sud-est european (religios la greci, civic la români) a jucat un rol de prim ordin în dinamizarea conștiințelor din grupurile aflate în contact cu scrisul, fie sub forma lui manuscrisă, fie sub forma culturii tipărite. Mai ales acolo unde structuri politice și sociale au susținut afirmarea și dezvoltarea umanismului, gîndirea rațională a îndreptat spiritele spre noi soluții, unele dintre ele elaborate cu concepte preluate din umanismul occidental; Luminile au pătruns, apoi, adînc în straturile sociale. Formularea doctrinei naționale și formarea națiunii au fost aproape concomitente, mai ales în cazul „națiunilor tinere“, precum sîrbii, grecii, bulgarii, norvegienii, finlandezii și într-o oarecare măsură irlandezii. Acolo unde au existat structuri politice, iar economia de schimb a demarat încă din secolele XV-XVI, Luminile au provocat doar o accelerare a proceselor în curs de desfășurare, după cum ne indică exemplul „națiunilor vîrstnice“, precum Polonia, Boemia, Principatele române⁴⁸. „Modelul Hroch“ nu acoperă, așadar, întreg Sud-Estul european. Cadența mișcării spre „renaștere națională“ a variat în funcție de diversitatea structurilor social-politice și, bineînțeles, în funcție de conceptele dominante din această mișcare. În acest sens, cazul român este singularizat de existența unor structuri politice, dar și de apariția umanismului care, mai înainte de ecloziunea Luminilor, a imprimat mișcării înseși un ritm specific. Atunci cînd vorbim despre interpenetrarea nivelelor culturale și de „cultura comună“, ținem firesc seama de faptul că nivelul savant a fost mai mult sau mai puțin încărcat cu idei și teorii umaniste. Acolo unde acestea au fost firave – ca la

sud de Dunăre – au predominat tradiția și folclorul, de unde și expresia rurală care predomină în plastică sau scris; acolo unde umaniștii au scris cronici sau ample prefețe la cărți tipărite – precum Udriște Năsturel, Miron Costin, Daniil Panonianul, Stolnicul Cantacuzino și mulți alții – aceste idei au intervenit direct în cristalizarea conștiinței naționale, dând o mai mare pondere reflexiei și ideii.

Imaginea Europei și imaginea Franței formate în mediile sud-est europene s-au dezvoltat la începutul secolului al XIX-lea și datorită faptului că a început să se desfășoare, în acest răstimp, o comunicare mai vie și mai substanțială între zonele ce fuseseră distanțate în secolele anterioare: putem chiar vorbi de un circuit integrat european. Călătorii afirmă că este uimitor cum o zonă atât de apropiată de orașele occidentale în care se născuseră ei putea fi ignorată mai mult decât regiuni aflate la mari depărtări. Mai mult, cei inteligenți ajung să pună în discuție stereotipurile perpetuate de predecesorii lor; de altfel, însăși natura călătoriei lor, pusă în slujba unor scopuri precise – obținerea de informații clare, incitarea la revoltă care presupunea o cunoaștere fie și sumară a mentalităților – îi îndrepta în această direcție. Pouqueville o spune cu claritate: „în loc de a divaga asupra felului în care a decurs bătălia de la Salamina, de a descrie forma zăvoarelor închisorii lui Socrate sau de a merge pe urmele doctorului Gillies care se lăuda că știe câte lire sterline valora lina de aur, am preferat, aflînd în mijlocul ruinelor Antichității creștini mai interesanți decât aceste nobile rămășițe, să fac cunoscute nenorocirile lor. Coliba săracului și-a găsit, așadar, loc în povestirile mele și am simțit, în bătăile inimii mele, că grecii erau frații noștri”⁴⁹. Chiar dacă din observațiile călătorilor francezi constatăm că nu se potrivește întotdeauna codul folosit de cei formați în altă lume cu codul localnicilor, comunicarea intelectuală a făcut net progrese, atât pe cale orală, tradițională, cât și pe calea scrisului, mai ales prin textele „șoc” – foi volante, broșuri ieftine, calendare și almanahuri.

Datele oferite de cultura tipărită nu ne introduc direct în dezbaterile din mediile sud-est europene, de vreme ce majoritatea cărților și a ziarelor vin dinafara zonei; dar indicațiile sunt importante dacă vom aplica principiul acceptat de istoricii mentalităților că nici un text nu este inocent. Este ceea ce ne demonstrează cu prisosință rapoartele diplomatice cu ajutorul cărora sunt scrise istoriile Sud-Estului european: chiar dacă vom accepta să ne cantonăm în istoria evenimentială și exclusiv politică practică de istorici care și-au publicat considerațiile în cărți de mare tiraj, nu vom fi scutiți de cerința de a fi precauți. Dacă vom citi rapoartele privitoare la mișcarea lui Tudor Vladimirescu nu ne vom putea da seama deîndată dacă este vorba de o izbucnire de mînie, de o mișcare provocată de agenți străini sau de un cap de serie. Textele scrise de demnitarilor otomani vorbesc despre o „trădare”, o lipsă de recunoștință filială: „toate națiunile creștine, dacă ar putea, și-ar acorda reciproc ajutorul trebuincios, în dorința lor de a trăda și din pomirile diabolice

înrădăcinate în firea lor“. În ochii Austrieilor, mișcarea nu are viitor și ziarul „Wiener Zeitung“ scrie că „nu ne putem gândi decât cu mîhnire la urmările unei acțiuni atît de greșit calculate, clădite pe iluzii“. În schimb, sîrbii par să aștepte o răscoală generală care să-i scape de primejdia de a fi invadați de otomani sau de habsburgi. Mai deprinși cu revoltele și revoluțiile, dintre care unele au dus la apariția unor state independente, diplomații britanici sesizează mai bine sensul mișcării și Sir Charles Bogot, ambasadorul Marii Britanii la Petersburg, scrie într-un raport către ministrul Castlereagh că mișcarea lui Tudor este clar separată de mișcarea condusă de Ipsilanti și că cererile lui Tudor „și atitudinea amenințătoare pe care a adoptat-o face cu neputință înțelegerea întregii sale acțiuni într-altă lumină decât aceea a unei insurecții depline și fățișe“⁵⁰.

Ce rol au putut avea textele „șoc“ în mediile în care știința de carte nu făcuse mari progrese? Întrebarea astfel pusă nu ne duce prea departe deoarece se știe că alfabetizarea intensă nu a dus întotdeauna la rezultate revoluționare, ci, dimpotrivă, a contribuit la transmiterea unor conformisme⁵¹; acolo unde protestantismul a fost motorul alfabetizării s-a urmărit, foarte adeseori, o consolidare a pietății⁵². Nu este mai puțin adevărat că școala a fost mereu privită cu suspiciune de către spiritele conservatoare tocmai pentru că putea da naștere la atitudini non-conformiste: este motivul pe care președintele lui Royal Society îl ridică în fața unei legi care, în 1807, prevedea introducerea învățămîntului primar obligatoriu în satele britanice, anume că școlile vor învăța pe cei sărmani „cum să devină refractari și să se organizeze, după cum s-a văzut în regiunile cu manufacturi“⁵³. Considerații asemănătoare au blocat inițiativele ardelene de a întemeia o presă cotidiană în limba română. Procesul de alfabetizare și intensificarea circulației cărții au contribuit, în ansamblu, la formarea modului modern de a gândi și nu este lipsit de semnificație faptul că zonele de intensă alfabetizare au fost acelea în care demarajul spre civilizația contemporană a fost mai timpuriu și mai rapid, precum Noua Anglie din America de Nord, zone din Scoția, Franța, Elveția, Germania, unde Prusia a devenit laboratorul noilor metode în secolul al XVIII-lea⁵⁴. Cultura tipărită a creat un gen nou de solidarități, în special cele întemeiate pe ideea națională: s-a observat că cei alfabetizați în America erau mai dispuși să accepte o abstracțiune de genul „America“ decât cei care rămăseseră atașați de cultura orală și tradițiile locale⁵⁵. Mișcărilor din Sud-Estul european au luat amploare în mediile în care au pătruns mai intens știrile aduse de ziare, almanahuri și calendare.

Interesant este faptul că știrile și ideile transmise de textul tipărit au pătruns pe canalele tradiționale ale comunicării orale. Este ceea ce putem constata urmărind modul în care datele comunicate de foi volante sau broșuri s-au transformat în opinii colective redade de cîte un cărturar cu formație medie, ca Dionisie Eclesiarhul. Ceea ce ne spune el despre Napoleon trebuie să fi format o opinie comună a

bucureștenilor și a locuitorilor Craiovei: de la el aflăm că Napoleon era de origine greacă și că a primit comanda supremă a armatei în urma promisiunii pe care a făcut-o că va găsi un drum mai scurt spre America, înfrângerea lui fiind descrisă plastic prin piramida de tunuri „franțozești” ridicată la Moscova. Este evident că știrea oficială se bucură de același credit ca și zvonul colportat de la gură la ureche și că imaginile preluate de pe gravuri și litografiile sunt considerate reproduceri autentice. Astfel, originea greacă a lui Napoleon își are sorgintea în cercurile grecești care pretindeau că el descinde dintr-un Calomeros, imigrant în Corsica, „care se traduce literal *bonna parte*”; tot astfel, știrea fantezistă difuzată de Stoica de Hațeg, cum că Napoleon a sfârșit prin a se turci, trebuie să-i fi fost sugerată de o gravură austriacă dornică să-l prezinte ca un apostat. Zvonurile deveneau credibile și datorită faptului că porneau din cercul puterii politice. Desigur că am înțelege mai bine aceste curente de opinie dacă am dispune de albume de gravuri și litografiile din timpul campaniilor napoleoniene, știut fiind că foile volante s-au bucurat de mare succes în Europa⁵⁶. Imaginea autentică a acționat direct asupra imaginii mentale care a putut fi ori atrăgătoare ori înspăimântătoare⁵⁷.

Imaginile, știrile, zvonurile au pătruns pe canalele oralității și au fost adaptate la forme consacrate de gândire. Așa ne explicăm reacția lui Ioan Dobrescu, dispus să vadă în transformarea modului de viață o influență directă a revoluției, bineînțeles nefastă. Sigur că cei care au avut acces la texte profranceze și au practicat lectura continuă au selectat știrile și au comparat datele, ajungând la concluzii proprii. Revoluția Franceză se dovedește a fi fost un catalizator, dar colportarea orală a știrilor și informarea în valuri, fără continuitate și posibilitate de comparare a datelor, a conferit o oarecare „distanță” evenimentelor petrecute în sânul Marii Națiuni. Este ceea ce ne dovedește analiza lexicului, cale dintre cele mai sigure spre înțelegerea mentalului colectiv din epoci revoluționale. În lipsa unor schimburi bogate de scrisori, a unor autobiografii numeroase – cele ale lui A. Corays, Matija Nenadovici, Th. Kolokotronis formează excepții – utilajul mental este cel care ne poate dezvălui parte din ceea ce gîndeau oamenii. Proclamațiile au fost redactate „pe înțelesul” celor mulți, dar ele ne arată că modernizarea utilajului mental a fost lentă.

Interesantă este precizarea conceptului de „revoluție”, care a dobîndit sensul lui modern în mai toate culturile europene⁵⁸. Însemnările care aparțin celor formați în ambianța semi-oralitate / semi-scris ne vorbesc despre izbucniri violente, dar nu despre mișcări ce au drept scop modificarea stărilor de lucruri. „La 1810, iunie 8 duminică, în vremea domnului Scarlat Alexandru Calimahi voevod s-au întîmplat zurbalîc îndestul de simțitor în tîrgul Ieși, încît vreo 24 oameni s-au omorît și vreo 26 s-au rănit din norod, împușcîndu-i arnăuții”⁵⁹. Dar, apoi, lucrurile s-au liniștit. Nici Dionisie Eclesiarhul nu are ideea de restructurare și de înlăturare a unor abuzuri devenite obicei. Revoluția din Franța apare drept o decizie luată de divanul

boierilor de a tăia capul domnului „ca al unui ce au căutat să strice obiceiurile și stăpânirile Franței“, act urmat de o altă agitație, scormită de Bonaparte, care a sfârșit cu desființarea „rumâniei“. Această decizie a fost luată în momentul în care mulțimea norodului a declarat că „va porni zurba asupra boierilor“. Din acest „scenariu“ lipsește simbolul Revoluției, căderea Bastiliei; mai mult, evenimentul nu este o premieră, de vreme ce desființarea „rumâniei“ s-a făcut cu voia autorităților, cu „decreturi tipărite de la judecătoria“ și în genul reformelor făcute în multe țări, precum în principate, unde Constantin Mavrocordat desființase „odinioară rumânia Țării Rumânești“. În schimb, în alte medii, ideea unei schimbări radicale prinsese teren, chiar dacă era întrevăzută într-un cadru obișnuit. Astfel, în cea dintâi proclamație a lui Tudor Vladimirescu este frapantă justificarea dată violenței (să „dai cu ciomagul“) care pune capăt răului („nici o pravilă nu oprește pre om de a întîmpina răul cu rău“). Noul principiu – „cu răul să pierdem pe cei răi“ – este înfățișat ca aparținînd ordinii naturale („pînă nu vine iarna, primăvară nu se face“) pentru a nu fi luat drept o „scornitură“. Dar noutatea este evidentă. Chiar dacă pregătirea intelectuală nu este mult deosebită în cazul lui Dionisie și al lui Tudor Vladimirescu, în schimb stările de spirit se află în prefacere mai mult sau mai puțin profund, cei mai dornici de schimbare fiind cei mai apăsați de o autoritate care continua să-și legitimeze măsurile cu argumente care nu mai convingeau.

Dacă țărani au urmărit obiective imediate, precum înlăturarea abuzurilor și a haosului administrativ, elitele de la sate, grupurile în care pătrunde la orașe cuvîntul tipărit, oamenii cu o formație ce le permite să compare și să-și pună problema liniilor de dezvoltare socială și politică urmăresc o restabilire a „ordinii“ chiar cu mijloace nemai uzitate. Spiritele se îndreaptă spre soluții noi sub impulsul secularizării gîndirii și a politizării conștiințelor.

Mișcările sociale de la începutul secolului al XIX-lea din Sud-Estul european sunt legate de mișcarea intelectuală din culturile acestei zone a continentului nostru. Iluminismul a impulsionat peste tot cristalizarea conștiinței sociale și politice prin accentul pus asupra necesității dobîndirii unor noi cunoștințe, pe calea unor lecturi susținute: lectura a fost înfățișată ca o obligație socială și ca unica și sigura cale spre „fericire“ și „libertate“⁶⁰. Or, textele recomandate lecturii cotidiene erau impregnate de un spirit didactic menit să ușureze însușirea noilor cunoștințe, dar, concomitent, propice unei angrenări sporite a „patriotului“ în treburile obștești, în problematica socială și politică⁶¹.

În culturile sud-slave, în cea greacă sau română, iluminismul a precedat marile mișcări de eliberare și le-a înzestrat cu noi concepte. Școala ardeleană a adus clar în lumină analiza raportului dintre putere politică și colectivitate. Difuzarea noilor idei nu poate fi urmărită numai pe nivelul tipăriturilor, care au continuat să fie sporadice și legate de schema tradițională de gîndire: difuzarea trebuie să ia în

considerare manuscrisul care s-a bucurat de prestigiu pînă tîrziu în secolul al XIX-lea în toate culturile sud-est europene. Difuzarea noilor idei trebuie, apoi, urmărită, pe cît este cu putință, pe traseele semi-oralității, multe idei formulate în scris intrînd în circuit datorită lecturilor cu voce tare sau a discursurilor. În funcție de această difuzare se vor putea preciza contururile geografice ale contactelor cu mișcările europene care par să fi fost mai intense în zonele de margine – coasta dalmatină, insulele grecești, zona Istanbulului, Principatele dunărene.

În aceste regiuni mai intens expuse ideilor europene, aspirațiile colective s-au polarizat în jurul unor idei forță, precum „fericirea”, „libertatea”, „dreptatea”. Îmbinarea aspirațiilor profunde cu noile idei o întîlnim la capii mișcărilor, precum Tudor Vladimirescu, care citea *Istoria* lui Petru Maior⁶², Karagheorghe sau Theodoros Kolokotronis care ne spune că faptele de arme și noile știri se transmiteau prin cîntece, dar că a înțeles mai multe atunci cînd a avut răgaz să citească. Și el adaugă că „Revoluția Franceză și faptele lui Napoleon au deschis ochii lumii”, deoarece mai înainte oamenii se simțeau obligați să creadă tot ceea ce le spuneau regii, pe cînd după Revoluție a devenit „mai greu să conduci poporul”⁶³.

Amplele mișcări sociale din Serbia, România, Grecia au dus pînă la capăt un lung șir de revolte țărănești îndreptate împotriva asupririi străine, a dominației instalate după distrugerea formațiilor statale autonome. Revoluțiile au început prin a cere „restaurarea” drepturilor strămoșești, revenirea la „începuturile” care nu cunoscuseră asuprirea celor de altă „lege”, și au sfîrșit prin a propune noi forme de viață. Factorul confesional a jucat un rol de prim ordin, ridicarea maselor făcîndu-se în numele luptei pentru „adevărata credință”; revolta confesională a dobîndit un caracter național sub impulsul solidarităților naturale și al pildelor și ideilor venite din afară. Mișcările țărănești sud-est europene au luat un caracter național și au ajuns să urmărească construirea unor state naționale moderne.

În aceste condiții, mișcările sud-est europene se impun a fi analizate pornind de la substratul lor mental și nu numai de la rezultatul atins. Deoarece apariția noilor state a ajuns să fascineze pe istorici care apreciază că avem de-a face cu mișcări naționale, caracterul lor complex impune o abordare pluridisciplinară, nu numai din unghiul istoriei politice (cum ne propune, de pildă, Georges Castellan în cartea lui recentă despre istoria balcanică). Cert este că, încă de pe acum, putem face două constatări deosebit de grăitoare pentru destinul societăților sud-est europene:

– mișcările au urmărit, în primul rînd, „restructurarea” și deabia în al doilea rînd modernizarea socială și politică

– programele nu au pornit dintr-o gîndire politică bine sistematizată, maturizată de-a lungul secolelor. Revolta a pornit de „jos”, de la constrîngerile

existenței cotidiene și de la o puternică și influentă imagine a trecutului glorios. În aceste condiții, nu a apărut ca prioritară restructurarea relațiilor sociale și a mecanismului statal: s-a pornit de la ideea dominată de emoții că o conducere „autohtonă“ este mai bună decât una străină, chiar dacă nu se modifică substanțial administrația și viața politică. Statul dur instaurat de un imperiu aflat în criză s-a dorit să fie înlocuit de un Stat cu chip uman⁶⁴: reforma nu a democratizat profund societățile sud-est europene.

Ancheta noastră s-a întemeiat pe texte scrise care puteau trăda o „mentalitate colectivă”, fie întrucât au avut o largă difuzare, fie întrucât au pus în lumină mecanisme mentale – clișee, judecăți acceptate–, fie întrucât ne-au dezvăluit convingeri și emoții care nu sunt exteriorizate decât atunci când au loc evenimente zguduitoare. Cu excepția amintirilor, în mare parte posterioare evenimentelor, ale lui Corays, Nenadovici sau Kolokotronis, nu dispunem de mărturii „directe“ care să ne redea „vocea“ participanților la mișcări. Reacțiile în fața dezordinilor provocate în Principatele române de Eterie formează un asemenea grup de atestări directe, dar ele se subsumează unei atitudini față de fanarioți, mai curînd decât unei atitudini față de revoluție.

În schimb, caracterul variat al textelor sperăm să deschidă o altă perspectivă asupra fenomenelor istorice din această zonă decât cea oferită de istoriografia atentă doar la aspectele diplomatice și militare, întotdeauna înclinată să privilegieze pe cei care au deținut puterea, fie întrucât ar fi provocat revolta, fie întrucât au arbitrat-o. De asemenea, este ocolită obsesia istoriografiei pusă în slujba ideologiei naționaliste care nu înregistrează decât manifestările care justifică această ideologie. Lucrarea noastră încearcă să demonstreze că o mișcare nu este declanșată decât atunci când are loc o schimbare în mentalitate. Procesele istorice nu se desfășoară sub impulsul factorilor „interni“ și al celor „externi“ (cum sugerează adeseori istoricii americani), ca și cum istoria ar reflecta jocul unor forțe care domină oamenii. Nimic nu se realizează în afara voinței oamenilor și de aceea factorul „extern“ sau „intern“ trebuie urmărit prin mentalitatea pe care o străbate și o modifică. Istoria mentalităților crede într-o lume mai complicată și mai subtilă decât cea înfățișată de istoricii care explică toate fenomenele pornind de la o teză simplificatoare, cum este aceea a determinismului economic sau a celui politic: omul este prea inteligent pentru ca să se angajeze în acțiuni decisive numai sub impulsul unor forțe elementare.

Complexitatea fenomenelor ne îndeamnă să observăm că lumea sud-est europeană nu a fost scufundată într-un gen de „obscurantism“ pe care l-au risipit Luminile. Mișcările sociale sud-est europene nu dezvăluie voința unor oameni de a ieși din întunec pentru a ajunge la Luminile filosofilor. Tradiția de gândire (ignorată de istoriografia politică) s-a aflat acum în fața unei alegeri care a angajat

mari răspunderi. Revolta s-a declanșat împotriva unui imperiu tot mai apăsător pentru că mai măcinat în interior de o criză profundă: soluția a părut a fi pur politică, dar apariția Statelor naționale a ridicat noi probleme pe care tradiția nu le putea rezolva cu ușurință. Modernizarea nu a însemnat doar o „reintegrare” europeană, ci declanșarea unei puternice tensiuni între spiritul conservator și cel gata să renunțe la valori de dragul prosperității, între păstrarea unor valori și manipularea lor, între menținerea unei generoase idei de om și proclamarea supremației masei, într-un secol care a favorizat civilizația de masă. Lucrarea noastră nu și-a propus să discute influența Revoluției Franceze asupra acestei zone a continentului: cărți și studii de mare autoritate au urmărit acest aspect important⁶⁵. Am dorit să pătrundem în substratul mental al unor culturi într-un moment de adânci transformări provocate de „Marea Națiune”. Sperăm ca lucrarea noastră să constituie un început.

NOTE

1. Vezi Peter F. Sugar, *Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354-1804*, University of Washington Press, 1977, p.246; Karl A. Roeder, *Austria's Eastern Question, 1700-1790*, Princeton University Press, 1982, p.177 (detalii despre „Freikorps”); lucrările Bistrei Cvetkova despre haiduci.
2. Vezi Nicolae Iorga, *Evoluția ideii de libertate*, București, Editura Meridiane, 1987, cap. IX.
3. Franco Venturi, *Settecento riformatore*, vol. III și IV/2, Einaudi, 1979, 1984.
4. Textul lui Hamilton în *The Origins of the American Constitution* edited by Michael Kammen, Penguin Books, 1986, p. 53-54.
5. Indicații bibliografice în cartea noastră *Humanisme, baroque, lumières – l'exemple roumain*, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984.
6. Ne referim la Miroslav Hroch, *Social Preconditions of National Revival in Europe*, Cambridge University Press, 1984.
7. Amănunte în Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réformes dans les Principautés roumaines, 1769-1830*, București, AIESEE, 1970, 1972.
8. Vezi Robert Forster și Jack P. Greene *Preconditions of Revolution in Early Modern Europe. Introduction*, The John Hopkins Press, 1970, p. 15-16 (“a unifying belief”).
9. De exemplu, în volumul *Balkan Society in the Age of Greek Independence*. Edited by Richard Clogg. Macmillan, 1981. Richard Clogg revine asupra acestei „ciudățenii” (în *Elite and popular culture in Greece under Turkish Rule*, extras) și apreciază drept „surprinzător” faptul că Rigas a putut edita profeția lui Agatanghel; el afirmă că între elita care propaga idei occidentale (și pe Agatanghel!) și masa scufundată în „obscurantism” a fost o prăpastie, dar că elita a oferit, totuși, un cadru ideologic revoltei. (Dar persistă, atunci, întrebarea cum și de ce a fost declanșată revolta).

10. De văzut introducerea lui Otto Kresten la Franco Venturi, *La rivolta greca del 1770 e il patriotismo dell'età dei Lumi*, Roma, 1986.
11. Hans-Georg Beck, *Ideen und Realitäten in Byzanz*, London, Variorum Reprints, 1972.
12. În acest sens, cartea noastră *European Intellectual Movements and Modernization of Romanian Culture*, Editura Academiei, 1981, p. 99 și urm.
13. Un articol recent pe această temă în „Revue des Études Sud-Est Européennes”, 1987, 1, p. 39-50: Louisa Syndika-Laourda, *Les martyrs du nartex de l'église de Cetățuia*.
14. *Pravila de rugăciuni pentru sfinții strbești*, Râmnic, 1761, în slavonă *Pravila molebnaia*.
15. Vezi Asterios Argyriou, *Les Exegèses grecques de l'Apocalypse à l'époque turque, 1453-1821*, Salonique, 1982 și comentariile noastre din comunicarea *Mentalités et exigences économiques à la fin de l'Ancien Régime*, în *Actes du IIe Colloque International d'Histoire*, Atena, 1986, vol. III, p. 125-132.
16. Michael B. Petrovich, *The Role of the Serbian Orthodox Church in the First Serbian Uprising, 1804-1813*, în: *The First Serbian Uprising, 1804-1813*, edited by Wayne S. Vucinich, Columbia University Press, 1982, p. 293.
17. Vezi M. B. Petrovich, p. 291; D. A. Zakythinos, *The Making of Modern Greece*, Basil Blackwell, 1976, p. 189; Keith Hitchins, *The Idea of Nation. The Romanians of Transylvania, 1691-1849*, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985.
18. Jean-René Suratteau, *Cosmopolitisme et patriotisme. Rapport de synthèse*, în *Transactions of the Fifth International Congress on the Enlightenment*, The Voltaire Foundation, p. 425.
19. Detalii în cartea noastră *Călătorii, imagini, constante*, Editura Eminescu, 1985, p. 226 și urm.
20. Vezi Stanford J. Shaw, *Between old and new. The Ottoman Empire under Sultan Selim III, 1789-1807*, Harvard University Press, 1971, p. 184-185. O tentativă de a întemeia o tipografie la Istanbul, în 1779, a făcut americanul „Joialist” care a intrat în serviciul ambasadei britanice de pe lângă Înalta Poartă, James Mario Matra – cf. Richard Clogg, *An Attempt to Revive Turkish Printing in Istanbul in 1779*, în „International Journal of Middle East Studies”, 10, 1979, p. 67-70.
21. M. B. Petrovich, p. 262.
22. În acest sens, articolul nostru *Livres populaires français et allemands dans l'Europe du Sud-Est*, în „Dix-Huitième Siècle”, 18, 1986, p. 179-187.
23. Elisabeth L. Eisenstein, *On revolution and the printed word* în: *Revolution in History* edited by Roy Porter and Mikulas Teich, Cambridge University Press, 1986, p. 199.
24. De văzut studiile despre prenumeranți ale lui Philippe Iliou, Strahinja Kostic, Wolfgang Kessler, Max Demeter Peyfuss, Manio Stojanov, De asemenea Cătălina Velculescu, *Cărți populare și cultură românească*, Editura Minerva, 1984. Vezi și Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Editura Facla, 1986, p. 120.

25. Dimitrije Djordjevic și Stephen Fischer-Galați, *The Balkan Revolutionary Tradition*, Columbia University Press, 1981, p. 65.
26. Vezi Bernard Lewis, *The Muslim Discovery of Europe*, W. W. Norton, 1982, p. 184.
27. De văzut *Cronici moldovenești – Pseudo-Enache Kogălniceanu, Ioan Canta*, Editura Minerva, 1987 și Dionisie Eclesiarhul, *Hronograf, 1764-1815*, Editura Academiei, 1987.
28. Vezi Mircea Popa, *L'image de Napoléon en Transylvanie à la époque des Lumières*, în: *La culture roumaine à la époque des Lumières*, Editions Univers, 1985, p. 159-176. Ideile social-politice ale profesorilor din Academii domnești de la Iași și București reflectă discuțiile din aceste medii, precum și avansul conștiinței politice din Principatele române. Vezi, în acest sens, Cornelia Papacostea-Danielopolu, *Literatura în limba greacă în principatele române, 1774-1830*, Editura Minerva, 1982.
29. Franco Venturi, *La rivolte greca*, p. 34, 40.
30. Emile Gaudin, *Du soulèvement des nations chrétiennes dans la Turquie européenne, ses causes, ses résultats probables, son influence présumable sur les intérêts présents et futurs en Europe en général et sur ceux de la France en particulier*, Paris, l'Imprimerie de C. J. Trouvé, rue Neuve Saint-Augustin, n° 17, 1822, VIII + 119 p. Pentru activitatea lui Gaudin, vezi Pompiliu Eliade, *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie*, Paris, E. Leroux, 1896 (traducere română: Editura Univers, 1982); Germaine Lebel, *La France et les principautés danubiennes, 1955*, PUF; Ariadna Camariano-Cioran, *L'activité d'Emile Claude Gaudin, premier consul de France à Bucarest*, în „Revue Roumaine d'Histoire“, 9, 1970, 2, p. 251-260. Niciunul din autori nu analizează cartea din 1822. Gaudin afirmă că deține informații de la prințul Alexandru Moruzi și de la „marele spătar Manu“. În răstimpul 1794-1796 a fost vel spătar în Țara Românească Dumitrache Manu (vezi Theodora Rădulescu, *Sfatul domnesc și alți mari dregători ai Țării Românești din secolul al XVIII-lea*, în „Revista arhivelor“, 1972, 2, p. 297). Despre „Dimitri-Polydamas-Turnaviti“, el scrie că a fost „agentul nostru principal în aceste regiuni, om bogat, foarte devotat Franței și mult apreciat de Passvandi-Oglu. Nefericitul Turnaviti, victimă a devotamentului său față de interesele noastre, a pierit, ca și tesalianul Rigas, în răstimpul invaziei noastre în Egipt“ (nota de la p. 21). Cartea lui Gaudin a fost publicată și în germană: *Von dem Aufstande der christlichen Nationen in der europäischen Türkei*, Elberfeld, 1822. Aparținând seriei de scrieri filelene, lucrarea aceasta a contribuit, la rândul ei, la formarea unei opinii publice despre Sud-Est în Germania. Dar atitudinile din cadrul acestei opinii erau „la fel de divergente ca și rădăcinile filelenismului. Stima față de vechea cultură greacă s-a îmbinat cu dezamăgirea față de rezultatele războaielor anti-napoleoniene. Se adăugau aspecte confesionale și mai ales proteste indirecte împotriva sistemului instaurat de Metternich“ – Klaus-Henning Schroeder, *Der deutsche Philhellenismus und die Rumänen*, în: *Interferențe culturale româno-germane*, Universitatea din Iași, 1986, p. 68-74.

31. Raportul lui Stamati este publicat în volumul de față.
32. Vezi Paul Cernovodeanu, *Les voyageurs français devant les réalités roumaines*, „Annales historique de la Révolution française“, 225, 1976, p. 463. Primul consul la Travnik a fost Marc-Bruère Desrivaux, între 1793-1797; era fiul consulului de la Ragusa (consulat desființat în 1806, când Dalmația a fost ocupată de Franța) – vezi Midhat Samic, *Les voyageurs français en Bosnie à la fin du XVIIIe siècle et au début du XIXe siècle et le pays tel qu'ils l'ont vu*, Paris, Didier, 1960, p. 69.
33. Vezi Ladislau Gyémant, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania, 1790-1848*, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, p. 122.
34. Vezi David Prodan, *Încă un Supplex Libelus românesc*, 1804, Editura Dacia, 1970, p. 81. Pentru cadrul internațional de văzut Helmut Reinalter, *Einwirkungen der Französischen Revolution auf die Innen – und Aussenpolitik des Kaiserhofes in Wien*, în: *Deutschland und die Französische Revolution*, München, 1983, p. 49-64.
35. Ion Georgescu, *Les prisonniers français dans les camps du Sud-Est de l'Europe au temps des guerres de l'Autriche avec la France, 1792-1815*, „Revue Roumaine d'Histoire“, 1976, 3, p. 509-532.
36. Vezi Richard Clogg, *A Further Note on the French Newspapers of Istanbul during the Revolutionary Period (1795-97)*, „Belleten“, 39, 155, 1975, p. 483-492; de asemenea, Paul Cernovodeanu, *L'impact du livre révolutionnaire français sur la société roumaine, 1789-1804*, Mulhouse, 1992, p.85-100.
37. Detalii în contribuția noastră la numărul special *Les Pays roumains à l'âge des Lumières*, „Annales Historiques de la Revolution française“, 225, 1976, p. 412-414. Pentru imaginea Europei la Greci și Români, de văzut C. Th. Dimaras, *Frontismata. Apo tin anagennisi ston diafotismo*, Athènes, 1962; Adrian Marino, *Les lumières roumaines découvrent l'Europe*, în cartea sa *Littérature roumaine – littératures occidentales*, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982; studiul nostru *Europe's Image with Romanian Representatives of the Enlightenment*, în: *Enlightenment and Romanian Society*, studies edited by Pompiliu Teodor, Editura Dacia, 1980. În proclamația sa din 1821: „luptați pentru religie și patrie“, Alexandru Ipsilanti afirma „Europa ne privește“, propoziție care apare și în texte române (vezi proclamația din cartea lui Richard Clogg, *The Movement for Greek Independence, 1770-1821. A collection of documents*, Macmillan, 1976, p. 201-203).
38. Vezi E. Ziya Karal, *The Ottoman Empire and the Serbian Uprising, 1807-1812*, în: *The First Serbian Uprising*, p. 210: propunerea făcută de către austrieci și ruși de a acorda sîrbilor statutul Principatelor dunărene a fost respinsă de Poartă cu argumentul că românii fuseseră întotdeauna autonomi, pe cînd sîrbii erau supuși ai imperiului, *rayale*. În proiectul de reorganizare a imperiului otoman pe care îl înainta, în 1805, ministerului francez al afacerilor externe, Panaghiotis Codrika propunea să se acorde regiunilor grecești autonomia de care se bucurau principatele române – Jean Dimakis, *P. Codrika et la Question d'Orient sous l'empire français et la restauration*, Montréal, 1986, p. 38.
39. Vezi Leonid Boicu, *Principatele române în raporturile politice internaționale*.

- Secolul al XVIII-lea*, Editura Junimea, 1986, p. 269.
40. N. Iorga, *Evoluția ideii de libertate*, p. 278.
41. D. A. Zakythinos, p. 188-191.
42. Mircea Popa, *L'image de Napoléon*, p. 163.
43. Despre cele două patriotisme detalii în comunicarea noastră apărută în *Vaterlandsliebe und Gesamtstaatsidee*, Viena, 1989: *Die Diskussion um Kosmopolitismus und Patriotismus in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts*; despre ideea de patrie la români, de văzut cartea lui Ștefan Lemny, *Originea și cristalizarea ideii de patrie în cultura română*, Editura Minerva, 1986.
44. În acest sens, mai ales Otto Brunner, *Adeligen Landleben und europäischer Geist*, Salzburg, Otto Müller, 1949, p. 137. În ceea ce privește organizarea timpului și a existenței, importante sunt reglementările habsburgice ale sărbătorilor, ale izolării bolnavilor și ale morților, în numele igienei – vezi G. Brătescu, *Primele tipărituri de interes medical în limba română, 1581-1820*, Editura Medicală, 1988. Combătînd „beteșugurile lipitoare”, edictele instaurau, de fapt, civilizația corpului pe care lanțul revoluțiilor o aduce cu sine.
45. *Structures sociales et institutionnelles des principautés roumaines*, „*Annales Historiques de la Révolution Française*”, 225, p. 377-378. Pentru contextul internațional, vezi Matthew S. Anderson, *The Eastern Question. 1774-1923*, Macmillan, 1966.
46. Vezi Dan Berindei, *La paysannerie et la Roumanie moderne*, în: *Hommage Emil Condurachi*, „*Revue Roumaine d'Histoire*”, 1981, 4, p. 716-726 și studiul nostru *Conștiință națională și mentalitate țărănească*, în: *Omagiu David Prodan, Stat. Societate. Națiune*, Editura Dacia, 1982, p. 269-275.
47. O recapitulare a atitudinilor care au mers de la preluarea integrală a denigrărilor lansate de propaganda anti-franceză la declararea fățișă a simpatiei față de Franța în studiul nostru *Imaginea Franței în timpul campaniilor napoleoniene anexă la Cărțile de înțelepciune în cultura română*, Editura Academiei, 1972, p. 137-155.
48. Clasificarea aceasta o face Guy Le Marchand, *Le fait national avant le capitalisme. Propositions pour une étude comparée en Europe*, „*Cahiers d'histoire de l'Institut de recherches marxistes*”, 1981, p. 41-70.
49. *Voyage de la Grèce*, vol. VI, p. 250-251.
50. Texte publicate în volumul *Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu. Documente externe*, Editura Academiei, 1980, p. 320, 317, 311, 195.
51. În acest sens, R. A. Houston, *Scottish Literacy and Scottish Identity*, Cambridge, 1985, p. 221.
52. Vezi Kenneth A. Lockridge, *Literacy in Colonial New England*, New York, 1974, p. 101.
53. Citat de Carlo M. Cipolla, *Literacy and Development in the West*, Penguin Books, 1969, p. 65.
54. Vezi Harvey J. Graff, *Gli studi di storia del alfabetizzazione: verso la terza generazione*, „*Quaderni storici*”, 1987, 64, p. 203-222.
55. Lockridge, p. 31.

56. Ne referim la seria *Deutsche illustrierte Flugblätter des 16. und 17. Jahrhunderts*, Hsg. von Wolfgang Hams, Max Niemeyer Verlag, din care au apărut, pînă acum, opt volume. Despre „Calomeros“ de văzut *Mémoires de Madame la Duchesse d'Abrantès*, tome I, Chap. 3.
57. Detalii în contribuția lui Michel Vovelle din volumul de acte ale colocviului de la Besançon, 1987: *Région, Nation, Europe*, p. 219-232: *La propagande par l'image – iconographie révolutionnaire française et étrangère*. Privitor la deosebirile dintre comunicarea orală și cea scrisă au apărut studii pertinente în ultima vreme. S-a subliniat faptul că cele două forme de comunicare nu se suprapun cu două mentalități deosebite, una „pre-logică“, iar cealaltă „logică“: expunerea mai veche a lui Lévy Bruhl despre mentalitatea „pre-logică“ a primitivilor a fost contrazisă de elementele empirice găsite de Malinowski în culturile orale și de cele logice din sistemele de credințe ale populațiilor din Sudan studiate de Evans-Pritchard. Dar, rămîne necontrazisă observația că oralitatea stabilește o perfectă legătură între trecut și prezent, în timp ce scrisul favorizează distanțarea de trecut și receptarea critică a convingerilor acceptate de predecesori. În acest sens, de văzut studiul fundamental al lui J. Goody și I. Watt, *The Consequences of Literacy*, în: *Literacy in Traditional Societies*, Cambridge University Press, 1968, p. 27-68, text reluat în: *Language and Social Context*, Penguin Books, 1983, p. 311-357. Despre rolul scrisului în viața statului modern, amănunte la Jack Goody, *The Logic of Writing and the Organization of Society*, Cambridge University Press, 1986. Importante sunt și considerațiile despre mit și sistem simbolic ale lui Jean-Pierre Vernant, *Mythe et société en Grèce ancienne*, Maspero, 1981, cap. *Le mythe aujourd'hui*, care sunt foarte apropiate de observațiile lui Mircea Eliade din *The Quest. History and Meaning in Religion*, The University of Chicago Press, 1984. Facem această digresiune pentru a accentua necesitatea cercetării transformărilor de mentalitate prin depistarea modului în care s-a făcut trecerea de la un fel de a gândi „omogen“ la spiritul „critic“ modern, de la narațiunea care încurajează formarea legendelor la analiza care individualizează momentele și desprinde „mesajul“ lor. O asemenea trecere a avut loc în răstimpul Revoluției Franceze și al campaniilor napoleoniene, cînd evenimentul și prezentul invadează sensibilitatea și gândirea tradițională.
58. În deceniul 1789-1799, termenul de „revoluție“ devine titlu al unor gravuri și cîntece, revoluției i se dedică statui, astfel că „sfrîștește prin a deveni o forță omni-prezentă și atotputernică, aproape o zeitate“; conceptul nu mai acoperă doar o realitate bine individualizată, ci o perioadă de transformări „revoluționare“, care legitimează violența. „După ce a funcționat într-un cadru fizico-astronomic și filosofic, iar în ultimele decenii ale secolului 17 într-un cadru tot mai politizat, Revoluția s-a transformat, în răstimpul 1789-1799, în semn colectiv“, acestea sunt concluziile anchetei lui Rolf Reichardt și Hans-Jürgen Lüsebrink, „*Révolution à la fin du 18e siècle*“, „Mots“, 1988, 16, p. 35-68. De văzut și cartea stufoasă, dar utilă, a lui Karl Griewank, *Der neuzeitliche Revolutionsbegriff*, Frankfurt, Europäische Verlagsanstalt, 1969. Pe un plan

- mai general, *Handbuch politisch-sozialer Grundbegriffe in Frankreich 1680-1820*, Hsg. von Rolf Reichardt und Eberhard Schmit, München, R. Oldenbourg Verlag, 1985. Pentru mediul român, dar despre un răstimp mai tardiv, cartea lui Klaus Bochmann, *Der politisch-soziale Wortschatz des Rumänischen von 1821 bis 1850*, Berlin, Akademie Verlag, 1979.
59. Text publicat de N. Iorga, *Studii și documente*, vol. III, p. 91. În Croația au fost difuzate cîtece revoluționare care îndemneau la luptă alături de francezi, nu împotriva lor – Wolfgang Kessler, *Der Bauer als Ziel politischer Agitation. Zwei kroatisch-kajkavische Revolutionslieder aus dem ausgehenden 18. Jahrhundert*, în: *Der Bauer Mittel-und Osteuropas im sozio-ökonomischen Wandel des 18. und 19. Jahrhunderts*, Böhlau Verlag, 1973, p. 215-242.
60. Mai pe larg în studiul nostru *Die Lektüre als soziale Pflicht*, în: *Buch- und Verlagswesen in 18. und 19. Jahrhundert*, Berlin, U. Camen, 1977.
61. Lise Andriés et Hans-Jürgen Lüsebrink, *Littératures populaires. État présent de recherches et perspectives*, „Dix-Huitième Siècle“, 1986, 18, p. 14.
62. Mai pe larg în studiul nostru *Tudor din Vladimiri și mentalitatea vremii lui*, în *Călătorii, imagini, constante*, Editura Eminescu, 1985.
63. Fragmente din amintirile lui Kolokotronis se află în antologia lui Richard Clogg citată mai înainte, la p. 166-174. Despre cultura „populară“ date utile în cartea noastră *Dimensiunea umană a istoriei*, Editura Meridiane, 1986. Pentru canalele semi-oralității de văzut cartea clasică a lui Rudolf Schenda, *Volk ohne Buch*, F. Klostermann, 1988 (despre faima lui Napoleon, p. 334-344). O încercare de reconstituire a căilor orale contaminate de ideile revoluționare și a dezvoltării spiritului laic în Sud-Estul european, unde, ca peste tot, mentalitatea revoluționară a fost consolidată de progresele secularizării în studiul nostru *Diffusion et réception des idées de la Révolution Française*, „Études balkaniques“, 1991, 1, p. 25-28.
64. Mai pe larg în studiul nostru *Deux périodes de promesses*, „Revue des études sud-est européennes“, 1992, 3-4, p. 177-182.
65. După ce lucrarea noastră a fost predată Editurii Științifice și Enciclopedice la începutul anului 1989, cărți și studii, încurajate de celebrarea Bicentenarului Revoluției Franceze, au apărut în diverse centre din care cităm: contribuțiile din actele Congresului de la Paris *L'image de la Révolution Française*, 4 volume, Pergamon Press, 1990: contribuțiile de la Congresul de la Sofia din „Études balkaniques“, 1991, 1; *La Révolution Française et l'Hellénisme moderne*, Atena, 1989; *La Révolution Française et les Roumains*, Iași, 1989; Paschalis M. Kitromilides, *I Galliki Epanastasi kai i Notioanatoliki Evropi*, Atena, 1990. O reevaluare pertinentă a istoriografiei române asupra problemei la Robert Frank Forrest, *Eighteenth Century Romanian Institutions and the Impact of the French Revolution*, „Revue des études sud-est européennes“, 1992, 1-2, p. 103-110.

Martori occidentali și stări de spirit în Sud-Estul Europei

(sfârșitul secolului al XVIII-lea – primele decenii ale secolului al XIX-lea)

Considerăm necesar să începem prin a face o serie de precizări privitoare la perioada de care ne ocupăm și la notele și relatările de călătorie la care ne-am oprit. Limitele perioadei studiate – 1795(1797) – 1821(1829) – sunt marcate pe de o parte de începutul interesului Directoratului pentru prezența unor reprezentanți ai Republicii Franceze în zona sud-est europeană¹, ca și de intrarea Insulelor Ionice sub ocupație franceză², iar pe de altă parte de revoluția lui Tudor Vladimirescu și de lupta de emancipare a grecilor. Nu avem posibilitatea să inventariem toate notele și relatările de călătorie în sud-estul european avînd autori francezi, englezi, germani sau italieni; de aceea, dintre martorii occidentali ai unor ani de frământări și schimbări cuprinzînd și sud-estul Europei, am ales un eșantion dintre călătorii francezi în zonă (la care am adăugat și un foarte mic număr de autori traduși din engleză și germană cu mare audiență în epocă, nu numai la publicul francez).

Alegerea noastră s-a îndreptat către călătorii francezi, dată fiind presupusa lor capacitate sporită de a percepe o serie de schimbări de mentalitate în zona vizitată, ipoteză asupra căreia vom reveni. Iar despre audiența de care se bucura limba franceză în epocă, o foarte sugestivă caracterizare ni se pare cea din prefața traducătorului român la 1826 al englezului Thomas Thornton, traducător prin intermediul limbii franceze: „căci această limbă fiind obștească, mai lesne s-au împrăștiat“ cele scrise în această carte³.

Informațiile pe care le-am obținut provin cu precădere din zona administrată temporar de autoritățile franceze și din zonele învecinate, mai ales Muntenegru, Bosnia, Albania de Nord și de Sud, Epirul, Grecia continentală; asupra călătorilor din Țările române nu ne-am propus să ne oprim⁴, luînd însă în considerare, acolo unde apar, datele sporadice din relatările celor care au vizitat regiunile de la sudul Dunării⁵.

Întrebarea pe care ne-am pus-o și la care am încercat să răspundem, într-un chip despre care ne dăm seama că în multe privințe este provizoriu, are în vedere

măsura în care, dintre călătorii occidentali, cei francezi pot percepe înnoirile care se petrec în societățile sud-est europene, aflate la începutul epocii de afirmare națională, și măsura în care acești călători încep, așa cum arată Al. Duțu, „să-și modifice criteriile și inventarul de cunoștințe“ asupra popoarelor sud-estului Europei⁶. Ne-am propus, în primul rând, să evidențiem elementele care sugerează o atmosferă de nemulțumire față de vechea situație, ca și acordul existând între starea de spirit a locuitorilor din sud-estul Europei și ecoul evenimentelor din Franța, ținând seama și de contactele între diferiți agenți ai ideilor revoluționare și diversele straturi ale unei complexe societăți sud-est europene. Datele și informațiile precise, verificabile cu alte specii de surse, ne-au interesat mai puțin decât acești indici ai unei circulații a ideilor și ai unei stări de spirit surprinse de autori care au stat uneori mai mulți ani în zonă și în mare măsură au învățat limbile vorbite aici.

În ceea ce privește capacitatea călătorilor francezi de a fi mai receptivi și de a nota prefacerile din zona vizitată, cele ce urmează vor încerca să dea o imagine mai nuanțată față de constatarea, în mare măsură adevărată însă, a lui Nicolae Iorga despre călătorii din epoca revoluției: „Era de așteptat să sosească în Orient iacobini, propunându-și să facă propagandă, decretând sus și tare că acest imperiu turc al „tiranilor“ este un stat în declin și că datoria oricărui prieten al umanității și a oricărui partizan al drepturilor omului este de a colabora la dispariția unei lumi condamnate. Dar nu acesta era cazul. Chiar dacă aceasta le era starea de spirit, nu-și puteau prezenta toată ideologia care ar fi fost foarte favorabilă față de greci și dușmănoasă față de turci“⁷.

Vom încerca să dovedim că, în ciuda acestor rezerve, notele de călătorie ale autorilor francezi sunt o sursă importantă pentru înțelegerea stării de spirit a populației din zona sud-est europeană, cu atât mai prețioasă cu cât notațiile care ne interesează nu sunt numeroase. Nu putem trece cu vederea faptul că toate categoriile de francezi sosiți în regiune sunt, într-un fel sau altul, purtători ai noilor idei la care nu renunță. Că sunt conștienți de aceasta – așa cum sunt și locuitorii din Balcani – o dovedește o scrisoare din 1798 a lui Talleyrand care spunea despre Ali pașa din Ianina: „este prea clarvăzător pentru a nu observa că spiritul republican, introdus odată cu luptătorii noștri în țara pe care o conduce și în împrejurimi, i-ar putea submina autoritatea...“⁸.

Călătorii francezi, ca și cei occidentali în general, sosesc în sud-estul Europei, după cum declară, pentru a admira, pentru a studia și pentru a salva de uitare vestigiile civilizației antice, în primul rând cele ale civilizației antice grecești; alături de scopul mărturisit, cei mai mulți dintre ei au însă și o misiune cu caracter politic, care le îndreaptă atenția și asupra populației actuale locuind o regiune care a fost leagănul civilizației europene. Un exemplu este declarația cu care-și începe cartea Felix de Beaujour: „Am mers în timpul Revoluției franceze în Grecia pentru

a căuta ruine și amintiri. Duceam cu mine iluzii încântătoare și le-am pierdut pe toate sosind acolo. A trebuit să mă ocup de un cu totul alt subiect“⁹.

Alte note de călătorie, mai puțin numeroase, încep dimpotrivă cu precizarea instrucțiunilor pe care autorii lor le-au primit la plecare. Medicul Olivier, însoțit de naturalistul Brouguière, a pornit la drum avînd clare instrucțiuni scrise și verbale cu privire la recoltarea de informații din regiunile vizitate „în legătură cu comerțul, agricultura, istoria naturală, fizica, geografia, medicina și chiar cu relațiile politice cu Turcia“¹⁰. Colonelul Vialla de Sommières călătorește în Muntenegru pentru a studia sentimentele populației dintr-o regiune învecinată cu Dalmația aflată sub administrația franceză și pentru a cunoaște țara, deși nu lipsesc nici la el afirmațiile că Muntenegru a aparținut Greciei antice la a cărei renaștere de altfel poate contribui¹¹. În instrucțiunile lui Napoleon către Dimo și Nicolo Stephanopoli se cer chiar expres informații asupra stării spiritelor în regiunea vizitată¹².

De altfel, cei care călătoresc au atribuții care explică atenția pe care trebuie să o acorde situației contemporane. Ei sunt diplomați (Fr. Pouqueville, F. de Beaujour, A. F. Andréossy, P. David, Chaumette des Fossés, A. F. L. de Marmont, E. Gaudin), au funcții importante în administrația regiunilor ocupate de francezi, sunt militari (Ch. Pertusier, Vialla de Sommières), intelectuali cu atribuții temporare diplomatice care călătoresc ca observatori (G. A. Olivier, A. F. Didot), artiști atașați cîte unei ambasade (Castellan)¹³.

Cu toate acestea, din prezentările lor nu lipsesc clișeele, limitele unui fel preconcept de a înțelege lucrurile, „generalizările la care nu știau să renunțe“¹⁴. Muntenegrenii, bosniicii, locuitorii Dalmației au virtuțile patriarhale ale vârstei de aur a omenirii¹⁵. Uneori, într-o generalizare forțată, este preferată imaginea Imperiului otoman ca un tot în care toate națiunile ar trebui să colaboreze pentru o civilizare în sens occidental. Faptul de a fi încă în parte tributari clișeelelor care separă pe occidentalii civilizați, oameni ai progresului, de locuitorii celorlalte regiuni este surprins critic chiar de unii autori: „Europeanul legat de obiceiurile proprii țării sale condamnă tot ceea ce nu se împacă cu ele“¹⁶.

Se întrevide totuși sporadic preocuparea de a surprinde caracteristicile mișcărilor din sud-estul Europei față de revoluțiile care zguduiseră Europa și America. Încercarea o face Fr. Pouqueville atunci cînd arată că pentru sulioți important era să lupte, amînînd pentru mai tîrziu problema drepturilor civile. De asemenea, tot el notează critic reacția de nemulțumire a filoelenilor veniți să lupte în Grecia, explicînd surpriza lor prin faptul că nu cunoșteau adevărata situație pe care și-o imaginaseră de a fi identică cu cea din America în timpul războiului de independență. În Grecia, filoelenii au găsit o societate rurală, gata de luptă pentru libertate, care nu era însă condusă de un congres care declarase drepturile omului¹⁷.

Nu de puține ori popoarele sud-est europene sunt sfătuite să nu apeleze la revoluție, la luptă, ci să aștepte – bazându-se exclusiv pe luminare, cultivare și civilizare – un progres lipsit de zguduirii. Astfel de sfaturi, care apar la Th. Thornton¹⁸ (care îl citează în sprijinul său pe Volney), la Fr. Pouqueville¹⁹ (care folosește chiar termenul *temporisation*), la Ch. de Pertusier²⁰ și F. G. Laurençon²¹ sunt o dovadă că atmosfera din zona sud-est europeană era favorabilă de fapt tocmai transformărilor radicale. Prea puțină înțelegere este arătată și pentru caracterul social al revoluției lui Tudor Vladimirescu, deși atât Fr. Pouqueville cât și F. G. Laurençon evidențiază tocmai faptul că Tudor s-a ridicat în primul rînd pentru a pune capăt abuzurilor cu caracter social²².

Din informațiile răspîndite și comentariile disparate se poate deduce existența unor contacte pe diferite căi și a unei comunicări între populația din regiunile vizitate și reprezentanți ai noilor idei revoluționare franceze. Inventarierea unor astfel de contacte sugerează o atmosferă plină de curiozitate și de dorință de informare din partea populației din zona sud-est europeană. Călătorii francezi fac chiar o teorie a necesității contactului între oameni, a comunicărilor politice și comerciale, a deschiderii de noi drumuri, ca premiză a civilizării²³.

Un prim lot de informații se referă la adoptarea de către locuitorii din zonele unde se află garnizoane sau reprezentanți ai administrației franceze a unor elemente de atitudine revoluționară după un vădit model francez. Într-o scrisoare, citată de Fr. Pouqueville, Muhtar, fiul lui Ali pașa, relatează tatălui său că francezii în Epir fraternizau cu grecii încercînd să-i răscoale, că la Arta consulul francez distribuise mii de cocarde tricolore, iar țărani din jurul orașului cîntau *Marseillaise-a* în traducere greacă²⁴; în alt loc, Pouqueville observa că nimeni nu s-ar mira auzindu-i pe vlahii din Pind cîntînd *Carmagnole-a*, cîntecul care a dat semnalul Revoluției²⁵.

În aceeași categorie de informații ar trebui inclusă relatarea pe larg a sărbătorii plantării arborelui libertății la Argostoli (în Cefalonia), sărbătoare numită de autorii relatării „termometrul spiritului public”²⁶.

Sunt amintite apoi ocaziile avute de unii locuitori ai zonei de a lupta sub drapelele franceze. Povestind despre insurecția din Samos sau despre lupta din regiunea Suli, Fr. Pouqueville nu uită să menționeze participarea unor locuitori din Samos sau a unor suliți la luptele napoleoniene în Egipt sau în Franța. Cu cunoștințe de limbă franceză și de luptă, ei se întorseseră acum pentru a participa la insurecția de pe pămîntul natal²⁷. Ofițerii croați în armata Provinciilor Ilire, ca și soldații croați fuseseră tratați în mod egal cu ofițerii și cu soldații francezi, fiind judecați numai după merite, ceea ce născuse în ei un firesc sentiment de emulație²⁸.

Comerțul a permis de asemenea contactul cu realitățile franceze al unui mai mare număr de balcanici. Este cazul locuitorilor din insula Hydra care au spart blocada instituită de englezi și au aprovizionat sudul Franței cu cereale, aducând de acolo tot felul de mărfuri și obiecte în schimb care le-au rafinat gustul²⁹.

Numeroase sunt discuțiile pe care autorii înșiși, sau alți reprezentanți ai administrației sau armatei franceze au ocazia să le poarte cu unii viziri, cu pașale interesate de evoluția politicii în Europa, de succesele lui Napoleon. Este notat faptul că aceste autorități locale au veleități de independență. Exemplul bine cunoscut este cel al lui Ali pașa, care pune să i se traducă gazetele europene și despre care consulul Franței la Preveza are impresia că succesele revoluției franceze și ale armatei napoleoniene ar fi un stimulent în lupta împotriva Porții³⁰.

Același interes arată și vlădica și guvernatorul Muntenegrului cu care Vialla de Sommières schimbă păreri asupra a o serie de elemente caracteristice pentru civilizația occidentală: respectul în fața legii, rolul comerțului și al unor instituții specifice Occidentului comparate cu cele ale Orientului, politica marilor puteri. Cititorul observă că pentru Vialla de Sommières aceste discuții devin o ocazie pentru a judeca de pe poziția celui alt ceea ce se întâmplă în Franța, de a înțelege unele succese, dar și unele insuccese³¹ ale politicii franceze.

Există apoi și frecvente relatări despre întâlniri cu oameni care nu au nici o funcție politică sau administrativă și care, creștini sau musulmani, vădesc același interes pentru evenimentele din Franța sau pentru cultura franceză: locuitorii din Tripolița, care cunoscuseră deja pe francezii din garnizoana din Zanta și care, mai amintindu-și chiar unele cuvinte franțuzești, se grăbesc să-i cunoască pe Pouqueville și pe tovarășii săi prizonieri³²; locuitori dintr-un sat din Arcadia care vor să știe în ce măsură Europa sprijină lupta lor pentru libertate³³; turcul, care știe bine franceza, care fusese la Marsilia și la Paris, care recunoștea un ofițer francez după uniformă, este gata să stea de vorbă, atîta vreme cît nu observă escorta³⁴; muftiul orb din Nauplia care îi cere o consultație lui Pouqueville ca medic, dar nu pierde ocazia să-i vorbească despre Voltaire și Bonaparte³⁵; discuția cu bătrînul albanez din Permet care fusese la Paris, citise filosofii, frecventase cafenele și saloane literare, se bucura să vorbească cu un francez, dar se întorsese la bătrînețe pe pămîntul natal³⁶.

Un rol special în transmiterea ideilor revoluționare are o categorie de locuitori ai regiunii despre care apar ici și colo unele informații, care lasă să se presupună existența lor în număr destul de mare și avînd o activitate destul de susținută. Este vorba despre agenții Republicii franceze amintiți de multe ori de Olivier, în relatarea sa, cel care am văzut că în 1793 în memoriul privind îndatoririle trimișilor Republicii prevedea și controlul activității acestor agenți³⁷. Existența unui număr destul de mare de agenți poate fi presupusă date fiind referirile pe care le fac E. Gaudin, P. David, Bartholdy, Pouqueville și alții.

Călătorii înregistrează de asemenea ecourile pe care evenimentele din Franța le au în sud-estul Europei. Fr. Pouqueville nota rapiditatea cu care pe malurile Greciei au ajuns primele zvonuri despre dărmarea tronului Bourbonilor³⁸, ca și curajul pe care îl prinseseră grecii din Moreea în urma victoriilor lui Napoleon în Egipt: ei ajung să discute cu aprindere politică în cafenele și să cînte expediția din Egipt în fața tiranilor³⁹. Sate întregi îi întreabă și îi ascultă pe comisarii Dimo și Nicolo Stephanopoli despre faptele de arme ale francezilor. Este interesant de observat că, așa cum reiese din relatările călătorilor, receptarea ecourilor evenimentelor care zguduie Europa are loc cu mijloace specifice unei societăți în primul rînd rurale, impresionate de măreția și prestigiul de eliberatori sub care îi vedea pe francezi⁴⁰.

Sunt surprinse chiar unele clișee și stereotipe care s-au format în receptarea evenimentelor din Occident. Ali pașa scrie comandantului francez din Preveza că este cel mai credincios discipol al religiei iacobinilor și că vrea să fie inițiat în cultul *carmagnole-ei*⁴¹; fiul său Muhtar atribuie lui Voltaire inventarea tiparului și pătrunderea în felul acesta, prin ziare și datorită lui Voltaire, a informației în toate straturile sociale în loc să rămînă un apanaj al privilegiaților⁴². Mulțimea de muntenegreni este deosebit de impresionată la vederea colonelului Vialla de Sommières pentru că este „un soldat al lui Napoleon!”⁴³.

Este interesant de observat faptul că mulți călători au convingerea că încercările de emancipare din sud-estul Europei au o tradiție a lor care nu începe cu Revoluția Franceză, dar care se manifestă acum cu mai multă putere și în termenii unei europenizări mai accentuate. E. Gaudin exprimă cu cea mai mare claritate o concepție care integrează mișcările din Sud-Est într-un veritabil lanț al revoluțiilor: „Fără îndoială, mișcările politice și militare care au agitat nu numai Europa ci și globul terestru aproape în întregime, de treizeci de ani încoace, au putut contribui la dezvoltarea între națiunile creștine din Turcia europeană a dorinței și a voinței de a se ridica pentru a se smulge de sub jugul otoman de nesuportat. Dar aceste mișcări nu sunt cauzele acestei dorințe și ale acestei voințe. Ele trebuie căutate în condiția poporului dominator și a popoarelor dominate”⁴⁴.

Pouqueville la rîndul său face aceleași observații și adaugă vorbele lui Ali pașa către locuitorii din Suli: „creștinii din *Franghia* (sic!) vor dormi la auzul supliciilor voastre dacă nu săvîrșiți voi înșivă salvarea voastră. Contați numai pe voi înșivă”⁴⁵.

Deși ei înșiși, dată fiind politica napoleoniană, nu pot sprijini sau împărtăși totdeauna deschis ideile de emancipare ale popoarelor din zonă, călătorii francezi dau mărturie uneori despre existența efectivă a mișcărilor și despre colaborarea dintre ele. În Bosnia s-au găsit probele scrise ale unei conspirații între sîrbi și bosnieci, iar dezarmarea bosniecilor era numai aparentă, nota P. David⁴⁶; o

colaborare între muntenegreni și greci ar fi posibilă și ar face să rească libertatea, artele și științele, este de părere Violla de Sommières⁴⁷; ortodocșii din Dalmația se unesc de multe ori cu insurgenții muntenegreni și cu cei din Bosnia⁴⁸, observă mareșalul Marmont. Epoca este de multe ori definită ca o epocă de prefaceri. Fără a putea preciza când vor fi ajuns muntenegrenii la un nivel comparabil cu cel al civilizației occidentale, Violla de Sommières este de părere că epoca în care se afla poate pregăti mutații însemnate⁴⁹. În ceea ce privește Bosnia, insurecția sîrbilor, războiul ruso-turc (1806-1812) și vecinătatea de moment a francezilor au fost cauze de neliniște pentru turci care au înrăutățit condiția raialelor, dar nu au putut preveni ca pericolul schimbărilor temute de ei să devină real la 1822, este de părere Ch. Pertusier⁵⁰.

O mențiune specială merită faptul că unii autori de note de călătorie observă schimbările care au loc în limbaj: pătrund concepte noi și odată cu ele noi termeni. Pouqueville vorbește despre fraternizarea dintre francezi, greci și albanezi la curtea lui Ali pașa, despre faptul că Ali nu-și mai numește supușii raiale sau sclavi, ci li se adresează cu termenul *ses peuples*, și despre faptul că în imposibilitatea de a traduce cuvîntul republică în turcă funcționarii Porții introduc într-un protocol redactat în turcă neologismul *reboulika*⁵¹. Pouqueville reține de asemenea noutatea terminologiei lui Tudor Vladimirescu, chiar dacă termeni și concepte ca *boierii - lipitori publice, dreptul la autoimpunere, impunerea legală și controlul cheltuielilor, cartă, drepturi populare* i se par a nu avea un public pregătit să le înțeleagă⁵². În comentariul lui Olivier aflăm că Pazvanoglu i-a atras pe creștini asigurîndu-i de abolirea distincției infamante de raiale și că și-a luat chiar deviza *libertate și dreptate*, „cuvinte magice care puteau electriza oamenii și entuziasma un popor gemînd sub cea mai cruntă tiranie”⁵³.

Afară de concepte și termeni noi sunt înregistrate ca atare și atitudini noi, semne ale unei epoci de prefaceri. Un creștin bosniac din Banjaluka îl ucide în 1808 pe căpitanul turc al districtului; comentariul lui Chaumette des Fossés, autorul relatării, este că îndrăzneala i-a fost inspirată de succesele insurgenților sîrbi⁵⁴. Croații, protejați de francezi în diferendele de graniță cu turcii, devin tot mai mîndri și mai demni, fapt pe care turcii îl comentează cu cuvintele notate de mareșalul Marmont ca indicînd o nouă atitudine: „au luat pielea franceză”⁵⁵.

Însemnările privind înnoirile pe tărîm cultural, chiar dacă nu excelează prin exactitatea informației, reușesc prin numărul lor și prin faptul că se completează să evidențieze domeniile în care apar elemente de progres.

Sunt trecute în revistă traducerile și activitatea de traducători din culturile occidentale a unor cărturari greci⁵⁶, ca și activitatea tipografică în limba greacă (în Grecia și în diaspora) și în limba turcă, activitate legată de tipografiile și de experiența franceză⁵⁷. Sunt menționate bibliotecile de colegii, bibliotecile publice

și bibliotecile particulare, bogate, cum sunt cele ale aromânilor comercianți, aflați în legătură cu Europa Centrală, care pot pune la dispoziția unui călător străin toți autorii importanți de care acesta are nevoie⁵⁸. Se fac mențiuni despre spectacolele de amatori cu piese de teatru⁵⁹ și despre apariția unor gazete⁶⁰.

În ceea ce privește învățămîntul, numeroase sunt mențiunile privind prezența unor tineri balcanici (greci, croați, muntenegreni) în școlile occidentale, în primul rînd în cele din Franța unde dobîndesc – fapt subliniat de toți cei care se ocupă de situația învățămîntului – cunoștințe solide de științe exacte (fizică și matematică)⁶¹.

Interesante sunt și mențiunile cu privire la alte domenii care cunosc înnoiri în această perioadă. Epiroții au învățat de la francezi calculul zecimal și noul sistem de măsuri și greutate. Pouqueville subliniază chiar spiritul deschis spre nou al populației respective și legătura existentă între pasiunea pentru nou și nerăbdarea de a scutura jugul tucesc, ei fiind gata să primească fără prejudecăți lucruri menite să le amelioreze viața (astfel au acceptat vaccinul)⁶². Locuitorii insulei Hydra se conduceau după legile codului comerțului francez pe care au reușit să-l și introducă oficial⁶³ și își înființaseră o bursă în apropierea portului⁶⁴. De altfel, marina arhipelagului ionic și a regiunilor de coastă devenise o prezență constantă în Mediterana⁶⁵.

Un ultim element pe care am considerat necesar să îl menționăm în această trecere în revistă a celor citorva relatări de călătorie care dau mărturie despre prefacerile din zona sud-est europeană este cel al audienței de care s-a bucurat acest gen de scrieri în epocă. Este vorba despre o direcție de studiu care merită adîncită. În cele ce urmează amintim numai o serie de aspecte care trebuie avute în vedere. Este vorba de numărul mare de traduceri care se fac rapid (în cîțiva ani) în limbile de circulație și de faptul că majoritatea celor care nu sunt redactate în franceză sunt traduse și în această limbă. Prefețele subliniază faptul că traducerile se fac în urma marelui succes de care s-au bucurat cărțile în original. Deși nu o fac sistematic, autorii prezenți se citează între ei, fac referiri la afirmațiile altor călători, se corectează, dînd cititorului impresia că notațiile privind realitatea contemporană, deși nu sunt frecvente, sunt făcute cu toată atenția. Este de asemenea interesant de observat că unele edituri și tipografii se specializează în a scoate cărți de călătorie privitoare la sud-estul european. Este în primul rînd cazul lui Ambroise Firmin Didot, la rîndul său autorul unor note de călătorie în Grecia și la Istanbul.

În sfîrșit, ne oprim pe scurt, cu scopul de a arăta că este vorba de un aspect interesant care merită atenție în viitor, la audiența pe care cărțile de călătorie occidentale în sud-estul Europei au avut-o în Țările Române în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Biblioteca Academiei României păstrează cu stampila Bibliotecii Colegiului Sf. Sava relatarea lui Olivier, pe cea a lui Dimo și Nicolo

Stephanopoli, ca și pe cea a lui Andréossy, *Voyage à l'embuchure de la Mer Noire*; s-a păstrat și o broșură de răspuns la cartea lui Bartholdy (răspuns făcut pe baza traducerii în limba franceză). Din *Catalogul cărților bibliotecii Colegiului Sf. Sava* întocmit de Iosif Genilie reiese că biblioteca mai avea Fr. Pouqueville, *Voyage dans la Grèce*, I^e ed. Paris, 1820⁶⁶.

Cartea lui Th. Thornton apare în catalogul bibliotecii de la Stînca a lui Nicolae Rosetti Roznovanu⁶⁷, în timp ce traducerea lui Breton de Hacquet, *L'Illyrie et la Dalmatie*, 1816, Castellan, *Moeurs, usages et coutumes des ottomans* și Tacoigne, *Voyage à Smyrne et aux îles de l'Archipel*, Paris, 1816 se aflau în biblioteca lui Ioan Manu⁶⁸.

Perioada în care aceste cărți au fost citite este greu de precizat. Este greu de spus dacă erau citite la o dată apropiată de cea a apariției. Avem totuși două mărturii că Pouqueville era cunoscut încă în primele decenii ale secolului al XIX-lea.

Una din ele este semnalarea făcută de G. Bogdan-Duică⁶⁹, care în manuscrisul Văcăreștilor (Nicolae și Iancu) de la Biblioteca Academiei a descoperit faptul că citindu-l pe Pouqueville, *Voyage en Morée...*, Iancu Văcărescu și-a notat mai multe din poeziile populare grecești traduse de acesta.

A doua este cea din prefața pe care am amintit-o deja la traducerea românească din Th. Thornton. Traducătorul enumeră scriitorii străini pe care i-a văzut scriind despre români afară de Thornton, lista cuprinzând și numele lui Pouqueville⁷⁰.

NOTE

1. Pentru activitatea de înființare a unor consulate franceze în Țările Române (legată de activitatea diplomatică franceză de la Istanbul), vezi mai ales: Andrei Oțetea, *Înființarea consulatelor franceze în țările românești*, „Revista istorică” XVIII (1932), 10-12, p. 330-350 și Ariadna Camariano-Cioran, *L'activité d'Emile Claude Gaudin, premier consul de France à Bucarest*, „Revue roumaine d'histoire”, (în continuare RRH) IX, (1970), 2, p. 251-260 (cu bibliografie). Pentru interesul lui Napoleon față de slavii de sud vezi Beniamino Salvi, *Il movimento nazionale e politico degli Sloveni e dei Croati. Dall'Illuminismo alla creazione dello Stato Jugoslavo (1918)*, Trieste, 1971, mai ales p. 42 și urm. (cu bibliografie) și Midhat Samić, *Les voyageurs français en Bosnie à la fin du XVIIIe siècle et au début du XIXe et le pays tel qu'ils l'ont vu*, Paris, 1960, în special epoca agenției consulare de la Travnik (1793-1797), p. 69-77 și perioada consulatului general la Travnik (1806-1815), p. 86-162; pentru semnalarea acestei importante lucrări mulțumim colegului A. Pippidi.
2. Despre planul lui Napoleon de expansiune mediteraneeană care aduce în 1797

- și Insulele Ionice sub ocupație franceză și în contact direct cu ideile revoluționare franceze, vezi Jacques Godechot, *La grande nation (l'expansion révolutionnaire de la France dans le monde de 1789 à 1799)*, Paris, 1956, p. 94 și urm., p. 110 și urm., p. 197, 249 (cu bibliografie).
3. *Starea de acum din oblăduirea geograficească, orășenească și politicească a prințipatelor Valahiei și a Moldovei după îngrijirile făcute de o lăcuire de ani cinsprezece, auit în Țarigrad cît și în împărăția turcească de Thomas Thornton, inglezul, sol fiind la Țarigrad, tipărită la Paris în anul 1812, iar acum tălmăcită în limba românească și dată la tipariu spre cunoștința neamurilor acestor două prințipaturi de un român poftitoriu de îndreptarea năravurilor neamului românesc și a sa luminare, spre mărire și bună fericire*, Buda, 1826.
 4. Studii speciale asupra călătorilor în Țările Române în perioada aceasta: Paul Cernovodeanu, *Les voyageurs français devant les réalités roumaines*, „Annales de la Révolution Française“, juillet-septembre, 1976, p. 446-468; idem, *Les voyageurs français en présence des réalités roumaines de la période phanariote*, RRH XIII (1974), 5-6, p. 735-753.
 5. Datele acestea le-am comparat și cu unele informații oferite de relatările de călătorie în Țările Române.
 6. Sugestii utile pentru înțelegerea orizontului călătorilor occidentali de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și de la începutul secolului al XIX-lea în Orientul Europei dau analizele întreprinse recent de Al. Dușu: *A fost Marele Turc european?*, în Al. Dușu, *Călătorii, imagini, constante*, București, 1985, p. 144 și urm. și *Imaginea celuilalt: relatările călătorilor*, în Al. Dușu, *Modele, imagini, privesți, incursiuni în cultura europeană modernă*, Cluj-Napoca, 1979, p. 77 și urm.
 7. N. Iorga, *Les voyageurs français dans l'Orient européen*, Paris, 1928, p. 117. Relațiile cu turcii ale Franței revoluționare și napoleoniene, invocate de N. Iorga, sunt rezumate astfel de A. Oțetea: „Franța făcuse din integritatea Imperiului Otoman principiul fundamental al politicii sale orientale“, A. Oțetea, *op. cit.*, p. 330. Despre populația bosniacă, editorul *Jurnalului* consulului francez la Travnik, P. David, nota: „Bei, țărani, creștini, musulmani, întreaga populație bosniacă era înainte de toate slavă și favorabilă Rusiei, contra căreia guvernul francez împingea Poarta să accepte lupta“. („Revue d'histoire diplomatique“, XXXVIII (1924), 2, p. 130). Este ceea ce precizează chiar P. David în *Jurnalul* său citînd o scrisoare a generalului Marmont: „Dacă sînt lăsați să o facă <este vorba de trecerea Dunării de către ruși pentru a-i întîlni pe insurgenții sîrbi care la rîndul lor își propuneau joncțiunea cu muntenegrenii și ortodocșii din Albania> ar putea rezulta un mare incendiu; dar sper ca ordinele și mijloacele să sosească la timp pentru a-i împiedica sau a-i opri cel puțin“ (*op. cit.*, p. 160).
 8. A. Boppe, *L'Albanie et Napoleon (1797-1814)*, Paris, 1914, p. 12.
 9. *Voyage militaire dans l'Empire Othoman, ou description de ses frontières*, Paris, 1829, par le baron Felix de Beaujour; despre faptul că baronul de Beaujour avea probabil o misiune secretă, vezi N. Iorga, *op. cit.*, p. 120.
 10. *Voyage dans l'Empire Othoman, l'Egypte et la Perse; fait par ordre du gouvernement pendant les six premières années de la République*, par G. A. Olivier, Paris, 1801, vol.I, p. 1; aceste instrucțiuni sunt redactate aproape în

aceiași termeni cu memoriul din august 1793 privitor la îndatoririle noilor trimiși și oameni de încredere ai Republicii franceze, memoriu care îi are ca autori tocmai pe naturaliștii Olivier și Brugnèr (sic!). La preambulul identic cu instrucțiunile care deschid relatarea călătoriei lui Olivier, se adaugă următoarele prevederi: urmărirea dispoziției față de revoluție a prinților și agenților lor, adunarea de date asupra posibilelor relații comerciale, strângerea de informații asupra felului în care agenții republicii își îndeplinesc funcțiunile, răspîndirea principiilor adevărate printre concetățenii stabiliți în regiunile vizitate (Documente Hurmuzaki, Supliment I, volumul II, p. 89). Interesant de observat că mai multe relatări de călătorie (așa cum vom arăta), în primul rînd cea a lui Olivier însuși, menționează în repetate rînduri existența agenților republicani francezi în sud-estul Europei, fără însă să insiste destul asupra felului în care își îndeplineau funcțiile.

11. *Voyage historique et politique au Monténégro*, par M. le Colonel L. C. Vialla de Sommières, Paris, 1820, vol. I, p. 7, vol. II, p. 44, 252, 253.
12. *Voyage de Dimo et Nicolo Stephanopoli en Grèce pendant les années 1797 et 1798, d'après deux missions, dont l'une du Gouvernement français et l'autre du général en chef Buonaparte*, Londres, 1800, p. 75.
13. Date despre unele dintre aceste personalități politice la A. Boppe, *L'Albanie et Napoléon*, Paris, 1914, Ariadna Camariano-Cioran, op. cit., Midhat Samić, op. cit., N. Iorga, op. cit., *La grande encyclopédie; inventaire raisonné des sciences, des lettres et des arts*. Despre calitatea călătorilor francezi în Țările Române vezi cele două studii ale lui Paul Cernovodeanu, deja citate.
14. Al. Dușu, *Imaginea celuilalt...*, p. 77.
15. Vialla de Sommières, op. cit., vol. II, p. 23; Ch. Pertusier, *Promenades pittoresques dans Constantinople et sur les rives du Bosphore, suivies d'une notice sur la Dalmatie*, Paris, 1815, vol. III, p. 419.
16. *Etat actuel de la Turquie...* par Th. Thornton, Paris, 1812, vol. I, p. X.
17. *Histoire de la régénération de la Grèce, comprenant le précis des événements, depuis 1740 jusqu'en 1824*, par F. C. H. L. Pouqueville, Paris, 1824, vol. II, p. 204, vol. III, p. 158-159.
18. Th Thornton, op. cit., vol. II, p. 186.
19. Fr. Pouqueville, *Régénération...*, vol. I, p. 430, vol. II, p. 156, idem, *Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie et dans plusieurs autres parties de l'Empire Othoman, pendant les années 1798, 1799, 1800 et 1801*, Paris, 1805, vol. I, p. 339 și urm. În cazul lui Fr. Pouqueville, aceste sfaturi de moderație s-ar putea explica probabil prin faptul că, o dată cu trecerea timpului, la fel ca alți autori, dezamăgit de unele aspecte ale politicii napoleoniene, s-a îndepărtat și de idealurile revoluționare. *Voyages en Morée* din 1805, dedicată lui Napoleon, lasă mai mult loc interesului pentru mișcarea din zonă decît mai cunoscuta *Voyage de la Grèce*, dedicată în 1826, de fostul consul general al lui Napoleon la Janina, într-un stil plin de ornamente, Burbonilor.
20. Ch. Pertusier, *La Valachie, la Moldavie et de l'influence politique des Grecs du Fanal*, Paris, 1822, p. 5.
21. *Nouvelles observations sur la Valachie sur ses productions, son commerce,*

les moeurs et les coutumes des habitants et sur son gouvernement; suivies d'un précis historique des événements qui se sont passés dans cette province en 1821, lors de la révolte de Théodore et de l'invasion du prince Ipsilanti, par F. G. L., p. 80.

22. Fr. Pouqueville, *Régénération*, vol. II, p. 317; F. G. Laurençon, *Nouvelles observations sur la Valachie*, p. 76. De altfel, Laurençon îi denumește pe panduri „veritables sans-culottes de la Valachie“. Termenul fusese utilizat deja, cu multă simpatie și entuziasm, de Hortolan într-o scrisoare din 1793 către Marie Descorches, ambasadorul Republicii franceze la Istanbul, reprodusă în volumul de față (Documente Hurmuzaki, Supl. I, vol. II, p. 94-95). Vezi și V. Papacostea, *Esquisse sur les rapports entre la Roumanie et l'Epire*, Balcania I (1938), p. 236.
23. Fr. Pouqueville, *Régénération*, II, p. 203, 204; Idem, *Voyage de la Grèce*, II, p. 184; Violla de Sommières, *Voyage au Monténégro*, vol. I, p. VII; *Mémoires du maréchal Marmont, duc de Raguse de 1792 à 1841*, Paris, 1857, vol. III, p. 65.
24. Fr. Pouqueville, *Régénération*, I, p. 124.
25. Fr. Pouqueville, *Voyage de la Grèce*, III, p. 283.
26. Dimo și Nicolo Stephanopoli, *op. cit.*, p. 78 și urm.
27. Fr. Pouqueville, *Régénération*, II, p. 91, 92, 203, 204, III, p. 3; despre regimentul albanez sub drapelul francez vezi și A. Boppe, *op. cit.*, p. 234; grecii care au luptat sub drapelele franceze în Egipt au compus mai multe cântece în onoarea francezilor, ca și imnuri de libertate (Pouqueville, *Voyage en Morée*, I, p. 348).
28. Marmont, *Mémoires*, III, p. 347.
29. *Voyage en Grèce fait dans les années 1803 et 1804*, par J. L. S. Bartholdy, Paris 1807, II, p.64.
30. Fr. Pouqueville, *Voyage en Morée*, I, p. 24-26, Bartholdy, *op. cit.*, II, p. 236; amintim și discuțiile lui P. David cu vizirul din Travnik, admirator al lui Napoleon, solicitînd buletinele armatei franceze și Monitorul oficial, încercînd să înțeleagă ce este o piesă de teatru și punîndu-și problema cum îi pot cunoaște adecvat francezii pe musulmani judecînd după imaginea, după el falsă, pe care le-o dădea *Bajazet* de Racine (P. David, *Journal*, RHD 38 (1924), p. 152); la fel de interesantă pare și discuția pe care ofițerii pașei din Candia o poartă cu multă curiozitate despre revoluția franceză cu medicul Olivier (G. A. Olivier, *Voyage dans l'Empire Othoman...*, I, p. 369).
31. Violla de Sommières, *Voyage au Monténégro*, I, p. 64, II, p. 1, 52, 105, 227.
32. Fr. Pouqueville, *Voyage en Morée*, I, p. 61.
33. Fr. Pouqueville, *Voyage de la Grèce*, V, p. 451.
34. Fr. Pouqueville, *Voyage en Morée*, I, p. 38-39.
35. Fr. Pouqueville, *Voyage de la Grèce*, V, p. 232-233.
36. *Idem*, I, p. 265; putem adăuga masa de adio pe care Pouqueville în calitate de consul o dă la Ianina, ocazie pentru o mare mulțime de oameni de a veni să-și exprime regretul la despărțire. (*Idem*, IV, p. 294-295).
37. Vezi nota 10; *Voyage dans l'Empire Othoman...*, I, p. 263, 311, 321, 374.

38. Pouqueville, *Voyage de la Grèce*, IV, p. 339.
39. Idem, *Voyage en Morée*, I, p.79, 280, 281
40. Idem, *Régénération*, I, p. 114-115; vezi și Vialla de Sommières, *Voyage au Monténégro*, II, p. 227 care aminteste declarația unui preot muntețean că îi iubește pe francezi pentru tot ceea ce au realizat măreț și pentru că sunt umani.
41. Pouqueville, *Régénération*, I, p. 118.
42. Idem, p. 331, nota 1.
43. Vialla de Sommières, *Voyage au Monténégro*, I, p. 45, 107: guvernatorul cere escortei să nu lase să i se întâmple vreun rău colonelului francez care este un soldat al marelui Napoleon.
44. Emile Gaudin, *Du soulèvement des nations chrétiennes dans la Turquie européenne; ses causes, ses résultats probables, son influence présumable*, Paris, 1822, p. VI-VII. Este ceea ce în alți termeni exprimă Hobhouse, *A journey through Albania 1809-1810*, vol I, p. 590 citat de Ariadna Camariano-Cioran, *Spiritul revoluționar francez și Voltaire în limba greacă și română*, București, 1946, p. 27: „Nu de la francezi au învățat grecii ideea de libertate și de emancipare națională... Ideea era veche, grecii... au fost adepții francezilor când au văzut în ei pe eliberatori. Dacă Bonaparte ar fi mers cu o armată de la Valona prin Macedonia spre Constantinopol, toți grecii s-ar fi strîns sub steagul lui“.
45. Fr. Pouqueville, *Régénération*, I, p. 19, 59, vol. II, p. 172-173.
46. P. David, *Journal*, RHD, 38 (1924), 2, p. 305-306; la rîndul său Ch. Pertusier, *La Bosnie*, p. 326-327 nota faptul că la 1812 în Bosnia se simțeau ecurile insurecției sîrbești în rîndurile unei populații războinice, gata să devină pentru Imperiul otoman un dușman la fel de periculos în interior ca și grecii din Peloponez.
47. *Voyage au Monténégro*, II, p. 252-253.
48. Marmont, *Mémoires*, III, p. 12 și urm.
49. Vialla de Sommières, *Voyage au Monténégro*, II, p. 231. El este de altfel de părere că orice schimbare în partea turcească a Europei nu va putea fi decît favoabilă umanității civilizate (Idem, p. 253).
50. Ch. Pertusier, *La Bosnie*, p. 96.
51. Fr. Pouqueville, *Régénération*, I, p. 114-116, II, p. 27.
52. Idem, II, p. 317; despre limbajul revoluționar al proclamațiilor lui Tudor Vladimirescu vezi printre altele Al. Dușu, *Tudor din Vladimiri și mentalitatea lumii lui în Al. Dușu, Călătorii, imagini, constante*, București, 1985, p. 273 și urm.
53. Olivier, *op. cit.*, I, p. 115. Ar putea fi vorba despre manifestul imprimat în greacă la Viena și despre care consulul francez la București, Fleury, scria într-o scrisoare (14 ianuarie 1798) către Ministerul Afacerilor Externe al Franței că este pare-se răspîndit de armata lui Pazvanoglu și că ajunsese și în Țara Românească. Manifestul conține un apel către popor și tabloul vechii libertăți a Greciei (Documente Hurmuzaki, Supl. I, vol. III, p. 484). După Ariadna Camariano-Cioran ar fi vorba despre *Proclamația și Constituția* lui Rigas (*loc. cit.*, p. 22, 23).
54. Chaumete des Fossés, *Voyages en Bosnie dans les années 1807 et 1808*, Ber-

- lin, 1816, p. 63.
55. Marmont, *Mémoires*, III, p. 358.
56. E. Gaudin, *Du soulèvement*, p. 116; Bartholdy, *op. cit.*, I, p. 109; II, p. 39; Ch. Pertusier, *Promenades*, III, p. 311. O analiză (deosebit de amănunțită și punînd în lumină toate conexiunile) a traducerilor și a operelor originale apărute în această perioadă dă Cornelia Papacostea-Danielopolu, *Literatura în limba greacă în Principatele Române (1774-1830)*, București, 1982.
57. Vezi mai ales *Notes d'un voyage fait dans le Levant en 1816 et 1817* <de Ambroise Firmin-Didot>, Paris, 1821, p. 83, 56; Bartholdy, *op. cit.*, II, p. 41; Pertusier, *Promenades*, II, p. 356-358, 388-389; Fr. Pouqueville, *Régénération*, I, p. 429.
58. F. Didot, *op. cit.*, p. 140, Pouqueville, *Voyage de la Grèce*, II, p. 353.
59. Bartholdy, *op. cit.*, I, p. 112, Pouqueville, *Voyage de la Grèce*, III, p. 387-388.
60. E. Gaudin, *Du soulèvement*, p. 117.
61. Vialla de Sommières, *op. cit.*, II, p. 133, Pouqueville, *Voyage en Morée*, I, p. 359, Marmont, *Mémoires*, III, p. 373, Bartholdy, *op. cit.*, I, p. 98-99, 110, Pertusier, *Promenades*, III, p. 311. Este indicat de altfel în multe relatări modelul francez pe care încearcă să îl urmeze învățămîntul din Grecia. De altfel și pentru cîte o carte, cum este *Geografia* lui Philippide, este indicat modelul francez (vezi Pouqueville, *Voyage en Morée*, I, p. 347).
62. Pouqueville, *Régénération*, II, p. 154-155.
63. *Idem*, II, p. 458.
64. Bartholdy, *op. cit.*, II, p. 64.
65. Pouqueville, *Voyage en Grèce*, I, p. 154.
66. Pentru Biblioteca Colegiului Sf. Sava vezi Marta Anineanu, *Din istoria bibliografiei românești. Catalogul sistematic din 1836 al Bibliotecii Mitropoliei din București*, „Studii și cercetări de bibliologie“ I (1955), p. 113-129.
67. Cornelia Papacostea-Danielopolu, *Catalogul bibliotecii de la Sîlnca*, „Studii și cercetări de bibliologie“ XIII (1974), p. 161.
68. A. Pippidi, *Lecturile unui boier muntean acum un veac: Ioan Manu*, „Revista de istorie și teorie literară“ 20 (1971) 1, p. 118; catalogul este din jurul anului 1850, dar nu este exclusă posibilitatea ca volumele în discuție să fi aparținut tatălui lui Ioan Manu.
69. G. Bogdan-Duică, *Istoria literaturii române moderne. Întîii poeți munteni*, Cluj, 1923, p. 16.
70. Pentru titlul cărții vezi nota 3. BRV vol. III p. 523 menționează ipoteza ca traducătorul să fie Eufrosin Poteca sau Dinicu Golescu. Pentru cel de al doilea par să opteze autorii *Dicționarului literaturii române de la origini pînă la 1900*, București, 1979.

Lista care urmează cuprinde titlurile relațiilor de călătorie utilizate în articolul nostru și din care au fost extrase fragmentele incluse în Anexe:

1. Andréossy, Antoine-François, *Voyage à l'embouchure de la Mer Noire ou essai sur le Bosphore et la partie du Delta du Thrace comprenant le système des eaux qui abreuvent Constantinople*, Paris, 1818.
2. Bartholdy, J. L. S., *Voyage en Grèce fait dans les années 1803 et 1804*, traduit de l'allemand par A. de C., Paris, 1807.
3. Beaujour (de), Felix, *Voyage militaire dans l'Empire Othoman, ou description de ses frontières et de principales défenses, soit naturelles, soit artificielles*, Paris, 1825.
4. Chaumette-des-Fossés, Amédée, *Voyage en Bosnie dans les années 1807 et 1808*, Berlin, 1812.
5. David, Pierre, *Extraits du journal (1807-1808)*, „Revue d'histoire diplomatique“ 38 (1924), 2, p. 141-169, 301-328.
6. <Firmin-Didot, Ambroise,> *Notes d'un voyage fait dans le Levant, en 1816 et 1817*, Paris [1821].
7. Gaudin, Emile, *Du soulèvement des nations chrétiennes dans la Turquie européenne; ses causes, ses résultats probables, son influence présumable sur les intérêts présents et futurs de l'Europe en général et sur ceux de la France en particulier*, Paris, 1822.
8. L<aurençon>, F.G. *Nouvelles observations sur la Valachie, sur ses productions, son commerce, les moeurs et les coutumes des habitants et sur son gouvernement; suivies d'un précis historique des événements qui se sont passés en cette province en 1821, lors de la révolte de Théodore et de l'invasion du prince Ipsilanti; par un témoin oculaire*, Paris, 1822.
9. Lechevalier, J. B., *Voyage de la Propontide et du Pont-Euxin*, Paris, 1800.
10. Marmont (de), A. F. L., *Mémoires du maréchal Marmont, duc de Raguse de 1792 à 1841. Imprimés sur le manuscrit original de l'auteur*, Paris, ed. II, 1857, vol. III.
11. Olivier, G. A., *Voyage dans l'Empire Othoman, l'Egypte et la Perse: fait par ordre du gouvernement pendant les six premières années de la République*, Paris, 1804, vol. I.
12. Pertusier, Ch., *La Valachie, la Moldavie et de l'influence politique des Grecs du Fanal*, Paris, 1822.
13. Pertusier, Ch., *Promenades pittoresques dans Constantinople et sur les rives du Bosphore, suivies d'une notice sur la Dalmatie*, Paris, 1825.
14. Pouqueville, F. C. H. L., *Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie et dans plusieurs autres parties de l'Empire Othoman, pendant les années 1798, 1799, 1800 et 1801. Comprenant la description de ces pays, leurs productions, les moeurs, les usages, les maladies et le commerce de leurs habitants; avec des rapprochements entre l'état actuel de la Grèce et ce qu'elle fut dans l'antiquité*, Paris, 1805.
16. Pouqueville, F. C. H. L., *Histoire de la régénération de la Grèce*, Paris, 1824.

17. Pouqueville, F. C. H. L., *Voyage de la Grèce*, Deuxième édition, revue, corrigée et augmentée, Paris, 1826.
18. Stephanopoli, Dimo et Nicolo, *Voyage de Dimo et Nicolo Stephanopoli en Grèce pendant les années 1797 et 1798, d'après deux missions, dont l'une du Gouvernement français et l'autre du général en chef Buonaparte*, Rédigé par un des professeurs du Prytanée, Londres, 1800.
19. Thornton, Th., *Etat actuel de la Turquie auquel on a ajouté l'état géographique, civil et politique des principautés de la Moldavie et de la Valachie; d'après les observations faites pendant une résidence de quinze ans, tant à Constantinople que dans l'Empire turc*, traduit de l'anglais par M. de S., Paris, 1812.
20. Vialla de Sommières, L. C., *Voyage historique et politique au Monténégro*, Paris, 1820.

Difuzarea oficială a știrilor și opțiunea românească (1789-1820)

Imaginile despre Revoluția Franceză au fost impuse și printr-o campanie dirijată în epocă a unor oficine străine. Marile cancelarii aulice au supravegheat permanent difuzarea știrilor în consens cu politica lor. În Transilvania, de exemplu, demersurile lui Ioan Piuaru-Molnar și Paul Iorgovici, în 1793-1794, de a edita un ziar românesc, au părut provocatoare guvernatorului George Bánffy, extrem de precaut în ceea ce privește orice sursă de informare a populației și care, în consecință, s-a opus cu vehemență. Reticența sa nu a fost determinată de elemente reale reprobabile, ci respingerea s-a făcut printr-un proces de intenție. Cancelaria aulică, prin Samuel Teleki și Johann von Cronenthal, argumenta astfel în raportul ei către Curtea de la Viena: „Dacă luăm în considerare evenimentele groaznice care de la un timp s-au petrecut în Franța, cu urmările lor nefaste atât pentru binele individual cât și pentru cel colectiv... atunci e clar că răspîndirea unor știri revoltătoare despre tot felul de dezordini și nemulțumiri pot produce consecințe neplăcute, păreri greșite și noțiuni false în marea masă neluminată a poporului”¹. Logica expunerii este fundamental vicioasă: era acuzată o publicație, încă înainte de apariție, că va fi dăunătoare, deși legea cenzurii imperială tocmai această „curățire“ o garanta.

Principiul de la care porneau cărturarii ce își propuneau editarea unor periodice era necesitatea circulației știrilor: „Toate neamurile Evropei celei deșteptate au aflat cum că a scrie Gazete sau Novele și acele a le împărtăși oamenilor neamului tău e cea mai încuviințată mijlocire de a lumina noroadele cu întîmplatele ale altora fapte, a le abate de la rău și a le aduce spre cele mai bune. Prin Novele ne înștiințăm, așa zicînd, că mai iaste lume și afară de țara noastră și ni se descopere a ști și cele ce se întîmplă în toate zilele prin alte împărății și țări îndepărtate”².

Or, condițiile politice și economice au determinat greutăți în apariția presei în limba română în perioada cercetată. Calendarele, care au oferit informații preponderent de tip enciclopedic, nu puteau să-și propună ținerea la curent cu ceea ce se întîmpla nici în propria țară, nici prin alte locuri, ci se bazau pe toposuri care se preluau din an în an. Și, de aceea, cu unele excepții pe care le vom semnala, ele nu conțineau știri despre realități din centrul și apusul Europei contemporane lor.

Exploatînd, în propriul profit, posibilitatea de a se adresa, prin intermediul

tiparului, tuturor locuitorilor, deci și celor care nu citeau dar cărora în mod obligatoriu urma să li se citească textul, guvernării a două din cele trei imperii vecine au făcut să circule în limba română texte eminate din cancelariile lor drept surse oficiale de informație despre teatrul de război și desfășurarea evenimentelor din Europa acelei perioade.

Difuzarea foilor volante se înscrie în tradiția răspîndirii în cele mai îndepărtate localități ale imperiilor a ordinelor de la centru, într-o perioadă mai veche multiplicată în manuscris, apoi, de la începutul secolului al XVIII-lea, tipărite. Aceeași modalitate a fost folosită în timpul marilor campanii militare pentru anunțarea victoriilor și cuceririlor realizate. Trimise instituțiilor sătești, foile volante erau afișate și citite la reuniunile de duminică și sărbători. Pe baza analizei foilor volante putem să urmărim modul în care au circulat, în limba română, știrile despre mersul revoluției și despre evenimentele din anii următori.

Dintre actele emise în limba română privind Transilvania din perioada 1789-1820³, am diferențiat pe cele care conțin informații despre Revoluția Franceză sau războaie purtate în perioada napoleoniană. Constatăm că în primii ani ai Revoluției nu s-a făcut nici o referință directă la această mare mișcare socială; în 1789 și în anii următori, prin circulare se aducea la cunoștință mai ales punerea sub urmărire a unor dezertori (23 de asemenea circulare în 1789-1818) sau se ordona supușilor să se prezinte la recrutare.

O apariție singulară este ordonanța guvernului Transilvaniei, din 30 martie 1789, prin care se preconizează măsuri contra celor care „răspîdesc zvonuri neîntemeiate în legătură cu un posibil atac turcesc în Transilvania”, urmare a războiului ruso-austro-turc ce începuse⁴. Ni se pare că este o primă manifestare în limba română a atenției pe care guvernării o dădeau unui fenomen dificil de sesizat și de clasificat. Discuția despre fenomenul „zvonului” intră în componența celei despre informații (adevărate și false). Problema ca atare a fost pusă în lucrări de teoria comunicării și G. A. Miller îi dă definiția: „falsă informație ce atinge un vast auditoriu și circulă de la persoană la persoană fără a manifesta o probă sigură despre evenimentul la care se raportează”⁵. Și în epocă exista convingerea că asemenea distorsionări ale evenimentelor se petreceau, în sensul că de la centrul imperiului pînă la periferie știrea poate ajunge deformată. Tocmai pentru a preveni „apariția” zvonurilor în perioada de după 1789 au fost tipărite manifeste, ordonanțe, circulare etc. ale guvernanților care prezentau într-o anumită lumină evenimentele din zonele controlate de francezi sau mersul războiului austro-francez din 1792-1797.

La 25 aprilie 1797, din Blaj, Episcopul Ioan Bob îndeamnă clerul și poporul să contribuie la întreținerea armatei austriece cu prilejul războiului cu Franța⁶. Francezii sunt considerați responsabili de începerea războiului și de faptul că

„sumețindu-să dorita pace nici într-un chip cuviincios și drept nu vrea a face”, iar argumentele pentru a convinge populația să contribuie la susținerea armatei austriace evocă, sentimental, un trecut prezentat idilic: „aduceți-vă aminte cu câtă milă au fost prea Înalta Curte a Austriei spre toți supușii săi, cari supt umbra aripilor acestii prea Înalte Curți au trăit în pace, moșii și strămoșii noștri n-au pățimit izgoniri, cășile, averile voastre supt această milostivă stăpînire nu le-au risipit împotrivnicii, nici nu le-au mîncat focul, bătrînii și tinerii nu s-au tras, nici s-au vîndut robi“. În disonanță cu aceasta, se afirmă că francezii: „pe cei ce au căzut în mîinile lor de tot i-au jăfuit și fără de nici o milă omenească“ etc.

Diocezanii erau rugați să contribuie la susținerea armatei ("ori bani ori bucate ori vite rumpeți și dați") invocîndu-se și o solidaritate internațională: „cunoscînd că binele unei țări îi împreunat cu pacea altei țări“ [2]. Într-o pastorală din martie-aprilie 1798 [3] același prelat trecea în revistă calamitățile abătute asupra țărilor vecine datorită războaielor cu francezii. Prelungirea ostilităților pînă în 1801, cu grave înfrîngerii pentru austrieci, determină difuzarea unor „înștiințări“ despre nelegiuirile francezilor din alte zone ale imperiului, de ex.: *Otdatornicească (Ofițialis)*: „Înștiințare din Londeh în aprilie [1799] ieșită, despre a frîncilor (franțozilor) în ținutul acela prin petrecere făcute groasnice vrășmășii și nelegiuiri, din care adevăratele urmări mai jos se arată“ [4] sau, în 13 martie 1800, înștiințarea guvernului Transilvaniei despre pagubele suferite de locuitorii din regiunea Breisgau (astăzi în R. F. Germania, n.n.) din partea soldaților francezi în cursul campaniei din 1799-1800 [5].

Soarta zonelor de la marginea imperiului se pare că preocupa, în special, pe Francisc II, căci în 14 decembrie 1802 de la Viena se trimitea o înștiințare *Sciere a mișelului stat a norodului din Ems* [6] publicată prin guvernul Transilvaniei prin care se aduc la cunoștință pagubele suferite de localitatea Ems în timpul războiului abia încheiat și se stabilește termenul de la 15 martie la 31 august 1803 pentru strîngerea de milostenii în ajutorul celor sinistrați.

Foile volante emise de către Francisc II și de Alexandru I (pentru teritoriul românesc anexat în 1812⁷) prezintă o imagine a Franței de natură să înfricoșeze pe toți care ar fi venit în contact cu idei propagate de Revoluție sau s-ar fi arătat dornici să cunoască mai îndeaproape realizările ei. Majoritatea manifestelor elaborate pînă la 1815 au fost consacrate luptei contra Franței. Se poate considera că unele dintre aceste foi reprezentau adevărate acte de diversiune, pe care ambele imperii deliberat le-au folosit pentru întreținerea unor opinii în sensul dorit de cancelaria imperială sau a amplificării exagerate a unor întîmplări, cum sunt relatările despre atrocitățile din Londeh, Breisgau sau Ems, deși soldații din ambele tabere beligerante procedau la fel în zonele de conflict. Dar, acțiunile propriilor trupe erau considerate drept firești.

Fără îndoială că ele își vor fi atins în parte scopul, la care se adăuga faptul că marile victorii ale campaniilor napoleoniene vor fi fost cunoscute și fără lansarea în scris a acestor vești, rămase în memoria supraviețuitorilor de pe câmpurile de luptă. Foile volante erau destinate cu precădere populației de la sate, la care, odată cu numele celor dispăruți, trebuiau să ajungă și imagini impresionante, capabile să-l îndirjească pe locuitorul marelui imperiu față de „vrăjmaș“.

Înfricoșarea se făcea prin apelul la imagini sinistre, supradimensionate. Prin opoziție, imaginile victoriilor erau idilice, ca și cum ar fi fost realizare „deus ex machina”, fără participarea armatei alcătuite din populația căreia i se adresa apoi apelul sau mesajul. Recunoștința se exprima însă numai față de autocrat, nu erau amintiți comandanți care vor fi reușit ofensivele sau bătălii de rezistență. Autorii foilor volante au uzat constant de mirajul unei păci trainice pe care s-ar strădui să o instaureze. Se cultiva sentimentul că se asigură securitatea vieții prin raportarea frecventă la instituirea „păcii veșnice” și universale, deși chiar acele imperii ai căror împărați difuzau aceste precepte se coalizaseră contra tinerei republici franceze de după Revoluție.

De la denigrarea intensă a „vrăjmașului” la povestirea propriilor victorii, orice prilej era speculat. Una dintre cele mai lungi proclamații este cea a lui Alexandru I, dată la Vilna la 25 decembrie 1812, în care se face o relatare tip Epinal a întregii desfășurări a campaniei napoleoniene din 1812. Ea nu este cunoscută *Bibliografiei vechi românești*, nici completărilor ulterioare. Am descoperit-o copiată în mss. 4143 BAR, f. 289^v-295. Conține o lungă descriere a campaniilor din acel an când „înfricoșatele puteri” ale vrăjmașului (niciodată nominalizat), „era[u] adunate mai din toate împărățiile Evropii”, dar „toată gătitura cea făcută de el de mult s-a pustiit prin război” și „cu toate neuzitele mijloace ale cumplirei și sălbăticitrei n-au putut să să săvîrșască gândurile care hrăniia”. Descrierea continuă cu precizări de comunicat militar: „sălbatecul vrăjmaș au intrat în pământul nostru cu o jumătate de milion de oaste pedestrime și călărime adunată de la doazeci de împărății”, „o parte mare a lor zac la pământ și să adapă cu sîngele lor în lungimea câmpilor... ceialaltă parte mare la dese războaie s-au robit împreună cu mulți voevozi și ghenărari”... „aîta cît din toată acea cu mult număr sumă rămîind un mic hărămuc nebăgat în seamă, leșinat și mai jumătate mort, pot să meargă la locul lor pentru ca să vestească patrioților săi vecinica frică și tremurarea lor”. Napoleon este denumit, singura dată după cîte știm, „trufașul voevod al lor” care „de abia cu cei mai de frunte ofițeri ai lui au scăpat”. „Pentru privirea pierderii oștilor lui, privire, zic, necrezută, de abia poate cineva să o crează văzîndu-o cu ochii”. În final este invocată puterea divină care ar fi asigurat victoria.

Toate celelalte manifeste din anii 1813-1815⁸ conțin variațiuni ale temei, descrierea campaniei din 1812, căreia i se adaugă informații noi despre etapele

războiului. La 24 decembrie 1813 se anunța faptul că nu a trecut nici un an și „Europa înarmată împotriva noastră acum de bunăvoie pășește alături de noi“ [14], iar la 18 mai 1814 din Paris, deoarece dușmanul ar fi rămas „neplesat spre pace“, „cea grabnică trecere de la o izbîndă la alta ne-au dus la malurile Reinului. Norodul francez care niceodată n-au pornit întru noi porniri vrăjmășești au sprijinit tunetul nostru“ [18]. Deși la Congresul de la Viena Alexandru I a fost unul dintre inițiatorii noii coaliții antinapoleoniene, în manifestul din 9 mai 1815 el punea pe seama unei forțe supranaturale reluarea ostilităților: „tocma într-aceea vreme cînd noi socoteam... să gustăm roada păcii... să aprinde nou războiu, care cu nespusele judecăți a celui dintru Înălțime mai înainte s-au hotărît“. Considerăm că e un artificiu politic de a eluda explicații reale, căci continuă cu imprecății către Napoleon „Bunaparte care afirmă spre răsturnarea obștiilor, a sfințeniei și a legilor“. El era considerat „strașnic strîmbățitoriu a Evropei, care stăpîneștile scaune le-au clătit“ [22]. Toate aceste foi volante dezvăluie „starea de spirit“ a guvernanților, ce se considerau veșnic amenințați de prezența lui Napoleon la conducerea Franței și contra lui s-au unit „toate împărățiile întru o neruptă legătură ca să sfarme tiraniceasca putere“ [21]. Este semnificativ că teama a persistat mult timp, căci și în 1817 se dădea ordin ca să se citească anual „Actul Sfintei Alianțe“ spre perpetuarea amintirii [23].

Foile volante își propuneau să furnizeze *ab initio* o explicație anumitor acte. De exemplu, Francisc I comunica, astfel, că el a dorit să părăsească reședința sa pentru a preîntîmpina acuza de înfrîngere, după cum Alexandru I motiva patetic mobilul acțiunii sale de ocupare a Poloniei ca pe o măsură de salvare a ei. Intenția de a influența opinia publică este evidentă. „Construirea“ istoriei, în sensul în care guvernanții doreau să-l dea actelor lor, antrena comentarea evenimentelor și a consecințelor pe care acestea puteau sau urmau să le aibă asupra vieții popoarelor. Emanate de la cancelariile imperiale ele dezvăluie, mediat, mecanismul regimului. Ele conțin nu explicații pentru măsurile interne, economice și sociale, ci informații despre rolul pe care autocrații respectivelor imperii doreau să și-l asume în „salvarea“ Europei. Dacă pe plan economic populația este condusă, pe plan ideologic ea este manipulată. Limbajul monarhului se adaptează limbajului cetățeanului pentru ca mesajul să fie înțeles. Aceste texte de propagandă, determinate de evenimente externe, au dat posibilitatea ca prezentarea să respecte unele „scheme“, ca o adevărată „ficțiune“, după expresia lui Alexandru Duțu⁹. Un tip de ficțiune ce nu poate atinge o treaptă artistică dar nu e mai puțin organizată după normele retoricii și care se regăsește în relatările „întîmplărilor“ din zonele de război. Toată seria de „scene“ tari pare inventată, dar nu în sensul că nu ar fi putut să se întîmple, eventual, în realitate, ci prin cadența și ierarhizarea efectelor, ca să-l țină pe ascultător cu atenția încordată; se scontau efecte psihologice.

Constatăm însă că aceste imagini (transmise preponderent pe cale orală) au avut o durată de „viețuire“ redusă, cel mult la generația contemporană cu evenimentele. Numai *fixarea*, considerăm noi, prin repetare și retransmitere, asigură unor toposuri „supra-viețuirea“, căci altfel această categorie de imagini se amestecă cu mereu alte relatări noi de senzational. Astfel ne explicăm de ce pare să nu fi impresionat pe ascultători, de exemplu, o scenă ca cea a aruncării de către soldații francezi a unui mort dintr-un sicriu „iar pe amărîta văduvă bolnavă în locul bărbatului său au pus-o“ [4] deoarece, ca și celelalte relatări despre actele soldaților francezi, ele nu au fost copiate. Alta a fost însă circulația scrierilor despre Napoleon și regretăm că economia lucrării noastre nu ne permite să ne ocupăm de ele; de altfel au fost analizate în literatura de specialitate¹⁰.

Deși cei doi autocrați erau diferiți ca program ideologic și politic, pe plan intern și internațional, observăm că în proclamații ei folosesc aceleași toposuri care determină trăsături comune actelor lor. Ele se aseamănă și prin tenta de demagogie vădită în patosul exacerb, fariseism, falsă candoare și mimarea unor sentimente generoase, într-o rețetă care s-a aplicat constant în primele decenii ale secolului al XIX-lea. Clișeele comune din scrierile politice emanînd de la acești guvernanți nu se datoresc unei eventuale difuzări dintr-o parte într-alta, ci, considerăm noi, unor „modele“ comune, caracterizînd „despotismul luminat“.

A prevalat apelul la expresia metaforică. Considerăm, alături de teoreticienii domeniului, că semnificația, rostul metaforizării este „cultivarea unor intimități“, aportul la închegarea unei comuniuni sau la cimentarea unui simț al apartenenței la o comunitate dată¹¹; în cazul foilor volante avem de-a face însă cu o simulare. S-a manifestat și atunci, și credem că a existat dintotdeauna, „une complaisance“ între omul politic (fie el și autocrat) și publicul său. Una din expesiile preluate *tale quale* din scrierile luminate ale secolului al XVIII-lea¹², a fost „grija pentru fericirea poporului“: „Nu cunosc altă mai mare fericire decît a putea face fericiți pre supușii mei“ declara Francisc I [8]. Pentru a o inculca, s-au folosit din plin mijloacele de difuzare care le aparțineau în exclusivitate și anume ordonanțele, proclamațiile, manifestele etc. Dacă în secolul al XVII-lea se urmărea „îmbunătățirea“ omului, ceea ce presupunea o schemă a unor trepte ascendente care ar face evident progresul în această tindere către perfecțiune, în secolul al XVIII-lea, prin generoasele idei ale „raționalistei“ Europe, omului i se dorea doar fericire, chiar dacă nu se știa în ce măsură este el pregătit să primească fericirea, să-și dea seama ce este aceea sau ignorîndu-se că fiecare își are „fericirea lui“, unică și irepetabilă. Nu aceleași lucruri fac fericită „o mulțime“ și cert este că sensul termenului ca atare se dovedea labil.

„Despoții luminați“ proclamau interesul lor pentru „fericirea“ popoarelor, dar care era conținutul conceptului este greu de dedus din context, deoarece nici o

valență a sa nu este citată. Este de presupus că se circumscrie noțiunii de „bunăstare”, la care atunci încă nu se făcea apel, deși, în acele condiții, acesta ar fi fost sensul dictat de imperativul realității. Dar, raportarea avea în vedere cerințe „spirituale”. Se considera că ar fi fost determinată de conștiința apartenenței la o mare putere care veghează.

Revoluția a fost cea care a promovat un ideal suprem -- starea de fericire a maselor care ajung în comun la această performanță, individul fiind în consonanță. Ea concordă cu formulările din *Declarația de independență a Americii*. Jefferson afirmă acolo că fiecare om are dreptul la viață, libertate și căutarea fericirii¹³. Cf. Jean-Paul Marat, „le seul fondement légitime de la société est la bonheur de ceux qui la composent”¹⁴.

Tot atunci însă Saint-Just consemna : „Noțiunea de fericire este nouă pentru Europa”¹⁵, exprimare derutantă deoarece din context butada e ambiguă. Fericirea ca atare nu fusese ipostaziată sau definiția ei era dificilă pentru teoretician? Și M-me de Staël considera pesimistă: „il n’y a donc aucun accord à chercher entre le bonheur individuel et le bonheur général: leur nature est trop différente”¹⁶. Ni se pare că pentru individ fericirea nu poate fi o permanență, ci e doar străfulgerarea unei desăvârșiri, a unei apoteoze, e un pisc al unei aspirații. Și cum nu se poate păși, în munți, din pisc în pisc, ci numai spre piscuri, în aceste foi volante se flutura de fapt o iluzie, că fericirea e ceva tangibil, destul de ușor de dobândit și de păstrat. Cel care era „vrăjmașul”, obligatoriu agarean sau schismatic, atenta tocmai la fericirea poporului, cotropirea neavînd precizate alte servituți materiale, ci doar spirituale. Cînd, dimpotrivă, înglobarea teritoriului se făcea în interesul propriului imperiu explicațiile se dădeau în aceiași termeni, de dăruire a „fericirii” altor popoare [22].

Tocmai în perioada de dezvoltare a ideii de Națiune ce semnifica atașamentul fiecăruia față de ansamblul cetățenilor, manifestele prezintă lucrurile ca și cum numai cel ce guverna era atașat întregului popor, numai el avea grijă de fericirea tuturor și că tot ceea ce întreprinde el este în folosul patriei. Considerăm că „cheia” limbajului politic al autocrațiilor din acea perioadă a fost afișarea interesului pentru „fericirea” supușilor pe care îl purta „părintele” țării. S-a recurs la un numitor comun vehiculat într-un mediu pe care aceștia îl frecventau, deci se apela la relația tată-fericire, deoarece fusese întîlnită nu numai în nucleul vieții sociale: familia, ci și în expresia plastică a conceptelor împrumutate de la religie: tatăl ceresc -- fericirea fiilor săi.

Prin faptul că se invoca „fericirea” ca argument „politic”, considerăm că acest concept „al fericirii generale” avea conotații foarte „politice” în timp ce conceptul de politică și termenii corespunzători *politic, politisi* etc. erau „inocenți”, pentru că cei cărora li se adresau foile volante ignorau implicațiile mesajului.

Acestea se dezvoltă în anume instrumente ale guvernării de tip modern pe care secolul Luminilor le-a creat dar care au fost valorificate de către monarhi mai ales după Revoluție. Erau premisele de „manipulare psihologică“ a poporului, pe baza unor formule sugestive. Revoluția s-a bazat pe mase în transformarea istoriei dar a experimentat și modul în care acestea pot fi conduse într-o manieră nouă, exaltându-le unele idealuri, formându-le altele. Autocrații au urmărit constant în propaganda lor să acrediteze imaginea „bunului împărat“.

„Captatio benevolentiae“ se strecura subtil în toate aceste texte politice și era eficientă pentru că majoritatea dintre ele se referea la o altă catenă a celebrelor principii ale Revoluției: libertatea poporului, simțită ca necesară, însă proclamată ca și cum ar fi fost reală în aceste mesaje ancilare. Poporului i se sugera că, în cazul în care ar fi trecut în stăpînirea vrăjmașului, ar fi fost exterminat în masă.

Pentru „salvarea“ popoarelor s-au dus toate luptele, scopul declarat în Manifestul din 9 mai 1815 ar fi fost „cea dorită și temelnică pace care fără clătire este întemeiată pe legiuitele folosuri îngăduite pentru fieștecare împărăție și pe cea dinlăuntru așazăre, care îngădește fericirea și slobozenia noroadelor“. Se considera că Napoleon ar fi atentat la libertatea întregii Europe „care aștepta neapărată pierzarea sa cu căderea ceii de pe urmă îngărdiri a nespînzurării sale“. Alexandru I, căruia i se adresau, din partea Senatului, mulțumiri în numele poporului, era aclamat și că a adus „mîntuire noroadelor străine, care cu jugul cel nesățios a iubirii de stăpînire fără apărare era (sic!) apăsați și pentru ca să întoarcă lor pe cei legiuți stăpînitori“. Cînd „împreunarea supt un schiptru a unii mari părți ce au fost a cnejiei Varșavei s-au socotit de trebuință“ „slobozenia“ ei s-a convertit în justificarea de a aduce fericire: „am voit noi ca întemeind fericirea supușilor noștri celor noi, să semănăm în inimile lor sîmțirea de priință către scaunul nostru“. Firește, atunci cînd este vorba de a caracteriza situația altor popoare, atunci criteriile sunt mult mai exclusiviste: „Franția ș-au deschis ochii la prăpastia ce o încunjura, au rumpț zăbalele amăgirii, s-au rușinat a mai fi unealtă a unui iubitoriu de stăpînire“. Chiar și acțiunea de restaurare a domniei lui Ludovic intră în același regim de explicații: la 18 mai 1814: „...am pus temei slobozirii noroadelor“ [18]; 3 aug. 1814 (f.2): „mîntuirea noroadelor străine care cu jugul cel nesățios a iubirei de stăpînire fără apărare era apăsați“ [19]; 9 mai 1815 (f.2): „să putem birui vrăjmășia și vicleșugul, a mîntui slobozania noroadelor și a împăraților“ [22].

Persuasiunea în a convinge supușii de justetea politicii imperiale era ambalată într-o argumentare ce apela numai la sentimentul cetățeanului, deoarece „rațiunea“ trezită ar fi putut să nască interogații asupra propriilor condiții de viață. În textele politice formulările erau sentimentale, totul în spiritul și ritmul acelor vremuri cu multe dantele și tot atîta etichetă, la toate nivelurile. Căci se trece cu

vederea din neștiință faptul că și în lumea satului a existat totdeauna o etichetă a relațiilor sociale în interiorul grupului ca și în contactele cu cei din afara mediului lor. Această condescendență era cultivată de cancelariile aulice, a căror adresare către popor vădea subtilități psihologice și mult tact diplomatic. Supușilor li se făceau complimente: „credincioșii și binegînditorii lăcuiitorii aceia la lucrurile deregătoriei mele“ [...] sau „blîndul lucrătoriu al pămîntului..., negușitorii și orășenii n-au pregetat nici o jărtvire“ [16]. Toate aceste preambule determinau ca orice afirmație a împăratului să fie echivalată, ca probitate, cu aprecierile laudative și familiile „copărtașilor“ la lupte urmau să capete sentimentul că nu degeaba „viața au socotit-o ca o mică jărtvire“ [pentru patrie]. Omului de rînd i se făcea cinstea de a fi lăsat „să se jertvească“ [21].

Perioada de războaie a însemnat, deci, o abatere a opiniei publice europene de la sensurile Revoluției. A dat posibilitatea tuturor cancelariilor aulice să întreprindă măsuri energice pentru estomparea realizărilor ei prin denigrare și prin concentrarea atenției asupra altor probleme.

Istoria mentalităților, interesată de descifrarea feței ascunse a mesajului, poate afla în pudibonderia căutată a formulărilor afectarea dintotdeauna a deținătorilor puterii: „orînduielile mele s-au lovit de dorurile lor“ [...]; „ridicînd armele sale pentru apărarea patriii, le-au purtat din margine în marginea Evropii, nu pentru cîștigarea slavei sale ci pentru mîntuirea noroadelor streine“ [14]. Firește, ascultătorilor le era exaltată mîndria de neam: „nu stau înapoia nici unui neam din Europa... cît însuș împotrivicul au fost silit să-i cinstească“ sau de luptători biruitori: „această neuitată biruință și izbîndă care în Istorie nu are asemănare, cu dreptul să cade a să da celor cu mărime de suflet făcute jărtfiri“ [16]. Disjunția dintre folosirea retorică (în text) și sensul exprimărilor nu era decodată simultan de ascultător, constrîns de către elementele exterioare textului să-i acorde încredere sau mai bine zis să-l considere valabil în toate afirmațiile sale.

Dispoziția de a produce echivalența cu alteritatea intervine în autodescriere, în imagini. Este cam ce se întîmplă cînd un soț se întoarce dintr-o călătorie și povestește soției ce a făcut, iar ea, la rîndul ei, îi povestește ce a făcut, ambele povestiri fiind aparent expresia interesului manifestat unul față de celălalt¹⁷. În acest fel ne explicăm dorința de a povesti poporului faptele pe care el, împăratul, le întreprinde și a mărturisi patetic: „cu scîrbă este inimii noastre a prelungi depărtarea noastră de la patrioticeasca țară“ [21]. Din punct de vedere al compoziției, textele sunt acuzat declamative și sentimentale, argumentele invocate sunt superficiale, iar descrierea și narațiunea sunt de nivel funcționăresc. Alcătuitoarii se conformau ei gustului public sau, mai degrabă, contribuiau la impunerea unui „stil“ politic „oficial“, perpetuat în prima jumătate a secolului al XIX-lea?

Informațiile erau integrate într-un sistem de difuzare a știrilor cunoscut

anterior, care, prin modul în care devenea public (citire în biserică sau în mijlocul satului) era destinat să fie receptat ca orice alt anunț (căsătoriile și nașterile imperiale, preveniri de epidemii, ordonanțe financiare etc.). Într-un ritm lent al existenței, diferența în timp dintre eveniment și cunoașterea lui nu conta, el putea fi recepționat ca „noutate“ și mult mai târziu. Viteza „locomobilei“ va fi considerată peste un veac încă periculoasă, de ce n-ar fi fost și cea a știrilor, care anunțate prea precipitat riscă să se suprapună peste cele anterioare, „imaginea“ devenind un perpetuum. Or, veștile anunțate erau destinate să fie încorporate seriei de „lucruri deosebite“, care pentru a-și păstra acest statut nici nu trebuiau să fie în număr prea mare, de aceea presupunem că se abreviau știrile mărunte. Poate și pentru a putea fi ținute minte, căci aceasta era destinația știrii: nu de a face pe oameni să fie *la curent* cu ceea ce se petrece în lume, ci de a le favoriza memorarea celor care erau considerate ca vrednice de amintire. În locul avalanșei de noutăți, selectarea evenimentului: e diferența dintre o vitrină încărcată „cu tot ce se află în magazin“ și una ornată cu piese esențiale. Prefigurînd politica informațională modernă (și sub aspectul „dezinformării organizate“) foile volante conțin „in nuce“ ideile principale ce se reîntîlnesc în liniile politice ale imperiilor respective de-a lungul istoriei.

Proclamațiile erau investite cu autoritate, reprezentau informația de la sursă, de prima mîină, „știrea oficială“ a agenției de știri. Nu exista dezmințire pentru că nu exista pluralism. Persuasiunea alocuțiunilor era transferată în comunicatele oficiale. Totuși o atitudine mai degrabă indiferentă se deduce din stereotipurile ce n-au depășit circuitul închis al acestei categorii de texte¹⁸. Prin acumularea aceluiași sintagme, expresivitatea se uza, de repetare și era ignorată de nepăsarea ascultătorilor.

Se atestă că manifestele lui Alexandru I în limba română au fost cunoscute totuși pe arii mai largi decît regiunea căreia îi erau adresate după 1812. *Publicație pentru ridicarea de împărat nou la moscali* (manifestul cu prilejul încoronării sale) a fost copiat la Roman sau la Iași (în ms. 3102 BAR, f. 123); *Proclamația* sa de la 25 decembrie 1812, dată la Vilna, o găsim în ms. 4143 BAR, f. 289-295, copiat după 1815 într-un miscelaneu care a aparținut la un moment dat lui Dumitru Ioniță Vornicescu, „devanist“ [în Țara Românească n.n.], ms. în care, cu cîteva foi mai înainte, era copiată o listă cu bisericile din orașul Craiova la 1815 (f. 269^v-270), după cum în ms. 2015 BAR (miscelaneu), între cîntări bisericești ce se termină la f. 384 și înaintea copierii unor indicații de tipic (f. 385^v), pe f. 385 se copiază înștiințarea despre logodna surorii lui Alexandru I, Ecaterina, cu principele de Holstein-Oldenburg (ce a avut loc în 1809 n.n.). Acest ultim manuscris a fost întocmit se pare la București, dar are însemnări și de la schitul Cioclovina, iar ultimul depozit, înaintea Bibliotecii Academiei, a fost biblioteca mănăstirii Cernica¹⁹.

Răspîndirea mai intensă a foilor volante în limba română emise de Alexandru I se poate datora faptului că erau tipărite într-un tiraj de minimum 850 exemplare, în timp ce foile volante din Transilvania nu depășeau 300 exemplare²⁰. Însă în Transilvania erau frecvente ordonanțele notabilităților locale, pe cînd în Răsărit au apărut dispoziții tipărite în limba română ale guvernanților locului numai după 1812, iar acte cu referiri la evenimentele internaționale au fost emise totdeauna numai de către țar. În timpul războaielor ruso-turce din 1828-1829 foi volante în limba română s-au referit la luptele din zona Drăgășani, Băilești etc.

Apariția foilor volante a fost aleatorie, constituind totdeauna o surpriză. Considerăm că știrile oficiale difuzate în această perioadă au sensibilizat pe vorbitorii de limbă română la problemele de politică, de război și pace, libertate și fericire. Experiența proprie a ascultătorilor a verificat într-o anume perspectivă conceptele enunțate în aceste scrieri.

Abilitatea traducătorilor oficiali în limba română a tuturor acestor texte a constat în folosirea unor termeni în uz. Deși sunt traduceri, nu se folosește explicația tradițională a neologismelor, frecventă în epocă²¹; prin urmare, terminologia era curentă, de vreme ce nu se dau glosări. Aceasta ne permite să afirmăm că terminologia social-politică din aceste texte era accesibilă tuturor ascultătorilor și cititorilor. Totuși, paranteze explicative întîlnim atunci cînd există incertitudini: *frînci (franțozî)*; *jalbele (ponoslurile)*; *creditumul de obște (adică încredințare prin tocmele)* etc. Terminologia socială politică românească de după Revoluția Franceză continuă, îmbogățindu-se, fără o ruptură evidentă față de perioada anterioară, deoarece traducătorii fuseseră familiarizați cu concepte moderne.

Textele analizate, comparate cu alte texte din Țările Române, prezintă, din punct de vedere al limbii române, o perfectă unitate.

Atunci cînd exista posibilitatea *opțiunii* pentru anumite categorii de știri, observăm o deplasare a interesului românilor spre alte domenii. Se traduceau texte cu conținut revoluționar, scrieri ale conducătorilor Revoluției (Carnot) sau reflectînd puncte de vedere ale revoluționarilor (cf. *ms. rom. 573 BAR*)²². Scrierea *Apel adresat popoarelor* din acest manuscris, pe care o publicăm în anexă, al cărei autor nu a fost încă identificat, presupunem că fost alcătuită de către un german (nu prusac, ci provenind, probabil, din Brandenburg), luteran, interesat de rezolvarea problemei Alsaciei, cunoscînd bine *Declarația drepturilor omului* a lui Jefferson ca și alte documente ale revoluțiilor americană și franceză. Disertația discută mijloacele prin care ar putea fi înfrîntă coaliția statelor contra Franței și, deci, cum ar putea fi abolit, în general, războiul, face considerații despre urmările în timp ale actelor politice, în special despre mobilurile și scopurile Revoluției Franceze. Lucrarea este scrisă alert, cu formulări extrem de pregnante: „Vîrtutea slobodului norod poate birui pe sîlnica putere”, ș.a.

De asemenea, pamfletele au fost cu deosebire agreate în cercurile intelectualității române, de aceea ne vom referi la câteva necercetate pînă acum. Numărul scrierilor cu implicații politice din perioada 1789-1820 rămase în manuscris este mult mai mare în comparație cu textele oficiale difuzate sau cu traducerile care au reușit să fie tipărite. Eficiența multiplicării manuale reiese din mulțimea miscelanelor cu caracter divers, dintre care multe cu pronunțat caracter socio-politic. Deși nu sunt florilegii, starea fragmentară în care s-au păstrat cele mai multe le apropie de această categorie.

Pamfletele atacau probleme ale conflagrației europene din perspectiva opiniei publice, exprimînd un punct de vedere incisiv și deșteptînd reacții, incitau la acțiune. Sunt o replică severă și lucidă la propaganda oficială a foilor volante, demitizînd imaginile impuse și programele politice, fals caritabile și generoase. Programe care pregăteau, de fapt, „un viitor groaznic” unor popoare europene, sub un „obștesc jug”. Dar dușmanul vizat în aceste pamflete nu este Franța și pentru păstrarea echilibrului european se recomandă ca Poarta „ori cu ce chip trebuie să să păzască în starea cea dintîi, adecă în stato-kfo”. Statele europene se temeau mai mult de „arcticeasca năpădire” și răspîndirea acestor idei era în consonanță cu propriile temeri ale patrioților moldoveni care presimțeau poftele acaparatoare ale Imperiului. Ca pandant al foilor volante, pamfletele reprezintă opțiunea românească.

Una dintre diatribele traduse în limba română după 1791 este *Facerea lui Ioan Sighizmund fon Țitten* căreia, punîndu-i-se dintr-o superficială apreciere eticheta (care se perpetuează) de pamflet antirusesc, n-a mai fost analizată. De fapt, pamfletul exprimă punctul de vedere al reprezentantului unui imperiu despre politica externă a altui imperiu. În același timp, ea se face ecoul temerii dintotdeauna a locuitorilor unor state privind politica „de lățire” a imperiilor. Pentru un român, care era un out-sider în conjunctura respectivă, căci „les jeux étaient faits” de către alte puteri, receptarea scrierii indică opțiunea sa. Lucrarea demonstrează o mare luciditate și discernămint, capacitate de a caracteriza situația rezultată din opoziția forțelor principale de pe arena politică a Europei.

Scrierea lui „fon Țitten” (datată 2 august 1791) este foarte incitantă, deoarece, de pe pozițiile unui cetățean prusac, se înfruntă marele imperiu de răsărit a cărui politică i se contura ca fiind acaparatoare. Este un pamflet la adresa lui Potemkin (Grigorii Alexandrovici, 13 septembrie 1739 -- + Iași, 5 X 1791), alcătuit, deci, înainte de moartea sa, după cum este datat. Lui i se adresează un autor care se folosește de numele unui personaj decedat, căci îi scria „de la Cîmpii Elisii”.

După datele pe care le deținem pînă acum, personajul trecut în titlu drept autor al pamfletului, „fon Țitten”, pare să fie Hans Joakim von Zieten, general de cavalerie, decedat în 1786²³. Formularea *Facerea lui...*, ca și în cazul altor pamflete, ne determină să considerăm că autorul dorea să rămînă anonim, folosind, de data

aceasta, prestigiosul nume al generalului prusac.

Procedeu de a atribui compunerii fulminante unor înalte personalități, care ar conferi astfel un spor de autenticitate scrierii, era folosit în epocă. Voltaire susținea că acea *Plângere a lui Ioan Plokoș* ar fi fost alcătuită de Frederik I. În prefața la miscelaneul care conține *Istoria împărăției rusești* (ms. BAR 3102), Inochentie afirmă „zicu a fi adunare și facire a înălțatului chesar Iosif al doile“ (f.2). Prințul Ligne „était friand des mystifications littéraires“, el a indicat niște inexistente *Instructions secrètes derobées à Frédéric II, roi de Prusse* ca fiind prototipul unor texte care circulau în acea epocă²⁴. Considerăm că și numele lui „fon Titten“ sau „Teltin“, cum apare într-o variantă, a fost folosit pentru a da prestigiu interpelării și considerațiilor de primă importanță privind politica internațională a unor mari puteri.

Autorul se situează în perspectiva Prusiei care ar urma să suporte loviturile marelui imperiu de răsărit, drept consecință a alianței austro-ruse și în cazul victoriei în războiul austro-ruso-turc. El pare să cunoască etapele expansiunii atunci când apreciază că Frederik I a procedat cu clarviziune, dar că Ecaterina a II-a forțează lucrurile, impunându-și pretențiile. Adresându-se lui Potemkin, cel mai avizat politician, îi lansează întrebarea directă dacă, în situația în care războiul cu turcii nu se va încheia cu efectul dorit, lupta nu va continua contra „Alamaniei“. Pare o imposibilitate ca după „70 de ani de neconținute războaie“ imperiul să-și propună „a înceta îndată de biruințele voastre“. Este șocant tabloul pe care autorul îl presupune pentru viitorul Europei. Intelectualul român putea cîntări aceste perspective atunci cînd se referea la vrăjmașul comun.

Cîteva cuvinte despre manuscrisele care păstrează pamfletul: miscelaneul BAR 1408 reunește mai multe scrieri²⁵, traduse anterior acestei copii. Este vădit opera a doi copişti, cu grafii foarte bine diferențiate, care au transcris la date diferite și după prototipuri diferite. Însemnarea „scrisu-s-au această cărticică în sfînta mănăstire Precista de la Roman la vleit 1800, februarie 24“ (f. 33^v) se referă la grupajul de texte de pînă la acea foaie. O veche numerotare este continuă pînă la f. 56, la care se încheie un caiet. Între filele 56 și următoarea, numerotată de altă mîină și ulterior, drept 57, sunt tăiate de la cotor două foi. Scrisul de la f. 57-59 este caligrafic, dispus foarte armonios pe pagină, a fost folosită cerneală neagră intensă, spre deosebire de cerneala de pe celelalte foi care e mult mai ștearsă și aici incipiturile sunt în chinovar. Aceste diferențe frapante ne fac să ezităm a afirma că și *Facerea lui fon Titten* de la f. 57-59 se va fi copiat tot atunci.

Cealaltă copie, din ms. 3102 BAR, scris în 1801 sau ceva mai tîrziu, deoarece la f. 123, care se află la mijlocul unui caiet, a fost copiat un manifest al lui Alexandru I din 1801, pare să fi folosit un prototip comun cu cel care a stat la baza ms. 1408. Considerăm că ms. 1408 nu a fost prototip pentru ms. 3102 deoarece

în primul rînd la f. 57^v se lasă spațiu liber pentru jumătate de cuvînt neînțeles ce începe cu *Li...*, în timp ce în ms. 3102 în același context apare scris corect numele *Lipțca*. Ms. 3102 pare să fi fost copiat (sau, oricum, să se fi aflat) în Iași, în aceeași perioadă, cf. însemnarea de pe f. 129^v „această cărticică, cu cîte se află într-însa am scris-o eu, Iordache Băcescu, în vreme cînd mă aflam șazînd în casă la dumnealui spătarul Neculai Strătulat“. Atragem atenția însă că însemnarea provine de la altă mîină decît cele care au copiat scrierile din miscelaneu! În ceea ce privește „casa lui Neculai Strătulat“, presupunem că referința are în vedere casa sa din Iași. Acest Neculai Strătulat trebuie să fie aceeași persoană cu cea la care se referă o inscripție de pe o piatră funerară de marmură, care consemnează moartea sa în 1818 și specifică: „Neculai Strătulat, ce-i zice Mironescu, ce au fost hatman“. Piatra este expusă lîngă Biserica Sf. Gheorghe-Mitropolie din Iași.

Intervențiile în text, așa după cum se poate observa din ediția de față, se datoresc unor schimbări exprese ale copistului și pe baza lor nu putem stabili relația între cele două versiuni aici alăturate. Ms. BAR 3102 inserează scrierea lui „fon Țitten“ la f. 124-129^v; textul a fost scris de altă mîină decît cea a copiștilor de la f. 1-122^v și e foarte diferită ca grafie și de ductul însemnărilor de la f. 129^v. Autorul lor nu pare să fi copiat nimic în acest miscelaneu, dar și-a încercat condeiul înainte de începerea transcrierii operei lui „fon Țitten“, pe cînd foile 124 ș.u. erau albe, deoarece noul text a ocolit un pasaj scris de mîina lui și bifat, la f. 125.

Textul care ne interesează acum, de la f. 124-129^v, nu a fost copiat nici de Antohi Hociungu, cel care a transcris primele 3 texte: (f. 1-83^v) *Ecaterina al doile. Istorie adunată a împărășii rusăști*, traducere din limba greacă de Ioniță Chira; (f. 84-117^v) [Nicolae Costin, *De domnia lui Nicolae Alexandru vodă în Țara Moldovei*], fragmente și (f. 118-122^v) [Nicolae Milescu], *Copiia pentru sfinta icoană a Maicei Precistii de la Mănăstirea Neamșului și pentru Mitropolia Moldovii*. O însemnare de la f. 52^v-53 precizează proveniența prototipului pentru prima scriere: „Această istorie am scris-o de pe o cărticică ci era scrisă de un Gligore Hudeci, pisariu de la [Mitropolie] din Iași²⁶, care cărticică era c-o slovă foarte frumoasă și împodobită. Deci fiindcă am mai găsit și alte scrieri bune pentru oareșcare științe, m-am îndemnat a nu le lăsa nescrisă nici pe aceste“. Din ultima frază reiese că și celelalte texte copiate de el provin din același izvor. Afirmațiile de mai sus corelate cu însemnarea de la f. 122^v: „Această cărticică, cu cîte să află într-însa, am scris-o eu, Antohi Hociungu, în vreme cînd mă aflam șazînd în casa dumisale condicariului Ștefan Zătreanu...“ ne determină să presupunem că și pentru textul lui „fon Țeltin“ prototipul putea proveni de la același cerc de intelectuali, cunoscuți, de altfel, prin activitatea lor cărturărească și patriotică²⁷.

Ambele miscelane reunesc scrieri politice destul de diferite ca orientare, încât socotim că ele erau destinate a constitui un fel de „bancă de date“. Unele însemnări meteorologice de pe aceeași foaie finală 129^v a ms. 3102, ulterioare perioadei când au fost transcrise textele, arată că manuscrisul se afla la îndemîna (sau pe masa de lectură) mult timp după perioada „fierbinte“ a sfîrșitului secolului al XVIII-lea. Exemplare ale scrierii lui „fon Țitten“ sau „Țeltin“ s-au aflat în același timp la Iași și la Roman, dovadă că ms. 1408 s-a păstrat, ulterior, în biblioteca mănăstirii Neamțu, în timp ce ms. 3102 s-a transmis prin persoane particulare.

Scrierile politice copiate cu predilecție în Moldova demonstrează, alături de atîtea alte dovezi ale activității lor intelectuale, existența a numeroase personalități din „clasa de mijloc“, a cărei caracterizare pentru structurile societății românești urmează a fi întreprinsă.

În funcție de posibilitățile reale de informare a intelectualilor, judecarea traducerilor se cuvine să aibă în vedere canalele de procurare a scrierilor respective. Este puțin probabil să fi fost posibile „selecții“, erau preferate lucrări cu referiri la evenimente de mare actualitate sau cu titluri sonore. Fiecare epocă are criterii specifice de desemnare a scrierilor preferate și acel sfîrșit de secol opta pentru pamflet ca și pentru relatarea „de visu“. Era oare acesta semnul defulării intelectualilor, care își creau astfel iluzia de a participa la marile decizii politice, hotărîte de fapt în cadrul strict al cabinetelor imperiale sau ei doreau să lase mărturie posterității opțiunile și punctele lor de vedere? Scrierile de tipul celei de mai sus reprezintă mai degrabă borne ale mentalității în continuă depășire, de o perspicacitate nu întotdeauna relevantă a intelectualilor, ce au constituit întotdeauna avangarda progresului și au antrenat, în ultimă instanță, schimbările politice și sociale.

9 aprilie 1989

Ms. rom. 1408 – Biblioteca
Academiei Române

F. 57 *Facerea lui Ioan
Sighizmund fon Țitten de la Cîmpii
Elisii – 1791 avg. 2*

Ba, Potemkine, aceasta nu să
poate: *Poarta* nu-i trebuință să se surpe.
Cum Rossiia iaste grădina *dafinilor* și
școala *biruinței*. O, groaznice viitoare!
de la anul 1720 din vremea marelui
Petru și ca să zic numai de 70 ani

Ms. rom. 3102 Biblioteca
Academiei Române –

F. 124 *Ioan Sighizmond fon
Țeltin de la Cîmpii Elisie cătră Potenkin*

Ba, Potemkine, aceasta nu să
poate *purta*, nu-i trebuință *ca* să să
surpe, *căci* Rosiia este grădina *dafnelor*
și școala *biruințelor*. O, groznic
viitoare! de la anul 1720, din vremea
marelui Petru și ca să zic numai de 70

încoace au cîștigat Rossiia în politică mai mult decît toate putințele Europii, decît toate acele putințe care lucrează mai bine de o mie de ani pentru sporirea lor.

Ce era Moscovia mai înainte de Petru cel Mare, mai înainte de 80 ani; o politică de nimic care abie putea să-și vîrvărească hotarăle. *Marele Petru* au stătut cel întîi carele strîmtorind pe șfezi la crivăț au arătat slobode marginile împărăției sale despre acea parte, acela au sădit slava în epicratie *sa* și acel sad s-au făcut un *mare copaci* de politica a toată Evropa.

Deci dacă *ruseștile* biruitoare *înaințări* în vreme a 80 de ani să vor număra cu chip adăogătoriu, după trecerea a 80 de ani de acum înainte *care să vin la leat 1871* vor da loc vitejei *rusești* nu numai *Turchia* ci și *Polonia* și *Prusia* încă poate și *vreo* altă mai mare parte a Alamaniei trăgînd Rossiia cu lățirea sa o dreaptă linie de la *Bremen* pînă la Varșav.

Această adaogire de putere să cade să înfricoșeze pe toate cabineturile; cum dacă *turcii* să vor goni pînă la Varna și pînă la munții Kafkasii, după planul ce au făcut Iosif și Ecaterina al 2-le, spune-m[i], Potemkine, unde și la care parte ar fi vrut Rossiia să înfigă biruitoarele sale *bagnete*; Ah! Prusia iaste la locul cel mai aproape, Prusia ar fi simțit cea întîi lovire și în curgerea a 80 de ani *rușii* începînd de la *Bremen* s-ar fi lățit pînă la *Li[...]* [n.n. loc alb în text]/(F.58) și pînă la Varșav, sădind îngrădirile *dafinilor lor*.

ani încoace au cîștigat Rosiia în politică mai mult decît toate putințele Evropii, decît toate acele putință care lucrează mai bine de o mie de ani pentru sporirea lor.

Ce era *Moscovii* mai nainte de Petru cel Mare! mai înainte de 80 ani; o politică de nemică, care abia puté să-și vîrvărească hotarăle. *Petru Marele* au stătut cel întîi carele strîmtorind pe șfezi la crivăț au arătat/ slobode marginile împărății sale despre aceia parte. Acela au sădit slava în epicratiia și acel sad s-au făcut un *copaci mare* de politică a toată Evropa.

Deci dacă *rosiceștile* biruitoare *înălțări* din vreme a 80 ani să vor număra cu chip adăogători, după trecere a 80 ani de acum înainte, la *anii 1871* vor da loc vitejii *rosicești* nu numai *turcii*, ce și *polonii* și *prusii* încă poate și *vreere* altă mai mare parte a Alemanii trăgînd (: Rossiia cu lățirea sa:) o dreaptă linie de la *Berlin* pînă la Varșav.

Aceste adaogiri de putere să cade să înfricoșeză pe toate cabineturile; cum dacă/ (F.125) *turcii* să vor goni pînă la Varna și pînă la munții Caucazii, după planul ce au făcut Iosif și Ecaterina al *doile*, spune-m[i], Potenkine, unde și la care parte ar fi vrut Rosiia să înfigă biruitoarele sale *bagneturi*; Ah! Prusiia este locul cel mai *de-aproape*, Prusiia ar fi simțit ce întîi *lovirea* și în curgere a 80 ani *rosii* începînd de la *Berlin* s-ar fi lățit pînă la *Liptca* și pînă la Varșav, sădind îngrădirile *dafnelor*.

Groznică viitoare! obștesc jug
supt schiptru Rossiei. Și așa ar fi fost
lesne să să *înălță* monarhia de obște
între Rossiia și Austriaa după basna
împăratului Carol al 5-le.

Ce *groznici* puneri la cale! și ce
mare cutremur a puțințelor Evropii!
Acestea înfricoșate *împlări* alte Curți
n-au vrut să le socotească, numai
Prusiia, care fiind supt *acoperemîntul*
marelui Friderik, au vrut mai înainte
rusasca prăpastiia în carea era să să
surpe.

Deci, dar, ce trebuie a face; să
cădea să metaherisască toate poli-
ticeștile mijlociri pînă și acelea a
deznădăjduirii, pentru ca să facă deșert
acest atîta de bun și înalt plan a alianței.

De vreme că othomaniceștile
arme s-au arătat la fiește care prilej cu
rușine căzute, să cădea/ *Prusia* cel mai
puțin să silească a isprăvi ca să se
urmeze așezarea dintîi, cum au fost mai
înainte de războiu.

Această așezare *i-au* fost cea
sîngură slobozenie între amîndoao
părțile, de vreme că *rușii* după 10 ani
ar fi apucat mai înainte și ar fi făcut
deșartă această mîntuire.

Leopold, înțeleptul Leopold, au
simțit strașnică prusiasca sprijinire a
așezării dintîi și au priimit-o pentru ca
să răsufle. Dar Rossiia și cea de 70 ani
slava ei au răspuns, de la *Polos Arcticos*
a tot pămîntul, un mare -- nu!

Întru acest chip au putut să
vorovască la vechime romanii; și măcar
că Rossiia în politică iaste numai de 70

Groaznică viitoare! obștesc jug
supt schiptru Rosii și *că și* ar fi fost lesne
să să *împarță* monarhiia de obște între
Rosiiia și Austriaa după basna
împăratului Carol al 5-le.

Ce *groazne*, ce puneri la cale!
și ce mare cutremur a puțințelor Evropii!
Aceste înfricoșate *împlări* altei Curți
n-au vrut *ca* să le socotească, numai
Prusiia, care fiind supt *ascultarea*
marelui Friderik, au *văzut* mai înainte
rosiceasca prăpastie/ în care era să să
surpe.

Deci dară ce trebuie a face; să
căde să metaherisască toate politiceștile
mijlociri pînă și acelea a deznădăjduirii,
pentru ca să *să* facă deșert acest atîta de
bun și înalt plan a alianței.

De vreme ce othomaniceștile
arme s-au arătat la fiește care prilej cu
rușine căzute, să căde *Prusii* cel mai
puțin să silească a isprăvi ca să să
urmeze așezarea dintîi, cum au fost mai
înainte de război.

Această așezare au fost ce
sîngură slobozenie între amîndoao
împărățiile, de vreme ce *Rosiiia* după
70 ani ar fi apucat mai înainte și ar fi
făcut deșartă această mîntuire.

Leopold, înțeleptul Leopold, au
simțit *o* strașnică prusiască sprijinire a
așezării dintîi și au primit-o pentru ca
să *să* răsufle. Dar Rosiiia și ce de 70 ani
slava ei au/(F.126) răspuns, de la *Polul*
Articesc a tot pămîntul, un mare -- nu!

Întru acest chip au putut să
vorbască la vechime romanii; și măcar
că Rosiiia în politică este numai de 70

ani, *vorovește* mai cu înaltă tărie *decît* au vorovit Roma odinioară.

Ah! noi cei din Evropa sâr'tem orînduiți să ne acoperim cu arcticeasca năpădire și Rossiia ne va înneca nu cu ape ci cu/(F.59) *biruințe*.

Dintr-aceasta poate cineva să chibzuiască că *Poarta* ori cu ce chip trebuie să să păzască în stare cea dintîiu, adecă în stato-kfo.

Spune-m[i], *Potemkine*, dacă turcii nu vor mai *opri* cu războinice apucări, nu *veți* cere împotriva noastră, împotriva Alamaniei; voi sânteți de 70 ani în necontenite războaie, și ați fi încetat *îndată* de biruințele voastre; aceasta să o creadă *jidof* obrezuit.

Prințipesa *Corlandiei** au petrecut mai dăunăz[i] cîteva săptămîni în *Praga* și acu merge la Viena. Cea dintîi *damă a* sa iaste sor Domnului de *Pissoverder***. De ar pune cineva această călătorie și această frăție *într-o tavă*, ar putea scoate o mîncare politicească și puind-o în masa celor *perierghi* o schimbare a *Corlandiei* și... *mă/ silesc* -- locul de pe urmă *nu voi* să-l numesc, *căci* să face *mîncare nemistuită*.

ani, *vorbește* mai cu înaltă tărie *de cum* au vorbit Roma odinioară.

Ah! noi cei din Evropa sântem orînduiți să ne acoperim cu arcticească năpădire și Rossiia ne va înneca nu cu ape ci cu *biruința*.

Dintr-aceste toate cine va să chibzuiască că *soarta* ori cu ce chip trebuie să să păzască în starea cea dintîi, adecă în stato-kfo.

Spune-m[i], *putem ține*, dacă turcii nu vor mai, *or* cu războinice apucări nu *îț* cere împotriva noastră, împotriva Alimaniei; voi sânteți de 70 ani în necontenite războaie și ați fi încetat de biruințele voastre; aceasta să o creadă *jidovul* obrezuit.

Prințipasa au petrecut mai dăunăzi cîteva săptămîni în *Padova* și *acum* merge la Viena. Cea dintîi *madama* sa este sor Domnului de *Pesorverde*. De ar pune cineva această călătorie și această frăție *întru o tăvă*, ar putea scoate o mîncare politicească și puind-o în masa celor *perierghii* ar face o schimbare a *comandii* și... *măresc* locul de pe urmă să-l numesc, *că mi* să face *nemistuit*.

1791 avgst. 2 s-au dat.

* [Charlotte Dorothea von Medem (1761 - 1821), din 1779 soția lui Petru Bireu (1729 - 1800), ultimul duce de Curlanda până în 1795].

** [Johann-Rudolf von Bischoffwerder (1747 - 1803), ministru prusac de origine saxonă]

NOTE

1. Apud Andrei Radu, *Cultura franceză la românii din Transilvania pînă la Unire*, Cluj-Napoca, 1982.
2. Alexie Lazăr, într-o foaie volantă cu *Prospectul unei gazete pentru români*, Buda, 1814, în *Bibliografia românească veche*, III, p. 102.
3. Aurel Răduțiu -- Ladislau Gyémánt, *Repertoriul actelor oficiale privind*

Transilvania tipărite în limba română (1701-1847), București, 1981 (=Răduțiu-Gyémánt); cf. A. Veress, *Orînduiele românești vechi tipărite în Ardeal (1744-1848)*, București, 1926.

4. Cf. L. Gyémánt, *O tipăritură necunoscută din timpul războiului ruso-austro-turc din 1787-1792*, în „Acta Musei Napocensis“, 1978, p. 413.
5. *Langage et communication*, Paris, 1956, p. 365, apud Gelu Neamțu, *Aspecte comportamentale în primăvara revoluției de la 1848 din Transilvania*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie <<A. D. Xenopol>>, Iași“ (=AIIAD), 1988, 1, p. 315.
6. Textul circularii la Mircea Popa, *O contribuție la „Bibliografia românească veche“: circulara episcopului Bob din 1797*, în „Sargetia“, XIII, 1977, p. 577-578 (=M. Popa, 1977).
7. Paul Mihail(ovici), *Tipărituri românești din Basarabia între 1812-1918*, în colecția „Studii și cercetări“ XLVI a Academiei Române, București, 1940 și Paul Mihail, *Contribuții la Bibliografia românească veche (1785-1830)*, (I), AIIAI, XXI, 1984, p. 501-528; (II), AIIAI, XXII, 1985, 2, p. 755-778; (III), AIIAI, XXIII, 1986, 2, p. 909-947 (=Paul Mihail, AIIAI).
8. Cf. Paul Mihail, AIIAI, 1985, p. 755-789 și 1986, 2, p. 915-942 și, respectiv, Răduțiu-Gyémánt.
9. Al. Dușu, *Ficțiunea din arhive*, în „România literară“, n° 10, 9 martie 1989, p. 5.
10. Unele dintre cele mai pertinente analize se datoresc lui Al. Dușu, *L'Image de la France dans les Pays Roumains pendant les campagnes napoléoniennes*, în „Nouvelles Études d'Histoire“, 1965.
11. Ted Cohen, *Metaphor and the Cultivation of Intimacy*, în vol. *On Metaphor*, ed. by S. Sacks, Chicago, 1979, cf. David E. Cooper, *Metaphors We Live By*, în vol. *Philosophy and Practice*, ed. by A. Phillips Griffiths, Cambridge, 1985.
12. Albert Sorel, *L'Europe et la Révolution française*, vol. I, *Les moeurs politiques et les traditions*, ed. a 13-a, Plon, Paris, 1912, p. 548.
13. Thomas Paine, *Common Sense*, în „Secolul XX“, nr. 304-306, p. 26-30.
14. Jean-Paul Marat, *Plan de législation criminelle*, redactat în 1777, ed. I. 1780, citat după ediția Paris, 1791 la H. Kessler, *Terreur. Ideologie und Nomenklatur der revolutionären Gewaltanwendung in Frankreich von 1770 bis 1794*, München, 1973, p. 16.
15. Maxime Leroy, *Histoire des idées sociales en France*, I, Paris, 1946.
16. R. Mauzi, *L'idée du bonheur dans la littérature et la pensée française au XVIIIe siècle*, Armand Colin, Paris, 1960, p. 144.
17. *Modern European Intellectual History*, Ed. by D. LaCapra and Steven Kaplan, New York, 1985, p. 268.
18. Al. Dușu, *Stereotipuri și imagini noi în comunicarea intelectuală din secolul al XVIII-lea*, în „Revista de istorie“, 38, 1985, nr. 3, p. 254-263.
19. Numele autocratului mai apare citat în manuscrisele românești de la Biblioteca Academiei Române = mss. rom. BAR: 1845, 2142, 2920, 2949, 3004, 3297, 3644, 4082, 4270, 4378, din perioada 1808-1812 (ne referim numai la însemnările înregistrate de G. Ștrempele, *Catalogul manuscriselor românești*, I-III, București, 1983-1987).

20. Fl. Dudaș, *Contribuția cărturarilor români din Crișana la Bibliografia românească din epoca Luminilor (1770-1830)*, în „Crisia“, XVI, 1986, p. 166-169 (=Dudaș, 1986). Actele de uz curent din Transilvania (anunțuri fiscale, pentru prinderea unor hoți etc.) ajungeau însă la tiraje de 2000 exemplare, cf. M. Popa, 1977.
21. În studiul Zamfira Mihail, *Les „feuilles volantes“ en langue roumaine à l'époque des guerres antinapoléoniennes*, în RESEE, 1989, nr. 3, p. 235-246 formularea în acest sens.
22. În special Al. Dușu, *Mișcarea iluministă moldoveană de la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, în „Studii. Revistă de istorie“, 19, 1966, nr. 5, p. 911-928 (a tipărit și fragmente din scrierea revoluționară franceză *Apel adresat popoarelor*, [ms. 573 BAR], la p. 926-928).
23. *Allgemeine Deutsche Bibliographie*, Leipzig, 1900, vol. 45, p. 214-220; *Der Grosse Brockhaus*, Leipzig, 1935, s.v.
24. Michèle Mat, *L'Armée et les militaires au XVIIIe siècle*, „Études sur le XVIIIe siècle“, Bruxelles, 1987, p. 167.
25. Regretăm că Violeta Barbu, *Cele mai vechi traduceri din Voltaire în limba română*, în „Limba română“, 1987, nr. 6, p. 525-532 și 1988, nr. 1, p. 39-54 nu a analizat miscelaneul 1408 BAR în întregime, deoarece este unul dintre cele mai caracteristice prin scrierile politice reunite.
26. Ștefan S. Gorovei, *Un episod din „recuperarea“ Bizanțului: prima „operă“ a spătarului Nicolae Milescu*, în AIIAI, 1985, 2, p. 459-460.
27. Idem, *Un cărturar uitat: logofătul Grigoraș*, în rev. cit., 1986, 2, p. 681-698.

Lista foilor volante consultate

- [1] 1795, 3 august, Viena. Decret. Francisc II îndeamnă grănicerii din Hunedoara la supunere și să se prezinte la serviciul militar (Răduțiu-Gyémánt, nr. 426).
- [2] 1797, 25 aprilie, Blaj. Circulara episcopului Ioan Bob pentru ajutorul armatei în războiul cu Franța (Răduțiu-Gyémánt, nr. 429).
- [3] 1798, [martie-aprilie] [Blaj]. Pastorală a episcopului Ioan Bob în care amintește calamitățile din țările vecine în urma războiului (Răduțiu-Gyémánt, nr. 434).
- [4] 1799, [înainte de 4 aprilie] [Viena]. Înștiințare despre pagubele celor din Londeh din partea soldaților francezi (Răduțiu-Gyémánt, nr. 435).
- [5] 1800, 13 martie, Cluj. Înștiințare despre pagubele suferite de cei din regiunea Breisgau (Răduțiu-Gyémánt, nr. 438).
- [6] 1802, 14 decembrie, Viena. Înștiințare despre pagubele suferite de localitatea Ems (Răduțiu-Gyémánt, nr. 452).
- [7] 1803, 7 august, Viena. Decret de reglementare a regimului navigației și a porturilor în timpul neutralității Austriei, în timpul războiului anglo-francez (Răduțiu-Gyémánt, nr. 462).
- [8] 1806, 1 februarie, Viena. Proclamația lui Francisc II prin care se anunță încheierea păcii [la Pressburg = Bratislava, la 1 decembrie 1805] (Răduțiu-Gyémánt, nr. 480; BAR, ms. rom. 967).
- [9] 1808, 4 august. Manifest pentru înființarea unor batalioane de graniță (BRV, foi volante n° 701, nu a fost reeditată).

- [10] 1809, [vara], Oradea. Vestirea adunării de obște a varmeghii Biharei [motivarea dezlănțuirii războiului cu francezii] (Dudaș, 1986, p. 167).
- [11] 1809, 24 iulie, Oradea. Cuvîntarea lui Rhedej Lajos pentru edificarea adunării de obște asupra realității politice și militare din Austria (Dudaș, 1986, p. 168).
- [12] 1813, [după 10 august], Viena. Proclamația lui Francisc II cu motivele aderării Austriei la coaliția antinapoleoniană (BRV IV, nr. 829; Răduțiu-Gyémánt, nr. 521).
- [13] 1812, 25 decembrie, Vilna. Manifest al lui Alexandru I la victoria asupra armatelor franceze (Ms. rom. 4147 BAR, f. 289-295).
- [14] 1813, 24 decembrie, St. Petersburg. Manifest al lui Alexandru I că Europa i s-a alăturat de bunăvoie la războiul contra tiranului [Napoleon] (Paul Mihail, АИИ, 1985, 2, p. 759).
- [15] 1814, 25 aprilie, St. Petersburg. Sinodul, Sfatul Împărătesc și Senatul hotărăsc să ridice monument și să bată medalie în cinstea lui Alexandru I (BRV IV, nr. 386).
- [16] 1814, mai. Prin manifestul său Alexandru I aprobă propunerea (Paul Mihail, АИИ, 1985, 2, p. 759-763).
- [17] 1814, mai. Apelul Ministerului Finanțelor pentru îndeplinirea hotărîrii Sinodului, a Sfatului Împărătesc și a Senatului de ridicare a monumentului și baterea medaliei în cinstea lui Alexandru I, deoarece „norodul cel slăvit și mare este datoriu a avea monumente vrednice de sine“ și „pentru că ne-au dăruit nouă fericire, liniște și pace temelnică“. „Acum noi nu vom aduna meliție -- într-armare. Nu vom lăsa pămînturile și casile noastre ca să apărăm legea cea pravoslavnică, fâmeile și pe copiei noștri. Napoleon Bonaparte s-au prăpădit și toată lumea s-au izbăvit de socotințele lui cele pierzătoare“ (Paul Mihail, АИИ, 1985, 2, p. 761).
- [18] 1814, 18 mai, Paris. Manifest al lui Alexandru I la încheierea păcii cu Franța (Paul Mihail, Tipărituri românești, p. 12, nr. 2).
- [19] 1814, 3 august, St. Petersburg. Senatul mulțumește lui Alexandru I de la numele poporului pentru apropierea doritei păci (Paul Mihail, Tipărituri românești, p. 12, nr. 3; АИИ, 1986, 2, p. 937-939).
- [20] 1814, 21 august. Ocîrmuirea locală retransmite Înștiințarea Ministerului Finanțelor „nu numai cătră lăcuiorii cei împărătești ce să numesc țărani, dar asămine cătră boierănași, mazili și cătră ceialalți lăcuiori“ pentru contribuția fiecăruia la ridicarea monumentului (Paul Mihail, АИИ, 1986, 2, p. 939).
- [21] 1814, 30 august. Proclamația lui Alexandru I pentru sărbătorirea perpetuă a păcii și izbăvirea de năvălirea galilor și a douăzeci de neamuri (Paul Mihail, Tipărituri românești, p. 13, nr. 4).
- [22] 1815, 9 mai, Viena. Manifest al lui Alexandru I de ridicarea armelor contra uzurpatorului tronului Franței (Paul Mihail, Tipărituri românești, p. 16, nr. 8; АИИ, 1985, 2, p. 763, 1986, 2, p. 939-940).
- [23] 1817, 27 octombrie, St. Petersburg. Raport al Oberprocurorului Sinodului ca anual la 14 septembrie să se citească în toate localitățile împărăției „Actul Sfintei Alianțe“ semnat la 14 septembrie 1815 la Paris și a Manifestului lui Alexandru I din 25 decembrie 1815 (Paul Mihail, АИИ, 1986, 2, p. 941).

Ideologie politică și propagandă în actele cancelariilor domnești din Țările Române (1775-1821)

În preosloviea *Istoriei Țării Românești*, enumerând izvoarele pe care le-a cercetat, stolnicul Constantin Cantacuzino amintește și hrisoavele date de domni, după vremi, boierilor, mănăstirilor și satelor. „Ci puțin folos și acelea mi-au dat – se plânge, dezamăgit, învățatul boier – pentru că risipit și foarte pe scurt zic și fără cap povestesc și numai de un lucru vorbesc, adecâte au de cele cui să dă, au de cel ce dă; așa de mănăstiri de scrie, încă ceia ce acei mănăstiri i să închină și i să afierosește, zice, iar alt nimica nu mai lățește, nici dă alte lucruri să mai întinde; unde dară puțin lucru și puțin ajutor și știință avem și de la acéștea.

Și încă mai iaste și acesta, că cine iaste acela să poată șede toate ale tuturor hrisoavelor să vază ce scriu și cum scriu, ca să poată dintr-însele aduna să istorisească lucrurile ce au fost ale țării ?¹“

Chiar dacă hrisoavele se vor fi dovedit de prea puțin folos stolnicului, care căuta știri despre „începătura“ Țării Românești, merită totuși să reținem această mărturie a intrării lor în sfera de interes a unui istoric. Secolul al XVIII-lea le va conferi dreptat statut de documente istorice. Hrisoave mai vechi sau mai noi vor fi traduse și transcrise cu grijă în condici speciale și păstrate în arhive². Ele își vor găsi de asemenea loc în paginile istoriilor redactate la vremea respectivă fie ca mărturii ale unui trecut recuperat și descifrat în semnificațiile sale politice³, fie ca mărturii ale prefacerilor prezentului⁴, menite să asigure Țărilor Române un loc printre statele bine ocârmuite ale lumii.

Astăzi actele domnești se numără printre cele mai prețioase izvoare la îndemâna istoricului care se străduiește să reconstituie cu migală trecutul. El le investighează în primul rând pentru datele de istorie politică, socială și instituțională pe care acestea le conțin. O lectură mai atentă arată însă că, alături de fapte concrete, ele ne pot oferi și prețioase informații privind ideile politice și mentalitățile din vremea redactării lor.

În paginile care urmează, prezentăm o serie din ideile politice pe care le-am desprins din actele domnești din perioada 1775-1821. Ele reprezintă doar o

parte din rezultatele unui studiu amplu asupra ideologiei oficiale a domnilor fanarioți pe care l-am întreprins în anii trecuți. Subiectul i-a preocupat mai puțin pe cercetători, deși importanța sa a fost de mult pusă în lumină în studii semnate de Dan Zamfirescu⁵ și Valentin Al. Georgescu⁶.

Câteva observații preliminare ni se par absolut necesare. Tributar în bună parte retoricii și redactat după formulare fixe, materialul pe care îl interpretăm – hrisoave, cărți domnești, proclamații – e, desigur, mai puțin variat și generos în conținut decât, de pildă, memoriile cu caracter politic. Și totuși, decantat de formulele stereotipe, el se dovedește a fi purtătorul unei ideologii ce slujește perfect scopurile propagandei oficiale în favoarea domnilor fanarioți. Faptului concret de guvernare – reforme cu caracter fiscal sau social, înființări sau reorganizări de instituții, alcătuirea și tipărirea unor coduri de legi, recompensarea dregătorilor de merit – i se găsește o semnificație mai profundă fie prin raportare la îndatoririle unui *princeps optimus*, fie prin raportare la îndatoririle supușilor față de domn, de statul și colectivitatea socială în mijlocul căreia trăiau. Alături de encomii, actele domnești vor să acrediteze imaginea guvernării ideale pe care ar reprezenta-o domniile fanariote. Privite din acest punct de vedere ele capătă importanță în contextul mai general al ideologiei politice românești, cu atât mai mult cu cât literatura de propagandă oficială era, în acel moment, mai puțin reprezentată în Țările Române decât în alte părți. Uneori actul oficial suplinese aici chiar absența literaturii de popularizare și a gazetelor. Ne gândim, de exemplu, la acele hrisoave în care se dau informații despre lipsa de risc a aclimatizării unei noi rase de oi⁷ sau despre foloasele pe care le-ar aduce înființarea unei fabrici pentru torsul bumbacului⁸ și a alteia de farfurii⁹.

În măsurile interne pe care le-au luat ca și în sprijinirea lor cu anume idei de propagandă politică domniile fanariote au ținut neîncetat seama de ceilalți doi parteneri ai jocului politic în care erau angrenați: Poarta otomană și românii pe care îi guvernau.

În fața Porții, care îl consideră doar un rob sau o slugă, domnul trebuie să dea în permanență socoteală pentru felul în care administrează țara. În firmanele ce i se trimit, el va primi în mod constant porunca de a găsi mijloacele potrivite care să asigure fericirea, liniștea și „răsuflarea“ sârmanelor raele apărându-le de asupri și nedreptăți¹⁰. Ca să demonstreze că respectă cu fidelitate aceste porunci, domniile integrează astfel de recomandări chiar în actele oficiale, prezentându-le drept preocupări ale lor de cea mai mare importanță.

În fața românilor, fanarioții apar, asemenea vechilor voievozi, ca „domni și oblăduitori“ (authentai kai hegemones) ai unor „țări“ adică state pe care de la o vreme încep să le numească „prințipate“ (prinkipata)¹¹ subliniind și prin această racordare la terminologia politică a vremii, autonomia internă de care beneficiau

în raporturile cu puterea suzerană. Deși sunt scrise acum în românește, actele domnești păstrează, după vechiul tipic, formulele de început în limba slavonă. Totul era menit să dea impresia că nimic nu s-a schimbat, să accentueze legătura neîntreruptă cu tradiția. Cu greu însă, s-ar fi putut lăsa înșelați românii de aceste elemente formale. Dimpotrivă, ei vor înregistra mai cu seamă schimbările, fapt care va genera aproape permanent o stare de încordare între domni și supuși.

Boierimea română nu le va ierta niciodată fanarioților faptul de a fi ocupat tronul ce aparținuse altădată unor domni „de țară“, aleși de ea. Măsurile cu caracter fiscal sau administrativ, deși în multe privințe nu lipsite de certă utilitate, erau privite cu suspiciune ca „înnoiri“, pentru că ele aduceau schimbări în vechile structuri ale vieții de stat, implicând adesea pierderea privilegiilor anterioare. Nu există poate un cuvânt mai blamat în epocă, în mediul românesc, decât „înnoirea“ (kainotomia, neoterismos). Cronicile țării îi acuză pe fanarioți că au stricat „obiceiurile“ și le recomandă ca o datorie să nu facă înnoiri fără acordul obștei¹². Formulată într-un arz adresat Porții acuza de „înnoiri“ poate atrage asupra domnului urgia sultanului. Acesta este probabil motivul pentru care fanarioții nu prezintă niciodată în actele oficiale reformele sau reorganizările pe care le întreprind drept noutăți ci ca pe o firească punere în ordine a dezordinii găsite la venirea lor în domnie¹³. De aceea poate ei vor rămâne în sfera unui conservatorism manifest chiar în domeniul terminologiei instituționale. Dregătoriile nou înființate poartă numele *vornic al obștirilor*, *logofăt de obiceiuri*, *hatman de judecăți*¹⁴.

Alături de reacțiile boierimii, nu mai puțin importante se dovedesc a fi și reacțiile păturilor sociale mai modeste. Avem indicii că, cel puțin pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea, acestea își formaseră opinii politice despre vremurile în care trăiau și că le discutau în public. Așa se explică, desigur, pitacul prin care în 1782 Nicolae Caragea cere vel agăi să pună în vedere proprietarilor de cafenele din București „să nu cuteze a mai îngădui înăuntru cahvenelelor pe nimeni să facă vorbă de domnie, despre Devlet și despre alte havadișuri ...”¹⁵ Nemulțumirea târgoveților sau a țăranilor împotriva asupririlor de tot felul îmbracă uneori forme violente care pun în dificultate curtea princiară.

Am surprins în materialul documentar pe care l-am parcurs mai multe elemente care dovedesc că propaganda oficială era mereu atentă la reacțiile mediului românesc și că încerca să întrețină un permanent dialog între domn și supuși.

Așa cum reiese chiar din titlu, am ales ca limită cronologică inferioară a studiului nostru anul 1775. Opțiunea ne-a fost dictată nu de dorința de a ne sincroniza cu celelalte materiale incluse în acest volum ci chiar de documentele pe care le-am studiat. Data 1775 marchează momentul imediat următor războiului ruso-turc din 1768-1774, în cursul căruia, prin memorii adresate marilor imperii, românii puseseră sub semnul întrebării în chip manifest sistemul guvernării prin

domni trimiși de la Constantinopol, cerând respectarea statutului de autonomie internă și internațională al țărilor lor¹⁶. În aceste condiții nu poate fi lipsit de semnificație pentru subiectul nostru faptul că, imediat după acest moment, actele oficiale ale domnilor fanarioți încep să aibă preambururi mai ample și mai variate, cu expuneri de motive și considerații asupra îndatoririlor domnului și ale supușilor. Nu poate fi iarăși lipsit de semnificație faptul că, exact în aceeași perioadă, preambururile actelor de danie către mănăstiri încetează de a mai fi înnoite, în vreme ce asistăm la diversificarea preamburilor hrisoavelor cu caracter laic. Sunt toate acestea, după opinia noastră, semne că propaganda domnească ia măsuri pentru a face față tendințelor politice centrifuge ale supușilor, încercând să le capteze bunăvoința. Îndatoririle de om politic ale domnului au nevoie acum de o subliniere mai pregnantă decât cele de bun creștin.

Documentele însele ne oferă indicii timpurii că efectul pe care un act domnesc trebuia să-l aibă asupra supușilor era calculat dinainte. Iată un exemplu cules din rapoartele capuchehaielelor lui Constantin Mavrocordat, publicate de Ariadna Camariano-Cioran. În august 1742, datoriile Moldovei față de Poartă erau atât de mari încât ele nu mai puteau fi acoperite prin sistemul de dări în vigoare. Mavrocordat se sfătuiește cu boierii țării și ia hotărârea ca la sfertul existent să se facă un adaos, astfel încât toată lumea să plătească câte trei lei. Măsura îi afecta pe cei necăsătoriți (holtei) care până atunci nu plătiseră decât jumătate de sfert. Cerând părerea capuchehaielelor sale în această privință, domnul primește un răspuns în care i se spune printre altele: „Cât despre holtei, să dea și ei la fel, deși cam multicel, totuși e necesar. Dacă însă îi veți înștiința cu cărți domnești că acest lucru s-a făcut din pricina nevoilor și nenumăratelor cheltuieli ale anului și că iarăși se va face îndreptare, chiar dacă o să li se pară sfertul cam greu, tot îl vor plăti.”¹⁷

Atenuarea cu vremea a efectului scontat al unei anumite categorii de acte oficiale era la rândul ei sesizată cu grijă și îndreptată. Se obișnuia, de pildă, ca un domn nou, odată ajuns în capitală, să adreseze țării o proclamație. Ni s-au păstrat câteva astfel de acte din care se vede clar că ele erau redactate după același tipic. Pentru a dovedi încă de la început că, așa cum i se recomandase de către Poartă, va face totul pentru a-i apăra pe supuși de abuzuri și nedreptăți, domnul îi avertizează pe dregători să-și facă cum trebuie și cinstit datoria, fiindcă în caz contrar vor fi strașnic pedepsiți. Le recomandă, în același timp, și supușilor să-i respecte pe dregători și să-și îndeplinească îndatoririle fără zăbavă. Repetate succesiv cu ocazia deselor schimbări de domnie și nu o dată contrazise de realitate, astfel de proclamații ajunseseră desigur cu vremea simple declarații stereotipe, cărora nimeni nu le mai dădea nici o atenție. Faptul este sesizat de Ioan Caragea, unul dintre ultimii domni fanarioți și afirmat direct în proclamația pe care acesta o adresează, în 1812,

locuitorilor țării: „Printr-această domnească a noastră carte (a căreia asemenea prin toate județele s-au trimis), vi se fac știute toate cele mai jos arătate, adecă vă este știut că îndată ce se ivește aici în țară domnie nouă, este obicei a se trimite prin toată țara cărți înștiințătoare de cugetările domnului, cum că adică îngrijirea domniei privește de a se păzi întru toată dreptatea și precurmarea a tot felul de năpăstuiți și nedreptate. Aceste însă înștiințări, ca unele ce sunt obicinuite a să face, poate să socotiți iarăși ca niște obișnuite cuvinte; și de aceea acest fel de chibzuiți făcând domnia mea, iată într-adins scriem această hotărâtă poruncă a noastră, ca să fiți încredințați fără de îndoială că cele ce poruncim sunt înființate iar nu numai cuvântate...¹⁸”

Pentru a face afirmațiile sale cât mai convingătoare, domnul sporește severitatea amenințărilor adresate dregătorilor însoțindu-le de jurăminte pe viața fiilor săi.

Efectul pe care un act oficial trebuie să-l aibă asupra celor care îl citeau sau îl ascultau se realizează atât prin intermediul ideilor politice inserate mai cu seamă în preambulul său cât și prin mijloace „tehnice” speciale. În privința ideilor pe care actele oficiale le vehiculează trebuie să spunem încă de la început că ele sunt strâns legate de ideologia politică românească a vremii. Într-adevăr, fie că e vorba de însușirile morale de care trebuie să dea dovadă domnul în calitatea lui de imitator pe pământ al divinității de la care primise puterea, fie că e vorba de folosul de obște, de patrie sau de importanța învățaturii pentru educarea virtuților sociale în rândul cetățenilor, toate acestea erau pentru români idei de mare actualitate în momentul respectiv, unele dintre ele fiind atestate în cultura românească înainte de venirea fanarioșilor. Datoriile morale ale domnului au constituit tema predilectă a literaturii parenetice de sorginte bizantină care a circulat în Țările Române sau a celei redactate pe teren românesc începând cu secolul al XVI-lea¹⁹. Încă de la sfârșitul secolului al XVII-lea, grija pentru folosul obștei este, pentru cărturarii români, criteriul după care îl disting pe monarh, adică pe bunul stăpânitor, de tiran²⁰. Tot atunci a fost înglobată ideologiei politice și grija față de patrie, devenită și ea criteriu de apreciere al faptelor domnului²¹. Cât privește valoarea socială a educației, idee caracteristică hrisoavelor referitoare la școli, ea poate fi regăsită atât în documentele românești²² cât și în literatura greacă din Principate²³. În 1811, după examenele de sfârșit de an, elevii primeau ca premiu o medalie pe care stătea scris (Aretes heneka kai paideias) (Pentru virtute și pentru educație)²⁴ iar în Codul Calimah (1817) printre obligațiile tutorelui se numără și aceea de a face din orfanul aflat în grija sa un bun cetățean²⁵.

Această sincronizare între ideile politice ce pot fi surprinse în actele domnești și cele vehiculate în mediul românesc ne dă certitudinea că actele de cancelarie nu sunt retorică gratuită ci mărturii ale gândirii veacurilor trecute. Ea

naște în același timp o întrebare firească: dacă ideile detectabile în actele domnești nu sunt în marea lor majoritate noi, atunci ce anume îndrituiește interesul unei cercetări aparte asupra acestei categorii de documente ca purtătoare a ideologiei oficiale? Actele de cancelarie sunt în primul rând un mijloc de răspândire a ideilor politice. La sfârșitul secolului al XVII-lea aceste idei erau expuse în prefețele cărților sau în cronici, ceea ce le făcea practic accesibile doar unui cerc restrâns de cărturari. În secolul al XVIII-lea, prin intermediul hrisoavelor citite cu glas tare în târguri, la sate, în biserici sau, unele dintre ele chiar tipărite, ele pătrund în rândul unor categorii sociale dintre cele mai diverse. De aceea, studiind hrisoavele, studiem implicit procesul de difuzare a ideologiei politice, de coborâre a ei de la nivelul cărturarilor la nivelul omului de pe stradă. Se adaugă și faptul că, deși ideile rămân aparent aceleași, totuși raportarea lor, începând cu secolul al XVIII-lea, la probleme noi și la sectoare tot mai diverse ale vieții de stat le dă valențe noi, deloc negliabile, asupra cărora vom reveni.

Adecvarea actului oficial la publicul receptor nu se face, așa cum aminteam mai sus, doar prin idei ci și prin mijloacele concrete de ilustrare ale acestora. Putem afirma fără teama de a greși, că există o reală preocupare a cancelariei domnești de a folosi mijloace potrivite nivelului de cultură al acelorora cărora le erau adresate actele oficiale. Astfel, în preambulul unui hrisov de la sfârșitul secolului al XVIII-lea adresat târgoveților din Ploiești, găsim, alături de citate din *Scripturi*, sentențe de tipul celor din *Floarea darurilor* sau *Pildele filosofești*²⁶, cărți despre care știm că, la timpul respectiv, făceau parte dintre lecturile unor categorii sociale mai modeste²⁷. Preambulurile hrisoavelor referitoare la școlile elinești își ilustrează ideile cu exemple culese din literatura elină. Ele amintesc pe Homer, personaje mitice, personaje din dialogurile lui Lucian din Samosata etc.²⁸

În legătură cu efectul pe care un hrisov trebuie să-l producă asupra ascultătorilor sau cititorilor lui și mijloacele prin care acesta este obținut, mai trebuie făcută o precizare. Ideile politice sunt în general de căutat în preambulul unui hrisov. Un efect special se poate obține și printr-un anume dozaj între preambul și ideile incluse în partea imediat următoare a hrisovului, *narratio* care expune motivele ce au determinat emiterea actului respectiv²⁹. Aceste motive dau adesea relief ideilor din preambul, punând astfel într-o lumină și mai favorabilă inițiativa domnului. Un exemplu va ilustra afirmația noastră. În 1775, Alexandru Ipsilanti reorganizează menzilirile din Țara Românească, preluând pe seama domniei cheltuielile de întreținere a acestora. Preambulul hrisovului emis cu această ocazie conține ideea vehiculată și cu alte ocazii anume că nu există probleme mai importante sau mai puțin importante pentru domnul care vrea cu adevărat să poarte de grijă țării pe care o guvernează. Orice privește folosul obștei trebuie să stea în egală măsură în atenția sa. *Narratio* este alcătuită dintr-o suită de întrebări retorice

care înfățișează starea jalnică a satelor împovărate cu întreținerea menzilirilor mai înainte ca domnul să intervină pentru a le degreva în chip salutar: „... întru altele dar ce am cunoscut vrednice de îndreptare, văzând și orânduiala menzilirilor a se purta cu curgere de tot împotriva cuvântului celui cu cuvânt, întâi a fi menziliuri în toată țara și a nu se împărtași de dânsle cei ce au trebuință de dânsle, a fi cu orânduială foarte silită și tiranică; să orânduiesc sate întregi și la aceasta pătimește județul; să orânduiesc oamenii cei mai de frunte și la aceasta pătimește satul; dar acestora li se dau cai de undeșași? Nu li se dau, pentru că de aceea se dau oamenii cei mai de frunte, căci au cai; și bine, dar perindu-le vitele lor, li se dau altele? Nici aceasta, că sunt iar ei datori să puie altele în loc. Fie și aceasta, dar încai le plătește cineva pentru osteneala vitelor? Nici aceasta; dar hrana dobitoacelor? Și aceasta de la dâșii. Și astfel până când? Până când sfârșind tot și nemaiputând sta, se sparge mizilul, fuge satul și în urmă este dator județul să dea alt sat ca și cel dintâi și județul urmează asemenea până se sparge, căci nu poate birui cu cei nemernici orânduielele și așaia câtă pagubă țării și visteriei, câtă neodihnă ticăloșilor locuitori, câtă greutate și acelor ce merg cu olacele?”³⁰ E lesne de imaginat ce impresionați de generozitatea domnului vor fi fost țărani care au ascultat acest text!

Discuția în jurul adecvării ideilor și mijloacelor de realizare a actelor oficiale la publicul cărora le erau adresate, naște o altă întrebare: cine scria aceste acte? Indicii pentru a răspunde la această întrebare ne oferă documentele însele. Putem afirma pe baza lor că domnul dădea îndrumări privind conținutul unui hrisov sau al altui gen de acte domnești dar că acestea erau redactate mai cu seamă în marile cancelarii ale Țărilor Române, cea a logofeșilor și cea a visteriei. Rolul marilor dregători care conduceau aceste cancelarii ca și al slujbașilor aflați în subordinea lor era, în acest caz, precumpănitor.

Intervenția domnului o putem ghici din afirmația existentă într-un hrisov al lui Alexandru Ipsilanti că, venind în Țara Românească a găsit „un haos mai mare decât la facerea lumii”³¹ sau din alta aparținând unui hrisov al lui Alexandru Moruzi că domnul a iubit încă din copilărie învățătura³². La cererea lui Constantin Ipsilanti s-au reluat de bună seamă în unele din hrisoavele sale preamburii ale hrisoavelor emise de tatăl său sau a fost inserată mențiunea că o măsură sau alta fusese luată și de „părintele meu”³³. Revenirea declarată a fiului la măsurile tatălui era o subtilă stratagemă politică. Alexandru Ipsilanti, tatăl lui Constantin fusese, în seria domnilor fanarioți, unul dintre cei mai apreciați pentru reformele și reorganizările pe care le întreprinsese. Amintirea sa nu putea decât să sporească bunăvoința supușilor față de fiul care, după o vreme, îi urmasă la tron. Intervenția domnilor în redactarea hrisoavelor poate fi argumentată și printr-o observație cu caracter general: hrisoavele cu preambulul cel mai elaborat datează din timpul domniilor lui Alexandru Ipsilanti, Grigore III Ghica, Alexandru Ioan Mavrocordat,

Constantin Ipsilanti, Alexandru Constantin Moruzi, Ioan Caragea, Scarlat Calimah, adică din vremea acelor domni a căror aleasă cultură e bine cunoscută.

Există cazuri în care domnul se mulțumește doar să poruncească visteriei să redacteze anumite acte. Astfel, în 1804, Alexandru Moruzi dă ordin către visterie să scrie cărți domnești în care să le pună în vedere ispravnicilor să strângă birurile cu dreptate, fiindcă „datoare este visteria de-a pururea a purta de grijă pentru toate aceste, dând către ispravnici acele cuviincioase porunci și povățuiri”³⁴.

Cât privește participarea marilor dregători la redactarea hrisoavelor, ea poate fi ilustrată prin afirmația aflată într-un text publicat de V.A. Urechia din care aflăm că răposatul vistier Ianache Văcărescu a făcut hrisoave care, după moartea sa, nu s-au mai ținut în seamă³⁵. Cultura pe care logofeții marilor cancelarii și-o formaseră ucenicind în tinerețe pe lângă dregătorii mai vârstnici, trebuie avută și ea în vedere. În *Ciocoii vechi și noi* Nicolae Filimon ne spune că, atunci când a intrat în casa postelnicului Andronache Tuzluc, Dinu Păturică știa, între altele, să scrie jalbe cu pilde din *Scripturi*. Tatăl său fusese treti logofăt³⁶. Participarea dregătorilor români la redactarea actelor de cancelarie explică, firește, sincronizarea ideilor expuse în aceste acte cu cele din mediul românesc. Ea ne permite să integrăm pe drept cuvânt aceste texte în cultura românească.

Aminteam mai sus accentele noi pe care unele dintre ideile politice de circulație mai veche în Țările Române le capătă de-a lungul veacului al XVIII-lea. Dintre acestea *mila*, adică generozitatea domnului, ocupă poate locul cel mai însemnat. Ea este o prezentă timpurie și constantă în literatura parenetică. Mila domnească trebuia să se manifeste mai cu seamă față de biserică, „slugi” adică dregători și săraci. Chiar la data timpurie la care au fost redactate *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie* înregistrăm o anume ierarhizare a milei. Fiul este sfătuit să miluiască mai degrabă slugile decât pe săraci: „Cade-să domnului să miluiască pre săraci, iar nici pre slugile tale să nu le lași, nici să le uiți, ci mai vârtos să-ți miluiești slugile decât pe săraci. Căci că săracului de nu-l vei afla să-i dai milă într-un loc, iar într-altul tu-l vei afla, și-i vei da. Sau de nu-l vei milui tu alții îl vor milui și tot va fi miluit. Iar sluga ta nu mai așteaptă altă milă de la nimeni fără numai de la tine”³⁷. Toate aceste comandamente rămân valabile și pentru domniile din epoca fanariotă. Ierarhizarea acordării milei se păstrează în continuare, adresa ei politică și socială devenind, chiar din primele decenii ale domniilor fanariote, extrem de accentuată. Grijă fanarioților se îndreaptă în primul rând către boierii țării. În hrisovul din 1734 prin care Constantin Mavrocordat îi scutește pe boierii moldoveni de dările către visterie, scutirea este prezentată ca o meritată răsplătă a ostenețelor acestora pe lângă domn și în treburile țării: „.... nelipsiți se află lângă domnie, slujind la toate trebile și poruncile domniei câte s-ar întâmpla. Cu dreptate este să afle de către stăpân dar milă și îndurare, după cum și ei sunt

mai de aproape ale domniei mădulari³⁸. La sfârșitul hrisovului, domnii ce vor urma sunt îndemnați să respecte hotărârile stabilite fiindcă ele privesc „cătră cinstea celor din preajmă dintre care să înființează, se păzesc și se fericesc domniile, știind bine și cunoscând că lângă alte, și aceasta care stăpânilor se cade a avé adecă dragoste către cei supuși și mai vârtos către boieri este carte întărită și temelia stăpânirii³⁹. Nimic mai firesc decât această grijă a fanarioților față de boierii țării: reacțiile acestora cântăreau doar atât de greu în balanța cu care Poarta le măsura felul în care guvernau Principatele!

Nici funcționarii mai mărunți ai statului nu sunt trecuți cu vederea de generozitatea domnilor. Se accentuează ca o idee nouă cu prilejul acordării milelor, importanța socială a meseriei celor recompensați. Astfel, dascălilor de la școala slavonească li se dau mile – scutiri de impozite și alte avantaje – pentru ca neavând grija zilei de mâine „pururea să fie cu mintea slobodă și să poată a pune toată nevoința a să sârgui și a sta nepristan spre învățătura și procopseala copiilor sholasnici și pentru streini și pentru pământeni...⁴⁰.

La 1798, Constantin Hangerli reîntărește doctorilor Constantin Caracaș și Silvestru Filitis daniile mai vechi pentru ca „și de acum înainte să fie cu aceeași protimie și îndatorați a sări către toți și a merge și la cei săraci și la cei bogați fără osebite⁴¹.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, motivelor care justifică în actele domnești milele (= privilegiile) acordate dregătorilor și slujbașilor li se adaugă unul nou și anume: meritele acestora sunt recompensate pentru ca ei să devină un exemplu și pentru alții⁴².

Toate aceste exemple ne arată că mila nu mai este doar semnul generozității domnului și al spiritului său de dreptate care dă fiecăruia ceea ce i se cuvine ci că ea capătă și puterea unui stimulent social. Domnul recompensează fapte trecute dar se gândește și la viitor. Motivația care însoțește milele acordate dregătorilor, dascălilor sau medicilor se înscrie pe linia programului fanarioților de instituire a ordinii în stat, o ordine care presupune ca fiecare să-și cunoască și să-și îndeplinească corect îndatoririle.

Chiar și mănăstirile trebuie să participe la binele obștei, folosind privilegiile de care beneficiază în scopuri sociale. După 1775, multe dintre ele primesc ajutoare de la domnie, între altele, pentru a întreține școli românești în care să învețe gratuit copiii sărmani. În actele de confirmare a acestor ajutoare, domnii declară că ceea ce aduce folos și mângâiere „norodului politicesc“ este chiar mai plăcut lui Dumnezeu decât evlavia⁴³. Alteori, dimpotrivă, domnii retrag mănăstirilor temporare milele pentru a le da o destinație socială. Așa se întâmplă în timpul epidemiilor de ciumă din Țara Românească din vremea domniilor lui Alexandru Moruzi și Ioan

Caragea. În actul prin care acesta din urmă hotărăște ca mănăstirile să plătească vinăriciul de care erau până atunci scutite, iar suma astfel strânsă să fie destinată îngrijirii bolnavilor de ciumă, se spune: „Sfârșitul pentru care s-au dat și s-au hotărât mănăstirilor mili de vinărici chiar numirea acestui dar îl arată că este milostenie, care însuși biserica ne povățuiește a o face către cei ce se află în sărăcie și în primejdie; cu deplină dar încredințare zicem că într-această vreme a următoarei boli, mult mai mare, fără de asemănare trebuință au cei săraci pătimiși bolnavi de la spitaturi decât mănăstirile și mai cu cuviință și lui Dumnezeu plăcut este a mângâia acum cu această milostenie pe cei ce pătimesc nu numai de lipsa celor trebuincioase ci și de următoarea înfricoșată boală”⁴⁴.

Dar cea mai importantă schimbare care se înregistrează în epoca fanariotă în ideologia milei este transformarea ei dintr-o obligație a domnului într-o obligație egal valabilă pentru supuși. Este vorba de „mila” cu adresă socială prin care individul participă la viața colectivității, ajutându-și semenul aflat în nevoie. Pentru ca supușii să-și poată manifesta generozitatea, mila se instituționalizează. Se pare că încă din timpul domniei lui Ștefan Racoviță (1764-1765) s-a înființat în Țara Românească *cutia milei*⁴⁵. Mai apoi instituția a fost reorganizată de către Alexandru Ipsilanti în 1775⁴⁶. Primele hrisoave emise cu aceste privilegii nu ni s-au păstrat. Abia în 1798, în vremea lui Constantin Hangerli găsim un hrisov referitor la cutia milei, al cărui preambul reia, poate, o formulare mai veche. În acest preambul, se afirmă că mila nu este numai o datorie a domnului ci că „toți cei care au hotărât a locui în politie și mai ales cei mai mari și sprijinitorii norodului trebuie a o socoti aceasta ca o lege din fire, nepovățuită de la altul și ca o datorie obștească și fără tăgăduire, să ajute adecă pe cei scăpătați, să ridice pe cei căzuți, să mângâie pe cei ce se trudes, în scurt, să stea împotriva și să întâmpineze întâmplările prefacerii vieții omenești...”⁴⁷. Care este sensul acestei declarații? Cutia milei era destinată să plătească pensii celor scăpătați, celor bolnavi și neputincioși, infirmilor și chiar invalizilor de război. Veniturile ei nu proveneau însă de la visterie sau de la camera domnului, ci din perceperea unor taxe speciale de la supuși. Plăteau asemenea taxe toți dregătorii la intrarea în funcție, negustorii care umblau după zaherele prin țară, cei care vindeau ceva etc⁴⁸. Cei care mureau erau obligați să lase prin testament o parte din averea lor cutiei milei; în caz contrar testamentul era declarat nul. Codurile vremii reglementează această problemă în termeni foarte preciși⁴⁹. Prin instituționalizarea și transformarea milei într-o obligație a obștei, aceasta devine un paravan în spatele căruia statul încearcă să rezolve prin contribuția supușilor o serie de cheltuieli sociale. Devenită politică de stat, această formă de milă nu mai este, firește, lăsată la discreția sentimentelor creștinești ale cetățenilor. Imediat ce veniturile cutiei milei nu sunt acoperite, intervin măsurile cu caracter coercitiv: salariile dregătorilor care nu plătiseră taxele respective erau oprite, tinerele perechi nu primeau adeverință de căsătorie de la mitropolit dacă nu achitaseră în prealabil

taxele pentru cutia milei etc⁵⁰.

Această transformare a virtuților cu caracter social, până atunci obligatorii doar pentru domn, în obligații egale ale supușilor chemați să participe la viața de stat în calitate de cetățeni, de membri ai unei colectivități sociale, nu se face însă de la sine, nici doar prin intermediul instituțiilor nou înființate sau prin apeluri formulate cu diferite prilejuri. Supușii trebuie *educați* în spiritul virtuții. De aceea domnii fanarioți vor acorda o atenție specială școlii. Hrisoavele emise cu prilejul diferitelor reorganizări ale Academiiilor domnești din București și Iași sau cu prilejul înființării altor școli sunt mijloace sigure de propagandă în favoarea educației ale cărei foloase le subliniază pentru a determina frecventarea constantă a școlii. De aceea, nu întâmplător preambulele acestora sunt mai extinse, mai elaborate și mai variate decât ale celor referitoare la alte domenii. Este mereu reamintit în cuprinsul acestor texte folosul de obște pe care îl aduce învățătura. Într-un hrisov al lui Ioan Teodor Calimah școlile sunt numite chiar „maice de obște”⁵¹ iar în regulamentul din 1814 al Academiei domnești din București se prevede ca acela care își va însuși sau va cheltui în alte scopuri banii destinați școlii să fie pedepsit cu pedeapsa celor vinovați de sacrilegiu, deoarece acești bani erau considerați sacri⁵².

Ideea că școala educă virtutea apare constant în toate hrisoavele din epoca fanariotă. Trebuie totuși precizat că, în prima parte a veacului al XVIII-lea, accentul se pune pe educarea virtuților cardinale care fac din om un bun creștin, demn de a merita răsplata nemuririi în viața de dincolo. Învățătura facilitează accesul la înțelegerea sensului mai profund al cărților sfinte și înarmează cu argumente pentru apărarea dogmelor⁵³. În ultimul pătrar al veacului, înregistrăm însă o schimbare notabilă și anume afirmarea constantă a rosturilor laice, sociale ale învățaturii. Schimbarea se înregistrează și la nivelul mijloacelor tehnice cu ajutorul cărora este ilustrată această idee. Dacă în prima parte a epocii fanariote ideile din hrisoavele referitoare la școli erau argumentate mai ales prin citate sau aluzii la pasaje din *Scripturi*, acum exemplele sunt luate din antichitatea clasică elină ale cărei concepții despre educație erau bine ancorate în social și etic.

Trecerea nu se face brusc, ci treptat. Afirmății privind folosul „politicesc” pe care îl aduce învățătura și faptul că ea îl face pe om cunoscător de meșteșuguri și „epistimii” și îl îndeamnă spre fapte mari și vrednice de laudă sau că prin învățatură neamurile de la apus și de la miazănoapte s-au eliberat din starea de barbarie, găsim și în hrisoave mai vechi decât această dată⁵⁴. Este vorba însă de simple mențiuni fără alte dezvoltări. În schimb, de la 1775 încolo, aceste idei mai înainte abia schițate, îmbogățite cu altele vor ocupa planul întâi în hrisoavele domnești în detrimentul ideilor medieval teologice⁵⁵. Laicizarea ideilor privind educația din textele oficiale ale cancelariilor domnești se înscrie în procesul mai

larg pe care îl înregistrăm în ideologia și cultura românească a vremii ce se desprinde tot mai mult de mai vechea mentalitate teologică îndreptându-se spre valori politice și sociale. Care sunt însă în mod concret ideile pe care aceste hrisoave le vehiculează?

Aminteam mai sus că unul dintre rolurile școlii este acela de a educa și în elevii săi virtuți sociale dintre cele obligatorii pentru un bun conducător. Ideea este formulată în preambulul hrisovului din 1803 al lui Alexandru Constantin Moruzi, prilejuit de înființarea unei școli grecești pe lângă mănăstirea Mavromolu din apropierea orașului Galați⁵⁶. Textul suportă un comentariu mai detaliat, de aceea vom zăbovi mai mult asupra lui.

Demonstrația pornește de la înfățișarea ritualului obișnuit la înscăunarea unui nou faraon. Dus pe un câmp și așezat pe un tron, acesta era întrebat pe rând dacă respectă divinitatea, dacă e drept, darnic și muncitor. Pentru a-și arăta evlavie, viitorul faraon ridica mâinile și ochii spre cer; pentru a-și dovedi simțul dreptății, el ducea sabia la grumaz „arătând însuși cum că și pe sine vor omori de ar face strâmbătăți”; pentru a-și proba darnicia, împărțea aur și argint la norod; în fine, pentru a arăta că este muncitor, apuca cornele unui plug ce i se aducea și îl trăgea după sine ca și când ar fi tăiat brazde într-o țarină. Pe baza acestui exemplu se conchide că, într-adevăr, calitățile enumerate sunt necesare unui bun stăpânitor. Se precizează însă că, atâta vreme cât ele vor rămâne doar apanajul acestuia, stăpânitorul nu poate fi considerat cu adevărat bun. „Căci – continuă textul – după cum este treaba comedianului, nu este asemenea și a stăpânitorului, a arăta numai pe dânsul făcând cele cu cale, ci după cum pe sine, asemenea și pe supușii lui să-i arate cu fapte bune. Deci nici a egiptenilor ar pute să fie, nici să se numească cu adevărat pe deplin stăpânitoriu, ci acela care știe și chip și are cunoștința celui [lucru] prin care supușii se fac binecredincioși și drepti și darnici și muncitori”.

Mijlocul cel mai sigur de a-i educa pe supuși în spiritul moralei, nu sunt pravilele sau pedepsele, ci învățătura care modelează firea imperfectă a omului, îndemnându-l spre fapte bune. Ca atare, stăpânitor cu adevărat bun nu este decât cel care iubește învățătura și îi îndeamnă pe supuși către ea: „Așadar se cuvine ca stăpânitorul să fie foarte nemeritoriu și lucrătoriu a tuturor celorlalte mai dintâi fapte bune, așijderea ca să fie după cuviință pe cea deplinu, trebuie să fie și iubitoriu de învățături și să îndemne pe supuși la procopseală, ca de la dânsa propovăduindu-să și suindu-să în vârful faptelor bune, orașul să se ocârmuiască bine și viață bună să trăească făcându-se fericiți (sic!)”. Domnul nu mai poate rămâne așadar în postura unui simplu actor, a unui comedian pe scena statului, oricât de perfect ar fi modelul moral pe care el îl propune. Nici supușii nu pot rămâne simpli spectatori care suferă un proces catarctic doar prin raportarea conduitei lor la comportamentul exemplar al domnului. Deoarece o bună guvernare nu se poate realiza decât cu

ajutorul unor supuși moralmente buni, domnul trebuie să se implice activ în educarea acestora. El însuși iubitor de învățătură și exersat prin aceasta în virtute, este obligat să pună la dispoziția supușilor un cadru instituțional organizat și sistematic în care aceștia să fie educați în beneficiul armoniei sociale. Astfel, relația de inferioritate pe care o presupune raportul dintre un model și receptorii săi se atenuază. Prin școlile nou înființate domnul oferă supușilor aceleași mijloace de care el însuși beneficiase pentru a se perfecționa din punct de vedere moral. În acest efort de atenuare a diferențelor dintre domn și supuși în privința comandamentelor etice, se merge chiar până acolo încât anume îndatoriri considerate obligatorii doar pentru supuși sunt acum incluse și între îndatoririle domnului. Să se observe că în textul citat mai sus, ultima dintre calitățile cerute unui nou faraon era aceea de a fi muncitor. Despre împărați care au luat coarnele plugului ca și faraonul nostru, amintesc texte românești⁵⁷ sau hrisoave mai timpurii⁵⁸ decât cel pe care îl comentăm aici. E vorba însă în aceste texte de situații accidentale care ilustrează puterea exemplului și nu de îndatoriri stabile ale domnului.

Este adevărat că hrisovul lui Alexandru Constantin Moruzi e singurul care afirmă explicit ideea că domnul trebuie să fie muncitor. S-ar putea crede, la prima vedere, că e vorba de o excepție și, ca atare, a-i acorda o atât de mare atenție ar fi o exagerare. Dar oare nu aceeași neobosită activitate a domnului se străduiesc să o pună în lumină acele hrisoave care îl înfățișează veghind „cu ochi neadormiți” asupra tuturor problemelor statului? Această grijă egală a domnului pentru lucrurile mari și pentru cele mărunte în care trebuie descifrată mai întâi, firește, preocuparea pentru binele supușilor, nu implică oare și calitatea sa de om muncitor? Și ni se pare normal ca actul oficial să sublinieze această latură a activității de guvernare, de vreme ce tot prin acte oficiale supușii erau îndemnați să lucreze bine și la timp pământul⁵⁹, iar dregătorii admonestați dacă nu-și făceau cum trebuie datoria⁶⁰. Într-un pitac adresat agăi, Alexandru Ipsilanti îi va cere să oprească înmulțirea cafenelelor în București, fiindcă în ele oamenii pierdeau timpul degeaba⁶¹. Domnii care stabilesc drept criteriu al acordării dregătoriilor⁶² și al răsplății râvna pe care diferite persoane o demonstraseră în serviciul altor domni sau al lor⁶³ nu trebuiau oare să încetățenească imaginea exemplară a propriei lor activități?

Să reținem așadar din hrisovul comentat că prin educarea supușilor în spiritul virtuții se realizează atât buna guvernare cât și viețuirea armonioasă în cetate care aduce, în ultimă instanță, fericirea. Aceste idei sunt completate sau nuanțate în alte preamburii de hrisoave care enumeră foloasele aduse de învățătură omului. Ea îl obișnuiește să trăiască după rațiune, să discearnă binele și adevărul după reguli exacte. Având drept călăuză rațiunea și dreptatea omul învață să aibă ca scop binele comun, devenind astfel un bun cetățean⁶⁴. Pentru a fi respectată, ordinea pe care domnii fanarioți vor să o instituie prin măsurile lor cu caracter

administrativ, trebuie însoțită de o ordine interioară a individului. Și aceasta pentru că omul, deși prin excelență animal politic⁶⁵, este supus patimilor, deci dezordinii cu consecințe neplăcute în comportamentul său social. Măsurile cu caracter coercitiv pe care le implică legile sau pedepsele nu sunt suficiente dacă ele nu sunt coroborate de un efort de modelare prin educație, de civilizare în sensul integrării în viața cetății. Pentru că nu zidurile exterice are apără cetatea, ci buna viețuire a celor din interior, realizată prin învățarea a ceea ce este bine și folositor vieții în colectivitate⁶⁶.

Învățătura nu aduce însă numai un folos social ci și unul individual și anume cunoașterea lumii înconjurătoare. Ea îl face pe om să cunoască lucrurile de pe pământ, să pătrundă tainele văzduhului și, în cele din urmă, să cunoască divinitatea. Prin cunoaștere omul dobândește în ultimă instanță fericirea⁶⁷.

Se separă așadar două planuri asupra cărora intervenția educației este hotărâtoare și anume cel al faptei omului, cu implicații directe în viața sa de cetățean, și cel al minții omului, cu implicații în viața sa ca individ. Și într-un caz și în altul, rezultatul final este obținerea fericirii.

Reiese clar din cele expuse mai sus că așa cum mila supușilor este pusă de domnii fanarioți în slujba statului, tot așa și repetatele îndemnuri spre învățătură, își găsesc explicația în importanța acesteia pentru viața în colectivitate, în cadrul statului. Poarta cere domnilor în firman să asigure fericirea „sărmanelor raele” și buna întemeiere a țărilor pe care le guvernează; domnii se declară preocupați de fericirea supușilor, dar în realizarea acestei fericiri care înseamnă prosperitatea traiului zilnic, subvenționarea spitalelor, a orfanotrofiilor, a săracilor pentru înlăturarea suferinței semenilor sau respectarea normelor de conviețuire socială, munca supușilor, calitatea lor de contribuabili, efortul conștient de a se educa în spiritul virtuții sunt până la urmă hotărâtoare. Nu domnul este așadar artizanul acestei fericiri ci supușii înșiși. Ca și mila, ea nu este decât un paravan care ascunde în spate angrenarea supușilor în marea mașină a statului. Să se observe de altfel că în toate hrisoavele pe care le-am amintit, foloasele sociale ale învățăturii sunt așezate înaintea celor individuale.

Încercarea aceasta de prezentare a mijloacelor de propagandă folosite de domnii fanarioți și de descifrare a mobilurilor politice pe care ele le presupun, trebuie să includă neapărat și o discuție în jurul semnificațiilor pe care *patria*, *iubirea de patrie* și calitatea de *patriot* le dobândesc în actele eminate din cancelariile domnești⁶⁸.

În monografia pe care a publicat-o, Ștefan Lemny a arătat ce importanță capătă patria în ideologia politică românească mai cu seamă în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea⁶⁹. Implicarea individului în viața politică sau faptul de cultură sunt judecate după folosul pe care îl aduc patriei sau măsurate cu măsura

bunului sau răului patriot. Menționăm că termenul *patriot* nu are în perioada care ne interesează sensul sub care îl cunoaștem astăzi. El înseamnă doar *pământean, autohton*⁷⁰ și de aceea are nevoie de determinări ca *bun sau rău*.

Efectul pe care termenii menționați îl puteau avea asupra supușilor, dată fiind valoarea lor ideologică, nu a scăpat cancelariei domnești. Ea și-i va însuși și-i va manevra cu diferite prilejuri în beneficiul politicii statului.

Referințele la patrie se fac fie în raport cu domnii, fie în raport cu supușii. S-a remarcat deja că menționarea patriei în hrisoave cu referință la domnii fanarioți nu poate fi explicată doar prin originea românească a unora dintre ei sau prin înrudiri cu boierimea română ceea ce ar însemna implicit integrarea lor în lumea românească. Ea trebuie interpretată ca o declarație de principiu în sensul că domnii înțelegeau să aibă față de țările pe care le guvernau aceeași grijă și aceleași sentimente pe care se cuvenea să le aibă față de propria lor patrie⁷¹. În aceste cazuri patrie înseamnă în fapt *țară, stat*, dar echivocul astfel obținut vorbește de la sine.

Dacă este adevărat că originea străină a multora dintre domnii fanarioți, mai cu seamă a celor din perioada care ne interesează în studiul de față, nu le permite acestora decât să folosească patria în chip mediat sau în formule cu caracter mai general de tipul *părinte al patriei*⁷², totuși originea românească a unora dintre ei sau apropierea de mediul românesc vor fi exploatate în scopuri politice ori de câte ori acest lucru este posibil. Ele sunt menite să atenueze opoziția față de domnul trimis de Poartă: prezentat ca român prin ascendență, acesta înceta să mai fie un străin și devenea, dimpotrivă, atașat binelui și obiectivului țării. Nu altele vor fi, spre exemplu, argumentele cu care Manole Giani Roset, numit în 1788 domn al Moldovei, va încerca să-i determine pe boierii fugiți peste hotare să se întoarcă la casele lor. În scrisoarea pe care le-o adresează, pentru a-și demonstra bunele intenții, el precizează că are milă de țară „ca unii ce suntem și noi ca unii dintre patrioți, dupre cum ne știți și pre noi și neamul nostru”⁷³. Domnul nu era în fapt român. Era fiul unui preot din Constantinopol, Giani. Se înrudea însă după mama sa, Eufrosina cu puternica familie a Roseteștilor⁷⁴ și ea, după câte se pare, de origine greacă, dar împământănită în Moldova și cu rosturi importante în viața politică a țării, în rândurile partidei naționale. De aceea, cel pe care cronicile îl numesc, atâta vreme cât a fost doar simplu dregător în Moldova, Manolaki Geani, Manolachi Genet, Manolachi Giane⁷⁵, odată devenit domn își va lua numele de Manolache Ruset⁷⁶.

Interesante sunt și situațiile în care membrii familiei Calimah exploatează originea lor românească. Cronicile țării ca și actele oficiale stau mărturie în acest sens. Ioan Theodor Calimah va face uz de originea sa românească în situația extrem de încordată prilejuită de înlocuirea mitropolitului Iacov Putneanul cu fratele domnului, Gavril Calimah. Deoarece țara avea nevoie de bani pentru a-și plăti

obligatiile față de Poartă iar Iacov Putneanul refuzase să dezlege văcăritul de blestemul arhieresc, bătrânul mitropolit este silit să-și dea demisia și să se retragă la mănăstirea Putna. Pseudo Enache-Kogălniceanu consemnează în cronică sa cuvintele rostite de domn la înscăunarea noului mitropolit: „Eată că mila lui Dumnezeu au vrut să ne împreună în pământul patriei noastre, învrednicindu-ne Dumnezeu amândoi frații să fim capi ai acestei țări, unul asupra tagmei preoției și altul asupra raielei împărăției. Ce de vreme că au vrut Dumnezeu, eată și noi te-am ales și te-am făcut mitropolit acestei țări a Moldovei”⁷⁷. Acest mic discurs nu este probabil, inventat de cronicar. Vrând să șteargă impresia penibilă pe care abuzul comis o lăsase boierilor, care își luaseră plângând rămas bun de la fostul mitropolit, Calimah prezintă lucrurile ca și cum ar fi fost pornite din voința lui Dumnezeu și nu a sa. În plus, subliniind originea românească a noului mitropolit el arată că, în fapt, a înlocuit un român printr-un alt român. Această înlocuire care făcea ca doi frați români să dețină atât puterea laică cât și cea religioasă, nu putea fi decât în beneficiul țării.

Treizeci de ani mai târziu când va deveni și el domn al Moldovei, un alt descendent al familiei Calimah, Alexandru va fi întâmpinat cu vorbele: *Venit Alexander Callimachus patriae filius, pater futurus*. Formula a fost compusă după cât se pare, de medicul sas Andreas Wolff, aflat atunci la Iași⁷⁸, firește, pentru a pune noua domnie sub bune auspicii. Se afirmă adesea în textele oficiale ale vremii că domnia trebuie să aibă și față de țară și supuși aceeași grijă pe care un părinte trebuie să o aibă față de fiii săi. Este vorba de un vechi topos retoric care, prin intermediul unei imagini metaforice, vrea să dea impresia că domnul nu acționează din calcul politic, ci însuflețit de un firesc sentiment al binelui, de certe însușiri morale. Efectul scontat era cu atât mai mare atunci când, așa cum se procedează în textul citat mai sus, calității de părinte i se asociază și cea de fiu al patriei. Binele pe care domnul îl va face țării capătă certitudine, pentru că el nu depinde doar de înzestrarea sa morală ci se realizează de la sine ca un corolar al sentimentelor sale de român. Un fiu al patriei nu poate fi decât un viitor părinte al ei.

În vădite scopuri de propagandă va folosi și fiul lui Alexandru Calimah, Scarlat originea sa românească. În 1817, când va tipări codul ce-i poartă numele, el va însoți textul cu un hrisov de întărire și cu o epistolă dedicatorie adresată tatălui său. Dacă în hrisov se va sublinia faptul că alcătuirea codului se înscrie în preocuparea pe care orice stăpânitor adevărat trebuie să o aibă pentru respectarea ordinii și a dreptății în stat⁷⁹, în epistola dedicatorie domnul arată că a întreprins această lucrare fiindcă Moldova îi stă mult la inimă lui ca și celorlalți membri ai familiei Calimah care e coborâtoare din vechi strămoși (trebuie înțeles de origine românească -n.n.s.). Calimahii participă de aceea la viața țării nu numai în calitate de domni-părinți ci și de adevărați cetățeni (politai)⁸⁰. Epistola pe care am comentat-

o arată că exploatarea în scopuri propagandistice a originii românești a unora dintre domnii fanarioți determină, în ultimă instanță, apariția unor elemente de noutate în ideologia domnească. Ea face trecerea de la domnul părinte la domnul cetățean care devine astfel *primus inter pares*. Exemplul este deocamdată izolat, dar el vestește o importantă mutație ideologică ce se va adânci în deceniile următoare.

Numeroase sunt textele în care domnii evocă patria, calitatea de patriot (= autohton, pământean), iubirea de patrie în apeluri adresate supușilor. Situațiile sunt dintre cele mai diverse și diversitatea lor arată că nu e vorba de retorică vană ci de certitudinea valorii ideologice pe care patria o căpătase în momentul respectiv.

Dregătorii sunt îndemnați să-și facă cum trebuie datoria fiindcă o fac spre binele patriei, față de care au a da socoteală⁸¹. Contribuabilii sunt fie răsplățiți cu degrevări de impozite în calitate de pământeni care au dreptul la folos de la patria lor⁸², fie declarați vrăjmași ai patriei, când nu-și îndeplinesc obligațiile fiscale⁸³. Anumite dregătorii vor fi acordate unor boieri fiindcă în calitatea lor de „patrioți” se cuvenea să participe la „trebuițele patriei”⁸⁴. Putem culege astfel de exemple mai ales din ultima parte a domniilor fanariote, și nu întâmplător. Asemenea declarații par a urma fâgașul normal al lucrurilor dând pământenilor ceea ce li se cuvenea de drept. Nu trebuie uitat însă că acordarea dregătoriilor și pământenilor alături de greci, fusese înscrisă ca unul dintre punctele hațișerifului din 1802, la cererea elciului rus, Tomara⁸⁵. O inițiativă care în fapt nu le aparținea fanarioților, este prezentată, după o vreme, ca intrând firesc în programul de guvernare al domnilor.

Iubirea de patrie va servi drept slogan și în situații mai complicate de tensiune socială sau politică.

Suprimarea temporară a unor privilegii fiscale în scopul acoperirii datoriilor către Poartă este prezentată într-un hrisov din 1803 al lui Constantin Ipsilanti ca un sacrificiu benevol al privilegiaților care sunt lăudați în consecință pentru râvna lor fierbinte de iubitori ai patriei⁸⁶. Că sacrificiul nu era benevol ne-o arată faptul că privilegiații se grăbiseră să ceară de la domn nu numai carte de blestem ci și hatihumaiun de la Poartă ca să nu mai fie altă dată ”bântuiți” de dările respective. De aceea, domnul se va grăbi la rândul său să îi anunțe în același hrisov că „primind credincioasa râvnă a patrioților de bună și lăudată” Poarta le-a împlinit dorința, hotărând ca ei să plătească numai în acea împrejurare impozitele de care fuseseră până atunci scutiți. Cel care va încălca această hotărâre, ne spune textul, va fi declarat vrăjmaș al patriei.

Tot patria va servi ca mijloc de propagandă și în acele momente în care conflictele dintre marile imperii vor implica într-un fel sau altul Țările Române, obligându-i pe fanarioți să opteze pentru una sau alta dintre părțile aflate în război.

În 1788, Nicolae Mavrogheni, înflăcărat și fidel colaborator al Porții în războiul austro-ruso-turc care începuse chiar în acel an, adresează soldaților pentru a-i mobiliza împotriva austriecilor un ordin de zi în care le spune: „Lângă aceasta trebuie să socotiți că și datori suntem a ne pune viața pentru frații creștini cei de o lege cu noi, și pentru patrie și pentru dragostea prea puternicului împărat sultan Hamit sub al căruia sceptru ați trăit și v-ați chivernisit voi și părinții voștri, după cum și domnia mea gata suntem împ.ună cu voi a ne jărfti la întâmplare de trebuință pentru dragostea prea puternicului împărat sultan Hamit și pentru țară”⁸⁷.

Se poate face pe baza acestui text o interesantă paralelă între motivația oferită soldaților români și cea valabilă în cazul domnului. Soldații erau datori să lupte pentru a-și apăra credința și patria și abia în ultimul rând, pentru a-și arăta fidelitatea față de Poartă care le oferise protecție atâta vreme. În aceeași împrejurare, domnul trebuie să-și arate însă mai întâi credința față de sultan și apoi să apere interesele țării. Este și în această gradare a argumentelor o dovadă a atenției cu care erau redactate astfel de acte pentru ca ele să-și atingă scopul.

O situație similară înregistrăm în 1807 când Constantin Ipsilanti, devenit cu ajutorul Rusiei domn al Țării Românești și al Moldovei, va cere supușilor să presteze jurământ față de puterea sub ocupația căreia se aflau și față de domn. După ce le amintește acestora că atât ei cât și părinții lor se bucuraseră în trecut de ocrotirea Rusiei, le cere: „Jurați pe numele lui Dumnezeu, făcătorul și ziditorul vostru că veți păzi de-a pururea credința voastră ce dați și făgăduiți printr-acest sfânt și înfricoșat jurământ, cea desăvârșită supunere și iubire de patrie cu jertfirea chiar a sângelui vostru”⁸⁸.

Dincolo de interesele de moment ale domnilor, se poate oare acorda o semnificație mai profundă repetatelor apeluri de a acționa în virtutea dragostei de patrie adresate supușilor? Credem că da. Ca și apelurile la milă sau la educație ele vizează participarea activă a individului la viața statului. S-a spus, și pe drept cuvânt, că reformele inițiate de domnia fanarioți au instaurat controlul statului asupra tuturor domeniilor vieții din Țările Române⁸⁹. Statul atotputernic trebuia însă să-și asigure, în același timp, concursul membrilor săi, participarea lor conștientă la împlinirea măsurilor pe care avea să le întreprindă. Propaganda efectuată prin intermediul actelor de cancelarie încearcă să creeze un fel de *Staatspatriotismus*⁹⁰ care presupunea o schimbare profundă în mentalitatea dregătorilor și a supușilor în general. Ei trebuiau să înțeleagă că tot ce li se cerea să facă era în beneficiul propriei țări și nu în al lor sau al domnului. În felul acesta încordarea dintre domn și supuși trebuia să se atenueze, iar datoriile de bun stăpânitor ale domnului deveneau și ale supușilor; netezindu-se astfel asperitățile, trebuia să ia naștere o adevărată colaborare între cei doi parteneri, în folosul țării. Este așadar vorba de o solidarizare a domnului și a supușilor în jurul intereselor statului.

Din păcate, deși utilă și modernă la vremea respectivă, această întreprindere avea să fie sortită de la început eșecului. Din solidaritatea pe care boierii, la rândul lor, încercau să o creeze între ei în apărarea intereselor lor și ale țării, fanarioții erau excluși, ca unii ce uzurpaseră drepturile autohtonilor⁹¹.

Apăsăți de o fiscalitate excesivă ale cărei foloase pentru țara lor nu le prea vedeau, fiindcă banii realizați din impozite luau mai mult drumul Constantinopolului, contribuabilii se grăbeau să fugă sau să se facă scutelnici și poslușnici ai boierilor, fără să le pese că prin gestul lor deveneau „vrăjmași ai patriei“. De aceea apelurile la dragostea de patrie n-au găsit, firește, ecoul așteptat. Dar chiar dacă aceste apeluri n-au fost întotdeauna ascultate sau chiar dacă ele au ascuns uneori mobiluri străine de interesele țării și ale supușilor, nu credem că greșim dacă, pornind de la aceste dovezi, socotim mai ales ultimele decenii ale epocii fanariote, o etapă de tranziție spre modernizarea concepției privind raportul dintre interesele individului și interesele statului. În ceea ce privește pe dregători, ea constituie etapa premergătoare de transformare a acestora în funcționari ai statului, plătiți de stat și, în consecință, cu îndatoriri către stat. Modernizarea mentalității dregătorilor nu a fost așadar numai un deziderat inclus în memoriile și proiectele de reformă redactate în această perioadă. Inițiative în acest sens au existat și din partea fanarioților.

O schimbare de mentalitate trebuia să aibă loc și în rândul supușilor în general. Privilegiații trebuiau să învețe să renunțe la privilegiile lor, ceilalți supuși, că au datorii față de stat în calitate de cetățeni. Se folosesc încă în acest scop concepte vechi cum este cel al milei despre care am vorbit mai sus. În spatele lor întrezărim însă lumina, e drept încă difuză, a zorilor epocii moderne.

NOTE

1. Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoria Țării Românești în Cronicari munteni* (ed. M. Gregorian), vol. I, București, 1961, p. 6-7.
2. Aurora Ilieș, *Autorul Cronologiei tabelare în Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 554; Alexandru Dușu, *Coordonate ale culturii românești în secolul XVIII*, București, 1968, p. 196; R. Constantinescu, *Dionisie din Pietrari miniaturist și caligraf*, București, 1982, p. 22 și urm. În secolul al XVIII-lea, originalele hrisoavelor emise de domnia fanarioți se păstrau în arhiva Mitropoliei.
3. În volumul al doilea al *Istoriei vechii Dacii*, începând cu domnia lui Mircea cel Bătrân, Dionisie Fotino menționează în note hrisoave păstrate de la domnia cei vechi. În *Istoria Țării Românești* atribuită banului Mihai Cantacuzino este redat textul unor hrisoave vechi prin care se stabileau hotarele țării. Vezi ediția publicată la Viena în 1806, p. 177-190.
4. *Istoria Țării Românești*, ed. citată la nota precedentă, p. 217 și urm. unde sunt date *in extenso* sau în rezumat hrisoavele ce ilustrează reformele lui Alexandru

- Ipsilanti din timpul primei sale domnii în Țara Românească. Tot pentru hrisoavele lui Alexandru Ipsilanti, vezi și Athanasie Comnen-Ipsilanti, *Ta meta ten Alosin*, Constantinopol, 1871, p. 173 și urm.
5. Dan Zamfirescu, *Preambuluri de documente grecești emenate din cancelariile domnilor români*, „Studii teologice“, 9-10 (1958), p. 621-642.
 6. Valentin Al. Georgescu, *Ecouri literare clasice în cultura juridică a Țării Românești*, „Studii clasice“, IV (1962), p. 341-347.
 7. V.A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. XI, București, 1900, p. 296-297.
 8. *Ibidem*, p. 298.
 9. *Ibidem*, p. 299.
 10. *Uricariul*, vol III, Iași, 1853, p. 145 și urm.
 11. Spre exemplu rubrica de titlu a *Pravilniceștii condici 1780*, ed. critică, f. 1, 1957, p. 37.
 12. Problema înnoirilor în politica domnilor fanarioți și reflectarea ei în literatura istorică a timpului o vom relua într-un studiu special.
 13. Spre exemplu hrisovul lui Alexandru Ipsilanti din 25 decembrie 1775 în care domnul expune pe larg reformele pe care le-a întreprins în țară (*Istoria Țării Românești*, ed. cit., p. 237 și urm.). În text apar termeni ca *dyskolia*, *eukolia*, *eunomia*, *diorthosis* etc.
 14. Val. Al. Georgescu și P. Strihan, *Judecata domnească în Țara Românească și Moldova 1611-1830*, Partea I, vol. II (1740-1831), București, 1981, p. 129 și urm.
 15. V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, Buc., 1891, p. 245; v. *ibidem* și p. 307-308.
 16. Vlad Georgescu, *Memoires et projets de réforme dans les Principautés roumaines 1769-1830*, Bucarest, 1970.
 17. *Reprezentanța diplomatică a Moldovei la Constantinopol (30 august 1741-decembrie 1742). Rapoartele inedite ale agenților lui Constantin Mavrocordat* (ed. Ariadna Camariano-Cioran), București, 1985, p. 202.
 18. V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. X A, București, 1902, p. 454.
 19. O analiză generală a diferitelor aspecte ale virtuților principelui înmănușiate în conceptul de filantropie la Val. Al. Georgescu, *Continuitate elenistico-romană și inovație în doctrina bizantină a filantropiei și indulgenței imperiale*, „Studii clasice“, XI, 1969, p. 167-219. Vezi, de asemenea, A. Pippidi, *Tradiția politică bizantină în Țările Române în secolele XVI-XVIII*, București, 1983, p. 57 și urm.; Al. Dușu, *Les livres de sagesse dans la culture roumaine*, Bucarest, 1971, p. 97 și urm.; Ariadna Camariano-Cioran, *Parénèses byzantines dans les Pays Roumains*, în *Etudes byzantines et post-byzantines*, I, București, 1979, p. 117-133; v. și Ihor Șevcenko, *Agapetus East and West: the Fate of a Byzantine „Mirror of Princes“*, „Revue des études sud-est européennes“, XVI (1978), 1, p. 3-44.
 20. Prefața la *Mărgăritare* în I. Bianu – N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, vol. I, București, 1903, p. 316 și urm.
 21. Prefața lui Radu Greceanu la *Începătura istoriei vieții luminatului și prea creștinului Domnului Țării Rumânești Io Constandin Brâncoveanu Basarab-voievod în Cronicari munteni*, ed. cit., p. 8.

22. Spre exemplu anaforoa semnată și de mitropolitul Iacob Stamati în *Uricariul*, vol. III, Iași, 1853, p. 15.
23. Cornelia Papacostea-Danielopolu, *Literatura în limba greacă din Principatele române 1774-1830*, București, 1982, p. 78 și urm.
24. Ariadna Camariano-Cioran, *Les Académies princières de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*, Thessaloniki, 1974, p. 59.
25. *Codul Calimah*, Ediție critică, f. 1., 1958, p. 151 (§ 273).
26. V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. III, București, 1893, p. 95.
27. Al. Dușu, *Coordonate*, p. 43 și urm.; idem, *Les livres de sagesse*, p. 11 și urm.
28. V. mai jos *Anexa*, p. 217-218. Vezi și hrisovul pentru școli din 1785 al lui Alexandru Ioan Mavrocordat în *Uricariul*, vol. II, Iași, 1852, p. 261-262.
29. În legătură cu părțile unui hrisov care rămân aceleași pentru perioada care ne interesează, vezi Damian P. Bogdan, *Diplomatica slavo-română din secolele XIV-XV*, București, 1938, p. 64 și urm.
30. V.A. Urechia, *op. cit.*, vol I, București, 1891, p. 104-105.
31. Idem, *op. cit.*, vol II, București, 1892, p. 48.
32. Vezi în *Anexă*, p. 217, hrisovul lui Alexandru Constantin Moruzi pentru școala grecească de pe lângă mănăstirea Mavromolu.
33. Condica de hrisoave a lui Constantin Ipsilanti în A. Papiu-Ilarian, *Tesauru de monumente istorice pentru România*, vol II, 1863, p. 303 și urm.
34. V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. IX, București, 1896, p. 48.
35. Idem, *op. cit.*, vol. II, p. 32.
36. N. Filimon, *Ciocoii vechi și noi*, București, 1985, p. 36.
37. *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie* (ed. D. Zamfirescu, Fl. Moisil, Gh. Mihăilă), București, 1970, p. 291.
38. Gh. I. Brătianu, *Două veacuri de la reforma lui Constantin Mavrocordat 1746-1946*, „Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii istorice”, Seria a III-a, t. XXIX, mem. 10, București, 1947, p. 44.
39. *Ibidem*.
40. G. Potra, *Documente privitoare la istoria orașului București 1634-1800*, București, 1982, p. 253.
41. V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. VII, București, 1894, p. 455.
35. Idem, *op. cit.*, vol. V, București, 1893, p. 149. Documentul se referă la stolnicul Dumitrache, cunoscutul autor al *Istoriei evenimentelor din Orient*.
43. V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. VII, p. 442.
44. Idem, *op. cit.*, vol. X A, p. 1047-1048.
45. G. Potra, *Documente privitoare la istoria orașului București 1634-1800*, p. 250-251. E vorba de o anafora din 1775 a boierilor din Țara Românească în care se menționează un hrisov al lui Ștefan Racoviță „pentru rânduiala cutii de milostenii”. Acest document nu a fost luat până acum în discuție de specialiști, care fixează data apariției instituției respective la 1775. Vezi *ibid.* și p. 249-250.
46. Pan. J. Zepos, *La politique sociale des princes phanariotes*, „Balkan Studies”, 11, 1 (1970), p. 83; idem, *The „Box of Charity” of the Rulers of the Danubian Countries*, „Neo-Hellenika”, IV (1981), p. 56 și urm.

47. V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. VII, p. 383-384.
48. Pentru toate acestea a se vedea capitolele privitoare la cutia milei din *Istoria românilor* a lui V.A. Urechia.
49. *Pravilniceasca condică 1780*, ed. cit., p. 108-109 (§ 4); *Legiuirea Caragea*, Ediție critică, f. 1., 1955, p. 126-127 (§ 24); 132-133 (§ 42); *Codul Calimach*, ed.cit., p. 110-116 (§ 140); 368-369 (§ 962); și Pan. Zepos, *The „Box of Charity“*, p. 57-59.
50. V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. V și urm., capitolele privind cutia milei.
51. *Uricariul*, vol. I, p. 69.
52. V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. X A, p. 348.
53. G. Potra, *Documente privitoare la istoria orașului București 1594-1821*, București, f.a., p. 392-393.
54. Vezi hrisovul din 1766 al lui Grigore Alexandru Ghica pentru Academia domnească din Iași, la V.A. Urechia, *Istoria școalelor*, vol. IV, București, 1901, p. 51.
55. Vezi și D. Zamfirescu, *op. cit.*, p. 641.
56. Hrisovul în *Anexă*, p. 217.
57. În una dintre didahiile sale, Antim Ivireanul amintește de împăratul Chinei Tumcuin care a pus mâna pe coarnele plugului pentru a-i îndemna pe supuși să lucreze pământul. Vezi Antim Ivireanul, *Opere* (ed. G. Strempele), București, 1972, p. 88-89. Textul ne-a fost semnalat de Andrei Pippidi, căruia profităm de ocazie pentru a-i mulțumi aici.
58. V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, p. 111.
59. Idem, *op. cit.*, vol. IX, p. 66.
60. Vezi astfel de acte la V.A. Urechia, *op. cit.*, capitolele privitoare la administrație.
61. Idem, *op. cit.*, vol. VII, p. 143.
62. Valentin Al. Georgescu și Emanuela Popescu-Mihuț, *Organizarea de stat a Țării Românești (1765-1782)*, București, 1989, capitolele privind dregătoria.
63. Vezi mai sus, p. 81 observațiile privind milele acordate dregătorilor.
64. Vezi hrisovul lui Alexandru Ipsilanti privind reorganizarea Academiei domnești din București, la V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, p. 83-84.
65. Sintagma binecunoscută a lui Aristotel, apare în hrisovul din 1814 al lui Ioan Caragea; vezi *Anexa* p. 218.
66. Pentru toate aceste idei v. în *Anexă* p. 215-216 hrisovul lui Alexandru Constantin Moruzi privind situația școlilor din Moldova.
67. Vezi hrisovul lui Alexandru Ipsilanti menționat la n. 64 și cele ale lui Alexandru Constantin Moruzi publicate în *Anexă*, p. 215-217.
68. Am tratat aceste probleme pe larg în studiul nostru „*Patrie*“, „*Patriote*“, „*Amour de la Patrie*“ (*Patriotismos*) dans les actes princiers de l'époque phanariote, „Southeastern Europe-Europe du Sud-Est“, vol 11, nr.1, fasc. 1 (1984), p. 13-29. Vezi pentru comparație o prezentare a conținutului ideii de patrie în Occident în secolul al XVIII-lea la N. Jonard, *L'idée de patrie en Italie et en France au 18e siècle*, „Revue de littérature comparée“, no. 1 (1964), p. 61-100.
69. Ștefan Lemny, *Originea și cristalizarea ideii de patrie în cultura română*,

București, 1986.

70. *Dictionarul limbii române*, vol. III, partea I, București, 1972, p. 198.
71. Ștefan Lemny, *op. cit.*, p. 73 și urm.
72. *Ibidem*, p. 74.
73. V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. III, p. 167.
74. Radu Rosetti, *Familia Rosetti*, vol I, București, 1938, p. 108.
75. *Pseudo-Enache Kogălniceanu* (ed. Aurora Ilieș și Ioana Smeu), București, 1987, p. 71, 75, 147.
76. Stolnicul Dumitrache, *Istoria evenimentelor din Orient* (ed. V.A. Urechia), București, 1889, p. 23.
77. M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, vol. III, București, 1874, p. 242.
78. N. Iorga, *Istoria românilor prin călători* (ed. A. Anghelescu), București, 1981, p. 477.
79. Vezi Hrisovul în *Anexă*, p. 219-220.
80. *Codul Calimah*, *ed. cit.*, p. 41.
81. Vezi exemple de astfel de acte la V.A. Urechia, *op. cit.*, vol VII, p. 62; vol. X A, p. 571; *Uricariul*, vol. V, Iași, 1893, p. 43.
82. V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, p. 112.
83. *Idem*, *op. cit.*, vol. VII, p. 98.
84. *Idem*, *op. cit.*, vol. X A, p. 460-461.
85. Mustafa A. Mehmet, *Documente turcești privind istoria României*, vol. III, 1791-1812, București, 1986, p. 175.
86. Vezi textul hrisovului la Al. Papiu-Ilarian, *op. cit.*, vol. II, p. 319-321.
87. V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. III, p. 193.
88. *Idem*, *op. cit.*, vol. IX, p. 102.
89. Fl. Constantiniu și Șerban Papacostea, *Les réformes des princes phanariotes en Moldavie et en Valachie: essai d'interprétation*, „Balkan Studies“ 13, 1 (1972), p. 89-118.
90. Pentru acest termen vezi comunicarea prof. Al. Duțu la colocviul *Vaterlandsliebe und Gesamtstaatsidee im österreichischen 18. Jahrhundert*, Viena, mai 1985. Vezi o dare de seamă asupra acestui colocviu, semnată de Dolf Lindner în „Das achtzehnte Jahrhundert und Oesterreich“, 3 (1986), p. 9-19.
91. În iulie 1782 boierii moldoveni depun jurământ scris în fața mitropolitului că vor fi credincioși domnului și preocupați doar de binele obștei, dar adaugă totodată că nu vor permite ca *străinii* sau chiar unii dintre pământeni să urzească intrigi împotriva intereselor „statului“ (scl. clasei) boieresc și a privilegiilor țării. V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. II, București, 1892, p. 317-318.

•
•

•

•

•

TEXTE ILUSTRATIVE

Ce știau francezii despre Sud-Estul european

Despre Turcia europeană

Turcia din Europa, al cărei climat este în general temperat, este străbătută de la vest la est de un lanț de munți, numiți *Monts Castagnats*. Solul acestei regiuni este foarte roditor, dar prost cultivat. Turcia produce covoare, lână, bumbac, in, ceară, untdelemn, etc. Europeanii care fac mai mult comerț acolo sunt englezii, francezii și venețienii. Turcii sunt, în general, înalți, voinici, gravi, sobri și generoși cu străinii. Le place trândăvia și au puțină aplecare către științe și arte; își lasă barba să le crească, poartă turban, haine lungi și largi, cu un brâu și un iatagan. Se înfurie ușor și atunci sunt neîndurători și cruzi.

Limba turcă este puțin deosebită de cea tătară.

Turcia poartă titlul de Imperiu Otoman¹. Împăratul turcilor, căruia i se spune *Marele turc*, *Marele senior*, *Marele sultan*, sau simplu *Sultanul*, și căruia i se mai dă și titlul de *Înălțimea Sa*, își zice *Umbra lui Dumnezeu*, *Fratele Soarelui și al Lunii*, *Împărțitorul Coroanelor*, etc. Cârmuirea sa este despotică, voința lui ține loc de lege², iar supușii săi sunt tot atâtia sclavi³, dar autoritatea absolută a sultanului asupra vieții și averilor lor îi pune adesea acestuia viața în primejdie, căci se întâmplă destul de frecvent ca despotul să fie detronat de către supușii săi revoltați sau de către acei ostași ai săi care se cheamă *ieniceri* și care formează cea mai bună infanterie a turcilor, ceea ce sunt *spahiii* pentru cavalerie.

Curtea sultanului se numește *Poarta Otomană*, *Sublima Poartă* sau de-a dreptul *Poarta*, iar Consiliul său este numit *Divan*.

Cea dintâi persoană a Imperiului, după sultan, este *Marele Vizir*; acesta are în seamă sigiliul Imperiului, comanda armatelor, justiția civilă și criminală, etc.

Caimacamul este un vice-vizir; el este guvernatorul capitalei Imperiului Otoman, însărcinat cu administrarea poliției. Aga de ieniceri este colonelul acestei infanterii.

Başă sau *Paşă* se cheamă toate mărimile Porţii, titlu care se dă şi guvernatorilor de provincii, cărora li se zice şi *Beglerbei*.

Amiralul flotelor turceşti poartă titlul de *Capitan-Başa*.

Turcii au drept steagul lor cel mai de seamă o coadă de cal, sau mai multe, atârnate de o sulică în vârful căreia sunt o măciulie de aramă aurită şi o semilună. În alaiul sultanului se poartă şapte cozi, pe când pentru marele vizir cinci, pentru paşă câte trei, două etc., după rangul fiecăruia; de aceea se spune paşă cu trei cozi, paşă cu două cozi, etc.

Turcii sunt adepţi ai *mohamedismului*⁴. Capul religiei lor se cheamă marele muftiu⁵; el este interpretul legii. Preoţilor turci li se zice *imami*, iar călugărilor *dervişi*.

Moscheile sau templele musulmanilor au alături minarete sau turnuri din înaltul cărora imamii cheamă oamenii la rugăciune şi vestesc cât e ceasul.

Sărbătoarea Bairamului durează trei zile, la sfârşitul Ramazanului sau postului.

Religia turcilor îngăduie mai multe neveste.

Turcia se împarte în nordică şi sudică.

Turcia de nord cuprinde Moldova şi Valahia dincolo de Dunăre, Bulgaria, Serbia şi Bosnia de-a lungul aceluiaşi fluviu, Croaţia şi Dalmaţia pe ţărmul golfului Veneţiei; în sfârşit, Romania care este la sud de Bulgaria, fiind mărginită la răsărit de Marea Neagră.

Moldova şi Valahia sunt două provincii fertile, care furnizează cai excelenţi; ele sunt tributare sultanului şi au fiecare câte un principe al lor, numit *Hospodar* sau *Voievod*.

Capitala Moldovei este Iaşi, pe Prut, oraşul în care-şi are reşedinţa *Hospodarul*.

Alt oraş al Moldovei este Hotin, cunoscut pentru victoria pe care Ioan Sobieski, mai târziu rege al Poloniei, a câştigat-o acolo împotriva turcilor în 1673.

Bucureşti, oraş întărit unde-şi are reşedinţa *Voievodul Valahiei*, trece drept capitala acestui principat, deşi Târgovişte pretinde la acelaşi titlu.

Bulgaria are drept capitală Sofia. Se mai află acolo Nicopol, oraş de seamă pe Dunăre, Varna, oraş plăcut pe ţărmul Mării Negre, şi Tomi⁶, la nord-est de Varna, în apropiere de gurile Dunării. Tomi este un oraş vechi unde poetul Ovidiu a fost exilat.

Serbia, ale cărei ogoare sunt aproape lăsate în pârloagă, își are capitala la Belgrad, oraș important și activ din punct de vedere comercial, situat în locul unde Sava se varsă în Dunăre. Prințul Eugeniu a cucerit orașul în luna august 1717, după ce i-a biruit pe turci într-o bătălie sângeroasă⁷.

Alte orașe ale Serbiei sunt Passarowitz, celebru din cauza tratatului de pace încheiat acolo în 1718 între imperiali și turci, Semendria și Niș.

Bosnia, ținut cu un sol neroditor și prost cultivat, are drept capitală Saraio, oraș mare și întărit.

Capitala Croației turcești este „Wihatz“ sau Bihaci, fortăreață. Venețienii stăpânesc acolo orașul Iablonitz. Croația turcească se învecinează cu Croația austriacă.

Dalmația în cuprinsul căreia se găsește un ținut numit Herțegovina, nu aparține în întregime turcilor; venețienii au o parte din ea, unde se află Spolato, capitala, Zara, Sebenico etc., orașe însemnate.

Spolato are un port bun; este un oraș fortificat, bogat și cu o populație numeroasă. Zara le servește venețienilor drept bastion spre părțile Dalmației; în acest oraș se produce băutura vestită care se numește maraschino.

La Sebenico este un port apărat de două castele puternice.

Mostar, Antivari, Trebinje și Narenta sunt ale turcilor.

Tot în Dalmația se găsește orașul Ragusa, capitala Republicii cu același nume, mare, bine întărit, bine clădit, bogat și centrul unui comerț înfloritor. Republica plătește tribut venețienilor, pe care-i urăște, sultanului, de care se teme, papii și împăratului, pentru a se bucura de favoarea lor.

Cârmuirea Ragusei este aristocratică, cu un senat, alcătuit din 60 de senatori, și un doge, care se schimbă în fiecare lună. Republica ține foarte mult la libertatea ei.

Porțile orașului se deschid foarte târziu și se închid înainte să se întunece. Străinii, turcii îndeosebi, sunt încuiați cu cheia în casele lor peste noapte.

În stăpânirea Republicii mai sunt orașul Stagno și insulele Meleda și I' Agosto. Celelalte insule de-a lungul coastei Dalmației aparțin venețienilor.

Romania, zisă de turci Rumelia, are capitala la Constantinopol⁸, pe țărmul strâmtorii cu acest nume. Acest oraș, care este și capitala Imperiului Otoman și pe care turcii-l numesc *Stambul*, este unul din cele mai mari și mai vestite din lume: este rău construit, în general, cu străzi strâmte și, cele mai multe, întunecoase, cu case scunde, de lemn, deseori prilej de incendii, dar este foarte mare, foarte populat

și ținut în bună rânduială polițienească.

Clădirile cele mai de seamă sunt seraiul, sau palatul sultanului, marea moscheie de la Sfânta Sofia etc.

Seraiul este foarte întins, format din mai multe locuințe construite în epoci diferite, fără simetrie, nici ordine. Totuși, se poate presupune că apartamentele sunt vaste, comode și bogat mobilate.

Acea parte din serai destinată femeilor Înălțimii Sale se numește *Harem*; ele sunt păzite atât de strașnic încât nici o femeie dinafară nu poate pătrunde până la ele.

Urișele grădini ale seraiului sunt plantate cu chiparoși înalți ca să le ascundă privirii vecinilor pe sultanele care se plimbă pe acolo.

Moscheea Sfintei Sofii este așezată în locul cel mai frumos din Constantinopol; este clădită în cruce greacă, cu brațele egale adică, și are 42 de stânjani lungime pe 38 lățime. Clădirea trece drept una dintre cele mai frumoase din lume, după Sfântul Petru de la Roma. Sfânta Sofia pare totuși greoaie pe dinafară, din pricina celor patru contraforturi enorme construite mai târziu, pentru a întări rezistența cupolei la cutremurele de pământ care sunt foarte frecvente la Constantinopol⁹.

În acest oraș se mai pot vedea câteva moschei remarcabile și o piață frumoasă, numită Hipodromul.

Portul Constantinopolului este unul dintre cele mai frumoase din lumea întreagă.

Pera și Galata sunt două mahalale ale Constantinopolului, foarte cunoscute; în prima locuiesc ambasadorii europeni, în cealaltă negustorii.

Castelul celor șapte turnuri, astfel numit după câte turnuri are, cu acoperiș de plumb, este locul unde sunt întemnițați oamenii de vază.

Adrianopol, pe râul Marița, este un oraș foarte plăcut, unde sultanii locuiesc adesea, din pricina aerului curat de acolo.

Gallipoli se găsește pe țărmul strâmtoarei cu acest nume, largă de o mie de pași, căreia i se zice și strâmtoarea Dardanelor, fiind apărată de o parte și de alta de două castele care se cheamă Dardanelele. Cel dintâi este situat în Europa, fiind numit Castelul Rumeliei, pe când celălalt se află în Asia, fiind numit Castelul Anatoliei.

Lecția LIX. Turcia – urmare

Turcia de sud purta în vechime numele de Grecia. Această țară, odinioară una din cele mai vestite din lume, locul de naștere al multor oameni mari de tot felul, este în prezent necultivată, depopulată și cufundată în bezna ignoranței.

Despotismul turcilor a degradat și alterat caracterul locuitorilor acestei regiuni; înjosiți de mizeria în care au ajuns, grecii moderni au toate viciile strămoșilor lor, fără a avea și virtuțile lor.

Grecia cuprinde șase părți care sunt: Macedonia și Albania în nord, Epirul și Tesalia în centru, Livadia și Moreea în sud. Acestor șase părți li se adaugă cea de-a șaptea, anume insulele Arhipelagului care, cele mai multe, aparțin turcilor.

Macedonia, provincie cu solul fertil, are drept capitală Salonicul, așezat pe țărmul golfului cu același nume. Acest oraș, având o populație foarte numeroasă, face, datorită portului său, un negoț foarte activ; în preajmă se găsesc Philippi, un oraș destul de frumos, și Ienitza care, în antichitate, sub numele de Pella, a fost capitala Macedoniei. „Monte Sancto“ sau muntele Athos, care se află în același ținut, este celebru pentru mulțimea călugărilor greci care trăiesc acolo din munca mâinilor lor, plătind tribut sultanului.

Albania, care produce vinuri bune, are capitala la Scutari, oraș mare și bine populat. Durazzo, alt oraș din aceeași provincie, are un port bun pe țărmul golfului Veneției.

Epirul e prea puțin roditor; principalele sale localități sunt Delvino și Himara, în stăpânirea turcilor. Arta, oraș vechi, cu un comerț considerabil, aflându-se în fundul golfului al cărui nume l-a dat, Preveza, în golful Arta, și Butrinto aparțin venețienilor.

Tesalia, sau Ianina, cum i se spune astăzi după numele unuia dintre orașele sale, a fost celebră în antichitate.

În această provincie se găsesc Olimpul, Ossa, Pelionul și Pindul, munți vestiți prin cele scrise de poeți despre ei, ca și fermecătoarea Tempe, vale stropită de apele râului Peneos, care trece prin Larisa, capitala Tesaliei.

La sud de Larisa este Farsa, pe vremuri Pharsale, faimoasă prin biruința dobândită acolo de Iuliu Cezar în luptă cu Pompei, cu 48 de ani înainte de Christos¹⁰.

Livadia, al cărei nume vine de la Livadia, unul din orașele ei mai însemnate, este prielnică creșterii viței de vie de soi bun. Legătura cu Tesalia se face printr-o trecătoare numită azi Bocca-di-lupo, iar odinioară Termopile. În aceeași provincie se mai află Parnasul, Heliconul și Oeta, munți celebri datorită poezilor, ca și fântâna Hippocrene și izvorul Permessos, care-și trage apa din Helicon¹¹.

Capitala Livadiei este „Stines“, în vechime Atena, în golful Egina. Acest oraș care numără în vremea noastră 15000 sau 16000 de locuitori, a fost odinioară capitala unei Republici înfloritoare și a dat naștere unei mulțimi de mari conducători de oaste, învățați și artiști. La „Stines“ se mai văd câteva urme ale vechii ei străluciri.

Thiva, stâlcit numită „Stives“, este vechea Tebă, capitala Republicii tebanilor.

Lepanto este un oraș vechi la intrarea în golful cu același nume.

Moreea, al cărei nume modern se trage de la murele care cresc acolo în abundență, se numea cândva Pelopones. Acolo se găsește Corintul, altminteri numit Coranto sau Geramé, oraș care a fost pe vremuri unul din cele mai de seamă din vechea Grecie, prin așezarea lui, porturile sale și bogăție, unul din cele mai vestite din lume prin monumentele sale, arhitecții, pictorii, sculptorii săi. Astăzi nu i-a mai rămas frumos decât numele său.

Capitala Moreei este Misitra, oraș însemnat, cu o citadelă despre care se crede că nu poate fi cucerită și unde se văd moschei superbe, una dintre cele mai frumoase biserici din lume și un mare spital pentru bolnavi de orice religie ar fi. Misitra este Sparta sau Lacedemona din antichitate, capitala unei Republici vestite pentru legile ei, cârmuirea ei și oamenii mari care s-au născut acolo¹².

Patras, fortăreață, Modon, unde pașa își are reședința, oraș bogat și cu un comerț activ, al cărui port este apărat de un castel, Napoli din Malvazia, clădit pe insulița cu același nume, în fața țărmului răsăritean al Moreei, unde viile produc vinuri excelente, Napoli din Romania, port la mare, și Coron, în golful cu același nume, sunt orașe întărite și localități importante din Moreea.

Insulele Arhipelagului sunt multe la număr; majoritatea depind de Europa, iar celelalte de Asia.

Dintre insulele Arhipelagului care țin de Europa, cele mai mari sunt două, Candia și Negropont.

Insula Candia, în antichitate Creta, produce vinuri excelente, fructe, sare, untdelemn, mătase, lână, miere etc. Candia a fost cucerită de la venețieni în 1669 de către turci, care au pierdut în luptă 200000 de oameni.

Principalele orașe care se află acolo sunt Candia, capitala, fortăreață și port, Canea, cu împrejurimi admirabile, și Retimo, cu o așezare frumoasă. Insula Negropont, altădată numită Eubeea, pe care strămoșii Negropont o desparte de Livadia, este în legătură cu uscatul printr-un pod de piatră continuat printr-o punte care se ridică spre a face loc de trecere galerelor și corăbiilor. Această insulă a fost cucerită de turci de la venețieni. Capitala ei este orașul cu același nume, mare și întărit.

Celelalte insule din Arhipelag se împart în două grupe: anume, Cicladele, numite astfel deoarece sunt rânduite aproape în formă de cerc, și Sporadele, care sunt risipite și care, în cea mai mare parte, aparțin Asiei.

Dintre Ciclade, trebuie amintite Andros, foarte frumoasă, cu ogoare foarte roditoare, Tinos, care este a venețienilor și produce vinuri și mătase, Naxos, cea mai mare și cea mai plăcută dintre Ciclade, Paros, renumită pentru marmura ei frumoasă, Milos, al cărei port este unul dintre cele mai bune din Mediterana etc. Capitalele acestor insule sunt localități care poartă același nume.

Dintre acele Sporade care țin de Grecia, cele mai însemnate sunt Stalimene, având drept capitală un oraș cu același nume, și de unde vine un fel de pământ foarte folosit în medicină¹³, Skiros, Colouri, altădată numită Salamina, Santorini etc. Cea din urmă este în întregime acoperită de piatră ponce și înconjurată de insulițe ce s-au ridicat din adâncul mării.

Despre Mica Tartarie

Acest ținut, care este de obicei socotit printre provinciile Turciei de nord, a devenit din 1774 independent de sultan. Îl locuiesc tătarii „mici“ care n-au o locuință statornică și trăiesc din tâlhării. Numele de Han i se dă prințului tătarilor din Crimeea, care își are reședința obișnuită la Bașa-Serai, capitala. Celelalte orașe mai de seamă ale acestei peninsule sunt Crîm, Or sau Perecop, Caffa, pe țărmul Mării Negre etc.

Partea de nord a Miciei Tartarii este locuită de hoarde de tătari nohai.

Azov, în apropiere de gura Donului, este singurul oraș din acea regiune...

În Basarabia, pe Nistru, se găsește orașul Bender, vestit prin faptul că regele Suediei, Carol al XII-lea a trăit câțva timp acolo.

(Principes de géographie, etc., à l'usage des jeunes gens, dédiés à S.A.S. Monseigneur le Duc d'Enghien, Prince du Sang, par M. Lemoine, avocat et instituteur de la jeune Noblesse. Paginile precedente, reproduse în „Revue historique du Sud-Est européen“, XVIII, 1941, p. 304-311, au fost extrase de N. Iorga, care considera această carte „o lucrare revoluționară prin lărgimea cadrului și prin împletirea cunoștințelor cu cele istorice“).

NOTE

1. I se mai spune și Imperiu al Orientului.
2. Totuși, există legi bune în Turcia, dar ele nu sunt respectate. Magnații Imperiului, expuși la orice capriciu al sultanului, care dispune după bunul său plac de averea și de viața lor, calcă în picioare poporul și-l zdrobesc.

3. La turci nu există nobile și nu se ține seama decât de serviciile personale aduse; se întâmplă destul de des să vezi câte un om de cea mai joasă origine înălțat la cele dintâi demnități ale Imperiului după ce a îndeplinit slujbele cele mai umile.
4. Nu toți supușii sultanului sunt mohamedani; printre ei se găsesc numeroși creștini schismatici, evrei etc.
5. Un *ferva* al muftiului este un fel de poruncă ce însoțește aproape întotdeauna ordinele importante ale sultanului.
6. [În original, notă despre Ovidiu]. Este vorba de Constanța, la acea dată un modest port românesc sub dominație otomană.
7. Prințul Eugeniu [de Savoia] mai câștigase o victorie însemnată contra turcilor la 5 august 1716 a Petrovaradin, și același erou fusese învingător împotriva lor, la 11 septembrie 1697, în bătălia de la Zenta, vestită prin fuga sultanului, care comanda armata turcă, prin moartea marelui vizir, a agăi ienicerilor, a 17 pașale și a 30000 de turci. Imperialii au dobândit o pradă imensă. Au luat șapte cozi de cal, 483 de alte steaguri, 48 de tobe de argint, vistieria militară, un iatagan de o valoare neprețuită, găsit în cortul sultanului, pecetea Imperiului, caleașca Înălțimii Sale, cu câteva femei din harem, etc. Împăratul Carol al VI-lea a pierdut în 1739 întregul rezultat al biruințelor prințului Eugeniu. Ținuturile cucerite de acel om mare s-au întors sub stăpânirea sultanului. Chiar Belgradul le-a fost restituit turcilor, cu condiția să-i dărâme fortificațiile, ceea ce s-a făcut.

De altfel, Serbia, Bosnia, etc. sunt, ca toate provinciile de graniță, gata oricând să treacă de la unii la alții.

8. Acest oraș, numit în antichitate Bizanț, a luat numele de Constantinopol după ce a fost mărit, dacă nu chiar reconstruit de către Constantin cel Mare, care a stabilit acolo capitala Imperiului.
9. Alt flagel de care Constantinopolul suferă adesea este ciuma.
10. [În original, notă despre Cezar, „cel mai mare dintre oameni dacă, fericit de a fi cel dintâi cecățean al Romei, n-ar fi încălcat libertatea patriei sale“]
11. Heliconul se cheamă astăzi *Zagora*, iar Parnasul *Licaura*.
12. Nu departe de Misitra, între doi munți care înaintează în mare, este ținutul numit *Maina*, unde trăiesc vreo 40000 de locuitori, cu numele de *Manioși* sau *Mainoși*, care se trag din vechii Lacedemonieni; ei formează un fel de Republică independentă. Apărați de munții lor, Manioșii, viteji și ținând mult la libertatea lor, n-au putut fi niciodată supuși de turci, ai căror dușmani înverșunați sunt. Au un târg și un port, pe nume Maina. Sunt corsari de meserie și vorbesc stricat grecește.
13. Acestui pământ i se spune *Terra sigillata*, deoarece săculețele în care e trimis sunt pecetluite cu sigiliul sultanului.

Călători și realități

La sfârșitul lui octombrie 1792 consiliul executiv provizoriu, conștient de avantajele care ar fi trebuit să rezulte dintr-o călătorie în Imperiul Otoman, Egipt și Persia cu privire la comerț, la agricultură, la istoria naturală, la fizica generală, la geografie, la istorie, medicină și chiar la relațiile noastre politice cu Turcia, convins că aceste regiuni interesante nu fuseseră apreciate sub adevăratul lor aspect, sau fuseseră numai parțial și că ne rămâneau încă multe cunoștințe de dobândit despre ele, și-a fixat alegerea, pentru a-și îndeplini țelul, asupra cetățeanului Bruguière și asupra mea; ne-a dat diverse instrucțiuni, atât verbale cât și în scris și ne-a grăbit să plecăm cât de repede putem.

(Olivier, *Voyage dans l'Empire Othoman...*, vol. I, p. 1)

Am mers în timpul revoluției franceze în Grecia pentru a căuta ruine și amintiri: duceam cu mine iluzii încântătoare și le-am pierdut pe toate sosind acolo. A trebuit să mă ocup de cu totul altceva decât de obiectul călătoriei mele.

(Felix de Beaujour, *Voyage militaire...*, p. 1).

Dincolo de avantajele pe care istoria literară și artele le vor trage de pe urma acestei călătorii, există un altul tot atât de important, acela de a găsi aici o cunoaștere exactă a obiceiurilor, a caracterului și a spiritului politic și războinic al mainoșilor, populație foarte puțin cunoscută și foarte greșit judecată. Cine putea mai bine să obțină informații sigure, de netăgăduit în această privință decât comisarii? Ei erau din neamul Mainoșilor, vorbeau aceeași limbă, iar aceștia nu aveau nimic de ascuns în fața lor.

(*Voyage de Dimo et Nicolo Stephanopoli...*, Prefața redactorului, p. IX).

[Din instrucțiunile date de Napoleon]:

Vă veți duce în Albania și veți rămâne acolo câteva zile pentru a vă informa asupra situației politice a spiritelor în această regiune.

(*Voyage de Dimo...*, vol. I, p. 75)

Domnii Dimo și Nicolo Stephanopoli au relatat o călătorie pe care au făcut-o în regiunea mainoșilor în 1797. Din expunerea lor este ușor de înțeles cu câtă prudență, sau mai degrabă cu câtă neîncredere au fost înconjurați de acest popor neliniștit, în ciuda bunăvoinței de care se bucurau din partea căpitanului din Marathonisi... Dacă descriu entuziasmul, dragostea înflăcărată a acestui popor pentru libertate, sau mai degrabă pentru independență (pentru că astfel înțeleg mainoșii cuvântul libertate), ei nu spun nimic despre regiunea însăși, nu vorbesc deloc despre resursele ei, nici măcar nu îi fixează poziția geografică. Acești călători au venit numai pentru a îndeplini un mesaj de care s-au achitat în mijlocul pericolelor și pentru a se întoarce imediat să raporteze celor care îi trimiseseră.

Pentru a-i judeca pe greci, pe care i-am cunoscut, nu voi adopta nici spiritul sistematic și gata de a contrazice al domnului Pauw, nici parțialitatea domnului Guys, care vrea să regăsească Grecia antică în Grecia modernă.

... repet și nu voi înceta să afirm faptul că grecii, prea mult lăudați de domnul Guys și de câțiva entuziaști, pe nedrept umiliți de Pauw, nu merită onorurile care le-au fost aduse și cu atât mai puțin dușmănia care s-a revărsat asupra lor. Domnul Guys, născut cu o inimă înflăcărată, a vrut să regăsească Grecia antică în Grecia devastată de schimbări, de timp și mai ales de mâna turcilor. Pauw, ca un nou Burke, scria despre o țară pe ai cărei oameni și ale cărei resurse nu le cunoștea și pornea de la un principiu contrar, dar mai fals decât al domnului Guys. Nici unul, nici altul nu atingeau adevăratul scop, pentru că amândoi schimbaseră ceea ce exista în adevăr pentru a găsi și a expune ceea ce doreau, pentru a-și putea îndeplini planul dinainte conceput. Poate că mă voi înșela la rândul meu, dar cel puțin nu va fi din spirit de sistem; voi spune ceea ce este.

(Pouqueville, *Voyage en Morée...*, vol. I, p. 193, 194, 244, 245, 338)

Apărătorii libertății care sosiseră până atunci pe pământurile Eladei erau în mare parte oameni cu vază, acoperiți de decorații, urmați de servitori, purtând titluri de conți, baroni și cavaleri. Nici unul nu credea, fără îndoială, că va regăsi serbările Atenei și fecioarele Spartei, dar mulți își făceau iluzia de a avea o ocupație superioară; pretindeau că sunt cel puțin generali, colonei și, ceea ce din păcate caracterizează excesiv pe copiii lui Marte în secolul nostru, printre ei prea puțini erau cei care nu năzuiau să facă o mare avere! Care a fost dezamăgirea lor! care a fost chiar surpriza străinilor dezinteresați, care nu aveau nici cea mai mică idee despre Grecia! Își făceau iluzia că vor găsi aici un guvern stabil; legiuni organizate; o rețea de furnizori, spitale, în sfârșit, tot ceea ce exista în America în timpul războiului de independență. Nimic din toate acestea nu exista; în loc să se adreseze unui congres care declarase drepturile omului, nu văzură decât o adunare de țărani... albiți sub povara muncii.

(Pouqueville, *Régénération* III, p. 158-159)

Când francezii, împinși de geniul libertății și purtați, din nenorocirea cuceririlor pentru asigurarea integrității teritoriului lor prin expediții îndepărtate, înaintară până la întăriturile localității Castel-Nuovo în Iliria și de acolo la gurile Cattaro-ului, s-a auzit vorbindu-se, pentru prima oară, de poporul muntenegrean într-un fel poate mai puțin confuz, dar nu mai puțin vag decât puținul de însemnări într-o doară care existau înainte de această epocă.

(Violla de Sommières, *Voyage au Monténégro*, vol I, p. 2)

Ideologii care susțineau emanciparea Eladei prin corolare metafizice, cei care credeau că au găsit momentul prielnic pentru a întemeia republica lui Platon blesteară ziua când le-a venit ideea de a lua parte la primejdiile unui popor destul de îndărătnic pentru a susține că trebuia recucerită patria înainte de a discuta planuri utopice.

(Pouqueville, *Régénération*, II, p. 585)

Civilizația, fiică a comerțului, adusă de francezi acum mai mult de cincizeci de ani, a pus pe locuitorii de la munte (munteni), treptat, în noi raporturi. Ionienii, care ne-au urmat continuând comerțul, au comunicat unor oameni simpli știri despre marea familie a Europei creștine; curiozitatea a trezit atenția, care a născut speranțe... Se nutresc idei de libertate, se vorbește despre ea în jurul vetrelor țărănești, peste tot unde oamenii se întâlnesc sau se adună; oamenii sunt nemulțumiți, nu se simt la largul lor; o voce care s-ar ridica, un strigăt care s-ar face auzit, un conducător mai ales pe care l-ar vedea apărând ar provoca o prefacere imensă în Turcia.

(Pouqueville, *Voyage de la Grèce*, II, p. 184-185)

Zadarnic se va spune că grecii au decăzut într-atât încât nu mai au nici literatură, nici inspirație, nici un fel de energie. Este o acuzație falsă. Înșelați de soartă, sufletele lor au parte în fiecare zi de nenorocire; imnurile tesalianului Rigas au dovedit că lira lui Tirteu nu ar rămâne mută în mâinile lor...

... Fără să vreau să dezvinovățesc neajunsurile inerente slăbiciunii omenești, îndrăznesc să declar că dacă cerul i-ar privi cu milă, ei ar putea încă să revină cu cinste în rândul națiunilor. Providența le-a împărțit calități și ei n-au uitat deloc că strămoșii lor au murit la Termopile și la Maraton pentru libertate.

(Pouqueville, *Voyage de la Grèce*, VI, p. 180, 186)

Fără îndoială mișcările politice și militare care au agitat nu numai Europa, ci globul terestru aproape în întregime, începând de treizeci de ani, au putut contribui la manifestarea mai grăbită printre națiunile creștine din Turcia europeană a dorinței și a voinței de a se răscula pentru a se desrobi de insuportabilul jug otoman.

Dar aceste mișcări nu reprezintă deloc cauzele fundamentale, cu adevărat eficiente ale acestei dorințe și ale acestei voințe.

Ele trebuie căutate în condiția respectivă a poporului dominant și a popoarelor dominate.

(E. Gaudin, *Du soulèvement...*, Prefață, p. VI-VII)

Moldova în 1790

Ducele Armand-Emmanuel-Joseph de Richelieu (1766-1822) a emigrat din Franța în anii Revoluției, a intrat în serviciul Rusiei, devenind întemeietorul orașului Odessa, și nu s-a întors în patrie decât odată cu Bourbonii. Sub Ludovic al XVIII-lea, a fost de două ori președinte al Consiliului de Miniștri (1815-1818, 1820-1821). *Journal de mon voyage en Allemagne* a fost scris în Rusia în 1791. Această relatare, editată abia în 1886, cuprinde și impresiile din Moldova. În drum spre Ismail, unde a luat parte la luptele cu turcii, sub comanda lui Suvorov, Richelieu a trecut prin Iași, la 20-21 noiembrie 1790. La înapoiere, s-a oprit mai mult, în săptămâna dintre 6 și 14 ianuarie 1791, înainte de a-și continua călătoria spre Viena. Deși rapid schițate, observațiile tânărului francez sunt pătrunzătoare și, prin caracterul lor favorabil locuitorilor țării, dezmint imaginea pe care alți călători occidentali, mai influențați de prejudecăți, au format-o și stabilit-o.

„De la Cernăuți la Hotin sunt numai zece leghe și, în orice altă împrejurare, aș fi fost ispitit să mă duc să văd această cetate, de strajă la hotarul Imperiului Otoman, dar timpul nu ne-a dat voie; trebuia să ne grăbim foarte tare, așa că, îndată după cină, am pornit iar la drum; la două leghe de Cernăuți, am întâlnit granița celor două state, unde se găsește un post de vamă, după care se intră în Moldova. Partea aceasta de drum până la a doua poștă trece prin păduri mari și frumoase; în intervalul dintre ele se văd ici și colo câteva ogoare, dar puține la număr. Caii se schimbă în târgul Herții, unde nu se mai găsește nici urmă din obiceiurile noastre. Totul e diferit: construcția caselor, mobilele, îmbrăcămintea, limba. În Moldova se vorbește o limbă cunoscută sub numele de *lingua franca*. În toate provinciile otomane, costumul femeilor este grecesc, iar cel al bărbaților același ca la turci, cu deosebirea că nu poartă turban în locul căruia au o căciulă de blană, destul de asemănătoare cu o cușmă poloneză. În fiecare târg sau sat este câte un *căpitan-ispravnic*; cel de la Herța, la care am stat o zi, la întoarcerea mea, este, ca mai toți locuitorii acestor ținuturi, cum nu se poate mai primitiv. Ne-a poftit pe un divan mare, mobila cea mai obișnuită în această țară și foarte comodă,

datorită multelor perini. Ne-a dat la prânz niște pilaf, o mâncare orientală de orez cu o găină, de obicei foarte bună la gust, și n-a uitat nimic ca să ne răsfete, ba ne-a dat chiar o pipă și tutun excelent, ceea ce este absolut necesar în această țară. Omul acela, care mi s-a părut foarte cuminte în judecățile lui, vorbea destul de bine italienește, așa că am putut sta de vorbă cu el. În țările noastre civilizate întâlnești rareori o ospitalitate mai dezinteresată.

De la Herța se ajunge la Dorohoi, alt târg, în jurul căruia se văd câteva case îngrijite. Sunt locuințele boierilor, cum li se spune oamenilor de seamă ai țării. Toate sunt construite la fel, cu acoperișuri foarte plate; sunt izolate în mijlocul unei grădini, chiar când se află în orașe; toate au un peristil sub care oamenii se odihnesc la răcoare, așezați pe perini puse în acest scop pe niște bănci de piatră. M-am oprit puțin la Dorohoi, la cineva care ne-a dat lapte și ne-a primit cu bunăvoință în casă, unde voiam să mâncăm proviziile pe care le adusesem. Gazda noastră era un grec din Salonic, venit de multă vreme în țară în suita unui domn, nu mai știu care. Poarta, căreia Moldova îi plătește tribut, trimite ca s-o guverneze un prinț grec, care poartă titlul de *hospodar*. Acesta, după ce-și plătește tributul, se bucură de o putere nemărginită, dar nu îndrăznește să abuzeze de ea, de teamă ca, în urma plângerilor îndreptate împotriva lui la Constantinopol, sultanul să nu-i ceară capul. Autoritatea sa este, după cum se vede, foarte șubredă. Veniturile sale provin dintr-un impozit pe cap de locuitor, destul de mic, pe care supușii săi sunt siliți să i-l plătească. Acei căpitani-ispravnici despre care am vorbit sunt puși ca să adune acești bani și ca să împartă dreptatea. Deși impozitele nu sunt mari, ele formează totuși un venit destul de însemnat pentru hospodarul care, de altfel, are puține cheltuieli. Oștenii din garda sa, care este compusă din *arnăuți*, sau greci din Dalmația, sunt plătiți de Poartă, iar el nu poate să întrețină alte trupe; mai mult, nici un moldovean, de orice rang ar fi, n-are voie să poarte vreo armă. E adevărat că, în timp de pace, nu se îngăduie niciunui turc înarmat să intre în Moldova, sau în Țara Românească, provincie guvernată de același regim; excepție fac numai *capigi-bașii*, funcționari însărcinați cu executarea poruncilor sultanului. De la război încoace, rușii au ocupat toată Moldova și, în ciuda faptului că au aceeași religie, sunt departe de a simpatiza pe localnici, care regretă cărmuirea turcească și tânjesc după ziua când se vor găsi iarăși în situația dinainte de război. Oricât rău s-ar putea spune, și pe bună dreptate, despre despotismul turcesc, este de făcut o observație foarte ciudată, dar care s-a adeverit pretutindeni, anume că nu numai musulmanii, ci chiar supușii Porții nu se pot obișnui să trăiască sub altă obłudire, oricâte avantaje li s-ar oferi pentru a-i atrage. Nu voi încerca să explic această ciudățenie, mă mulțumesc să o fac cunoscută; este un lucru de mirare și poate da mult de gândit. Această digresiune m-a abătut puțin de la drumul meu a cărui descriere mă grăbesc să o reiau.

De la Dorohoi se ajunge la Botoșani, orașel destul de frumos; de fapt, după Iași, unul dintre orașele cele mai de seamă ale Moldovei. Sunt aici case boierești frumoase; înfățișarea așezării e destul de zâmbitoare; ea se află cam la jumătatea drumului între Cernăuți și Iași, la 25 de leghe de amândouă. Nu ne-am oprit acolo decât ca să schimbăm caii și am plecat îndată. Ținutul devine din ce în ce mai pustiu, cu câteva urme foarte rare de agricultură și foarte puține locuințe. După ce am trecut prin Larga, unde s-a dat bătălia cu acest nume, câștigată de mareșalul Rumianțov în timpul războiului trecut, am sosit la Iași în ziua de sâmbătă 20, după nouă zile și zece nopți de călătorie din cele mai grele și, totodată, din cele mai rezezi. Cum n-am petrecut de astă dată decât 24 de ore la Iași, pe când la întoarcere am rămas acolo șase zile, voi vorbi de acest frumos oraș cu prilejul înapoierii mele. Nu am zăbovit decât timpul necesar ca să mâncăm și să ne odihnim puțin, lăsându-l în vremea asta pe contele de Langeron să ne-o ia înainte, deoarece ducea scrisorile noastre către prințul Potemkin (...). Am pornit din nou la drum în ziua de 21 pentru a ajunge la Bender, unde era cartierul general.

Până la câteva leghe de acest oraș, ținutul arată cam ca înainte de Iași. Se trece Prutul pe un pod de bărci și, puțin după aceea, este de urcat un munte acoperit de păduri frumoase, dar povârnișul este abrupt și de o lungime chinuitoare pentru călătorii grăbiți. Se mai văd încă, din când în când, locuințe și terenuri cultivate până la șapte sau opt leghe de Bender, la intrarea în niște pustii care se întind până la Marea Neagră și până la Dunăre. [Călătoria de întoarcere, de la Bender la Iași, durează două zile].

Apropiindu-mă de capitala Moldovei, am observat o lumină care părea să se ridice deasupra orașului și a cărei cauză mi-era necunoscută; intrând în Iași, mi-am dat seama că era o iluminatie în cinstea prințului, căruia i se dădea o serbare cu prilejul sosirii sale. Am spus că voi descrie pe scurt acest frumos oraș și mă grăbesc să mă țin de cuvânt.

Orașul Iași, capitala întregii Moldove, este plăcut așezat în căușul dintre două dealuri; este destul de mare, foarte populat și foarte plin de viață. Străzile sunt largi și mai curate decât în cele mai multe orașe din aceste regiuni; sunt pavate cu scânduri iar cele care sunt locuite de negustori au arcade foarte binevenite pentru trecători. Cele mai multe case sunt clădite din lemn și cu un singur etaj, dar cele ale boierilor, oamenii cei mai de vază ai țării, sunt construite din piatră. Arhitectura este la fel de agreabilă pe cât este de comodă împărțirea lor interioară. Scara, care e de obicei afară, conduce la un peristil exterior, sprijinit de coloane. O sală mare ocupă toată lărgimea clădirii, având la cele două capete ferestre, lângă care sunt sofale sau, cum li se spune în această țară, divanuri foarte confortabile; aceste ferestre fiind în mod obișnuit una la nord și alta la sud, divanul este ales

după anotimp. Celelalte apartamente nu prea au alte mobile decât aceste sofale pe care bărbații și femeile își petrec cea mai mare parte a timpului tolăniți, cu picioarele încrucișate după obiceiul turcesc. Femeile sunt foarte împodobite, dar cei care nu sunt obișnuiți nu apreciază acest costum, deoarece nu strânge talia și-i dă femeii care-l poartă o înfățișare greoaie și neplăcută. Mi se pare de mai bun gust căciulița, împodobită cu pene sau flori, pe care ele o poartă pe cap, fără să-și pudreze părul. Dintre aceste doamne, cele mai multe sunt grecoalice din Constantinopol sau, cel puțin, au fost acolo; pentru ele, faptul de a cunoaște această capitală are tot atâta importanță ca pentru doamnele noastre din provincie o călătorie la Paris. Unele vorbesc franțuzește și italienește și, cu toate că educația lor n-a fost destul de îngrijită, conversația cu ele poate fi o plăcere. Aceleași două limbi le cunosc cei mai mulți bărbați, printre ei găsindu-se destui cărora nu le e străină literatura noastră. În general, boierii pe care i-am văzut și cu care am putut sta de vorbă mi s-au părut foarte depărtați de acea stare de ignoranță și stupiditate în care rușii se fac a crede că-i găsesc, desigur pentru a îndreptăți disprețul și grosolănia pe care aceștia le îndură de la ei, fără a le merita, după părerea mea, câtuși de puțin.

Prințul de Ligne, care a trăit câteva luni în mijlocul lor, având comanda unor trupe austriece, are despre ei exact aceeași părere. Moldovenii nu vorbesc niciodată de vremea pe care a petrecut-o printre ei decât cu mare plăcere și cu tot atâta regret, sentimente cu totul spre cinstea purtării lui cu ei, dar niciodată favorabile celor care i-au luat locul. Am fost de față la mai multe adunări și baluri, acasă la principalii boieri; nu se dansează decât dansurile din partea locului sau dansuri grecești. La cele dintâi ia parte un cerc mare de bărbați și de femei împreună; mișcările capului și ale brațelor nu sunt mai puțin importante decât rolul picioarelor. Muzica nu e plăcută, fiind interesantă doar prin originalitate. Dansurile grecești sunt mult mai atrăgătoare și uneori se pot recunoaște în ele acelea reprezentate pe basoreliefuli antice. Felul de trai al moldovenilor nu e, de altfel, diferit de cel al turcilor, decât că este ceva mai activ; întocmai aceleași sunt felurile de mâncare, ca și gustul pentru tutun și cafea: potrivire în moravuri și obiceiuri cu atât mai vrednică de atenție cu cât religia acestor două popoare este atât de diferită. Ca și turcii, au o nevoie de curățenie care-i face să prețuiască nespuse de mult băile. Aceste băi sunt cu totul altfel decât ale noastre, fiind mai degrabă niște etuve în care cineva stă până ce transpirația curge liber prin toți porii, apoi se spală cu o apă a cărei temperatură este treptat scăzută, apoi se întinde pe un pat pentru a fi masat de bărbați sau femei, după cum vrea fiecare; urmează o cească de cafea și o pipă; în sfârșit te lasă a gusta în liniște un somn blând și ușor care vine totdeauna după o asemenea baie.

Orașul Iași are o viață negustorească foarte activă. Aici se găsesc din belșug

toate mărfurile orientale și, de asemenea, comerțul cu Polonia și cu Germania este foarte important. Cu un regim mai puțin arbitrar și cu ceva mai multă încurajare din partea cărmuirii, provinciile Moldovei și Țării Românești ar deveni extrem de productive, căci au un pământ roditor și ar putea lesne îndestula o populație de patru ori mai numeroasă decât aceea de astăzi. Nu m-aș mira ca, după cum s-a răspândit zvonul în toată Europa anul trecut, prințul Potemkin să fi avut ideea să ceară pentru el aceste două provincii, pentru a face din ele un principat independent, pe care împărăteasa i l-ar fi dat lui și urmașilor lui; dar acest proiect este acum socotit o himeră și se înțelege că puterile aliate cu turcii nu vor consimți niciodată la o astfel de situație care, de altminteri, după părerea mea, ar fi deosebit de profitabilă pentru cele două provincii“.

(Andrei Pippidi, *Călătoriile ducelui de Richelieu prin Moldova*, „Revista de istorie“, 41,7,1988, p. 685-687)

Moldovenii nu sunt, ca cele mai multe popoare din zilele noastre, un amalgam în care să distingi urmele unei mulțimi nesfârșite de neamuri de cultivatori, nomazi, sălbatici, civilizați, învingători sau învinși. Italiana, spaniola nu sunt mai latine decât graiul moldoveanului. În ei mai poți recunoaște încă statura înaltă și robustețea soldaților romani și după ce ai contemplat trăsăturile învingătorilor dacilor săpate în basoreliefurile columnei înălțate în amintirea cuceririi traiane, constăți cu plăcere că ele se regăsesc în Moldova pe chipurile urmașilor acestora.

Dacă într-o mare parte a Europei legi locale au acordat prea multe drepturi nobilimii, în Moldova, feudalitatea i-a dat totul încă de la început. Ca urmare, un fel de aristocrație ieșită din acest mod de organizare pare să se fi pus de acord cu domnitorul pentru a consolida inegalitatea legilor, în timp ce poporul, victimă a acestei tiranice conspirații, a fost în mod constant privat de orice drept de proprietate asupra pământului. Cu toate acestea, el și-a păstrat libertatea personală și această prerogativă a fost suficientă pentru a-i conserva însușirile morale pe care le-am căuta zadarnic la vecinii săi; așadar, încă o mărturie a înțelepciunii marelui om care a preferat dominația otomană despotismului creștin al cărui jug, în pofida religiei și a umanității, apasă astăzi încă asupra atâtor milioane de iobagi europeni. Moldovenii n-au pierdut nimic din acel specific original care se răzvrătește împotriva oricărei opresiuni noi. Ei plătesc prin munca lor dreptul de a folosi un pământ care nu le aparține. Nu se plâng pentru că sunt nevoiți să cedeze o parte din muncă și din produsele rezultate, în limitele stabilite de lege; dar, orice cerere neașteptată îi revoltă. Sunt întotdeauna gata să-i înfrunte pe boieri în fața ispravnicului și să-l pârască pe acesta din urmă domnitorului. Nu se tem să străbată toată Moldova pentru a veni la divan să-și susțină singuri jalbe pline de îndrăzneală. Discută frenetic, cu o elocvență cu atât mai convingătoare, cu cât are toate

caracteristicile inspirației fruste, fără a fi însă lipsită de măiestria artei. Nu poate fi imaginată o atitudine mai modestă. Cu ochii plecați așteaptă să li se poruncească de mai multe ori să vorbească; s-ar crede că nu au nici obișnuința, nici curajul de a-și exprima gândurile, dar această stânjeneală studiată este urmată curând de un potop de cuvinte, pronunțate fie cu uimitoare volubilitate, fie cu un ton patetic, dar întotdeauna însoțite de gesturi expresive și de o mimică interesantă. Mărturisesc că această tradiție a vechii libertăți romane este lucrul la care mă așteptam cel mai puțin și că mi-a fost deosebit de agreabil să o întâlnesc aici, la patru sute de leghe de Roma și la optsprezece veacuri de la Cicero.

(A.M.B.d'Hauterive, *Starea Moldovei la 1787* – Memoriu asupra vechei și actualei stări a Moldovei prezentat lui Alexandru Ipsilanti vodă, domnul Moldovei la 1787. București, Carol Göbl, 1902, p. 408)

Contacte prin carte și cultură

După cele ce le-am spus despre comerțul vlahilor [aromânilor] nu voi uimi pe nimeni dacă voi adăuga că la Calarites se află cursul principalelor piețe ale Europei, pentru că negustorii sunt interesați în cunoașterea mișcărilor comerțului la care participă...

Vlahii care călătoresc vorbesc mai multe limbi și au biblioteci destul de bogate în variate cărți franțuzești și italienești. Au ediții bune ale clasicilor greci, iar un străin găsește la ei cărțile de care are nevoie și pe care cu greu le-ar duce cu sine în călătorie. Dar ceea ce este mai uimitor este să vezi spiritul de ordine care domnește în familiile și în orașele vlahe. O prevedere înțeleaptă a fost moștenită pentru a conduce tot ceea ce omul încovoiat sub despotism poate face ca să-și îmbunătățească existența sporindu-și bunăstarea.

(Pouqueville, *Voyage de la Grèce*, vol. II, p. 352-354)

Tipografia pe care Ahmet III a înființat-o după ce a fost autorizat de o fetwa a muftiului, perfect valabilă... a decăzut complet după moartea celebrului Ibrahim Efendi și era chiar pe punctul de a dispărea cu totul dacă sultanul Selim III, căruia i se poate mereu aminti cu cinste numele, nu ar fi restabilit-o! Mulțumită încurajării pe care acest prinț i-a dat-o, tipografia a câștigat o nouă extensiune, și urma să răspândească lumina în sânul unei națiuni, căreia trebuie totuși să i-o arăți cu mare cumpătate...

Säid-Efendi, fiul lui Mohamed Efendi, ambasador la curtea Franței, a fost instigatorul acestei fericite inovații ale cărei efecte le-a lăudat suveranului său, protector și prieten al literelor.

... Tipografia a fost transferată sub Selim III la Scutari. Până acum au ieșit de sub prese treizeci și patru de lucrări și anume: nouă de matematică, opt dicționare, cinci tratate de gramatică și de sintaxă arabă, patru lucrări de religie, un volum din seria analelor Imperiului otoman de Wasâf Efendi, un mare atlas turc de douăzeci și patru de foi cu explicații, șase hărți maritime și trei lucrări în franceză, cuprinzând și un nou regulament (sic!).

(Pertusier, *Promenades...* II, p. 356-358, 388-389).

Alexandru Argyrammos, director al tipografiei patriarhiei, mă primi cu bucurie foarte mare. Acest om remarcabil, convins de serviciile pe care tipografia trebuia să le aducă într-o zi Greciei, a știut să ajungă cu ajutorul muncii și al științei să fondeze una destul de însemnată. Războaiele, care au întrerupt atât de multă vreme legăturile Franței cu restul lumii unde armatele noastre învingătoare nu pătrunseseră încă, l-au împiedicat să primească de la tipografia noastră, căreia i se adresase de mai multe ori, diferitele obiecte necesare pentru a și-o întemeia pe a lui. Caracterele care i-au fost trimise mai târziu de la Viena nu i-au putut folosi și a fost obligat atunci să pună să-i graveze litere la Constantinopol de către aurari armeni. După multe încercări zadarnice, a reușit totuși să obțină litere de calitate mediocră care i-au folosit să tipărească marele dicționar in-folio, (...), al cărui plan este mult prea vast, dar care trebuia să țină locul tuturor lexicoanelor vechi și moderne adunate în această *arcă a limbii grecești* (s.aut.)...

... Domnul Argyrammos văzând că, pentru a putea duce la capăt acest dicționar trebuia să se sacrifice cu totul tipografiei, lipsit de ajutoarele Europei, a avut curajul să topească cu mâinile sale toate literele necesare pentru această mare întreprindere; și, lipsindu-i antimoniul epurat care nu este cunoscut la Constantinopol, l-a fabricat el însuși, ajutat în toate aceste operații de Enciclopedie care l-a descris, destul de inexact; execuția sa lasă de dorit; dar dacă te gândești la toate greutatea pe care a trebuit să le învingă, poți, mai mult, să fii uimit de rezultatul pe care l-a obținut. Cu o plăcere foarte mare i-am dat sfaturile pe care, progresele tipografiei în Franța, mă ajutau să i le pun la dispoziție.

... Mă duceam să vizitez de asemenea tipografia turcă așezată la Scutari, anticul Chrysopolis; localul este mare și bine aranjat, dar după moartea lui Selim III lucrările târăgănează. Mi-a părut rău că directorul lipsea; căci, atunci când dragomanul m-a prezentat unuia din muncitorii principali, acesta m-a anunțat că directorul, căruia i-am uitat numele, fusese să vadă tipografia noastră cu ocazia șederii sale la Paris, și că vorbea uneori despre noi muncitorilor îndemnându-i să lucreze cu mai multă grijă. Recunosc că am fost foarte uimit să aud aceste cuvinte și să aflu că numele nostru este cunoscut chiar și de turci... Muncitorii mi-au cerut prin dragoman mai multe informații legate de tipografie care îi puneau în încercătură.

(F. Didot, *Notes d'un voyage...*, p. 83-86)

Profesorii Teophil și Grigore, ca și câțiva locuitori bogați ai Cydoniei, mi-au mărturisit dorința lor de a întemeia o tipografie în colegiul lor. Dar, dându-și seama de greutatea pe care ar fi întâmpinat-o ca s-o pună în funcțiune într-o țară lipsită de orice ajutor tehnic, în ciuda îndrumărilor pe care voiam să li le las în scris, s-au hotărât să trimită la Paris pe unul din tinerii elevi meniți acestei îndeletniciri. A fost desemnat Constantin Dobra, urmând să plece la ceva timp după mine pentru a ajunge în tipografia noastră la întoarcerea mea din călătorie.

Acest admirabil tânăr rămase doi ani în atelierelor noastre, unde învăța să cunoască și să execute cu mâinile sale toate operațiile de gravură cu dălțițele, de turnare a literelor, de alcătuire și de tipărire a caracterelor. Plecă apoi ducând cu el o presă și caractere grecești, dar abia ajunsese în Cydonia, unde începea să tipărească gramatica profesorului Grigore, că nenorocirile Greciei ajunseseră până în Asia. Tocmai am aflat că scăpase masacrului locuitorilor din oraș și că se duse în Peloponez pe lângă guvern, unde presa și caracterele sale slujeau tipăririi buletinelor armatei și guvernului grec. El a fost cel care a condus tipografia pe care am trimis-o în Grecia la începutul revoluției și care a servit la tipărirea primului jurnal al Greciei libere intitulat Prietenul legii (l'Ami de la loi).

(F. Didot, *Notes d'un voyage...*, p. 388-389)

Deși literatura grecilor moderni s-a îmbogățit cu un mare număr de traduceri folositoare, cum se poate vedea din cataloagele tipografiilor din Viena, Livorno, Triest și Veneția; totuși în Grecia numărul cărților este încă foarte mic... Nu știu de ce nimeni nu are ideea de a înființa una la Constantinopol sau la Smirna. Probabil că această afacere nu ar deveni într-adevăr foarte avantajoasă, dar cel puțin ar fi sigur că nu ar suferi pagube și ar fi de un mare folos. Unul din secretarii mitropolitului de la Arta, prelat cu judecată și tolerant, pe care pașa din Ianina îl folosește deseori în afaceri și misiuni politice, avea intenția să monteze o mică presă la Arta. Există, dacă nu mă înșel, în Fanar, la Constantinopol, o presă de mână pentru manifeste și publicații.

(*Voyage en Grèce...*, de Bartholdy, vol. II, p. 39-40).

Aș susține că, eliberați de cătușele lor, grecii, în starea în care sunt, părăsiți, ar cădea în cea mai înfricoșătoare anarhie și că ar fi necesar ca luminile civilizației europene să pătrundă între ei înainte de toate. Dar de unde le va veni această rază divină? Care le sunt scriitorii? Unde se află ei? Aceasta mă determină să vorbesc despre starea actuală a cunoștințelor grecilor.

... trebuie să laud pe bărbații vrednici de stimă din această țară care vin în Europa pentru a se instrui. Singura speranță de renaștere viitoare lor li se datorează,

numai prin ei compatrioții lor vor putea fi luminați într-o zi. Dar vai! ce de griji, ce de chinuri îi așteaptă! nrecunoștința care îi așteaptă chiar în urma succesului, nu va fi făcută pentru a-i descuraja? Câte greutateți preliminară de învins!

De obicei grecii se expatriază pentru a studia medicina, sau cel puțin cu acest pretext. Cunoașterea limbilor străine atrage după sine, în chip firesc, pierderea unui timp care ar fi mai bine folosit pentru dobândirea de cunoștințe pozitive. Ei o scot la capăt, cu toate acestea, deja au progresat în profesie... Dar dintre acești bărbați, chiar, câți pot primi idei liberale? Toți îi urăsc pe turci și în aceasta ură lor este dreaptă și explicabilă; dar nu este de ajuns să îi urăști, trebuie să le subminezi puterea. Luminația este singurul mijloc de a măcina acest uriaș, aducând cunoștințele printre greci... O singură piedică se opune la aceasta!

Grecul învățat nu mai vrea să meargă să-și plece fruntea înjosirii, se va fixa în Europa. Ce ar face între ai săi? Lepra fanatismului, mai periculoasă decât varga otomană, ofilește sufletele pe care el ar vrea să le stimuleze. Așadar nu îi rămâne decât o hotărâre de luat, aceea de a scrie sau de a traduce cele mai bune lucrări ale Europei civilizate, care să pătrundă cu timpul în toate orașele Greciei. Dar până acum, în ce stare de ciuntire au ajuns? Tot ceea ce putea să amintească de curaj, de idei mari și generoase la un popor înjosit de cătușele sale, a fost continuu îndepărtat de traducătorii supravegheați de inchiziția Veneției, unde au fost altădată tipărite cele mai multe cărți; era de temut și cenzura prelaților greci...

[Dacă ar propaga cunoștințe cărțurarii], grecul oprimat și-ar recăpăta încet-încet tradițiile, caracterul și ar deveni în sfârșit demn de o regenerare politică. Nu ar mai fi văzut scaldându-se în sângele musulmanilor imediat după un succes efemer și prezentându-și apoi capul pentru a primi coroana de martir când întoarcerea sorții trădează sfîntenia cauzei sale. Cu fiecare zi în care națiunea înaintează către civilizație, ea ar cuceri, printr-o armă irezistibilă, domeniul învingătorului, l-ar înlănțui la carul său triumfal, iar turcii, supuși de luminile poporului învins, ar ceda fără zguduire. Pot fi judecate efectele morale prin minunile pe care le-a făcut deja priceperea grecilor: marina lor a sporit până în punctul de a acoperi Mediterana cu vasele lor; ar putea chiar să conteste musulmanilor puterea asupra ei. Stăpâni ai unei artilerii formidabile, ar avea imediat aliați; dar unde le este unitatea? Nu ar trebui ei să se teamă că acești aliați chiar i-ar subjugă?

Deci, încă o dată, numai prin lumini, prin civilizație, grecii trebuie să se gândească la o regenerare politică. Europa întreagă le va aplauda succesul, mii de brațe le vor împărtăși primejdiile; dar ei să nu se dea pe mâna celor care par în mod special să îi protejeze. Vor găsi numai cătușe și o condiție mai nenorocită decât cea din care se vor fi dezrobit, pentru că această condiție ar fi mai formidabilă.

În școlile Franței se află, am mai spus, tineri greci demni să ducă științele

în vechea lor patrie, iar Grecia însăși numără savanți distinși pe care Europa nu i-ar disprețui...; astfel, începând cu epoca acestor bărbați se poate porni pentru a avea îndrăzneala să pronunți numele de literatură printre grecii moderni.

Înainte de această eră, toate cărțile ieșite din imprimeriile de la Viena erau mai degrabă făcute pentru a propaga ignoranța, decât pentru a deschide drumul unui popor, victimă a greșelilor strămoșilor săi. De obicei, era vorba de rapsodii plate, de felul *Erotocritului*, gramatici proaste, câteva catehisme, didahii, cum sunt cele ale lui Miniati, care, exprimându-se cu prea multă eleganță, predică în deșert. Și mai multe cărți ascetice care nu ne permit să regretăm toată harababura de scrisori, de comentarii și de omilii care se vor odihni mereu în praful bibliotecilor din Fanar. Geograful Meletius, el însuși, nu merită o înaltă considerație. Ce poți gândi, într-adevăr, despre un scriitor care vrea să meargă pe urmele lui Strabon și face greșeli grosolane în topografia eparhiei al cărei episcop era?

Grecii au reușit mai bine în traduceri pe care le-au întreprins, începând prin a reda în limba lor cei mai buni scriitori ai noștri francezi. *Télémaque*, *Istoria veche* de domnul Rollin sunt primele opere pe care le-au avut în mână. Expunerea doctrinei bisericii catolice de Bossuet face de asemenea cinste alegerii celui care a pus-o la îndemâna catolicilor greci. Le-au mai fost traduse *Sfat poporului despre sănătatea sa*, de Tissot, câteva lucrări de Lieutaud, foarte nefolositoare pentru a nu spune periculoase pentru cei care le au. Grecii au *O mie și una de nopți* și chiar și povestiri de Madame Bonne sau *Magazinul copiilor*.

După aceea au apărut lucrările de matematică, tratatele de fizică, pe care nimeni nu le citește: în această țară nefericită oamenii se tem să se lumineze; am auzit greci spunând că *Mondes*¹ de Fontenelle este o carte condamnată (În notă, P. adaugă: Această lucrare tradusă de domnul Codrika², a fost denunțată patriarhului Constantinopolului. Se plâneau de inventarea baloanelor, de magnetismul animal pe care autorul le menționează în notele sale). Traducerea lui Robinson Crusoe nu este mai puțin suspectă, cu toate că această lucrare excelentă este ciuntită în mai multe locuri și începe ca o poveste cu Barbă Albastră, într-un fel care o face caraghioasă. Dar Marmontel este autorul prin excelență, ca și Voltaire; inchiziția pare a nu îndrăzni să se atingă de lucrările acestor doi scriitori și nu este, de altfel, cea mai ciudată dintre contradicțiile ei. Este cunoscută soarta nefericită a traducătorului lucrării *Anacharsis*, operă care va dăinui cât și limba franceză. Acest scriitor nefericit³, în momentul în care începea să-și tipărească opera, a fost predat de Curtea din Viena divanului, care i-a tăiat capul. În ciuda acestui exemplu, s-a găsit un grec destul de zelos pentru a înfrunța moartea și pentru a continua lucrarea prietenului său și, cu toate persecuțiile pe care le îndură, sper că își va ajunge țelul.

Piedica cea mai mare în calea răspândirii cunoștințelor între greci nu vine numai de la dușmănia care este manifestată împotriva lucrărilor care conțin maxime

filosofice, pentru că cenzura lasă să treacă mai multe lucrări de Voltaire; cea mai mare nenorocire, după părerea mea, este un jurnal în greaca populară care se tipărește la Viena (în notă, autorul menționează: am aflat între timp că Curtea din Viena a întrerupt apariția acestei foi infame). Închinat nu știu cărui geniu protector, nu se pot imagina mârșăviile pe care le conține. Era, în perioada războiului dintre Franța și Turcia, cloaca calomniei și a celor mai josnice afirmații contra a tot ceea ce era francez. Autorul acestei producții mizerabile, nemulțumit de a se dezona printr-un stil fără gust și lipsit de puritate, semnala ceea ce se petrecea în Franța în culorile cele mai mincinoase! Dar, grecii cu adevărat învățați se gândesc la planul unui periodic care, în mod egal împărțit între respectul pentru obiceiuri și cel pentru religie, va redeștepta gustul pentru litere și va face să circule luminile Europei printre concetățeni.

Prima nevoie a grecilor fiind de a se instrui pentru a regenera, le trebuie un jurnal înțelept; ei au destui scriitori, posedă o cantitate destul de onorabilă de oameni instruiți pentru a putea duce la bun sfârșit această sarcină.

Vedem în ultima vreme printre greci savanți dintre care unii au creat opere care merită să fie citate; cu plăcere am văzut (vedeți *Magasin Encyclopédique*, Tomul VI, anul 2) cum a fost desemnată geografia lui Philippide de către un specialist în acest domeniu⁴. Autorul (Philippide) a simțit defectul planului lui Meletius și a copiat lucrarea sa după modelele franceze. De aici au rezultat o metodă, o claritate care nu pot decât să îl încurajeze pe Philippide ca să ne dea geografia Turciei europene, așa cum a făcut-o pe cea a Zagorei și a locurilor pe care le-a văzut.

... Domnul Philippide este înzestrat cu calitățile necesare unui mare scriitor și el nu va întârzia să îndeplinească speranțele care s-au pus în el.

Domnul Polysoi, într-un poem grec compus în onoarea francezilor și a eroului care îi conduce, a dovedit un mare talent, dar nu într-atât încât să credem în învierea lui Homer. Compatrioții lui, care au avut cinstea de a lupta sub drapelul francez în Egipt, au compus mai multe scrieri, în care ar fi de remarcat, pe lângă câteva scilipiri de geniu, emfaza și prostul gust. Dintre acestea face parte imnul Libertății, care începe cu cuvintele: *Fíloi mon sympatriotai, ! Doũloi ná mētha os ōd̄tis*

O altă producție de asemenea răspândită, intitulată *Sakpísma polemístirion* se află cu mult sub nivelul imnului pe care îl citez, cu toate acestea mișcarea și căldura răscumpără greșelile.

Se speră totuși, în mijlocul acestor începuturi slăbuțe, o ameliorare în destinul grecilor... Marina lor înflorește, dar ei trebuie să creeze și alte ramuri ale industriei, să ridice manufacturi, să extindă agricultura; în sfârșit, obiectul tuturor speculațiilor lor este ca prin activitatea lor să-i înșele pe turci, care încep să îi

respecte. Siguri pe aceste mijloace, când ziua însemnată de providență va veni, ei vor găsi resurse neașteptate printre ei; și succesul va încununa o întreprindere legitimă; înțelepciunea și omenia să conducă sfaturile lor.

(Pouqueville, *Voyage en Morée*, vol. I, p. 339-349).

NOTE

1. *De la Pluralité des Mondes* de Fontenelle (sau *Entretiens sur la pluralité des mondes*, 1686; Fontenelle a trăit între 1657 și 1757). Codrikas traduce lucrarea la cererea și pe spesele lui Mihail Șuțu, domn pe rând în cele două Principate Române. Publicarea traducerii lui Fontenelle în 1794 constituia un act de curaj, cu atât mai mult cu cât în 1793 Patriarhia condamnase oficial noua filosofie. (C. Danielopolu, *op. cit.*, p. 77, 78).
2. Codrikas a ocupat funcția de secretar domnesc atât sub Mihail Șuțu cât și sub Nicolae Mavrogheni, această carieră fiind îndelungată. El este cunoscut pentru traducerea sa din Fontenelle și pentru corespondența cu Constantin Stamaty din vremea Revoluției Franceze și este autor al unui savant studiu al limbii neogrecești vorbite. C. avea grijă de corespondența secretă a lui M. Șuțu cu agenții acestuia din capitalele occidentale. (idem, p. 75)
3. Autorul nefericit este Rigas Velestinlis: *Călătoria noului Anaharsis* de Barthélemy.
4. Daniil Philippide a scris împreună cu Grigorios Kostandas o *Geografie* modernă, care a apărut în 1791, marcând ultimul stadiu al evoluției acestei discipline în perioada mișcării naționale grecești. (idem, p. 78)

Clasa negustorilor, de la o vreme, și-a câștigat partea de lumină prin încurajările pe care instrucția publică le-a primit sub domnia bunului Selim, care, eliberat de prejudecăți și de temerile predecesorilor săi, vedea cu înțelegere această națiune ascultându-și geniul natural. Atunci au înflorit școlile de la Kouroutchesme, de la Smirna, de la Pathmos și altele câteva în Moreea; o tipografie s-a înființat prin grija grecilor din Fanar, care mai de care s-au ostenit să traducă în limba lor limba autorilor clasici francezi, italieni și englezi. În sprijinul acestei afirmații pot cita traducerile operelor lui Condillac, Millot, a *Călătoriei lui Anacharsis*, a *Istoriei Greciei* de englezul Gilles etc., care sunt încă inedite, dar demne să vadă lumina tiparului. O altă dovadă nu mai puțin demnă de interes mi se oferă: mi-a fost furnizată de tineri greci reuniți mai nou într-o societate pentru a elabora un *Dicționar francez și grec* după modelul celui al Academiei noastre. Nu au alt imbold pentru această activitate decât dorința de a răspândi luminile între concetățenii lor și dragostea curată de litere. De asemenea, lucru greu de crezut, doamnele iau și ele parte la această lucrare spinoasă.

La moartea prințului protector al literelor, școlile au căzut pe tânjală; dar azi ele par să se ridice din nou ca și tipografia și deja lasă să se vadă strălucind

scânteile unei noi vieți.

Profesori ieșiți din națiunea greacă însăși, și trimiși în principalele universități ale Europei, ocupă cu cinste diferite catedre în învățământul public organizat după planul urmat în Franța. Astfel, se predau fizica și matematicile, greaca literară, franceza, geografia, istoria, retorica; într-un cuvânt, tot ceea ce intră în educația noastră.

(Pertusier, *Promenades*, III, p. 309-312)

M-am ocupat de asemenea de învățământul public și am înființat două școli centrale, una la Laybach (Ljubljana) și alta la Zara, și opt licee în principalele orașe; două școli de meșteșuguri și meserii < arte și meserii >; școli primare în toate comunele. În școlile superioare se predă latina și franceza, matematicile și fizica și cu timpul școlile de la Laybach și Zara s-ar fi bucurat de o mai mare dezvoltare. A fost creat un număr destul de mare de burse...

... Obținusem de la împărat să trimit în Franța două sute de copii croați, fii ai ofițerilor și subofițerilor, pentru a fi educați acolo pe cheltuiala statului, în liceele și școlile noastre. Această dispoziție a fost primită cu bucurie și recunoștință. Am pus să se facă alegerea sub ochii mei. Tinerii au plecat fără întârziere în două detașamente, pe jos și conduși de ofițeri.

(*Mémoires du maréchal Marmont...*, vol. III, p. 373, 376).

Industria fiind mama oricărui fel de bunăstare, locuitorii din Velvendos și-au înființat școli întreținute pe cheltuiala comunei. Acolo, tineri neofiti ai libertății, țelul de întotdeauna al speranțelor poporului grec, învață să citească și să scrie, folosindu-se de literele inventate de Cadmus. Într-o altă școală, adolescenții învață în limba lui Homer și a lui Thucidide, iar în 1815 au îndrăznit să înființeze o bibliotecă la Velvendos.

(Pouqueville, *Voyage de la Grèce*, III, p. 86-87)

Hidrioții au înființat o școală unde se predă cititul și scrisul și chiar greaca veche și italiana și au construit o bursă în apropierea portului. Când pe vremea frământărilor revoluției franceze Anglia a imaginat planul himeric al blocadei și înfometării Franței, ei duceau cereale în porturile acesteia din urmă; și cum nu toate socotelile puteau fi plătite cu monede, au adus deseori mobile prețioase, oglinzi, lămpi etc, ceea ce le-a dat idei despre lux, lux necunoscut în restul Greciei.

(*Voyage en Grèce...* de Bartholdy, vol. II, p. 64)

Este imposibil să te bucuri de o primire mai călduroasă ca cea pe care mi-a

făcut-o Vamvas pe care-l cunoscusem la Paris și Vardalachos, amândoi profesori ai colegiului din Hios... Ei mi-au arătat, în biblioteca gimnaziului lor, cu o plăcere egală cu cea pe care o încercasem eu însumi, cărțile pe care le dăruisem în 1812 colegiului, atunci când am aflat că urmau să formeze acolo o bibliotecă publică.

(F. Didot *Notes d'un voyage...*, p. 140)

De la Mitylene m-am îmbarcat către Cydonia, oraș așezat pe continentul Asiei, în spatele insulelor numite altădată Hecatonneze (?)

... Am înmănat profesorului Theophil o scrisoare de recomandare de la Domnul Coray, în casa căruia îl întâlnisem la Paris. Îmi voi aminti întotdeauna cu cea mai vie recunoștință de generoasa sa ospitalitate și de grija afectuoasă pe care a avut-o pentru mine. Sufletul lui plin de înălțare nu este înflăcărat, ca și cel al lui Coray și al altor câtorva greci demni de respect, decât de dragoste pentru omenire și de cea mai înaltă filosofie; dar nu îndrăznește să-și arate întreaga învățătură și superioritatea luminilor, decât în propria casă; le ascundea chiar cu grijă pentru a nu pune la încercare prejudecățile existente. Sora sa, încântătoarea Evanthia, era demnă să-l înțeleagă; vorbea corect franceza și italiana și greaca veche cea mai curată; știe foarte bine matematicile și se ocupa atunci împreună cu fratele ei de matematici superioare și de studiul secțiunilor conice ale lui Newton. Cine ar fi putut bănuși că, în acest oraș aproape necunoscut, o căsuță săracă ascundea, în Asia, o atât de extraordinară învățătură...

... Cydonia își datorează renumele de care se bucură în Grecia gimnaziului său care are un mare număr de elevi dintre care au ieșit deja mai mulți profesori care au întemeiat colegii în insule și în regiunile în care nu existau. Un om lipsit de învățătură este cel care a făcut primele cheltuieli cu această instituție, susținută acum de donațiile fruntașilor orașului care din păcate, în cea mai mare parte, pătimesc de pe urma neajunsurilor neștiinței. Dorind să dea totuși o educație îngrijită copiilor lor, ei au avut înțelepciunea de a se înțelege să adune fondurile menite acestui țel, pentru a întemeia o instituție în care fiii locuitorilor săraci să poată lua parte la lecțiile pe care le-ar primi acolo copiii lor, fără a fi din această cauză deosebiți întru nimic de ceilalți elevi.

... Cele mai nobile imbolduri însuflețesc acest tineret, speranța Greciei, mistuit de o dorință de învățătură întărită în fiecare zi de comparația cu neștiința generală de care sunt înconjurați și de superioritatea pe care profesorii lor au câștigat-o prin cunoștințele diverse pe care în cea mai mare parte le-au căutat în Europa.

(F. Didot, *Notes d'un voyage...*, p. 374, 381, 384)

În starea de barbarie care bântuie în Grecia, Janina se mândrește de a fi cultivat în liniște literele, izgonite de pe teritoriul care le-a fost leagăn și sanctuar.

Un cabinet de fizică, globuri terestre, hărți, câteva instrumente de chimie, o bibliotecă în care se află aproximativ o mie cinci sute de volume de clasici în cele trei limbi care se predau în colegiu sunt suficiente pentru a-i iniția pe elevi în cunoașterea literaturii și a științelor și este mai mult decât ai îndrăzni să speri sub un guvern bănuitor. Nu vei fi mai puțin uimit să vezi că acest oraș a produs, în timpul sclaviei sale, pe Meletius, cunoscut pentru *Geografia* sa și a sa *Istorie ecleziastică*; Balanos, autor al unui *Tratat de matematici aplicate la meșteșuguri*; Sokdoris, care a dat *Gramatica* și *Poetica limbii grecești*; Cosmas Balanos, citat pentru *Tratatele sale de algebră și de cronologie*; Trifon, care a publicat o gramatică; Lambros Fotiades – o lucrare despre măsuri; George, un dicționar grec și latin și Psallidas, două lucrări intitulate: *Matematica* și *Adevărata fericire*, în greacă și latină.

(Pourqueville, *Voyage de la Grèce*, vol. I, p. 153-154)

La Ambelaki la familia Drosos am avut parte de cea mai ospitalieră primire și casa lor mi s-a părut plăcută și confortabilă. Le-a făcut o mare plăcere să întâlnească un german care cunoaște Jena și Halle și pe mai mulți dintre vechii lor colegi de universitate...

Am primit și vizita mai multor alți greci care vorbeau toți germana și cu care au vorbit mai multă vreme. A doua zi l-am cunoscut pe medicul locului, Georges Sakellaris, om învățat care studiasse la Viena și tradusese în greaca modernă mai multe volume din *Voyage du jeune Anacharsis*...

De la doctorul Sakellaris am plecat să-l căutăm pe primatul Ioan Papa Theodor care se afla la primărie împreună cu mai mulți bătrâni ai orașului, căci era zi de târg și la Ambelaki era o < foarte > mare mulțime de oameni. El s-a arătat din nou gata să ne satisfacă curiozitatea. Din ceea ce ne-a spus, francmasoneria a pătruns și pe valea Tempé, iar el însuși, cred, a înființat acolo o lojă. Acasă la el i-am găsit pe tinerii Drosos despre care am mai vorbit. Ei urmaseră universitățile din Leipzig și Jena, iar amintirile lor se îndreptau deseori către timpurile fericite ale studiilor lor. Părăsiseră hainele germane și-și reluseră costumul țării, cu excepția cravatei pe care o păstrară pentru că pierduseră obișnuința de a-și lăsa gâtul în aer liber. Se plângeau cu tristețe de faptul că încet-încet vedeau cum dispare rodul educației lor și cum începeau să se deprindă din nou cu obiceiurile necioplite ale locului. Ceea ce îi umilea mai ales era că după ce în calitate de greci se bucuraseră de o primire deosebită în țările străine, trebuia acum la ei acasă, cu același nume să suporte disprețul și capriciile oricărui turc pe care întâmplarea li l-ar fi scos în cale sau cu care afacerile lor îi obligau să intre în legătură.

... Împreună cu alți câțiva prieteni, [frații Drosos] au înființat în orașelul lor un teatru de amatori unde, ca în tot restul lumii civilizate, a fost prezentată

Mizantropie și căință de Kotzebue care, ca pretutindeni, și aici a făcut să curgă lacrimi și a ascuțit criticile...

(*Voyage en Grèce...* de J.L.S. Bartholdy, vol. I, p. 98-99, 109-112)

[Știrea aceasta din urmă dată de Bartholdy este comentată critic de Pouqueville].

Cantonul Kissovo, care cuprinde versantul răsăritean al muntelui Ossa, are ca reședință Ambelaki, oraș de patru sute șazeci de familii creștine, printre care cu greu mai găsești acum patru sau cinci case peste medie. Notabilitățile pe care le-am cunoscut, deși au lăudat din plin măreția trecută, au lăsat pe seama lui Bartholdy pretinsul teatru în care s-ar fi jucat, spune el, *Mizantropie și căință și Loja Francmasonilor*, ceea ce ar fi dus la spânzurarea în masă a tuturor locuitorilor Ambelakiei, într-o țară unde sectanții (?) Iram sunt priviți ca ateii. Trebuie de asemenea lăsat de o parte ceea ce a povestit despre belșugul acestei regiuni...

(Pouqueville, *Voyage de la Grèce*, III, p. 388).

Merkelius către Thugut în legătură cu sosirea librarului vienez Marquides Pulio. Lista cărților aduse de acesta.

5.II.1797

Prea nobile baron al imperiului! Excelență, Stimate dle. ministru al Curții și Statului

Cu cea mai adâncă supunere îmi permit să informez pe Excelența Voastră că la data de 28 decembrie a anului trecut a sosit aici supusul cezaro-crăiesc Marquides Pulio, librar, posesor al unui pașaport eliberat la 11 octombrie trecut de către prea stimatul înalt Cancelar intim al Curții și Statului, aducând diverse cărți pe care le-a oferit personal, prin vânzare, unor boieri, fapt ce a stârnit de câteva zile unele comentarii. Am considerat de datoria mea să mă informez în legătură cu volumele aduse, din care cele mai însemnate, cuprinse în lista alăturată, trebuie să fie foarte dăunătoare. Din această cauză am rugat pe Dl. Gaudi să-l întrebe pe Dl. Marquides dacă pentru scoaterea din țară a acestor cărți a obținut în prealabil acordul înaltului guvern, la care ar fi răspuns că i s-ar fi dat chiar ordinul de a se ocupa personal de obținerea, din partea autorităților cezaro-crăiești, a autorizației necesare.

Domnitorul nu dorește ca aceste cărți pernicioase să fie vândute aici, atitudine de care voi profita chiar azi, de îndată ce expedierea corespondenței de la Constantinopol pentru Viena – care trece pe aici – va fi pusă la punct.

Merkelius

Catalog von Büchern

- Aconti (Jac.) Strategemata Satanae, libri VIII cum ejusdem Epistola
- Frederic II, Roi de Prusse, Palladion ou l'agiotage aux quels etc....
- Histoire de la Convocation aux Elections aux Etats généraux en 1789/
- Histoire politique de la Révolution en France, 2 tomes/
- Lettres de Père Manuel lieu des Administrations de 1789 sur la révolution, Paris
- Linguet, Collection des ouvrages relatifs à la révolution de Brabant/
- De la Souveraineté du peuple, II tomes, à Paris 1790/
- Philosophie de la Nature, VI tomes, à Londres/
- Prisonnier d'Etat, ou tableau historique de la captivité de I Cs.
- Cijane, Roman grec
- Histoire de la Belgique Républ[icaine], III Tomes avec figures/
- Lettres d'un Chanoine Pénitentier de la Métropole, Mémoires, vie d'aventures de Thononthouan, Roi d'une Nation Indienne/
- Discours Philosophiques ou Philosophie de l'histoire par Bazin/
- Vieillard du Mont Caucase par Monsieur Volontaire/
- Histoire d'un bon François, un l'Espion d'une nouvelle Espion....
- Mirabeau, Denonciation de l'agiotage au Roi à l'assemblée des Notables/
- Amusement des dames/
- Essais historiques sur la vie de Marie Antoinette d'Autriche/
- Confession du Comte de C/
- Amans (les) Cloitrés, ou l'heureuse inconstance/
- Aveux (les) d'une galante femme ou lettres/
- Confessions (les) de Mainville Mademoiselle, en 2 Tome/
- Confidences d'une jolie femme, première, seconde partie/
- Venete, la Génération de l'homme ou tableau de l'amour conjugal, II Tomes/
- Journal d'une esclave Persiane/
- Venus dans le Cloitre/

- Délices du Cloître ou la none éclairée/
- Cathérine ou la forêt de Zewelyen/
- La jolie femme du jour/
- Themidore/
- Stiepan Anibale d'Albanie, ou l'alcoran des Princes destinés au trone/
- Histoire d'Iwan, Empereur de Russie/
- Ma Conversion/
- Cousin de Mahomet, en 2 Tomes/
- Almanach nouveau de l'an passé/
- Opuscules poétiques de Monsieur de Cubières/
- Sabatier (par) le Tocsin des politiques/
- Vestale la fausse, ou l'ingrate Chanoinesse/
- Manuel du Citoyen/
- Camnomanie ou l'impôt favorable/
- L'histoire de la Guerra fra i Russi e Turci con figuri e Mapped/
- Palladion Poème, en 6 Chants par Frédéric II. Roi de Prusse, auquel on a ajouté plusieurs Pièces intéressantes tirées du Portefeuille de Monsieur Darget ci devant Secrétaire de Sa Majesté 1788 savoir.
- Pensées sur la religion en XVI chapitres:
 1. S'il nous est permis d'examiner notre religion, en XII paragraphes
 2. Du même sujet
 3. Des preuves que doit avoir la véritable religion et des conditions que les preuves demandent
 4. Des miracles
 5. Des Prophéties et des Prophètes
 6. Des Martyrs
 7. De l'écriture sainte
 8. De Jesus Christ. Jesus Christ était un homme comme Mahomet etc.
 9. De l'église et des concils. L'église n'est d'autres chose qu'une société d'hommes

10. Des Pères de l'Église

11. Des Sacremens, tout était figure et cérémonie dans l'ancien testament

12. De la trinité

13. Du Pêché originel

14. De l'idée que nous devons avoir de Dieu, et qu'il n'a point relevé aux hommes un culte particulier dont il eût voulu être honoré.

15. Que la religion n'est pas nécessaire pour la société civile qu'elle tend à la détruire et qu'elle retient dans des bornes légitimes moins de personnes qu'on ne pense.

16. De l'existence d'un être suprême, de la conduite qu'un honnête homme doit garder dans sa vie

Epitre à Milord Baltimore sur la liberté

Epitre, sur la Méchanceté des hommes 1761

Epitre à Katt 1761

L'Ecole du monde, Comédie en 3 actes, faite par Monsieur Satyricus, pour être jouée incognito.

(Documente Humurazi, vol. XIX. doc. DCCXLVIII)

Merkelius către Thugut în legătură cu librarul vienez Marquides Pulio

1.IV.1797

Excelență,

Depeșa Excelenței Voastre din 14 martie trecut am avut onoarea s-o primesc, cu cea mai adâncă supunere, la data de 25 ale aceleiași luni, împreună cu dispozițiile privind atitudinea pe care urmează să o adopt față de librarul Marquides Pulio și de cărțile atât de dăunătoare pe care le-a adus și care, în urma sechestrului făcut la propunerea Domnitorului sunt privite cu o deosebită teamă.

Pare să se confirme că sus-numitul librar nu a sosit aici cu aceste cărți nutrind sentimente din cele mai nevinovate cu atât mai mult cu cât acesta evită cu grijă orice vizită la Agenție deși în mod intenționat i-am propus să vină la mine cât mai des și îndeosebi pentru că la data de 29 martie a plecat într-o călătorie spre Iași în compania unor polonezi republicani, așa cum Excelența Voastră poate constata personal din copia alăturată a informării mele adresată ministrului plenipotențiar la Constantinopol și din copiile rapoartelor adresate atât celor două

Înalte Comandamente cât și Agenției din Iași.

Prin fervoarea manifestată împotriva sistemului republican, Domnitorul Ipsilante și-a creat o atmosferă de neîncredere în rândul francezilor care se află aici.

Merkelius

(Documente *Hurmuzaki*, vol. XIX, doc. DCCIII)

Contacte directe cu administrația și armata franceză

Am folosit aproape tot atâția ofițeri francezi câți croați și, din acest moment, și unii și alții au fost tratați în mod egal, după meritele lor. Între ei s-a stabilit unitatea; o mare dragoste de datorie, o emulație lăudabilă le-a cucerit spiritele, iar ofițerii croați, pentru a se arăta demni de armata din care făceau parte acum, desfășurau o activitate cum nu mai cunoscuseră ei niciodată. Soldații, mândri de noua lor soartă și de grija de care se bucurau, considerați în armata austriacă ca inferiori celorlalți, au putut fi comparați celor mai bune trupe cunoscute.

(*Mémoires du maréchal Marmont...*, vol. III, p. 347)

Croații au găsit în autoritatea noastră o protecție eficace cu care nu erau obișnuiți. Sub cârmuirea austriacă, în toate discuțiile nu li se dădea niciodată dreptate, atât se temea această cârmuire să se învrăjbească cu vecinii săi incomozi! [Este vorba despre turci, austriecii neluând niciodată apărarea croaților în ciocnirile de graniță cu Imperiul Otoman]. Regula mea de comportare a fost aceea de a respecta dreptatea în cel mai atent chip, dar și de a-i susține cu putere pe croați ori de câte ori aveau dreptate... Croații, înălțați în proprii lor ochi, deveniseră mândri, iar turcii ziceau despre ei că au intrat în *pielea franțuzească* (s. autorului).

(*Mémoires du maréchal Marmont...*, vol. III, p. 358).

Mai mulți locuitori din Samos luptaseră sub drapelele noastre în timpul expediției din Egipt.

(Pouqueville, *Histoire de la régénération...*, III, p. 3)

Urmașii sulioților, care trăiesc de 16 ani [suntem în 1821] în mijlocul europenilor, nu mai semănau cu strămoșii lor decât la vitejie. Într-un fel, o nouă generație se născuse sub drapelul Franței, Rusiei și Angliei. Ei câștigaseră cunoștințe militare luând parte la ultima luptă din Europa, când cel care o domina văzu frângându-i-se sceptrul la Paris. Șaptezeci și doi dintre ei luptaseră atunci la Montereau, la Champ-Aubert, la Fontainebleau și aduseseră din Franța, împreună

cu limba pe care o vorbeau, o admirație fără margini pentru războinicii ei deși învinși. Pentru ei, erau sulioți pe care, ca și pe tații lor, îi copleșise numărul. Judecata, care se câștigă prin comunicarea cu oamenii, îi învățase că este necesar altceva decât valoarea pentru a obține o existență trainică. S-au înțeles, așadar, să se înconjoare în lipsa unui punct central, de o confederație alcătuită din toți creștinii din Thesprotia și să îi considere frați... cât despre drepturile civile, această chestiune a fost amânată pentru altă dată. Punctul esențial era de a se lupta...

(Pouqueville, *Régénération*, II, p. 203-204)

[În târgușorul Sign din Bosnia]: Cu o politețe cu totul europeană, frații Radognich și frații Baglian ne-au oferit ospitalitate. Datorz această mențiune de recunoștință acestor două familii care mi-au făcut multe servicii în timpul misiunii mele în Bosnia...

După ce mi-a vorbit cu admirație de împăratul Napoleon și de victoriile sale < Kosrew, pașa din Travnik > mi-a spus că el îi iubise totdeauna pe francezi: „Există în inima mea, a adăugat el, un nu știu ce care mă atrage către ei“...

Pronunță câteva cuvinte în franceză simulând că știe mai mult; își procurase cărțile noastre de tactică militară și lăsa să se creadă că le studiasse; cerea chiar buletinele noastre și *Monitorul* nostru pentru a citi în ele amănunte despre victoriile noastre.

În lungile noastre întrevederi, Kosrew se informa asupra tuturor detaliilor administrației noastre civile și militare; voia să știe mai ales cum devenise Napoleon atât de mare. Ascundea toate aceste exemple, toate aceste idei și nu vorbea niciodată despre ele turcilor. Ajungea până la a-mi vorbi de obiceiurile, de datinile noastre și de literatura noastră...

(P. David, *Journal...*, p. 146, 152, 317).

[Sosirea în localitatea Gnégussi, reședința guvernatorului Muntenegrului.] Greu își va imagina cineva iuțea cu care, din toate colțurile cele mai îndepărtate ale târgului, mulțimea se îndreaptă către locuința guvernatorului. Îmbulzeala era însemnată; toți se grăbeau să mă privească; femeile, copiii mai ales care încă nu părăsiseră casa părintească, păreau plini de admirație. Din toate părțile strigau: *Bogh! soldata od Napoleona!* (Dumnezeule! un soldat al lui Napoleon!)

... Plecarea mea din Gnégussi a fost marcată de adunarea tuturor locuitorilor... Guvernatorul, făcând cu un semn liniște, ținu escortei pe care mi-o hotărâse un discurs de un laconism care nu aparține decât limbii lor. Îl redau întocmai: „Vă încredințez un soldat al marelui Napoleon; mai degrabă să vă pierdeți

capul decât un singur fir de păr de-al său!“

(Violla de Sommières, *Voyage en Monténégro*, vol. I, p. 45, p. 107)

[Pe malul râului Pirmazza] am întâlnit un turc arătând bine, bogat îmbrăcat, urmat de doi sclavi și care ne-a urat ziua bună în franceză. El ne-a spus că văzuse Marsilia și Parisul și-l recunoscuse pe Fournier după uniformă sa, deși ruptă, ca fiind comisar de război; începu să dea vești pe care le primeam cu aviditate. Un turc exprimându-se atât de bine în limba patriei noastre! un musulman adevărat! cine ar putea fi? Am aflat; el ne vorbește despre atenția pe care pașa ar avea-o pentru noi; ...conversația noastră se anima, când, observându-i pe cei care ne escortau, crezuse prudent să se îndepărteze pentru a nu se compromite...

... Curioșii și-au permis să ne viziteze < în casa unui grec unde se aflau >; am observat că ținuseră minte câteva cuvinte franțuzești din contactele cu garnizoana din Zanta, pe care Mustafa [pașa al Moreei înainte de venirea lui Pouqueville] o lăsase, în timpul guvernării lui, să se plimbe liber în împrejurimile orașului, sub controlul ofițerilor francezi, pe care îi prețuia în mod special...

... atunci mi-a venit ideea să profit de aceasta [relativa libertate de mișcare de care se bucurau] pentru a aduna faptele pe care le public astăzi. Cercul cunoscuților mei se lărgea; situația mea mi-a dat prilejul de a vedea, de a frecventa chiar un mic număr de oameni instruiți împreună cu care am putut judeca și compara observațiile pe care îmi propusesem să le fac încă din această primă perioadă a captivității mele.

(Pouqueville, *Voyage en Morée...*, vol. I, p. 38, 39, 61, 63)

La cei care nu se gândesc niciodată la nenorocirile condiției lor... pentru că există abrutizare morală, indivizii, asemănători animalelor domestice, suferă și mor sub povara oprimării. Dar printre epiroți, care au învățat de la francezi calculul zecimal și noul sistem de măsuri și greutate (1), oamenii judecă... Stăruitor ocupați de nedreptatea sorții care îi împila, ei nu se gândeau decât la o eliberare vrednică de cinste.

(1) Ofițerii noștri de geniu care au servit în Corfu pot confirma ușurința cu care țărani epiroți adoptaseră calculul zecimal și diferitele noastre măsuri bazate pe acest sistem. Tot ceea ce este exact și folositor place în mod deosebit acestui popor, care s-a grăbit să primească vaccinul și care, neavând prejudecăți, va primi totdeauna tot ceea ce-i poate îmbunătăți condiția.

(Pouqueville, *Régénération*, II, p. 155).

[În Muntenegru]. Acum puțini ani cu asentimentul și sprijinul Rusiei fusese înființat un tribunal numit *Kutuk*, format din șazeci de persoane, însărcinate cu justiția civilă și criminală și ale căror onorarii trebuiau plătite de această putere.

Acest început de civilizare n-a avut loc decât în mijlocul tulburărilor care au agitat atât de dureros Europa. Vlădica a supus lăudabilul proiect împăratului Rusiei care i-a trimis fondurile destinate să fie distribuite.

Cu toate acestea în 1800 nu a primit într-adevăr de la țarul Pavel I decât 10.000 de țechini venețieni, formând salariile pe un singur an; el așteaptă încă plata acumulată pe mai mulți ani, iar civilizația modernă a Europei nu a putut pătrunde până la ei din lipsă de mijloace.

În acest moment, îl văd pe guvernator regretând adânc suspendarea singurelor resurse apte să-i apropie poporul de instituțiile actuale din restul Europei; nu pentru că le-ar fi adoptat pe toate; foarte departe de asta; dar gândurile sale pe această temă ne-ar conduce pe nesimțite către o idee despre geniul acestui om, ca și despre legislația muntenegrenilor și despre părerea pe care ei o au despre cea a altor popoare. Acest subiect oferă un important prilej de meditație.

În întrevederea cu mine, guvernatorul, părând că se necăjește de ceea ce lipsește instituțiilor țării sale, nu mi-a părut totuși mai puțin legat invariabil de tot ceea ce există; iar din comparațiile care le făcea cu guvernările altor națiuni și în special cu a noastră, deducea, în maniera sa, motive, iluzorii fără îndoială, de preferință pentru a sa.

(Violla de Sommières, *Voyage au Monténégro*, vol. I, p. 62-64)

[La cererea vlădiciei Muntenegrului ca francezii să le trimită în ajutor un regiment din Cattaro împotriva pașei din Shkodra, pentru că așa fac și turcii, Violla de Sommières îi explică]:

Exact aceasta este diferența, le-am răspuns, între statele guvernate de legi respectate și cele ale căror popoare sunt lăsate pradă bunului plac al câtorva conducători despotici; în ceea ce ne privește pe noi (francezii), noi nu cunoaștem altă regulă decât legea însăși; căci legea nefiind la noi actul voinței oarbe a unuia singur, ci dorința puternic manifestată a națiunii pe care conducătorul o reprezintă, nu avem decât de câștigat prin respectarea ei strictă.

(Violla de Sommières, *Voyage au Monténégro*, vol. II, p. 52, 53).

Pot garanta exactitatea faptelor referitoare la Passavandgi-Oglou ca petrecându-se, ca să zic așa, în mare parte sub ochii mei în timp ce-mi exercitam

funcțiile diplomatice în Valahia și mijloceam chiar, la cererea prințului Alexandru Moruzi (Mourousi), în vederea ușurării tratativelor primei păci cu Poarta, cu ajutorul lui Dimitri Polydamas Tournaviti, principalul nostru agent în aceste regiuni, om bogat, foarte devotat Franței și foarte respectat de Passavandgi-Oglou. Nefericitul Tournaviti, victimă a devotamentului său pentru interesele noastre, a pierit, ca și tesalianul Riga, în epoca invaziei din Egipt...

(E. Gaudin, *De soulevement...*, p. 21, nota 1),

[Din amintirile unui occidental citat de Bartholdy după Eton, *Survey of the Turkish Empire*]:

În 1792, aflându-mă în serviciul Franței ca interpret, consulul francez m-a trimis cu o misiune pe lângă Ali Pașa, la Janina, capitala Epirului. Am sosit acolo la 1 mai și l-am găsit pe Ali Pașa făcând mari pregătiri de război. Am întâlnit acolo și pe consulul francez la Preveza, domnul de la Sala... care era folosit în calitate de comisar în Epir, nu numai pentru a scoate de acolo lemn de construcție pentru flota franceză, ci și pentru a pregăti în ascuns revolta acestei provincii. Îmi făcu cunoscute în secret îndrumările sale în această privință și mi-a dat să înțeleg că puteam spera mari recompense dacă eram gata să-l ajut în planurile sale. Într-o zi ne aflam la curtea lui Ali Pașa și vorbeam cu el despre revoluția franceză, subiect pe care dl. Sala îl aducea cât mai des în discuțiile de acest fel, pentru a avea prilejul să-l împingă pe ambițiosul Ali la scuturarea jugului Porții.

(*Voyage en Grèce* de Bartholdy, vol. II, p. 235-236)

Schimbările intervenite în Franța în 1814, încheind misiunea mea în Epir prin suprimarea consulatului general de la Janina, a trebuit să părăsesc această provincie pentru a pleca în Peloponez. Fratele meu tocmai fusese numit consul al regelui la Arta; fusesem promovat în postul de la Patras; trebuia astfel să ne despărțim și să-l las singur – pe un pământ unde suferisem atât – pe cel cu care împărtășisem pericolele în cursul unei șederi de zece ani.

Am plecat împreună din capitala Epirului la 28 februarie 1815, întovărășiți de urările și regretele locuitorilor acestui oraș. O parte a populației ieșise în drumul nostru pentru a ne vedea și a-și lua pentru ultima oară rămas bun. Bătrâni, femei și copii, pe care nu îi cunoșteam, ne salutau și ne numeau binefăcătorii lor, prietenii și apărătorii lor și ne-am bucurat de acest mare succes până la bariera Perilepti prin care am ieșit din Janina la amiază...

... Cu câteva zile înainte de a ne lua rămas bun de la vizirul Ali Pașa, i-am oferit o mare masă. Acest prânz pe care ni-l ceruse, deschizând ușile consulatului

locuitorilor din Janina, care de nouă ani nu îndrăzneau să vină decât în taină sau cu permisiunea tiranului, ne-a adus tot ceea ce orașul avea mai remarcabil. În acest ceremonial, am observat că, de la vizir și fiii săi până la oamenii obișnuiți, toți își încheiau cuvintele de rămas bun cu expresia [mou erhetai akamna], (sunt copleșit), expresie analoagă cu cea folosită de antici în aceleași împrejurări.

(Pouqueville, *Voyage de la Grèce*, IV, p. 295).

Autorul ajunge la Premeti (=Përmet?).

Mă felicitam că mă aflu din nou printre oameni, când un bătrân respectabil a apărut salutându-mă în franceză, cu maniere atât de îndatoritoare încât un moment am rămas fără a-i putea răspunde. Cum era surd, scoase un cornet acustic cu ajutorul căruia am putut intra în conversație cu el. El mi-a povestit despre călătoriile în Franța și șederea lui la Paris. Frecventase cafeneaua Procopie, unde îi cunoscuse pe Diderot, Dalembert (sic!), Freret și pe cărturarii secolului trecut. Cita versuri din Racine, Corneille, Voltaire și, fără să facă paradă de cunoștințele sale, mi-a dovedit că avea cunoștințe suficiente din literatura noastră. Nu a putut să îmi vorbească de Versailles și de regele Franței fără să nu se înduioșeze; și cum mă miram că voise să se așeze într-o țară barbară după ce a cunoscut Franța, mi-a răspuns imediat: „Premiti (sic!) m-a văzut născându-mă, iar omul înțelept și prudent poate fi fericit oriunde; eu sunt un bun exemplu. Am văzut cea mai strălucitoare civilizație, am trăit la cel mai cultivat popor din lume și cu toate acestea am dorit să mă întorc în patria mea. Timp de cincisprezece ani am servit în calitate de interpret vizirului Ali Pașa, fără a avea din partea lui nici nerecunoștință, nici mari favoruri“.

(Pouqueville, *Voyage de la Grèce*, I, p. 265-266)

Autobiografia lui Adamantios Korais (1748-1833)

(Fragmente dintr-un manuscris din fondul Vivliothiki Korais, Chios: 493)

... Când mi-am terminat studiile, am dorit să cunosc noua Atenă, adică Parisul, ca să evit astfel rușinea celor care în trecut nu cunoșteau lucrurile vechi. De aceea am venit la Paris în 24 mai 1788, însoțit de scrisori de recomandare ale profesorilor mei, a căror bunăvoință față de mine, mai ales a lui Broussonet, Grimaud și Chaptal a făcut parte cu adevărat din șansele vieții mele.

Dar am venit într-un moment când nu peste mult Parisul avea să fie martorul, în mijlocul acestui secol, primei schimbări politice din istorie, puternică și chiar

paradoxală pentru o națiune de la care nimeni nu aștepta așa ceva. Până acum francezii le semănau atenienilor în înțelepciune, cultură, filantropie, amabilitate. Erau, asemeni atenienilor, condamnați pentru nestatornicie și se arătau demni de cei ale căror slăbiciuni au făcut obiectul comediilor lui Aristofan. Schimbarea a arătat că, într-o națiune blândă în aparență, exista un număr mare de oameni capabili să gândească, care au ieșit la iveală din cauza abuzurilor monarhiei absolute de atunci. Ei s-au erijat atunci în legislatori ai noului stat.

Îndoielile mele de până acum de a mă întoarce în patria mea, slăbite de moartea părinților mei, au dispărut cu desăvârșire cu ocazia schimbării politice din Franța astfel încât m-am hotărât definitiv să nu mai conviețuiesc cu tiranii. Faptul acesta mi-a sporit dorința pe care de mult o avusesem, de a munci din rășputeri pentru educarea compatrioților mei, cu atât mai mult cu cât am aflat că intensificarea și răspândirea educației în sânul nației franceze a născut dragostea de libertate. Singurele mijloace pe care le-am găsit pentru a duce la îndeplinire această lucrare, au fost edițiile din autori antici greci cu introduceri mai ample scrise în limba vorbită, în așa fel încât ele să poată fi citite nu numai de cei care studiază limba antică, ci și de către cei lipsiți de educație. O asemenea întreprindere cerea totuși cunoașterea mai aprofundată a limbii grecești... Am acordat toată atenția învățării necesare, lăsând la o parte profesarea medicinei ca și orice altă preocupare...

(Traducere a textului editat de Richard Clogg în volumul *The Movement for Greek Independence 1770-1821. A Collection of Documents*. Edited and translated and with an introduction by Richard Clogg, Macmillan, 1976, p. 127-128).

Memoriul adresat lui Napoleon de către boierii emigrați la Brașov

Cetățeanului Napoleon Bonaparte, prim consul al mării națiuni și președinte al Republicii Italiene. Prim Consul, Protector al celor oprimați.

Starea nenorocită și crudă la care suntem constrânși și poziția critică în care ne aflăm în momentul în care vă scriem ne permit, după părerea noastră, să ne luăm cu respect libertatea de a recurge din chiar acest moment la clemența Voastră fără riscul de a fi respinși ca inoportuni. Și cum am putea fi respinși – noi, un popor oprimat și în suferință – de către primul consul care este apărătorul umanității oprite, care este binefăcătorul lor recunoscut.

Căci în Voi, în care atâtea națiuni și-au aflat liberatorul, în Voi ne punem toate speranțele. Binevoii a fi zeul nostru tutelar, binevoii a vă interesa de soarta noastră! Voi, eroul secolului nostru, care v-ați distins prin toate acele calități care sunt atributele unui mare om și mai ales prin clemență, nu veți fi oare impresionat

de durerile unui întreg popor care, după ce și-a abandonat averea și căminul, rătăcind în țară străină, Vă imploră protecția? Nu trebuie decât s-o doriți și soarta noastră va fi îmbunătățită, nu trebuie decât să porunciți și vom fi eliberați de jugul apăsător care ne doboară.

Cunoscând atât de bine înțelepciunea și generoasele Voastre sentimente, cum am putea să nu sperăm? Bunătatea vă asigură înclinarea și puterea vă oferă mijloacele de a susține pe aceia ce tirania ar vrea să-i oprime.

Sprrijiniți pe aceste argumente de nezdruccinat și sacre, convinși că speranțele noastre nu vor fi zadarnice, Vă implorăm să ne acordați înalta Voastră ocrotire și să îmbunătățiți soarta noastră, în cazul în care nu ne va fi posibil să ne sustragem total jugului și tiraniei.

Recunoștința noastră va fi nemărginită, va dăinui toată viața noastră și acest drept sentiment va fi transmis posterității ca o datorie de care trebuie să ne achităm cu demnitate.

Așteptăm cu cea mai mare nerăbdare hotărârea primului consul al marii națiuni și rugând cerul să-i sporească neconținut gloria, rămânem, cu cel mai profund respect și cea mai mare venerație pentru Primul Consul, ai Voștri foarte smeriți și supuși servitori.

Brașov, 24 iunie 1802.

(Memoriu publicat în franceză de E. Vârtosu, în *Napoleon Bonaparte și proiectul unei Republici aristo-democraticești*, București, 1947, p. 29-30. Printr-o scrisoare adresată ambasadorului Franței la Constantinopol, boierii refugiați la Brașov roagă ca memoriul lor să fie prezentat lui Napoleon, în calitate sa de prim consul. E. Vârtosu publică și scrisoarea prin care Champagny, ambasadorul Franței a expediat textul la data de 2/14 iulie 1802, p. 31)

Activitatea diplomaților și agenților francezi

Discursul cetățeanului Verninac, trimis al Republicii Franceze la Poarta Otomană, rostit cu prilejul audienței publice care i-a fost acordată de marele vizir, în 1795.

Sublima Poartă, credincioasă principiului sacru al independenței națiunilor și nu mai puțin credincioasă vechii prietenii ce unește Franța și Imperiul Otoman, în aceste împrejurări grele, în care atâtea națiuni s-au abătut de la calea adevăratelor lor interese, a respectat exercitarea drepturilor noastre și n-a recurs la arme pentru a se opune întemeierii Republicii noastre.

De aceea, rog pe Excelența Voastră să primească tributul de omagiu datorat înaltei înțelepciuni pe care o dovedește o purtare atât de recomandabilă și să-l primească prin mijlocirea unui cetățean al acestei Republici, care este cel dintâi trimis al întemeietorilor ei al cărui glas prietenesc și sincer se face auzit aici.

Istoria va reține acest titlu de glorie al Sublimei Porți, atunci când ea va zugrăvi în culorile cele mai vii această epocă memorabilă, când poporul francez, silit să alăture la dreptatea cauzei sale dreptul spadei și al victoriei, a oferit lumii exemplul cel mai strălucit care, vreodată, a făcut cinste vreunei fracțiuni a omenirii.

Principiile care au condus hotărârile Sublimei Porți în aceste vremuri de criză au fost pentru mine un motiv de încurajare și o cheazășie favorabilă a succesului, ceea ce m-a îndemnat a primi din partea reprezentanților poporului francez misiunea de a consolida bazele păcii dintre Franța și Imperiul Otoman, de a strânge tot mai mult legăturile prieteniei lor și de a spori avantajul comun al acestor relații.

Am găsit, de asemenea, puternice temeiuri de nădejde în firea lucrurilor, cele două națiuni având motive de a se iubi și neavând nici unul de ură sau de neîncredere; altele încă le-am găsit în înțelepciunea și în luminile care-l caracterizează pe supremul depozitar al autorității Înălțimii Sale.

Totul mă îndeamnă așadar să cred că, drept răsplată a respectului meu pentru drepturile și interesele Sublimei Porți, voi întâlni din partea acestui depozitar suprem, în tot cursul misiunii mele, respectul cuvenit demnității Republicii Franceze, asigurare a îndeplinirii prietenești a tratatelor și capitulațiilor ce unesc națiunile noastre, precum și o statornică bunăvoință față de acei francezi care, în diverse părți ale acestui Imperiu, au îndeletnicirea reciproc avantajoasă de a pune în valoare roadele pământului otoman și de a-l îmbogăți pe acesta prin folositoarele

invenții ale industriei și meșteșugurilor din Franța.

(Collection générale et complète de lettres, proclamations, discours, messages etc., de Napoléon le Grand, empereur des Français, roi d'Italie, protecteur de la confédération du Rhin etc., rédigée d'après le Moniteur, classée suivant l'ordre du temps (1796-1807), publiée par Chr. Aug. Fischer, Neues französisch-diplomatisches Lesebuch oder Sammlung französischer Original-Aufsätze über diplomatisch-politische Gegenstände der neuen Zeit, II, Leipzig, 1808, p. 444-446, text reeditat de N. Iorga în „Revue historique du Sud-Est européen“, XVII, 7-9, 1940, p. 228-229).

Hortolan către cetățeanul Marie Descorches, ambasadorul Republicei franceze din Constantinopol, despre cele ce se petrec la București, 15 octombrie 1793

... Cauza noastră câștigă în fiecare zi prozeliți. Aproape toți comercianții din Ianina și Albania stabiliți aici sunt „sans culottes“. Au tradus *Drepturile omului*; toți le știu pe dinafară. Câțiva mi-au cerut cântecele pe care le am pentru a fi traduse în greacă. N-am îndrăznit să li le înmânez pentru a nu face să se vorbească despre mine. Ei sunt disperați că nu pot să le aibă. Să li le dau? Se interesează de asemenea mult de progresele polonezilor. Părăsirea Varșoviei de către ruși și prusaci le-a făcut, ca și mie, o plăcere fără margini. Fără să te cunoască, toți, în general toți, vorbesc despre tine; chiar acum câteva zile consulii străini, fără îndoială, au răspândit zvonul că, în urma cererilor ambasadorilor Puterilor aliate, Poarta îți dăduse drept locuință Sf. Nicolae și îți interzisese orice comunicare cu ea. Aș fi vrut să fii martor la vehemența cu care respingeau aceste clevetiri absurde. Puneau atâta căldură, încât, dacă cei câțiva supuși ruși care vorbeau despre aceasta nu s-ar fi pus de acord cu ei, ar fi ajuns la mijloace extreme.

Iată, ce te va surprinde. Nici mai mult, nici mai puțin deci, și, ia seama, ei sunt oameni stabiliți aici, bogați și care nu caută să facă zgomot, dar sunt de neclintit când este vorba despre Republică și despre tine. S-a răspândit aici vestea că ai fi bolnav. Se spune chiar și acum că ești din nou. Sper că nu ești.

Știi de multă vreme despre tulburările care au avut loc la Viena și despre sfânta Insurecție de care această capitală continuă să fie amenințată. Ungaria nu va întârzia, se spune, și, în Transilvania, toți locuitorii sunt pe față de partea noastră. Nu lipsește decât un sprijin pentru a da loc la explozie.

Iată o scrisoare foarte lungă care conține chiar unele detalii foarte mărunte pe care aș fi putut evita să le scriu; dar am vrut să-ți fac cunoscut că și la București ești invidiat și că ai aici prieteni fără să-i cunoști.

Ard de dorința de a putea să-ți fiu de vreun folos pentru ca – dacă poziția

mea nu mi-a permis să-mi servesc patria cu riscul vieții pe care i-o datorez – să pot cel puțin să o slujesc fiindu-ți de folos cu ceva în timpul șederii mele aici și ca faptele să-ți dovedească ceea ce nu ai fi putut judeca după exteriorul meu.

Tournovik < Turnavitu >, căruia i-am înmănat scrisoarea ta, mi-a făcut cunoscut și m-a rugat să-ți răspund vorbindu-ți de un nou certificat pe care l-ar vrea; cel pe care îl are îl arată ca reprezentant al caselor franceze din Adrianopol.

Ruffray, într-un moment de beție, ceea ce i se întâmplă în fiecare zi, și-a obligat nevasta să fugă, luându-i argintăria și o mie de piaștri. El și-a dat seama, deși beat, și, după ce a spart ușile casei sale unde îl închiseră, era gata să-și ucidă fiul cu un foc de pistol pentru că nu l-a prevenit de încercarea nevastei sale.

(Documente privitoare la Istoria românilor. Urmare la colecțiunea lui Eudoxiu de Hurmuzaki. Supplement I, vol. II 1781-1814. Documente culese din Arhivele Ministerului Afacerilor străine din Paris de A.I. Odobescu, București, 1885, p. 94-95).

Instrucțiunile Comitetului Salvării Publice date lui Constantin Stamati. Paris 28 martie 1795.

Comitetul Salvării Publice nu a luat vreo hotărâre în legătură cu numirea în acest moment a unui agent public pe lângă principii Moldovei și Valahiei. S-a limitat să însărcineze pe cetățeanul Constantin Stamaty, [aflat] acum la Altona, să meargă în aceste regiuni în calitate de agent secret, cât mai grabnic și pe cea mai scurtă cale cu putință. Acest cetățean se va pune de acord cu cetățeanul Perraudier, pentru a ști dacă trebuie să-și stabilească locul de ședere, de preferință, la București sau la Iași. Comitetul va preveni pe trimisul Republicii la Constantinopol cu privire la misiunea cetățeanului Stamaty și îl va însărcina să facă demersurile necesare pe lângă Poartă pentru a-i obține protecția și o bună primire.

Cetățeanul Perraudier [sic!] va lua în considerație că se află într-un punct de observație foarte important și care poate deveni și mai mult. El îi va asigura pe principii Moldovei și Valahiei de sentimentele de prietenie ale Republicii franceze față de Poarta otomană și față de ei personal. Ca cetățean, el va încerca să îndepărteze spiritele de cauza coaliției; dar, pentru a face demersuri politice, el va aștepta fie ordinele Comitetului Salvării publice, fie îndrumările Trimisului la Constantinopol. Va transmite Comitetului noțiuni politice, statistice și mercuriale privind starea actuală a provinciilor Moldovei și Valahiei și date exacte despre regiunile vecine. El îl va informa despre proiectele Rusiei și ale Austriei, despre mișcarea și numărul trupelor, despre starea de spirit a locuitorilor din provinciile împrejmuitoare turcești, austriece, poloneze și rusești.

În cazul în care aceste regiuni ar deveni teatrul unui război, el va încuraja spiritele făcând cunoscută identitatea de interese și legătura strânsă care există între Republica franceză și Poarta otomană.

Se va apropia de patrioții polonezi care s-ar putea aduna în Moldova și va încerca să le fie folositor prin toate mijloacele sale.

Va întreține o corespondență activă cu Comitetul Salvării publice, despre toate elementele indicate mai sus, cu Trimisul Republicii la Constantinopol și cu cetățeanul Perraudier despre tot ceea ce are legătură cu problemele Turciei și ale Poloniei.

Va avea grijă să-și asigure o comunicare ușoară între locul său de reședință, Germania și Turcia, pentru a fi în măsură să transmită pachetele de la Paris la Constantinopol și invers în cazul în care s-ar considera necesar să fie utilizată această cale.

Aprobată la 8 germ., an 3 al Republicii Franceze.

Semnatori: Rewbel, Marie, Sieyès, Merlin de Douai, La Porte, Dubois Croucé, A. Dumont.

(*Documente Hurmuzaki*, vol. II, Supl. 1, p. 115.)

Notă în care Constantin Stamatî cere Comitetului Salvării Publice să fie trimis în țările dunărene nu ca agent secret, ci ca reprezentant oficial al Republicii franceze.

... Persoana și părerile mele sunt prea cunoscute agenților ruși, în cea mai mare parte de naționalitate greci, prin urmare mai dibaci în a pricepe mijloacele pe care unul dintre compatrioții lor, legat de Republica franceză, le are pentru a dăuna intereselor și ambiției Împărătesei, pentru ca eu să reușesc să slujesc scopurile guvernului nostru fără formele vădite care pot impune insolenței și provoacă respect și considerație din partea joshniciei arogante a agenților Austriei și Rusiei.

Vicleanul Lascaroff, cel mai iscusit intrigant grec pe care Rusia l-a lansat contra turcilor, și protejatul său vice-consulul din Moldova, de asemenea de naționalitate grec, pentru a se descotorosi de mine ar fi început să-mi întindă capcane care, silindu-mă la un demers public, ar fi dat naștere între Prinți și ei la discuții care totdeauna au în acele țări urmări neplăcute pentru cei dintâi și [care] ar obliga neapărat Poarta fie să mă recunoască drept agent francez, ceea ce ea nu va face cu plăcere, pentru a nu avea aerul de a fi tolerat un spion francez la porțile Poloniei, fie de a pune mâna pe mine ca supus turc ce a vrut să înșele buna credință a guvernului Republicii franceze în scopul de a învrăjbi două puteri care trăiesc

acum în pace. Un individ, Cetățeni, este imediat sacrificat în acele țări atunci când dă de bănuț unui potentat. Slăbiciunea guvernului turc, nepăsarea celor care se află în fruntea acestui imperiu, care se clatină, pentru tot ceea ce poate contribui la întărirea sa și concepția lor care disprețuiește până și măsurile obișnuite (?), înlesnesc cele mai mici pretenții ale Rusiei și dau în fiecare zi prilejul la încălcări care îi uimesc pe străini și care grăbesc ruina totală a acestui imperiu.

De altfel, Cetățeni, trebuie să observ cu toată sinceritatea unui republican și ca om care a trăit câțva timp în străinătate, că sistemul agenților secreți trimiși de la Paris este acum prea discreditat, mirosind prea mult, permiteți-mi expresia vulgară, a propagandă iacobină, cu care, imaginația înspăimântată a câtorva aristocrați, a populat Europa, pentru ca un francez, oricât de zelos [ar fi] și oricâtă inteligență ar avea, să poată servi în străinătate sub acest titlu. Un agent secret n-ar păstra multă vreme această calitate, fără să fie descoperit de ochiul pătrunzător al celor care sunt interesați să-i dejoace acțiunile. Eu însumi sunt exemplul a ceea ce susțin: oricâte măsuri de precauție mi-am luat la venirea mea la Hamburg pentru a scăpa curiozității, oricâtă discreție am pus în comportarea mea, misiunea mea a fost dată imediat în vileag și Regenta Hanovrei n-a întârziat să ceară Senatului să poruncească să mă aresteze ca agent al Iacobinilor, trimis pentru a lucra (a contribui) la răsturnarea Constituției germane. În felul acesta se exprimă „la Gazette du Hanovre“ din luna martie 1794.

Sunt de părere, așadar, Cetățeni, că, în cazul în care Comitetul Salvării Publice găsește la mine vreo calitate, va prefera să mă folosească în acea țară drept consul sau agent investit cu un caracter care să mă pună la adăpost de influența dușmanilor Franței și care să îi determine pe Turci să facă să-mi fie respectată persoana, pentru a mă bucura de avantajele și privilegiile datorate agenților unei puteri prietene și favorizate. Atunci, sigur de garanția mea personală și sprijinit de creditul atotputernic al Republicii, voi activa cu tot devotamentul pe care Comitetul trebuie să îl aștepte din partea unui cetățean zelos, care nu are altă ambiție decât aceea de a-și sluji cu folos o patrie pe care inima și sentimentele sale au adoptat-o, preferând-o pământului său natal, mamă a muzelor și a libertății, acum îngropată sub ruinele gloriei sale și înjosită de despotism și superstiție.

(Documente Hurmuzaki, vol. II, Supl. 1, p. 116, 117.)

Instrucțiunile date de Raymond Verninac, trimisul extraordinar al Republicii franceze din Constantinopol, lui Emile Gaudin, care pleacă la București în calitate de agent. Constantinopol, 23 iulie 1795.

Influența pe care o pot exercita prinții Moldovei și Valahiei asupra Divanului și asupra hotărârilor sale, prezentându-i evenimentele din Europa, pe

care și-au luat sarcina să i le facă cunoscute; vecinătatea acestor două provincii cu Polonia, a cărei situație concentrează în acest moment atenția generală și interesează în chip special Republica; contactul uneia dintre ele cu Ungaria, care, nutrind o nemulțumire secretă contra unuia dintre cei mai neînduplecați dușmani ai noștri, merită să-i observăm mișcările; alte motive încă fac necesare trimiterea și stabilirea de agenți la Iași și București. Comitetul Salvării Publice, convins de aceleași considerații, a judecat astfel și, în consecință, l-a autorizat deplin pe cetățeanul Verninac să aleagă, atunci când i s-ar părea că împrejurările o cer, printre persoanele aflate la dispoziția sa, pe cele care, prin caracterul și inteligența lor i s-ar părea cele mai potrivite să întrunească asupra acestor două puncte avantajele pe care le pot oferi. Deja, chiar acest Comitet, confirmând autorizația pe care a dat-o cetățeanul Verninac, l-a însărcinat pe Constantin Stamaty să meargă la Iași. Postul de la București nefiind mai puțin interesant decât acela, cetățeanul Verninac s-a hotărât să îl dea neîntârziat cuiva și, în acest scop, și-a oprit ochii asupra cetățeanului Gaudin care va trebui să se ducă acolo fără amânare.

După cele ce s-au spus mai sus, cetățeanul Gaudin va trebui să câștige încrederea prințului Valahiei, să îl prevină în chip favorabil asupra chestiunilor Republicii, în așa fel încât, în rapoartele pe care el le va trimite Porții, interesele noastre să fie totdeauna menajate.

Pentru acest rezultat, el [agentul] își va consacra în primul rând eforturile pentru a-l convinge pe prinț de stabilitatea Republicii din punctul de vedere al forțelor și resurselor sale și din acela al unanimității cetățenilor în favoarea Guvernului Republican. Dacă cetățeanul Gaudin reușește să facă să dispară orice îndoială în această privință în spiritul prințului, îi va fi ușor restul.

Cetățeanul Gaudin își va da silința să fie informat de ceea ce se petrece în Polonia. Este important pentru Republică să cunoască starea de spirit a locuitorilor acestei regiuni, să știe dacă se obișnuiesc cu jugul uzurpatorilor, să afle care este terenul ocupat de trupele fiecăruia dintre ei, să fie cu exactitate informată despre pretențiile respective și despre hotărârile lor cu privire la împărțirea și la soarta acestei nefericite țări și mai ales despre poziția actuală a Rusiei și a Austriei. Cetățeanul Gaudin va face un serviciu real Guvernului dacă îi va procura informații sigure asupra acestor diferite puncte.

Nimic nu poate fi mai folositor guvernului decât să aibă o cunoaștere exactă despre situația Ungariei, anume, dacă nemulțumirea ungarilor este generală, dacă e provocată de dezgustul față de jugul austriac, dacă a izvorât din creșterea impozitelor și a recrutărilor militare sau dintr-o dorință hotărâtă de independență.

Cetățeanul Gaudin va întreține cu Cetățeanul Verninac o corespondență despre toate aceste chestiuni și va binevoi de asemenea să-i transmită toate noutățile

cu privire la afacerile Europei care vor putea ajunge la cunoștința sa. El se va sluji în acest scop fie de poșta de Viena, fie de tătarii (curierii) trimiși de prinț la Poartă, dacă totuși îi este imposibil să fie admis să facă uz de această cale interesantă prin rapiditatea ei.

La rândul său cetățeanul Verninac va fi foarte punctual în a corespunda cu cetățeanul Gaudin și în a-i transmite toate avizele și documentele care vor putea să îl ajute să-și îndeplinească misiunea care i-a fost încredințată. Așa cum este foarte posibil, dacă împrejurările sporesc importanța acestei comunicări, mesajele diplomatice ale cetățeanului Verninac vor sluji ca supliment la prezentele instrucțiuni, a căror executare Trimisul extraordinar al Republicii o încredințează zelului și sagacității cetățeanului Gaudin. Nu se va mai adăuga altceva nimic la toate acestea în acest moment decât recomandarea expresă către cetățeanul Gaudin de a nu pierde din vedere faptul că, între Puterile continentale, Austria și Rusia par a fi cele pe care Guvernul francez le privește ca pe dușmanii săi de moarte și pe care dorește cu cea mai mare putere să le umilească.

Cetățeanul Gaudin va lua cu sine pe cetățeanul Montal ca secretar. Salariul său va fi plătit cu suma de 7500 de franci pe an. Cetățeanul Montal își va păstra salariul actual de 1200 de franci și va fi găzduit și hrănit de cetățeanul Gaudin.

Supliment la Instrucțiunile lui Emile Gaudin

Printre mijloacele de folosit de către Emil Gaudin pentru a câștiga încrederea prințului Valahiei și pentru a-i sugera cu privire la Republica franceză dispozițiile favorabile pe care i le dorim, acela de a-i s^târni interesul nu ar fi poate unul din cele mai puțin eficace.

În consecință, cetățeanul Gaudin ar putea insinua cu dibăcie prințului că, în cazul în care experiența în administrarea Valahiei i-ar inspira idei de îmbunătățire, fie în ceea ce privește existența sa publică, fie în legătură cu regimul interior, Republica își va face o plăcere în a conlucra la adoptarea lor de către Sublima Poartă.

Data fiind misiunea încredințată provizoriu lui Emile Gaudin, având ca obiect în chip special menajarea intereselor politice ale Republicii franceze în regiunile unde este trimis, el nu va trebui să se ocupe decât în mod secundar de chestiunile care nu sunt legate de primele și se va abține să se amestece în ceea ce ar putea dăuna succesului aceluia cu care este în chip special însărcinat. Cu toate acestea, prosperitatea comerțului și bunăstarea individuală a tuturor cetățenilor fiind două din scopurile principale pe care guvernarea republicană a Franței își propune să le atingă, este de datoria agenților săi să-și consacre eforturile pentru a le atinge. Emile Gaudin nu ar putea folosi mai bine încrederea pe care va putea să o câștige la Curtea de la București decât sprijinind, susținând pe lângă Prințul

Valahiei, cu toate mijloacele pe care i le pot procura energia și înțelepciunea republicane, stabilirea comerțului care s-a format în capitala acestui principat și în general pe toți Republicanii francezi care se află și se vor afla acolo. El va lucra cu zel pentru a-i face să se bucure de avantajele și de existența pe care capitulațiile cu Poarta le asigură în țările dependente sau aparținând de Imperiul otoman.

(*Documente Hurmuzaki*, vol. II, Supl. 1, p. 122-124.)

British reaction to the French plan to send Emile Gaudin as an official French representative to Iași. In Liston's opinion Verninac's sole purpose in sending Gaudin to Moldavia was to foment insurrections in Poland. Liston's assessment of Gaudin's mission was correct but too restricted, as the French had ordered Gaudin to collect information on the Austrians and the Russians, to learn about discontent in Hungary, to gain the favor of the Phanariot hospodars and to secure a lower tariff for French imports from the princes, in addition to assisting Polish dissidents. Gaudin also established himself in Bucharest rather than Iași.

... And he [Verninac] does not appear to have given up the idea of reviving of the troubles in Poland. His conferences with the malcontents of the country are still frequent¹, and he is said to have formed the project of establishing a French agent in a situation that will afford better opportunities of giving encouragement and assistance to an insurrection. The person made choice of is a M. Gaudin, a young man of some ability, of much apparent enthusiasm in the Republican cause and of unprincipled character, formerly employed as Secretary under the French Agent². It is proposed that he shall be appointed French consul in the Principality of Moldavia, office which must be considered as a sinecure, but now will furnish him with a pretext for residing in the neighborhood and approaching the frontier of Poland...

(*Public Record Office*, London, FO 78/16 f. 180, Constantinople 10 July 1795, Robert Liston to Grenville. Document inedit).

¹ The leader of the pro-French Polish community in Constantinople was Count Michael Oginski.

² Next word is unclear, although it probably refers to Gaudin's job as a secretary at the French embassy in Constantinople.

Reacția britanică la planul francez de a trimite pe Emile Gaudin ca reprezentant oficial francez la Iași. După opinia lui Liston, scopul principal al lui Verninac era ca Gaudin să provoace din Moldova insurecție în Polonia. Desemnarea misiunii lui Gaudin de către Liston era corectă dar prea restrânsă, deoarece francezii

fi ordonaseră lui Gaudin să strângă informații despre austrieci și ruși, să afle detalii despre nemulțumirile din Ungaria, să atragă de partea sa pe principalii fanarioți și să asigure un tarif redus pentru importurile franceze, pe lângă ajutorul pe care trebuia să-l dea răsculaților polonezi. De altfel, Gaudin s-a stabilit în București și nu la Iași.

... Iar el (Verninac) pare să nu renunțat la ideea de a face să renască tulburările din Polonia. Discuțiile sale cu cei nemulțumiți din această țară continuă să fie frecvente¹ și se spune că are în proiect trimiterea unui agent francez într-o poziție care să-i ofere prilejuri mai bune de a încuraja și a sprijini o insurecție. Persoana la care s-a oprit este un domn Gaudin, un tânăr cu oarecare înzestrare, cu un evident entuziasm pentru cauza republicană și un caracter lipsit de principii, utilizat mai înainte ca secretar al agentului francez². Și-a propus să-l numească consul francez în principatul Moldovei, o slujbă care trebuie considerată o sinecură, dar care îi va da pretextul de a avea reședință în vecinătatea și apropierea frontierei cu Polonia...

(*Public Record Office*, London, FO 78/16 f. 180. Constantinopol 10 iulie 1795, Robert Liston către Grenville)

¹ Conducătorul grupării pro-franceze din Constantinopol era contele Michael Oginski.

² Cuvântul care urmează este neclar, referindu-se probabil la slujba lui Gaudin ca secretar al ambasadei franceze la Constantinopol.

Merkelius către Herbert Rat-Kheal, în legătură cu atitudinea domnitorului față de consulul francez

Excelență,

20. II. 1797

Suprema mea datorie este de a supraveghea îndeaproape mașinațiunile subtile și prejudiciabile desfășurate de francezii și polonezii ce se află aici; cert este că Domnitorul Ipsilanti își face o onoare în a cultiva cât mai intens pe consulul francez. Știrile adresate lui, pe care le obține din statele cezaro-crăiești, le împărtășește imediat consulului francez; acesta a fost chiar ieri cazul atât de neplăcut pentru noi, al capitulării de la Mantua, știre obținută de domnitor cu 24 de ore înainte și transmisă imediat consulului...

(Documente *Hurmuzaki*, vol. XIX, doc. DCCL)

Actul de recunoaștere a cetățeanului Flûry în calitate de Consul al Republicii Franceze în Valahia și Moldova

Constantinopol, 8 martie 1798

Iată ce poruncește acest semn slăvit și imperial, cuceritor al lumii, acest

simbol nobil și sublim.

Modelul comandanților creștini, St. Cyr (fie-i sfârșitul fericit), însărcinat cu afaceri al Republicii Franceze cu reședința pe lângă Sublima noastră Poartă, informat fiind printr-o petiție sigilată că europeanul Fleury, francez de obârșie, alesul celor puternici ai religiei lui Messia, purtătorul acestei diplome imperiale, a fost numit de către o comisie specială a Republicii Franceze în calitate de Consul, cu reședința la București, pentru a gira acolo afacerile și interesele negustorilor și călătorilor care vin și pleacă în provinciile Valahia și Moldova, iar sus-numitul însărcinat cu afaceri solicitând emiterea unei diplome imperiale ce urmează a fi înmănată, în conformitate cu nobilele Capitulații, sus-numitului Consul, i-am eliberat, în virtutea propriului nostru Hatışerif, prezentul slăvit semn imperial, simbol al favoarei noastre, în concordanță cu uzanțele consacrate prin Capitulațiile imperiale și am ordonat cele ce urmează:

Francezul sus-menționat fiind numit Consul al negustorilor și al călătorilor francezi care vin și pleacă în Valahia, toți indivizii acestei nații ce se vor afla pe teritoriul numitei provincii îl vor recunoaște drept Consulul lor, vor apela la serviciile sale în toate problemele și în toate împrejurările, nu se vor adresa altcuiva și vor manifesta față de el cea mai adâncă supunere. El îi va judeca în conformitate cu legile franceze și nici unul dintre ei nu se va abate de la deciziile sale.

Dat fiind că în Capitulațiile imperiale se stipulează că ambasadorul Franței cu reședința la Sublima noastră Poartă are întâietate față de ambasadorii care reprezintă alți suverani atunci când este invitat la Divanul nostru suprem sau când se prezintă la glorioșii noștri viziri, tot astfel Consulul Franței stabilit la București va avea acest privilegiu față de Consuliile celorlalte națiuni și va fi tratat cu o considerație egală cu aceea acordată Beilor musulmani.

Nici Comisarii teritoriali, nici slujbașii însărcinați cu aplicarea cutumei numite „Eurf“ nu vor avea dreptul de a pătrunde în clădirea consulatului și nu-și vor putea permite vreo violență în această direcție.

Conform uzanțelor, negustorii și călătorii francezi vor transmite consulului, la sosirea lor în locul de reședință al acestuia, o notă referitoare la obiectele pe care la transportă.

Dacă între acești francezi va interveni un diferend oarecare, aceștia se vor prezenta la Consulat unde Consulul se va pronunța în legătură cu problema în discuție, fără ca autoritățile locale să aibă drept de imixtiune.

În cazul în care unul dintre aceștia, dintr-o reavoință premeditată va contraveni ordinii stabilite, Consulul va avea dreptul de a reține și aresta acest individ și de a-l trimite astfel în țara sa fără ca cineva să se poată opune.

Consulul este scutit de taxe vamale ca și de taxa de negoț „Badg“ asupra obiectelor pe care le va aduce cu sine spre a fi oferite drept cadou, după cum se obișnuiește în provincia în care locuiește; conform uzanțelor, bunurile de uz propriu ca îmbrăcăminte, mobilier, băuturi sau alimente vor fi, de asemenea, scutite de taxe vamale și taxe de negoț, indiferent de portul lor de primire.

Nu se va da curs nici unui proces care ar putea interveni între Consul și un individ oarecare la locul unde s-a produs incidentul, cazul urmând a fi înaintat Sublimei Porți.

Dacă Consulul dorește să călătorească în Franța va numi un Proconsul și atât la dus cât și la înapoiere, de-a lungul Statelor noastre bine păzite, la punctele de frontieră, pe mare sau pe uscat, nici el, nici persoanele din suită, nu vor fi cu nimic stânjeniți, și prin oricare loc va trece îi vor fi asigurate, pe cont propriu, hrană și lucruri necesare de orice natură fără ca cineva să împiedice aceasta.

Consulul nu va dobândi imobile, pământ ori proprietăți de altă natură supuse impozitelor excepționale numite „Avariz“.

Deci, Voi ce comandați în regiunile sus-amintite, executați prezentul nostru ordin imperial în toate punctele menționate mai sus și în modul cel mai riguros. Recunoașteți drept Consul pe susnumitul Francez Flûry; conformați-vă, în ceea ce-l privește, tuturor condițiilor stipulate în Capitulațiile imperiale acordate Francezilor. Nu permiteți încălcarea nici unuia din articole; nu acceptați ca cineva, oricine ar fi, negustor sau altă persoană, să contravină nobilelor dispozițiuni ale Capitulațiilor, cărora le datorează supunere, ci dimpotrivă, străduiți-vă neconținut ca acestea să fie respectate.

Luați aminte și dați crezare acestui semn slăvit.

Scris în ziua de 21 a lunii Chaaban anul Hegirei 1212 în locul bine păzit al Constantinopolului.

Tradus din turcă de subsemnatul, Ruffin, Prim Secretar.

(*Documente Hurmuzaki, Documente privitoare la Istoria românilor, 1781-1814, vol. II, supl. 1, București, 1885, p. 172-173*).

Observațiile vice-consulului Parrant referitoare la situația Moldovei la 1798

Iași, 11 iunie 1798

Cetățeanul Parrant, numit anul trecut în funcția de vice-consul al Republicii Franceze la Iași, în Moldova, a primit odată cu misiunea sa și un mesaj din partea Ministerului, care dispunea prezentarea sa neîntârziată la post și întocmirea unui

studiu asupra stării prezente a acestui Principat al Imperiului otoman.

Deși se afla la Constantinopol, cetățeanul Parrant a fost în măsură să ajungă la destinație abia în ziua de 6 Brumar (28 octombrie, n.n.)[...]

Nu există aici nici un fel de cunoștințe teoretice; nu există nici măcar o hartă bună a Moldovei și pentru a cunoaște mai amănunțit fiecare regiune trebuie să te adresezi persoanei care a străbătut-o, fără s-o fi văzut însă cu ochiul observatorului. Distanțele abia se cunosc, localizările sunt prost determinate; resursele comerciale sunt în general ignorate cu desăvârșire. Nu există aici nici ceea ce se numește negustori angroșiști: fiecare negustor se ocupă numai de afacerile sale și nu-l interesează nimic altceva. În ce privește resursele locale, acestea sunt, fără nici o îndoială, imense; pământul, în sensul cel mai larg, ascunde comori inepuizabile, aici abia bănuite, despre care nu s-a format o idee clară. Numărul locuitorilor de la orașe și sate, produsul terenurilor etc... sunt în ansamblu inexact cunoscute și tocmai această incertitudine atât de răspândită și atât de favorabilă guvernelor despotice generează instabilitatea tuturor instituțiilor și nesiguranța tuturor calculelor; nu există o bază, un punct de plecare pe care să te poți sprijini, totul este aici instabil, totul este arbitrar (...).

Trebuie să repetăm: natura pare a se fi întrecut în daruri pentru acest pământ abandonat în care a inserat toate comorile abundenței și observatorul care îl străbate, permanent uimit de cantitatea imensă a produselor, nu poate decât să se mire că nu produce și mai mult. Natura protestează aici împotriva ingraturii, a abandonării, a indiferenței locuitorilor care o neglijează; imploră zadarnic atenția și munca lor. Îi invită fără rezultat să-i absoarbă bogățiile cu care este supraîncărcată (...). Este aici un rezervor nesecat ale cărui izvoare sunt blocate și al cărui curs fecund are nevoie de noi debușeuri.

Trebuie să adaug că domnesc aici două vicii capitale care, orice s-ar întreprinde, se vor opune întotdeauna, irezistibil, unei prosperități posibile a acestei frumoase țări și chiar comerțul care s-ar putea înfirișa în timp, nu-i va aduce decât avantaje neînsemnate. Aceste două vicii sunt guvernul însuși care prin natura sa este un adevărat flagel și depopularea care nu este decât consecința sa funestă (...).

Pentru a încheia acest tablou dezolant care reprezintă foarte bine Moldova trebuie să precizez că poate nici o altă țară din lume nu are un guvern mai oneros, mai funest, atât prin natura cât și prin consecințele sale; (atunci când o provincie sau un regat este supus celui mai tiranic și avid dintre regi, locuitorii sunt jigăniți, jefuiți, bunurile lor se scurg pentru a satura rapacitatea stăpânului lor dar, acest stăpân nu va înhăța fără cale de întoarcere aurul supușilor săi: luxul, întreținerea curții, prețul corupțiilor sale vor repune acest aur în circulație, banii se vor reîntoarce în cele din urmă la sursă de unde vor fi trimiși spre visteria regală, însă pentru a

intra din nou în circuit).

Această provincie are și ea stăpânul ei, dar un stăpân străin care o devastează cu un zel incredibil. Miniștrii care îl secondează știu să-l imite foarte bine. Toți subalternii se îngrijesc să le urmeze exemplul astfel încât guvernul nu este decât un principiu de spoliere iar diferiții săi membri tot atâția vampiri hrăniți cu ultima picătură de sânge a poporului istovit. Veniturile nu se întorc niciodată la sursă, niciodată n-a ieșit vreun piastru din visteria curții pentru a reintra în circulație. Noile cerințe ale Domnitorului trebuiesc satisfăcute prin noi venituri. Nici împrejurările cele mai extraordinare nu vor dezlega vreodată barierele unei pungi bine umplute. Totul este păstrat cu grijă și transportat apoi la Constantinopol spre a servi la plata prietenilor și a protectorilor Domnitorului și a contribui la rotunjirea propriei sale averi. La Constantinopol se scurg astfel, prin mii de canale, an de an, zi de zi și ceas de ceas, bogățiile Moldovei.

Din trei în trei ani, o nouă cohortă de asemenea vampiri sosește în Moldova, toți la fel de săraci și de nenorociți și tot din trei în trei ani se întorc încărcăți cu aur și nenumărate alte bunuri lăsând în urmă amintirea abuzurilor și a insașiabilei lor avidități, exemplu pe care demnii lor succesori nu vor întârzia să-l urmeze (...).

Agenții străini au aici avantaje pe care cei din București nu le au: se pot prezenta în orice zi și la orice oră în fața Domnitorului care nu amână niciodată întrevederea solicitată; în Valahia trebuie aproape întotdeauna să te anunți cu o zi înainte (...). În Moldova nu poate fi vorba de spirit public, (...). Se cuvine să remarcăm că pentru categoria, restrânsă, a boierilor care știu să gândească, Revoluția franceză nu este cu totul lipsită de farmec; le place să li se vorbească despre acest subiect și unii nu se pot abține să nu o aprobă, în parte, sau cel puțin să-și exprime admirația pentru acțiunile ei ieșite din comun. Nu există nici o îndoială că, cu timpul, îndeosebi în rândul tinerilor care își continuă studiile cărora li s-au consacrat, principiile franceze vor exercita în final, aici ca pretutindeni de altfel, influența lor dulce și binefăcătoare. Vice-Consulul Republicii se bucură de pe acum de toată stima și considerația posibilă. Este primit peste tot cu atenție și respect (...).

(Documente Hurmuzaki, Documente privitoare la Istoria Românilor, București, 1885, vol. II, supl. 1, p. 177-188).

Din arhiva consulatului rusesc

/ Iași /, 23 februarie 1798

... Parrant, imediat după întoarcerea sa în oraș, a dat drumul unei gloate numeroase de calici pe care o adunase în retragerea sa pentru a-i ocroti, aceștia plimbându-se pe toate străzile Iașului, trăgând după ei muzicanți și având capetele

amețite de vin, dansează, strigă și cântă grozăvii; e un spectacol de râs să-i vezi pe negustori ieșind din prăvăliile lor și strigându-le, în bătaie de joc: libertate! libertate! trăiască libertatea! După informațiile pe care le am, există o grămadă de italieni vagabonzi și de greci din insulele Arhipelagului și se spune că sunt printre ei oameni despre care se știe că ar fi comis asasinat.

În noaptea aceasta, între zece și unsprezece, această ceată de republicani mai veselă ca de obicei, mergând pe strada mare, înconjură trăsura nevestei hatmanului Constantin Ghica, o opresc și îi cer să le cedeze, spunându-i că le convenea mai bine decât o moldoveancă; cu multă greutate ea reușește să scape de ei; și trebuie să depună plângere domnului pentru această ciudățenie.

Între alte încurajări pe care Parrant le dă polonezilor care se găesc aici, pentru a-i angaja să meargă prin Constantinopol în Italia, el îi asigură de asemenea că Denisho (1) îi așteaptă la Constantinopol, că are bani dați de Poarta otomană și de Franța pentru a le înlesni această trecere.

(*Documente Hurmuzaki*, (serie nouă), IV, p. 133-134, nr. 44).

Iași/, 1798, martie 9

Parrant face tot posibilul, prin intermediul apostolilor săi, de a face tot atâția supuși francezi la Iași câți venețieni s-ar fi putut găsi altădată; sub acest nume el primește pe toți săracii orașului, promițându-le să-i ajute să treacă în serviciul armatei din Italia, și cum el așteaptă sosirea firmamului care trebuie să i se trimită de la Constantinopol, amână până atunci trimiterea lor înapoi. Între cei mai puternici apostoli ai săi, Ledoulx deține primul loc: acesta, plimbându-se pe străzi în trăsura sa, atacă pe toată lumea pentru a le da de înțeles să caute protecția Franței [...]

Alaltăieri, fiind la fereastra lui Pachkan [Pașcanu], am văzut ieșind de pe strada unde locuiește Parrant vreo douăzeci de noi supuși francezi, toți cu cocarde; până în acel moment nici unul dintre ei nu fusese văzut purtându-le; acest nou spectacol, de a vedea pentru prima oară pe străzile Iașului o mulțime de oameni cu cocarde prinse la tot felul de căciuli (bonete) grecești, turcești, moldovenești, bulgărești, poloneze, a înspăimântat pe spectatori, și veneau în fugă cu grămada pentru a vedea aceasta.

Observ că boierii privesc aceasta cu neplăcere și că îi afectează extraordinar; au început să se teamă mult; un negustor cu care am vorbit astăzi m-a asigurat că acest procedeu al lui Parrant are o mare influență în a zdruncina comportarea băieților lor de prăvălie, dintre care mulți i-au lăsat pe stăpânii lor să simtă că această inovație le place [...]

(*Documente Hurmuzaki*, Anexa III, (serie nouă), IV, p. 145-146, Document 51).

[Iași] 1798, 9 august

Astăzi la ora patru după-amiaza, boierul Pachkan [Pașcanu] a trimis să mă invite la el; m-a tras deoparte și, comunicându-mi că Parrant a fost arestat din ordinul Domnului, mi-a cerut părerea asupra acestui lucru; eu m-am eschivat, spunând că nu înțeleg nimic, doar dacă Poarta a declarat război francezilor; el mi-a spus că bănuiește același lucru și m-a lăsat să înțeleg că este foarte satisfăcut. [...]

Arhiepiscopul tocmai a primit o circulară de la patriarhul de Constantinopol pentru a pune să fie afișată la porțile tuturor bisericilor, [circulara] în care acest prelat, mustărându-i pe toți credincioșii, le cere să se păzească de toate amăgirile francezilor; mitropolitul mi-a promis să-mi dea o copie imediat ce [circulara] va fi tradusă moldovenește [românește], iar eu îmi voi da osteneala să o traduc în franceză.

(Document 85, anexa IV, *Documente Hurmuzaki*, serie nouă, vol. IV, p. 196).

Iași, 1799, 12 iunie

[...] Puțin timp după mazilirea ultimului domn și în primele zile după sosirea plenipotențiarului noului domn, am trimis un raport cancelariei Consulatului Majestății Sale, în care la punctul 1 am prevenit că nu era așteptată decât sosirea Prințului pentru a se începe urmărirea celor care s-au remarcat prin simpatia lor față de noul sistem al francezilor. După ce domnul a sosit, nu s-a mai auzit vorbindu-se nimic despre asta și s-a crezut că se renunțase la această măsură; dar brusc, și asta a fost săptămâna trecută, medicul Polizu a fost arestat și întemnițat, i s-au luat toate hârtiile și s-a descoperit că traducea în greacă din filosofia lui Kant și mai multe scrieri franțuzești, care nu manifestau decât revoluție și răsturnare a vechiului sistem politic, după cele trei zile cât a fost interogat, a fost condamnat la exil, dar unchiul său Andrei Paoli, primul bancher al orașului, ajutat de mulți alți negustori, au reușit să obțină de la domn permisiunea pentru Polizu de a se retrage lângă tatăl său la Janina. Trei zile i-au fost acordate pentru a se pregăti și a plecat însoțit de doi arnăuți ai domnului care trebuia să-l escorteze până la Dunăre. Urma să fie urmăriți și alții și există o listă destul de lungă, dar declararea ciumei pune obstacole...

(Document 130, anexa I, *Documente Hurmuzaki*, serie nouă, vol. IV, p. 256)

Rapoartele lui Francis Summerers.

Rapoartele care urmează sunt inedite și, de aceea, le redăm în original și traducere. (Scrisoarea din 2 aprilie 1805 și raportul din 30 august 1806 ne-au fost comunicate de

Robert Forrest, iar raportul din 1 august 1806 de Paul Cernovodeanu, care ne-a oferit și date biografice despre autorul lor). Francis Summerers sau Summerer, născut pe la 1780, a fost fratele vitreg al lui Luca de Kiriko, consul al Rusiei la București între 1795 și 1816. În februarie 1800, lordul Thomas Elgin, ambasadorul Marii Britanii la Poartă, a acreditat pe Summerers la București pe lângă persoana lui Alexandru Moruzi, în calitate de observator, cu titlul de „gentilhomme de l'ambassade“ (echivalent cu însărcinat cu afaceri). În ianuarie 1803, sultanul Selim al III-lea a emis un berat prin care a recunoscut calitatea de consul al Marii Britanii în Țara Românească și Moldova, cu sediul la București, emisarului ambasadorului britanic. În iunie 1807 a părăsit pentru totdeauna Bucureștiul. La 25 octombrie 1822 a înaintat un memoriu către Foreign Office, pledând pentru reînființarea consulatului britanic la București, a cărui activitate încetase din 1818. După această dată, nu se cunosc alte informații despre Francis Summerers.

Dispatch about French spies operating in Bucharest. This letter of Francis Summerer is very rare, because it is in English. He wrote all his other dispatches in French. Perhaps this accounts for the text's poor English. However, another explanation exists, because Summerer did not personally write the letter, but he did sign it, suggesting that he dictated it to someone who was barely literate in English. The dispatch clearly reveals Summerer hysterical hatred of the French because, despite incontrovertible evidence to the contrary, he mistakes the *émigré* Luce de Gaspary, alias Général comte de Belleval for a French agent. In reality, Belleval despised the French Revolution and Napoleon.

Bucharest April 2, 1805

Sir!

I think it is my duty to inform you that a certain Etienne Barbier is about leaving [to leave] this [city] with [with] dispatches for the Turkish Minister in London.

That the said Etienne Barbier is a Frenchman, disguised in Turkish dress, and he is well known to me & others, to have been here for some time past, & in this moment a spy [spy] of the French government.

There are more, such here, particularly a notorious Luce de Gaspary alias General Count of Belleval a character well known in England for swindler and here for [a] spy [spy] of Bonaparte, and this Etienne Barbier is his particular friend, and who [on] his return from England will not [hesitate] to give any information he can obtain to the French.

I am Sir! Your obedient & very humble servant

Francis Summerer

To Honorable Arthur Paget K.B. Vienna

(Public Record Office, London, FO 7/73, Bucharest, 2 April 1805, Francis Summerer to Arthur Paget in Vienna).

Informare despre spioni francezi acționând la București. Scrisoarea aceasta a lui Francis Summerer trebuie considerată o raritate, de vreme ce este în engleză. El a scris toate celelalte informări în franceză. Probabil că acesta este motivul pentru care engleza este incorectă. Dar mai există o explicație: Summerer nu a scris el însuși scrisoarea, ci doar a semnat-o, ceea ce sugerează că a dictat-o cuiva care nu știa prea bine engleza. Informarea dezvăluie cu claritate ura aproape isterică împotriva francezilor, deoarece, în ciuda unor evidențe limpezi contrare, el ia eronat pe emigrantul Luce de Gasparry, alias generalul conte de Belleval, drept agent francez. În realitate, de Belleval disprețuia Revoluția franceză și pe Napoleon.

Boucharrest april 2, 1805

Domnule!

Cred că este de datoria mea să vă informez că un numit Etienne Barbier este pe cale să părăsească acest oraș cu documente pentru ministrul otoman de la Londra.

Că numitul Etienne Barbier este un francez deghizat în haine turcești și că este bine cunoscut mie și altora, fiind aici de mai mult timp, drept spion francez, în acest moment.

Sunt mai mulți de felul acesta aici, mai ales un bine cunoscut Luce de Gasparry alias generalul conte de Belleval, un tip bine cunoscut în Anglia ca trișor, iar aici spion al lui Bonaparte, iar acest Etienne Barbier este prietenul lui apropiat și la reîntoarcerea din Anglia nu va (ezita) să-i transmită orice informație poate el obține pentru francezi. Rămân al Dumneavoastră, supus și prea plecat slujitor,

Francis Summerer

Către Excelența Sa

Arthur Paget K.B., Viena

(Public Record Office, London, FO 7/73, Bucharest, 2 April 1805. Francis Summerer to Arthur Paget in Vienna).

F. Summerer către R. Adair despre primirea solemnă făcută noului rezident francez la Iași, Charles Reinhard, de către domnul Alexandru Moruzi; consulul rus Bolkunov urmează să informeze curtea din St. Petersburg de acest eveniment. Sosirea la București a generalului H. Sebastiani și primirea sa de către Constantin Ipsilanti și boieri. Dejunul oferit de diplomatul francez notabilităților din principat, urmat de un bal dat seara la curte. Întrevederea lui Sebastiani cu unii boieri și mitropolitul Dositei pe care i-a avertizat de puterea lui Napoleon și marea Franței. Continuarea călătoriei lui Sebastiani la

Constantinopol, prin Rumelia și Adrianopol. Neutralizarea unui spion francez, Georges Constant, în Țara Românească.

Bouccarest ce 1 Août 1806

Il faut que le Prince Mourouzy, Hospodar de la Moldavie, ait la tête tournée, car sans celà il n'aurait pu à sang froid adresser à la frontière des lettres de Compliment pour Reinhard le qualifiant de Ministre Résident, et de Commissaire Général de l'Empire Français. Il a poussé son étourderie jusque à envoyer à Skintey, à quatre heures de Yassy, une Députation de ses Employés pour complimenter Reinhard de la manière la plus affectueuse de son approche de Yassy.

Le Cortège que Mourouzy a envoyé à la rencontre de Reinhard a été, à ce que l'on m'a assuré, le même et tout à fait le même que celui envoyé à la rencontre de Mr. Drummond Ambassadeur d'Angleterre venant de Constantinople pour Londres et je vois d'après les détails du Cérémoniel avec lequel il a fait son entrée Publique jusqu'à l'Hotel qu'on lui avait préparé, avoir été reçu au bas des Escaliers par les mêmes Boyards et Autorités constituées, qui avoient reçu l'Ambassadeur de Sa Majesté.

J'attends à tout moment les détails de son Audience Publique, et presque je suis porté à croire que Mourouzy lui rendre sa visite; chose qui n'est pas en usage pour les Consuls Généraux. J'espère que Mr. de Bolcounoff, qui m'a parlé sérieusement de tout celà, et qui me paroît très surpris d'une pareille conduite, écrira le tout à Sa Cour, et nous verrons ce qu'elle répondra. Mr. Bolcounoff a reçu par le dernier Cour[r]rier la Décoration de l'Ordre de S[ain]te Anne; il part dans quelques jours pour Yassy, séjour qu'il ne peut souffrir à cause de la partialité de Mourouzy pour la France.

Le Général Sebastiany este arrivé à Bouccarest le 28 Juillet accompagné de sa femme, de son beau-frère, d'un Interprète, et de deux Aides [de] Camps; il a été reçu à un quart de lieu de la ville par un magnifique Cortège que le Prince Régnant lui a envoyé; il se mit dans des Carosses de la Cour à Six chevaux, précédé et suivi par plus de 500 personnes, soit Arnaoutes que Pandours, en habit de Cérémonie. Le Ministre de la Police (l'Aga) ouvroit la marche, accompagné d'un grand nombre de ses Employés et Gardes. Sébastiany avoit prétendu que le Ministre de la Police y assitât à son Entrée, et le Prince acceda à cette innovation (!), qui n'a pas été accordé à personne autre. Sébastiany a été reçu au bas de l'Escalier de l'Hotel, qu'on lui a destiné par tous les Employés de ce Gouvernement, par le Grand Chancelier (Logothet) et le Trésorier (Grand Vestiar) de la Province et par les Autorités constitués des divers Départements; il été de suite complimenté au nom du Prince par son Ministre de l'Intérieur et des Affaires Étrangères. Aussitôt

arrivé, Sébastiany fit communiquer Officiellement son heureuse arrivée au Prince par le canal de son Mihmandár; le même jour le Prince s'est rendu chez Sébastiany en Cérémonie avec ses Ministres, et escorté par une Compagnie de Dehlys, une de Tufechchys, une Compagnie d'Esclavons, deux Compagnies de Pandours (troupe Nationale) et par une foule d'autres Employés de Sa Cour, suivi par neuf chevaux de main richement carapaçonnés (!). Le Prince a été reçu par cet Ambassadeur sur le grand Escalier en grand Costume; la visite se passa en compliment[s] d'usage. La Princesse Ipsilanthy arriva aussi pour faire sa visite à M-me Sébastiany; elle étoit entourée par ses Dames d'honneur et ses Demoiselles d'Attours, par ses Écuyers Cavalcadours (le Premier et Second Pittary) et par quelques autres Princesses Grecques; son Cortège étoit considérable; outre les Gardes d'usage elle étoit accompagnée par une Centaine d'Albanois à cheval joliment habillés.

Le 29 à 10 heures du matin Sébastiany a été conduit avec le même Cortège de son Entrée à l'Audience chez le Prince, qui l'a reçu au Seuil de la Porte avec toutes les distinctions imaginables. M-me Sébastiany a été conduite Séparement avec un Cortège brillant chez la Princesse. Après cette Audience la Cour envoya divers présen[t]s très riches à M-me Sébastiany, et un beau Cheval de main à l'Ambassadeur; comme de coutume aux Audiences des Grands Visirs à Constantinople. Ce même jour le Prince donna un grand Dîner à une lieue de la ville, et M-me Sébastiany a été conduite par la Princesse, et son mari par le Prince avec une suite très nombreuse: le soir Sébastiany reçut quelques visites, et travailla pour une Expédition pour Constantinople.

Le 30 matin Sébastiany reçut des Visites des Boyards: à midi il donna chez lui un Dîner de Soixante Couverts; le Prince et Sa Cour y ont assisté. Le soir il y eut Bal paré à la Cour, et vers minuit il a pris congé du Prince.

Le 31 à l'aube du jour il est parti avec l'intention de traverser le Danube dans la même journée.

Il ne seroit pas déplacé d'observer ici, que lorsque Sébastiany a reçu la Visite des premiers Boyards du pays, il leur fit une harangue aussi insolente que déplacée: il commença par leur annoncer avec un ton Dictatorial, qu'il avoit reçu des Ordres de son Gouvernement de se rendre en tout dilligence à Constantinople, pour soutenir et protéger la Porte contre les intrigues de ses ennemis; qu'il est autorisé à ne pas permettre que la Porte cède un pouce de son territoire, et qu'il va pour lui faire perdre un parti décisif contre les ennemis actuels du Bon Maître. Il leur a enjoint d'être attachés aux intérêts de la Porte, et de ne pas prêter l'oreille aux intrigues des Employés Russes et Anglais, et que l'intention de ces deux Gouvernements étoit de les perdre, et que leur propre intérêt est sans doute de s'attacher à la France, la seule Puissance qui subjugué l'Europe: il finit par dire mille autres bêtises.

Ce même jour lorsque le métropolitain de la Wallachie s'est présenté chez lui avec les Archévêques, il tint un sermon à ce vieillard respectable, et lui ayant répété ce qu'il avoit dit aux Boyards, ajouta, qu'il avoit été informé que lui, Archévêque Dosithéos, Métropolitain de la Wallachie, étoit un homme d'esprit, et respectable pour ses talen[t]s, et qu'à cet effet il espérait qu'il emploie (!) tout son tem[p]s à prêcher comme un bon Pasteur la charité due au prochain, le respect à ses Supérieurs, et la fidélité au Gouvernement Ottoman; qu'il espère même qu'il ne suivra pas l'exemple scandaleux du Métropolitain de Monténégro, qui prêchant l'Anarchie et le mécontentement, s'étoit mis à la tête de sa Nation, la croix et les armes à la main, se soulevant contre la Porte, manquant par là à ses devoirs, de manière qu'il a mérité la disgrâce de Napoléon qui a donné des Ordres au Général Lauriston de le détruire, et donner un exemple de sa punition. Il finit par lui dire: „Ainsi Monsieur l'Archévêque prenez y garde à votre conduite“. Ce Métropolitain se trouva tant soit peu deconcerté non obstant lui observa qu'un Evêque Grec peut aussi bien qu'un Cardinal (voulant parler de Ruffo) aller à la guerre; mais que son devoir étant de prier Dieu et de vaquer aux affaires de son Église, il n'avoit pas le tem[p]s de s'occuper de choses qui ne sont pas pour lui.

Sébastieniy ordonna à l'Evêque Catholique de Nicopolis, Résidant à Bouccarest, et aux autres prêtres de la Communion Romaine, de prêcher la subordination et la fidélité pour les nouvelles dynasties, et de tâcher de publier partout où l'occasion se présentera, les devoirs que l'on a d'être attaché aux intérêts de la France; il eut l'impudence même de dire à l'Evêque qu'il lui ordonnoit au nom du Ministre des Cultes à Paris, d'en faire part de ces dispositions à ses Missionnaires (!) en Bulgarie, dans le District de Sophia, &c.&c.

Sébastieniy a plus d'une fois répété discours faisant à Bouccarest, que malheur à ceux qui se laisseront entraîner par les intrigues des Anglais et des Russes, car ils en seront incessamment chassés de la Turquie.

L'intention de Sébastianiy à son départ de Bouccarest a été, à son arrivée à Rousciuk d'envoyer sa femme et tout son monde voye de Varna à Constantinople, et retenir seulement deux Janissaires, ses deux Aides [de] Camps et son Interprète Franchiny pour se rendre par terre à Constantinople. Son intention est de passer par la Rumélie à Adrianople (!), où d'après les discours de Franchiny cet Ambassadeur a quelque chose à faire, ce sera probablement de faire la leçon aux Turcs de cette partie, et les mettre dans ses intérêts à force de présen[t]s, les exaspérant contre les Russes.

Sébastieniy avant son départ d'ici a fait garroter un certain George[s] Constant, sujet de la Porte, qui a servi les Français en Égypte, en Allemagne et en Italie en qualité d'espion, et qui se trouvoit ici ayant secrètement des ordres de tâcher d'entrer en Russie; mais il portoit la Cocarde, et ses instances étoient infructueuses auprès des Consuls de Russie, qui lui refusoient un Passéport.

Sébastien pour prouver au Public que cet homme ne tenoit point à la France, et pour mieux en faire des dupes, lui fit publiquement arracher la Cocarde, sous prétexte qu'ayant fait enfoncer sa porte et examiner ses papiers, l'on avoit trouvé une lettre de Petersbourg à son adresse, et que par conséquent ayant des doutes sur lui, il l'arretoit (!) comme espion Russe. Le lendemain après lui avoir fait la leçon et lui donné des Ordres secrets, on l'a laissé courir la ville vomissant des horreurs contre la France. Ce changement subite (!) de conduite et plusieurs autres circonstances, nous engagent à la (!) croire un homme très suspect, et qui pour tout au monde ne doit pas passer en Russie, qui sont tout à fait d'accord avec moi, et que l'on aura soin de Surveiller. Probablement le Moniteur en parlera de ce prétendu (!) espion Russe, qui n'est au fond qu'un espion Français dans toutes les règles.

Enclosed to Mr. Adair at Vienna.

Rec[eive]d there Aug[ust] 12-th 1806

R[ecieved] by Falconer August 30

Prințul Moruzi², domnul Moldovei, trebuie să fi fost zăpăcit, căci altfel nu ar fi adresat, cu sânge rece, scrisori de bun venit la frontieră lui Reinhard, denumindu-l ministru rezident și comisar general al imperiului francez³. El a mers cu zăpăceala atât de departe [încât] a trimis la Scânteia⁴, la patru ore de Iași, o deputăție [alcătuită] din slujitorii săi pentru a complimenta pe Reinhard, în modul cel mai afectuos, [odată] cu apropierea sa de Iași.

După cum am fost asigurat, cortegiul trimis de Moruzi în întâmpinarea lui Reinhard a fost identic cu cel trimis în întâmpinarea d-lui Drummond⁵, ambasadorul Angliei, venind de la Constantinopol, în drum spre Londra, și constat, după detaliile ceremonialului cu care și-a făcut intrarea oficială în oraș, până la reședința ce i-a fost pregătită, că a fost primit, în fața scârilor, de către aceiași boieri și aceleași autorități întrunite, ca și ambasadorul Majestății Sale.

Dintr-un moment într-altul aștept detalii privind audiența sa oficială și înclin să cred că Moruzi îl va vizita, ceea ce nu este în uzanță pentru consulii străini. Sper ca dl. de Bolkunov⁶, care mi-a vorbit foarte serios despre această și mi-a părut foarte surprins față de o asemenea comportare, va scrie Curții sale și vom vedea ce i se va răspunde. Dl. Bolkunov a primit, prin curier, ordinul Sf. Ana; în câteva zile pleacă la Iași, *séjour* pe care nu-l poate suferi datorită părtinirii lui Moruzi față de Franța.

Generalul Sébastiani⁷ a sosit în București, la 28 iulie, întovărășit de soția sa, de cumnatul său, de un interpret și de doi aghiotanți; el a fost primit, la un sfert de leghe depărtare, de un magnific cortegi pe care domnitorul⁸ i l-a trimis; el s-a așezat într-o trăsură a Curții, cu șase cai, precedată și urmată de [o mulțime] de

peste 500 de persoane, atât arnăuți cât și panduri, în haine de ceremonie. Ministrul poliției (aga) a deschis calea, acompaniat de un mare număr de slugi și gardieni. Sébastiani a pretins ca aga să asiste la intrarea sa în București iar domnul a acceptat această inovație (!) care n-a mai fost acordată altcuiva. La scara reședinței ce i-a fost destinată Sébastiani a fost întâmpinat de toți dregătorii cârmuirii, de către marele logofăt și de marele vornic și postelnic. Odată ajuns, Sébastiani a comunicat domnului, [în mod] oficial, prin mihmandarul său, sosirea sa fericită; în aceeași zi domnul s-a dus la Sébastiani în alai cu dregătorii săi și escortat de o companie de delii, una de tufecii, o companie de sârbi⁹, două de panduri (trupă națională) și de o mulțime de alți slujitori ai Curții (!), urmat fiind de nouă cai bogat înzorzonați. La scara cea mare, domnul a fost primit de ambasador, în costum de ceremonie. Prințesa Ipsilanti a venit, de asemenea, să viziteze pe d-na Sébastiani; ea era înconjurată de doamnele și domnișoarele ei de onoare, de pitarii ei (primul și al doilea pitar) și de câteva prințese grecoalice; alaiul ei era considerabil; în afară de paznicii obișnuiți, ea a fost însoțită de o sută de arnăuți călări, frumos îmbrăcați.

În 29 [iulie] ora 10 dimineța, Sébastiani a fost condus, cu același alai, până la intrarea în audiență la domn, care l-a primit în pragul ușii, cu toate onorurile imaginabile. D-na Sébastiani a fost condusă separat, cu un alai strălucitor, la principesă. După această audiență, Curtea a trimis d-nei Sébastiani diferite cadouri foarte prețioase iar ambasadorului un frumos cal cu harnașament, după obiceiul audiențelor la marii viziri¹⁰. În aceeași zi, domnul a dat un mare prânz, într-un loc din oraș, d-na Sébastiani a fost condusă de principesă iar bărbatul ei de către domn, cu o suită foarte numeroasă; seara Sébastiani a primit câteva vizite și apoi a lucrat pentru expedierea unei corespondențe la Constantinopol.

În dimineța de 30 [iulie] a primit vizitele boierilor; la amiază a dat un prânz de șaizeci de tacâmuri; domnul și Curtea sa au asistat. Seara a avut loc un bal în ținută de seară și către miezul nopții și-a luat rămas bun de la domn.

În zorii zilei de 31 el a plecat cu intenția de a trece Dunărea în aceeași zi.

Nu ar fi deplasat să observ aici că Sébastiani, atunci când primi vizita celor mai de văză boieri ai țării, le-a ținut un discurs pe cât de insolent pe atât de deplasat; el a început prin a-i anunța, pe un ton dictatorial, că a primit ordin din partea guvernului său de a se duce cu promptitudine la Constantinopol pentru a susține Poarta contra intrigilor dușmanilor ei; că este autorizat de a nu permite ca Poarta să cedeze un deget din teritoriul ei și că se duce pentru a o face să ia parte decisivă contra inamicilor actuali ai stăpânului său. El le-a poruncit să fie atașați intereselor Porții și să nu plece urechea la intrigile angajaților ruși și englezi și că intenția celor două guverne era de a-i distruge; și că, fără îndoială, propriul lor interes este de a se alătura Franței, singura putere care a subjugat Europa; el a încheiat prin a spune mii de alte prostii.

În aceeași zi, când mitropolitul Țării Românești, cu episcopii, s-a prezentat la el, a ținut un discurs acestui bătrân venerabil și, repetând ceea ce spusese boierilor, a adăugat că fusese informat că el, arhiepiscopul Dositheii, mitropolit al Țării Românești, era un om inteligent și respectat pentru talentele sale și, ca atare, speră să folosească întregul său timp pentru a predica, fiind un bun păstor, milă față de aproape, respect față de superiorii săi și fidelitate guvernului otoman; că speră, de asemenea, să nu urmeze exemplul scandalos al arhiepiscopului Muntenegrului¹¹ care, predicând pentru anarhie și nemulțumire s-a pus în fruntea națiunii, cu crucea și cu armele în mână, uitând prin aceasta de îndatoririle sale, încât a meritat dizgrația lui Napoleon, care dădu ordin generalului Lauriston¹² să-l distrugă și să dea un exemplu prin pedepsirea sa¹³. El a încheiat prin a-i spune: „Deci, domnule arhiepiscop, fiți atent la comportarea Dumneavoastră“. Mitropolitul, descumpănit într-o oarecare măsură, cu toate acestea i-a atras atenția că un episcop ortodox poate, de asemenea, ca și un cardinal (făcând aluzie la Ruffo¹⁴), să meargă la război; dar că datoria sa fiind să se roage lui Dumnezeu și să se îngrijească de afacerile bisericii sale, nu avea timp să se ocupe de lucruri care nu sunt pentru el.

Sébastieni ordonă episcopului catolic de la Nicopole, cu reședința la București, și celorlalți preoți ai comunității romano-[catolice], să predice ascultare și fidelitate față de noile dinastii și să încerce să răspândească, pretutindeni unde se prezintă ocazia, datoria de a fi atașați intereselor Franței; el avu chiar insolența de a spune episcopului că-i ordonă, în numele ministrului cultelor din Paris, de a aduce la cunoștință aceste dispoziții (!) în Bulgaria, în districtul Sofia, etc., etc.

Mai mult decât o dată, Sébastiani a repetat, în discursurile ținute la București, [despre] nenorocirea celor care se vor lăsa antrenați de intrigile englezilor și rușilor, căci vor fi imediat izgoșiți din Turcia.

Intenția lui Sébastiani, la plecarea sa din București, a fost [ca odată] ajuns la Rusciuc¹⁵ să trimită pe soția sa și întreaga sa suită să călătorească de la Varna la Constantinopol și să rețină doar doi ieniceri, doi aghiotanți și pe interpretul său Franchiny pentru a merge pe uscat la Constantinopol. Intenția sa este să treacă prin Rumelia la Adrianopol (!) unde, potrivit celor spuse de Franchiny, acest ambasador are ceva de făcut, probabil să dea lecții turcilor din această parte și, prin dibăcia cadourilor sale, să și-i alăture intereselor sale, iritându-i contra rușilor.

Înainte de plecarea sa de aici, Sébastiani a pus să fie arestat un anumit George[s] Constant, supus al Porții care a servit Franța în Egipt, în Germania și în Italia, în calitate de spion, și care se află aici având în secret ordine de a încerca să intre în Rusia; dar purta cocarda și insistențele sale, de a intra în Rusia, au rămas infructuoase pe lângă consuli ruși, care i-au refuzat un pașaport. Pentru a dovedi publicului că acest om nu aparținea Franței și pentru a înșela mai bine, i-a smuls în fața lumii cocarda, sub pretext că, forțându-i-se ușa și examinându-i-se actele, s-a

găsit o scrisoare din Petersburg adresată lui și că, în consecință, existând dubii asupra sa, îl arestă (!) ca spion rus. În ziua următoare, după ce a fost dojenit, dându-i-se ordine secrete, a fost lăsat să fugă din oraș, împrôșcând orori contra Franței. Această schimbare subită (!) de comportare și multe alte circumstanțe ne fac să-l considerăm un om foarte suspect și care, pentru nimic în lume nu trebuie să meargă în Rusia.

... Probabil că „Monitorul“ va scrie despre acest (!) pretins spion rus care nu-i, de fapt, decât un spion francez în toată regula...

NOTE

- 1 Textul a fost tradus după copia, făcută de dr. Paul Cernovodeanu, a raportului lui Francis Summerer, consul general englez la București, adresat lui sir Robert Adair, trimis extraordinar al Marii Britanii la Constantinopol. Originalul la Public Record Office, Foreign Office turkey, dos. 78/53, F. 215-220; extrase, idem, dos. 78/51, publicate și de C. Mijatovic, (*Prepisi iz zvanicinich i poverlivih izvesta a engeleske ambasade u Tarigradu od 2.1804 na do 2.1834*, "Spomenik srpske kraljivske Akademija", LIV (1922), drugi razred, V, p.55-56, nr.30
- 2 Alexandru Moruzi, domn al Moldovei (mart.-30 dec. 1792, 19 sept. 1802-12 aug. 1806, 5 oct. 1806-7 mart. 1807).
- 3 Charles Reinhard, numit de Napoleon consul în Principate. Încă din 1803, consulatul general francez fusese mutat la Iași.
- 4 Sat și comună în jud. Iași.
- 5 William Drummond (1770-1828) lord, ambasador al Marii Britanii la Poartă (13 iunie-12 nov. 1803).
- 6 Ipolit Feodorovici Bolkunov (1760-?), consul general al Rusiei în Principatele Române, cu reședința la Iași (sept. 1804-aug. 1806).
- 7 Horace François Bastien Sébastiani (1772-1851), conte de la Porta, general, ambasador al Franței la Poartă (11 oct. 1806-26 apr. 1808).
- 8 Constantin Ipsilanti, domn al Țării Românești (18 aug. 1802-12 aug. 1806; 3 oct. 1806-19 mai 1807).
- 9 Aceștia, cât și delii și tufecii constituiau corpuri auxiliare de mercenari.
- 10 Vezi H.Dj. Siruni, *Domnii români la Poarta Otomană, după un manuscris turcesc conținând note și însemnări despre ceremoniile și recepțiunile din palatul împărătesc de la Stambul între anii 1698-1722*, tradus și adnotat de..., București, 1941, p. 10-11.
- 11 Petru I, „vladika Gospodar“ (1782-1830).
- 12 Jacques-Alexandre-Bernard Law (1768-1828), marchiz de Lauriston, general de divizie (1805), mareșal (1823).
- 13 Vezi D. Milakovic, *Storia del Montenero*, Ragusa, 1877, p. 185-202; E. Haumont, *La formation de la Jugoslavie*, Paris, 1930, p. 242-243; D.Djordjevic, *Revolutions nationales des peuples balkaniques, 1804-1814*, Beograd, 1965, p. 30.

14 Cardinalul Ruffo, Fabrizio di San Lucido, a condus răsculații italieni împotriva trupelor franceze din Calabria și în primăvara anului 1799 a pătruns în Neapole, în timp ce flota engleză sub comanda amiralului Nelson asedia orașul de pe mare; capii italieni ai „republicii“, care a durat cinci luni, au fost măcelăriți.

15 Azi Russe, oraș în R.P. Bulgaria.

Bouccarest ce 30 Août 1806

Monsieur!

J'ai l'honneur de vous écrire la présente pour l'information du gouvernement de S.M., que le 28 de ce mois le Prince Ipsilanty ayant appris par un messenger confidentiel de Constantinople sa déposition, et celle du Prince Mourousy, Hospodar de la Moldavie, sans la moindre perte de temps le Prince Ipsilanty a pris la fuite avec sa famille et les Grecs de sa suite; il est parti à la tête d'un Corps de troupes d'environ mille hommes commandés par un Major Russe déguisé en habit Turc, pour Cronstadt, et de là se rendre par la Boucovine en Russie; partout il y avoit des ordres secrets pour les recevoir. Ce Prince est parti d'une manière si imprévue qu'à peine il a eu le temps de prendre avec 7 pièces

à son Excellence

Monsieur Adair Vienne

[Page 2] de Campagne, une Compagnie d'Artiliers avec ses munitions, une Compagnie de Cosaques, le Corps de ses Esclavons, et ceux des Albanois. Au moment du départ de ce Prince il y a eu une émeute dans la ville; plusieurs ont été mortellement blessés. Les Boyards s'étaient immédiatement assemblés, ont pris de *suite* tous les moyens de sûreté, et depuis ce moment l'on est toujours sur le point d'avoir une Révolution dans la ville. La Porte vient de nommer à la Principauté de Moldavie le Prince Calimaky, ci-devant Drogman de la Porte, et le Prince Alexandre Suzzo pour la Wallachie. Le départ précipité du Prince Ipsilanty est attribué, *me dit-on*, à une nouvelle qui lui a été donnée de la manière la plus secrète, qu'on avoit project de lui faire trancher la tête. Les Boyards (Nobles) se sont assemblés, [Page 3]

et ont expédié de suite leur Logothet (Grand Chancelier) par Députation à Consple (Constantinople) avec une Requête, par laquelle en informant la Porte de cet événement bien singulier exigent qu'il leur soit accordé des ordres pour s'y conduire dans l'absence de leur Prince, qui d'accord avec la Russie avoit depuis longtemps prémédité sa fuite.

L'on vient de m'assurer, que le Chevalier d'Italinsky Envoyé de Russie à Constantinople, a expédié secrètement un courier à la frontière de la Moldavie

pour faire entrer des troupes Russes, ces Dépôts n'étant qu'une infraction aux stipulations entre la Porte et la Russie. Le consul de cette dernière Puissance a fait partir cette nuit tous ses effets, et fait organiser secrètement un corps de troupes pour s'en servir aussitôt qu'il aura la nouvelle que les troupes Russes sont entrées en Moldavie.[Page 4]

Dans la cas que les troupes Russes entrent, je vous supplie instamment d'en informer le Gouvernement de Sa Majesté et de me faire savoir ce que je doit faire, si mes services ulterieurs en qualité d' Agent Diplomatique auprès du Quartier Général Russe pourroient être utiles, je vous prie de me faire donner les instructions necessaires pour savoir de quelle manière dirriger ma correspondance, et les moyens d'être accredité au Camp Russe

J'ai l'honneur d'être avec les plus profound respect

Monsieur!

Votre très humble et très obéissant Serviteur

F. Summerer

Bouccarest 30 Août 1806

No.16

Monsieur!

Après avoir eu l'honneur de vous écrire ce matin je profite encore de cette même occasion pour vous confirmer le contenu de ma lettre et d'ajouter que l'on a reçu la nouvelle que le Prince Ipsilanthy avoit heureusement déjà passé la frontière à Cronstadt.

Je viens d'assister à une séance des Boyards à la Cour; l'on a pris des nouvelles mesures pour la sûreté et la tranquillité du pays. Cette séance a été troublée par Mr. Le Doulx, Secrétaire du Commissariat Français qui se présentant d'une manière assez insolente avoit demandé d'être entendu; ne pouvant pas lui refuser la parole, on a ordonné le silence; il remit entre les mains des Boyards deux Notes Officielles au sujet de [Page 2]

certaines affaires de commerce, puis il fit lecture à haute voix d'une troisième *Note* par la quelle le Commissaire Français se trouvoit offensé de ce que le pays se trouvoit depuis deux jours sans Prince, les Boyards ne lui avoient pas communiqué toutes leur délibérations et que ce Commissaire n'étoit point accoutumé de se rendre sans être appelé à l'instar des autres Consuls, et qu'il exigeoit absolument une réparation, qu'il se plaignait de ce qu'on ne lui a pas fait connaître l'objet pour lequel le Grand Chancelier Wallaque s'étoit rendu à Constantinople, et finalement de quantité d'autres choses très impertinentes. Les

Boyards dans le premier moment on été troublés pour le menaces de ce Français, qui exigeoit une réponse par écrit; mais heureusement me trouvant dans la chambre du consul [Page 3] où j'avois un très grand porté entre les Boyards, j'ai réussi adroitement à lui faire rendre une réponse équivoque, le renvoyant jusqu'à l'arrivé du Kaimekam-Lieutenant du nouveau Prince. J'insisterai sous main pour que les Boyards n'ayent pas la bassesse de lui répondre, que d'une manière à lui faire comprendre qu'un Commissaire Français n'a pas aucun droit de plus que les autres consuls aux communications secrètes du Divan de la Wallachie, et que ce Divan peut restreindre ses confiances selon ses propres interêts.

Les Français de Bouccarest sont dans ce moment d'une insuffisance insupportable, disant avoir fait déposer ces deux Princes en dépit des Stipulations de la Cour de St. Petersbourg.

Le Commissaire Français [Page 4]

vient d'expedier un Message Confidentiel pour Paris.

J'ai l'honneur d'être avec la considération la plus distinguée Monsieur!

Votre très humble et très obéissant Serviteur F. Summerer

P.S. Je prends la liberté de recommander à Votre Excellence l'incluse pour My Lord Elgin à Londres

(Public Record Office, FO 7/80)

Bouccarest 30 august 1806

Domnule!

Am onoarea să vă scriu prezenta spre informarea guvernului Majestății Sale, că la 28 ale lunii acesteia prințul Ipsilanty aflând printr-un curier confidențial de la Constantinopol despre depunerea sa și a prințului Moruzi, principe al Moldovei, fără nici cea mai mică pierdere de vreme prințul Ipsilanty a fugit împreună cu familia sa și grecii din suita lui; a plecat în fruntea unei trupe de circa o mie de oameni comandați de un maior rus deghizat în haine turcești spre Cronstadt (Brașov), iar de acolo pentru a ajunge prin Bucovina în Rusia; peste tot au fost date ordine secrete pentru a-l primi. Acest prinț a plecat într-un chip atât de neprevăzut încât de abia a avut timp să ia cu el 7 piese de campanie, o companie de artilerie cu muniția ei, o companie de cazaci, corpul de sârbi și cel de albanezi. În momentul plecării acestui principe a fost o mișcare în oraș: mai mulți au fost răniți mortal. Boierii s-au adunat deîndată, au luat toate măsurile de siguranță și din acest moment suntem pe punctul de a avea o revoluție în oraș. Poarta a numit în principatul Moldovei pe prințul Calimaki, fost dragoman al Porții, iar pe prințul

Alexandru Suzzo în Valachia. Plecarea intempestivă a prințului Ipsilanty este atribuită, mi s-a spus, unei știri care i-a fost transmisă în modul cel mai secret, că se urmărea decapitarea lui. Boierii s-au adunat și au trimis pe logofăt (marele cancelar) în delegație la Constantinopol cu o cerere prin care informau Poarta despre acest eveniment nemaîntâlnit, solicitând să le fie date ordine cum să conducă în lipsa principelui care, de acord cu Rusia, premeditase de mult fuga lui.

Mi s-a dat asigurarea că trimisul Rusiei la Constantinopol, cavalerul d'Italinsky, a trimis în secret un curier la frontiera Moldovei pentru a face să intre trupele ruse, dispoziția sa nefiind altceva decât o încălcare a prevederilor dintre Poartă și Rusia. Consulul acestei din urmă puteri a expediat bunurile sale în noaptea aceasta și organizează în secret un corp de armată pentru a se servi de el deîndată ce va avea știrea că trupele ruse au pătruns în Moldova.

În cazul în care trupele ruse intră, vă rog insistent să informați guvernul Majestății Sale și să-mi dați de știre ce trebuie să fac dacă serviciile mele ulterioare în calitate de agent diplomatic pe lângă Cartierul General Rus ar putea fi utile, vă rog să-mi dați instrucțiunile necesare pentru a ști cum să-mi îndrum corespondența și cu ce mijloace să fiu acreditat pe lângă Cartierul Rus.

Am onoarea să fiu, cu cel mai profund respect, al Dumneavoastră supus și prea plecat servitor,

F. Summerer

(Public Record Office FO 7/80. Excelenței Sale Domnului Adair, Viena)

No 16

Bouccarest 30 august 1806

Domnule!

După ce am avut onoarea să vă scriu în această dimineață, profit de aceeași ocazie pentru a vă confirma conținutul scrisorii mele și a adăuga că a sosit știrea că prințul Ipsilanty a trecut deja în liniște frontiera la Cronstadt (Brașov).

Am asistat la o adunare a boierilor la Curte: s-au luat noi măsuri pentru siguranța și liniștea țării. Adunarea a fost tulburată de Dl. Ledoulx, secretar al Comisariatului Francez care, prezentându-se într-o manieră destul de insolentă, a cerut să fie ascultat; neputându-i-se refuza cuvântul, s-a ordonat să fie liniște; el a predat boierilor două Note oficiale pe tema unor chestiuni comerciale, apoi a dat citire cu voce tare unei a treia Note prin care Comisarul Francez se declara ofensat de faptul că țara era de două zile fără principe, că boierii nu-i comunicaseră toate hotărârile lor și că acest Comisar nu era obișnuit să vină fără să fie chemat, așa

cum fac ceilalți consuli, și că cerea imperios o reparație, că se plângea că nu i s-a făcut cunoscut motivul pentru care s-a dus la Constantinopol Marele Cancelar și, în sfârșit, alte multe chestiuni foarte impertinente. În primul moment, boierii au fost tulburați de amenințările acestui franțuz care cerea un răspuns scris. Dar aflându-mă din fericire în camera consulului unde mă bucuram de încrederea boierilor, am reușit cu iscusință să fac să i se dea un răspuns echivoc, amânându-l până la sosirea caimacamului loctiitor al noului Principe. Am insistat discret ca boierii să nu aibă slăbiciunea de a-i răspunde decât pentru a-l face să înțeleagă că un comisar francez nu are nici un drept în plus față de alți consuli pentru a afla secretele Divanului Valahiei și că acest Divan poate să restrângă accesul la informații după interesul său.

Francezii din București sunt în acest moment de o insolență insuportabilă, afirmând că au provocat înlocuirea a doi principii în ciuda prevederilor Curții de la St. Petersburg. Comisarul francez a trimis un mesaj confidențial la Paris.

Am onoarea să fiu, cu cea mai distinsă considerație, al Dumneavoastră prea supus și prea ascultător slujitor,

F. Summerer

P.S. Îmi iau libertatea de a recomanda Excelenței Voastre cele incluse pentru Lordul Elgin, Londra

(Idem)

„Un Bosniac ortodox de pe lângă Banjaluka a venit zilele trecute la primul meu interpret. După ce i-a zugrăvit o imagine înspăimântătoare a tiraniei turcilor și după ce s-a plâns de Austria, care le făgăduise creștinilor din Bosnia să-i ajute să înlăture acel jug și care i-a lăsat fără de ajutor, a întrebat dacă Franța ar fi dispusă să-i ocrotească împotriva asupritorilor lor. „Suntem treizeci de mii“, a adăugat el, „gata să punem mâna pe arme. Nu cerem bani, ci doar muniții de război și cinci sau șase ofițeri capabili să ne comande cum trebuie“.

Domnul d’Avenat, fără a răspunde, a venit să-mi transmită această propunere. Ținând seama de zvonurile care se răspândesc printre turci, de proiectele ce ne sunt atribuite, de arestările făcute de către vizir chiar în ținutul Banjaluka, printre cei arestați fiind unii conducători locali cu care avusesem relații amicale, având în vedere în sfârșit că acest vizir a luat măsuri ca Banjaluka să fie fortificată de când noi am pus stăpânire pe Croația, ceea ce dovedește îndeajuns bănuielile pe care i le inspiră vecinătatea noastră, în ciuda declarațiilor afectuoase pe care mi le făcea de curând, am presupus, Monseniore, că acest grec [ortodox] nu era decât un emisar, fie al otomanilor, care l-au trimis să ne descopere intențiile, fie al intriganților anglo-austrieci, pentru a ne compromite față de turci și a-i câștiga pe

acea mai lesne de partea lor în cele ce pun la cale împotriva Provinciilor Iliriene. De aceea, n-am vrut să-l primesc pe acest grec și l-am pus pe primul meu dragoman să-i răspundă că Franța nu încurajează revolta supușilor unui stat cu care este în pace și că, atunci când începe un război, ea se luptă loial cu trupele sale și nu se folosește de insurecții. Grecul, după ce a primit acest răspuns, și-a arătat dorința de a merge în Dalmația ca să stea de vorbă cu unii dintre generalii noștri. E așa de ușor de trecut această frontieră că mă tem că va intra în provincia noastră ca să încerce să afle ceea ce n-a putut descoperi aici. Îi voi preveni pe guvernatorul de la Zara și chiar pe domnul duce de Ragusa.

Trec la al doilea fapt care-i va dovedi Excelenței Voastre cât de convinși sunt bosniacii că noi avem de gând să punem stăpânire și pe ținutul lor; de la pacea de la Viena, călugării s-au apropiat de mine. I-am muștrat cu asprime pentru purtarea lor din trecut; ei au dat vina pe câțiva nesupuși, iar într-o scrisoare de scuze, pe care mi-a scris-o în această privință părintele gardian al unei mănăstiri din Bosnia, se spune în italienește ceea ce traduc cuvânt cu cuvânt în franțuzește: „Deoarece casa de Austria ne dă o educație gratuită în posesiunile sale, noi a trebuit să-i arătăm recunoștință, mai ales că nu eram încă supușii marii voastre națiuni; dar, dacă vreți să aveți o dovadă a credinței și a sincerității noastre, cercetați purtarea noastră atunci când, pe de o parte, vom fi eliberați de asupritorii noștri neomenoși, pe de alta, vom avea bucuria de a ne vedea într-adevăr supuși ai ilustrei voastre națiuni; nădăjduiesc că ea va găsi atunci în noi supușii cei mai credincioși și mai devotați pe care-i va fi avut vreodată“.

Depart de a sădi sau întreține în mintea acestor călugări asemenea nădejdi, pe care nu le cred sincere față de francezi, le-am dat același răspuns ca grecului și le-am recomandat supunere față de suveranul lor“.

(15 ianuarie 1810, consulul din Travnik, Pierre David, către Champagny, ministrul de externe al Imperiului; raport editat de Grgur Jaksic și Vojislav J. Vuckovic, *Francuski dokumenti o prvom i drugom ustanku (1804-1830)*, în „Zbornik za istoriju, jezik i knizevnost“, III, XVIII, 1957, p. 43-44).

Războiul foilor volante și al broșurilor

Otdatornicească (Officialis)

La Num. 4111. 1799

Înștiințare din Londeh în 4 aprilie ieșită, despre a frâncilor (franțozilor) în ținutul acela prin petreacere făcute groasnice vrăjmășii și nelegiuiri, din care adevăratele urmări mai jos să arată.

Lângă drumul ce să chiamă Fiițuganis, în satele pe lângă Nanders așezate Reșhai și Graun, unde, măcar că mai blând și mai domol s-au purtat frâncii decât aiurea, totuși cătanele cealea proaste pe unde au ajuns, ce au văzut cu ochii, tot au cules cu mâinile; casăle acealea, care amărăți și săracii lăcuiitorii le părăsise, le-au stricat și le-au prădat; ba încă și însuși povățuitorul ghegeneraliş porția de pe săracii lăcuiitorii pe seama sa au tras-o și au scos-o, în Nandăr în groasnică vrăjmășie întrând.

Unde numai decât în ceasul cel dintâiu, casăle ceale mai bune și boltele neguțătorilor le-au prădat, ușile și lăzile le-au spart, ba încă și feațele (pardosalele) casălor le-au despicat și le-au stricat, sculele ceale mai scumpe toate cu sine le-au dus, iară celelalte mai slabe, le-au stricat și de nimic le-au făcut. În zadar s-au silit săracii lăcuiitori pre sine de la acești făcători de rău cu bani a se răscumpăra că, de cumva întru acest chip doao sau trei tabăre de la sine le-au și depărtat, al patrăle și al cincilea taberă numai decât în urma acestora au sosit și de la săracii lăcuiitori toate averile au prădat.

Întîmplarea unui crășmariu, care ca deregătoriu lângă iagheri era rânduit și mai înainte cu o zi de întrarea împotrivorilor franțozii au murit, zăcând mort în casă și amărăta lui văduvă de supărare și amar bolnavă, cât și de suspinurile săracilor prunci împrejurată zăcea, neputând muia și domoli inimile acelor fără de omenie franțozii, mortul pe fereastră l-au aruncat afară, iar pe amărăta văduvă bolnavă în locul bărbatului său au pus-o, pentru ca să poată roscoli și căuta și în pat.

Cu fiește cine, care dinaintea vrăjmașilor n-au putut scăpa și fugi, groasnic au urmat.

Sila și curviile cu care au asuprit pe partea fomeească, ba încă și pe fomeile ceale bătrâne, fără vătămarea cinstii cu toate stările împrejur nu se poate spune.

Însuși ghegeneralişii despre o parte jalbele (ponoslurile) nu le-au fost ascultând, iară despre altă parte, spre trăsuri neobrasnică pildă au fost arătând.

Unul dintre dâșii au poftit pentru porția aprinderii două sute de galbini ce se chiamă luidor, cu acea amelintare că și ținutul Nanderului, ca magazinuumul cel împărătesc, care tocmai atuncea cu flacăra ardea, îl va aprinde, de cumva banii care i-au poftit în două ceasuri nu or căpăta și nu or da la mâna lui pe ascuns, ca alte tisturi franțozăști despre aceia nimic să nu știe, și numai cu mare rugare și făgăduință abia s-au putut mijloci să se îndestulească cu șumă mai mică.

Ținutul Fundului cu ceva mai norocos decât al Nanderului pentru că acolo s-au fost dus un gheneraliș care urmările ceale rele a cătanelor în câțva le-au contenit.

Dară, cât s-au mișcat acela de acolo, tabăra care au fost rămas înapoi, de loc au început a prăda casăle și cu graba a strânge toate ceale ce au aflat; iară, fiindcă s-au fost apropiat cătanele celea împărătești, vremea prădătorilor s-au scurtat și oarecâtiva dintră dâșii, întârziindu-să, au căzut robi în mâinile cătanelor celor împărătești, iară aceia ce au pățit și au răbdat ținutul ce să chiamă Taofers, iaste peste firea și creaderea omenească, că pe preotul de acolo l-au împușcat, ținutul tot l-au prădat și cu săracii lăcuitori vrăjmășește au urmat.

Pe lăcuitori din ținutul ce se chiamă Ghesurene, care nu s-au putut ascunde, în pivnițe i-au închis întră niște ziduri de piatră. Orașul l-au prădat și l-au aprins; pe birău și pe preotul locului în pielea goală desbrăcându-i, i-au gonit de acolo afară și i-au dudit; iară dintră ceilalți lăcuitori, care s-au fost ascuns, mulți de foc și de fum au pierit; așisderea v. sat de lângă margine, ce să chiamă Malș, până la cinci casă au ars și s-au făcut praf și cenușe. În Șuldere, 17 casă prin foc s-au prădat, iară pe celelalte le-au mântuit oastea chesaro-crăiescului feldmarșal gheneraliș Belegarde, care au sosit după aceia acolo.

Din Laoci, Burglis, Firșenburg și din Marienburg tot ce au aflat culegând și prădând au dus cu sine împotrivorii franțozii. Țipetile, vaietile și necazurile acelor nenorociți care se roagă de ajutoriu sânt minunate și vrednice de milă.

(Editată de T.G. Bulat, *Un pamflet austriac din 1799 îndreptat contra francesilor*, „Revista istorică“ XIV, 1928, nr. 1-3, p. 176-178. Cf. și Răduțiu-Gyémánt, nr. 435)

Noi Francișc al doilea din mila lui Dumnezeu alesul Împărat al Romanilor și al Austriei, Craiul Apostolicesc al Ungariei și al Bohemiei șc.șc.

Pace am câștigat credincioșilor mei supuși, orânduielele mele s-au lovit de dorurile lor; nădejdea carea aș putea să am în schimbătoarea norocire o puiu jos, numai ca primejdiile și patimile acelea căroră cele mai înfloritoare și mai vestite stăpâniri a mele, ba tocma și cea de lăcuință a mea cetate ca o pradă s-au supus, mai degrabă să le pociu depărta. Mari sânt cu adevărat jertfele care pentru aceasta

le-am făcut! și batâr că cu greu s-au despărțit inima mea de dânsele, totuș fiind că totul, și binele a milioane de oameni și fericirea cășilor lor era în primejdie, le-am făcut. Răsplătirea mea sînt binecuvîntările acelea care mi le făgăduiește întoarcerea păcii întru norodul meu.

Nu cunosc altă mai mare fericire decît a putea face fericiți pre supușii miei, și mai înaltă mărire, ca să pociu fi tată supușilor miei, carii încātu-i inima lor cea dreaptă, credința cea neclătită și dragostea cea adevărată cătră Monarh, adecă: cătră stăpînitoriul lor și cătră Patria sa nu stau înapoi nici unui neam din Europa carii prin acest haracter, adecă sămn naționalicesc aceea am săvârșit, cât însuș împotrivicul au fost sălit să-i cinstească. Iară în inima mea un sămn de pomenire ca acela au făcut pre care nici o vreme nu-l va șterge.

Cu mișcarea inimii m-am întors în cetatea mea cea de lăcuință, între credincioșii și binegânditorii lăcuitoarii aceia la lucrurile deregătoriei mele. Afunde sânt ranele care le-au făcut bătaia și numai anii vor fi îndestulați spre vindecarea lor și spre uitarea greutății patimilor care le-au pricinuit această vreme nenorocită. Dătoriile îndreptării statului cu mult vor fi mai mari și mai grele decum au fost vreodată și le va plini. Dară dimpreună și iușul sau dreptul e mai mare de a pofti de la toată ceata supușilor săi, ca spre sfârșitul cel bun și de obște, adecă spre adaogerea și creșterea puterii ceii dinlăuntru a statului: prin adevărata poleire a minții, prin înnoirea industriei naționalicești, adecă prin deșteptarea sânguinții neamului întru meșteșuguri, prin întoarcerea și punerea în statul său a creditumului de obște (adecă a încredințerii în tocmele) și prin aceasta spre ținerea monarhii întru aceea stare, care între celelalte staturi a Europii până acum și în schimbatele norociri totdeauna o fânut, cu o împreună putere, să se străduiască.

Toată clipita vieții mele numai spre acest sfârșit, numai sângur spre creșterea fericirii supușilor miei, carii toți sânt mie prunci, după inima mea să fie sfințită și împreună cu supușii miei prin împrumutatele legături aceii mari încredințeri și a dragostei ceii mai fierbinți. Numai atunci voiu crede, că inimii mele, ca un prinț și părinte am făcut destul, când spre înflorirea monarhii austriacești temei tare să va pune și uitându-să patimile și răbdările țăreanilor miei, numai sângură aducerea aminte de jertfele mele și de cea neclătită credincioasă a lor iubire către țară va rămânea însus.

[Viena, 1 februarie 1806]

(BAR, mss.rom. 967, f. 171, transcris de pe original; editat de Ilarion Pușcariu, II, 1897, p. 211-212 și reprodus în „Sălajul“, nr. 5, 1926, cf. și Răduțiu-Gyémánt, nr. 480)

În timpul războaielor napoleoneene, cu prilejul Coaliției a V-a împotriva Franței¹, în intervalul mai-septembrie 1809, din inițiativa Curții imperiale austriece, a Consiliului locotenențial din Buda, a autorităților comitatense și eclesiastice de la Oradea, în vestul Transilvaniei au fost răspândite, prin intermediul unor foi volante, mai multe „Vestiri“ românești despre războiul cu Napoleon.

Una din cele mai importante o reprezintă *Cuvântarea despre războiul cu Napoleon* rostită de către administratorul Rhedei Lajos în adunarea comitatului Bihor din 24 iulie 1809. El se referă în cuprinsul acesteia la marea confruntare de forțe militare din Austria, după bătălia de la Wagram² și armistițiul de la Znaim³. Scopul cuvântării grofului ungar era de-a-i edifica pe cei prezenți asupra momentului politic și militar și de-a-i convinge la noi eforturi umane și materiale pentru susținerea frontului. Luarea de cuvânt se face pe marginea unei porunci imperiale prezentată adunării, privind evoluția evenimentelor și măsurile ce se impun din partea Austriei. Din cuprinsul ei, Rhedei Lajos desprinde faptul că vrăjmașul se luptă de mulți ani, că după ce a asuprit neamuri și state, acum voiește să cucerească Austria și Ungaria și, umblând cu amăgiri, să strice credința ungarilor. Se referă, credem, la ecoul avut de Manifestul lui Napoleon către unguri. Acum, când „vrăjmașul“ a cuprins cu armata sa o bună parte a țării, locuitorii ei – continuă vorbitorul – sunt datori să facă dovada credinței lor nemărginite față de tron și împărat. Dușmanului de moarte, împăratului Napoleon, îi crează astfel un portret defavorabil, numindu-l prădător și cotropitor, „turbat împotrivnic“, care, „în crâncenele silirile lui“, nu se uită la vârstă ci „pre tineri și pre bătrâni îi silește să ia arme[le] ca pre alte neamuri, care sunt în pace, ba și pe a lor însuși țărani să și-i supună prin-trânșii“. Pe cei vârstnici îi vatămă, îi duce în robie, averile tuturor le pradă cu tiranie barbară. După ce dă mai multe exemple în acest sens, concluzia la care ajunge este că pustiirea dușmanului întrece prin răutatea și fărădelegile ce le săvârșește, toate războaiele trecutului. Așadar, primejdia fiind mare, mare trebuie să fie și jertfa „pe altarul patriei, spre apărarea ei“. Citează în acest sens cuvintele lui Cicero, care spune că nu „împărecherea, trândăvia, moletatea, frica și scumpetea“ apără patria ci „numai înțelegerea laolaltă, îndrăzneala, inima dreaptă, mintea ageră, sufletul tare și mâna darnică o pot apăra de toate nenorocirile“.

Pentru cunoașterea sa cât mai largă, în cadrul adunării s-a hotărât ca această cuvântare să fie tipărită și răspândită în satele, târgurile și orașele comitatului, locuite de o populație preponderent românească. Cu editarea textului în limba română a fost însărcinată Episcopia română din Oradea, însuși ierarhul acesteia Samuil Vulcan⁴. Dat, la sfârșitul lunii iulie, spre imprimare, tipografului local Mihail Szigheti, el a apărut în decurs de o săptămână, iar în cursul lunii august a fost difuzat în localitățile ținutului. Foaia volantă are următorul cuprins:

Cuvîntarea

Prealuminatului Domn Rhedei Laios de Kiss-Rhede, Administratorul Dregătoriei Feoispănești a cinstitei Varmeghiei Bihării, către Staturi și Rânduri, din 24 iulie 1809

Mai de multe ori până acum, cuvântând înaintea Luminatelor Staturi, am avut norocul de cel mult prețuită luare aminte, binevoîți dar ca și acum, aceeași dulce către Patria fiiască simțire să-mi fie a inimii credincioasă tâlcuire, care adeseori în acest loc ne-a împreunat.

Din milostiva poruncă, ce s-a citit, ca într-o oglindă vedem cum că Vrajmașul de mult se bate ca, după ce cu totul a asuprit și a călcat împărățiile și neamurile pe care le-a supus, să despoaie și să lipsească și Monarhia Austriei și așa dimpreună și Ungaria, de strălucirea și slava sa cea veche și, umblând cu amăgiri, să strice credința ungurenilor, amenințând cu surparea așezământul și întocmirile țării noastre, care prea triste lucruri, numai auzindu-le, încă se umple de fiori fiecare adevărat fiu al Patriei. Însă, de vom socoti că acest a toate prăpăditor și potopitor Vrajmaș, – care până acum mare parte a Europei sau de tot a supus sau unde n-a putut învinge deplin nu se îngrozește cu ucigătoarele sale arme cu sângele nevinovaților locuitori a le încrunta, – și a Patriei noastre o parte bună cu prădătoarea sa oaste a cuprins, – de ne vom uita la datoria noastră prin aceasta spre apărarea țării până la suflarea cea de pe urmă suntem datori, – de vom ridica ochii și vom căuta la Preamilostivul Împăratul nostru, a cărui Împărătească Curte prin slăviții strămoșii noștri este aleasă ca să stăpânească, toată nădejdea o poate pune în neschimbata credința noastră, – de le vom socoti, zic, acestea toate bine, precum sânt, se aprind de râvnă vătămatele inimile noastre spre cinstea adormiților strămoșilor noștri și grabnica urmare a lăudatei lor pilde ne fac nepoți vrednici de dâșii și harnici de a ține Patria.

Nu părtinește acest turbat împotrivic nimănu, nici o vârstă nu poate scăpa de crâncenele lui siluirii: pe tineri și pe bătrâni îi silește să ia armele ca pe alte neamuri care sunt în pace, ba și pe a lor în-cuși țărani să și-i supună printr-nșii; pe cei vârstnici și pe Magistratori îi chinuie, îi duce în robie, averile tuturor le pradă cu o tiranie ca aceea care, și în istoriile neamurilor barbare, cărturarii, ca niște fărădelegi complete și cele mai mari răutăți spre pildă de îngrozire, nu fără înfiorare, le-au scris. Să aducem înainte, pentru scurtare, numai paguba și stricarea cea groaznică care a făcut-o vrajmașul nevinovaților locuitori a cetății Pojonului. Cetățile cele neînconjurată și neînchise cu ziduri încă nici după legile cele aspre ale războiului nu e slobod niciodată a le bate cu tunuri, și, totuși, o lucru vrednic de văerare! o parte mare a acestei cetăți cu tunurile a făcut-o pulbere și cenușă, iar în averile și persoanele nevinovaților cetățeni groaznică pustiire a săvârșit. Așa cât, cu adevărat, făcându-se asemănare, războiul acesta întrece, cu răutatea și cu

fărădelegea, toate bătăile cele mai înfocate și mai amare, care au fost oarecând între neamurile cele de demult, fiind scopul ostirii acestui Vrajmaș numai a vărsa sângele, a pustii țările, a surpa împărățiile și a călca sub picioare toate legile țărilor și a-și arăta cea prin unii mult vestită istețime a minții sale. Cine dar ar putea fi cu inima așa împietrită ca, auzind acestea, să nu se miște? Care ar putea uita de averea sa, de sine, de familia sa, de frații săi, de prietenii săi, de Nația sa, de Patria sa, de Împăratul său, atunci când pe toți și toate acestea deodată a fi în primejdie cu ochii ar privi?

Drept aceasta, nimeni dintre noi să nu se încreadă că ar fi dat, că și-ar fi adus acum destule jertfe pe Altarul Patriei, spre apărarea ei; dat-au, este drept, până acum cât, altădată, a de atâta a doua oară ar fi fost lepădare, dar, într-adevăr, căutând la împrejurările cele înfricoșate ale țării de acum și la părinteasca deșteptare a Preainălțatului Împăratului nostru cel mult îngrijorat pentru noi, Patria cu toate acestea încă nu se mulțumește, ba, mai vărtos acum, și altele noi, mai mari, și mai depline dări și jertfe poștește de la noi, ca de la fii ei buni, credincioși și cu inimă înaltă, ca, sub umbra ce lină a ramurilor Olive cele de pace, pe noi, fii ei, ca o dulce mamă și de aici înainte în sânul său să ne poată ocroti.

Fiind dar simțirile inimii noastre de razele înțelepciunii deșteptate, spre aceea ne îndeamnă, fiindcă părintescul grai al Preamilostivului Împăratului nostru din nou ne îmbărbătează ca în amăgitoarea vâltoare a primejdiilor ce ne stau înainte să nu ne lăsăm a ne cufunda, fiindcă groaznice întâmplări ne pot fi de învățătură cumcă acelora care spre apărarea lor n-au întrebuițat toate mijloacele cu puțință, acum suferă amară supunere. Iar dimpotrivă, fiindcă harnica nație a hispanilor ne dă pildă vie, cumcă neînfricarea, înțelegerea laolaltă, necruțarea averilor pot să mântuie de greutatea jugului străin, cine ar putea fi atât de nesimțitor către sfânta datorie patriotică, ca, după starea sa, ori armele să ia ori să nu dea din toată puterea sa bun ajutor? Înțelepciunea cea sănătoasă ne sfătuiește că mai bine este a jertfi oarecare parte din avuția noastră, ca să rămânem în stăpânirea celeilalte, decât pierzând tot, să fim muștrați că suntem oameni slabi. Mare este primejdia, drept aceea trebuie să fie mare și jertfa pentru ca răul, ce ne amenință cu pieirea, depărtându-l de noi, să-l putem curma. Căci, nu este nici un ungurean așa de stricat ca să nu sufere mai bine moartea, decât să petreacă o viață defăimată.

Neîndoită încredere pun, drept aceasta, în luminatele Staturi și în toți locuitorii acestei cinstite varmeghii, în a căror inimă râvna patriotică adânc s-a înrădăcinat, iar cugetul bun adeseori l-au dovedit, că și de această dată vor fi gata a împlini cu toată voia toate cele care le poștește sfințenia datoriei.

Spre mare mângâiere, zice Cicero, este, cu adevărat, Patriei, fiul, dacă i-a purtat de grijă când s-a aflat în primejdie și cu fapta s-a împărtășit întru apărarea

ei, chiar de s-ar și întâmpla lucrul altfel decât cum a nădărdit, căci precum împerecherea, trândăvia, moletatea, frica și scumpetea în apărarea Patriei sunt piedici de ocară, așa dimpotrivă numai înțelegerea laolaltă, îndrăzneala, inima dreaptă, mintea ageră, sufletul tare și mâna darnică o pot apăra de toate nenorocirile.

Acestea sânt, luminate Staturi, acele înalte vrednicii cu care fiind încredințați, la urmașii noștri cei de mai târziu după noi viețuitori ne putem agonisi omenire și mulțumită, acestea ne vor face nemuritori, acestea pot mântui nația noastră de toată ceața și întunecarea, prin acestea ne putem ține în acea nenorocită stare cu care Pronia cea Dumnezeiască prin milostiva, nu într-atât Domnitoare pe cât Părintească, a Preainălțatei Curți a Austriei chivernisire ne-a fericit pe noi și prin acestea vom putea rușina pe acel potrivnic dușman care se bate să răstoarne toate scaunele împărătești și așezămintele țărilor.

Foaia volantă⁵ prezentată mai sus are formatul în folio. Textul ei a fost tipărit pe trei pagini, în limba română cu caractere latine, pe hârtie de proveniență locală (prezentând filigranul BELENYES). Documentul este și de interes lingvistic, reprezentând una din primele tipăriri în limba română cu caractere latine imprimate la Oradea în epoca Luminilor.

Căpolcean Laurențiu Domocoș, *Vestire despre războiul cu Napoleon*

În cadrul adunării comitatului Bihor din 24 iulie 1809 s-a mai luat hotărârea de a se redacta, tipări și răspândi o „Vestire“ despre războiul cu Napoleon. Textul, scris de către notarul și asesorul comitatens Căpolcean Laurențiu Domocoș, reprezintă, în realitate, o chemare manifestă adresată populației („ungurenilor“, după cum se exprima Rhedei Lajos) de a se înrola în armata austriacă pentru a lupta împotriva Franței. Ea începe cu o motivare a dezlănțuirii războiului cu Franța și relevarea primelor izbânzii. Face cunoscut faptul că Austria a început ostilitățile întrucât a văzut că „Împăratul francilor năzuiește să vină cu oaste asupra sa și asupra împărăției sale“, pentru a preveni faptul ca țara să ajungă pradă vrăjmașului. Cu toate că în primele zile ale ostilităților vrăjmașul a fost bătut, se consideră că norocul bătăliei nu este statornic deoarece de curând oștile franceze au reușit să invadeze și ocupe o parte a teritoriului Austriei. Și în cuprinsul acestui text vrăjmașul este identificat în persoana lui Napoleon, care poartă toată vina. Scopul lui este de a cuceri și pustii țările Europei, dar fără a se mulțumi cu atât căci pe lângă faptul că încalcă legile țărilor supuse, fără a face vreo deosebire, prinde pe toți bărbații și-i înrolează, obligându-i să-și pustiască propria patrie, ori îi trimite pentru a purta războaie în țări îndepărtate. Pentru a preveni întâmplarea unor asemenea acte inumane, împăratul Austriei a dat o înaltă poruncă prin care îndeamnă „ca din feciorii și tinerii noștri să dăm cătane pentru împlinirea numărului armatei“. Sunt înștiințate, în continuare, avantajele oferite, celor care vor răspunde chemării, de către împărăție, comitat și de către domnii de pământ.

Dacă însă „credincioșii țărani“ nu vor răspunde, precum se așteaptă, la această îndatorire patriotică, nu numai că nu se vor împărtăși din favorurile arătate, dar vor fi obligați să-și îndeplinească serviciul militar până la sfârșitul vieții. Nu se admitea, prin urmare, sustragerea de la această îndatorire „patriotică“⁶.

*Vestirea*⁷ scrisă de către Căpolcean Laurențiu Domocoș a fost editată în limba română tot de către Episcopia română din Oradca. Viorel Faur îl indică drept autor al traducerii textului pe cărturarul iluminist Ioan Corneli⁸. Aurel Răduțiu și Ladislau Gyémánt, în schimb, atribuie traducerea textului, episcopului însuși, lui Samuil Vulcan⁹.

După ce a fost tradusă și transcrisă în limba română, *Vestirea* a fost dată spre imprimare tot tipografului Mihail Szigheti¹⁰, apărând de sub tipar deodată cu *Cuvântarea* lui Rhedei Lajos. Foaia volantă, în folio, are textul tipărit pe trei pagini, în limba română cu caractere latine, pe hârtie de proveniență locală (prezentând, de asemenea, filigranul BELENYES)¹¹.

Nou și surprinzător este faptul că tipărirea acestei *Vestiri* a prilejuit apariția ei în cadrul a două ediții. Prima din ele este cea imprimată, la Oradea, în limba română cu caractere latine. A doua ediție, necunoscută până acum, a apărut la Buda, în limba română cu caractere chirilice.

Legat de ortografia și imprimarea traducerilor trebuie relevat, credem, faptul că la acea dată puțini dintre intelectualii români, chiar dacă o cunoșteau, foloseau, scriind românește, ortografia cu litere latine. Predominante erau încă literele chirilice. Corifeii Școlii ardelenice luptau acerb pentru stabilirea unui sistem ortografic latin unitar. Este răstimpul în care Petru Maior și Vasile Colosi, antrenți într-o vie dispută ortografică pe această temă, reluseră lucrul la elaborarea *Lexiconului* de la Buda¹². Pe de altă parte, *Vestirile* au fost tipărite la Oradea în limba română cu litere latine nu numai ca expresie a dorinței cărturarilor locului, dar și datorită faptului că tipografiile din oraș nu dispuneau de litere chirilice. Cercurile oficiale, însuși Samuil Vulcan, și-au dat din primul moment seama de faptul că, în forma în care au fost editate, în răspândirea lor, în mediul sătesc mai ales, se vor întâmpina greutăți. Astfel că la 3 august 1809, din Beiuș, Samuil Vulcan trimite textul *Vestirii*, scris în limba română cu caractere chirilice, Tipografiei Universității din Pesta, pe adresa curatorului Sági¹³, solicitând imprimarea acestuia într-un tiraj de 300 exemplare care să-i fie trimise prin poștă la Oradea¹⁴. Comanda a fost preluată de către tipografie la data de 11 august. Textul, revăzut și îndreptat pe alocuri de către cenzorul și corectorul cărților românești, Petru Maior, a fost tipărit în decurs de numai câteva zile, în 17 august Samuil Vulcan fiind înștiințat că tiparul și expediția exemplarelor costă 90 florini. La 13 septembrie 1809 Samuil Vulcan confirmă primirea celor 300 exemplare ale *Vestirii*¹⁵.

Foaia volantă apărută la Buda are următorul cuprins:

Vestire

Care s-a dat în Adunarea cea de obște a Cinstitei Varmeghiei Bihării, ținută în 24 iulie 1809

Știut lucru este tuturor cumcă Prea Înălțatul și Bunul Împăratul nostru,

văzând că Împăratul Frâncilor năzuiește să vină cu oaste asupra sa și asupra împărăției sale, a fost silit din nou a începe bătaie cu dânsul, ca nu cumva, prevenindu-se de el, și însuși și supușii Împărăției sale să fie de pradă și jaf sumețului vrăjmaș.

Norocul bătăliei nu este statornic și măcar că vrăjmașul, deunăzi mai ales, bătut fiind prin vitejile noastre oști, a avut pierderi, totuși, a aflat puțință de a intra și într-o parte a Țării Ungurești. Ba încă și a sa și ale Crailor supuși poruncilor lui armate de toate părțile le-a adunat ca să înlocuiască cu ele pierderile oastei sale și să ajungă la scopul său, de a cuprinde și de a pustii țările. Nici nu se îndestulește cu atât pentru că, în afară de pustiiri și de tot felul de nerânduieli, care le face împotriva legilor țărilor supuse, fără de respect și deosebire, prinde pe toți la cătănie și așa îi nevoiește pe oameni ca să-și pustiiască Patria și să-și pângărească oarecum mâinile întru al lor sânge, ba încă la atât a ajuns de trimate pe locuitori, fără deosebire, în țări depărtate, silindu-i să poarte război cu neamuri străine și să-și verse sângele.

Deci, ca să se curme toate acestea și să se mântuiască iubita Patrie de toate asupririle și de pustiire, s-a milostivit Prea Înălțatul Împăratul nostru, după prea înalta sa datorie, a grăi și a ne îndemna ca, dintre feciorii și tinerii noștri, să dăm cătane pentru împlinirea numărului armatei, pentru ca așa fiind asemenea vrăjmașului cu puterea, să-și poată apăra țările de pustiire și pacea mult dorită să o poată așeza.

Mari folosuri făgăduiește Înălțata Împărăție acelor care, în împrejurările de acum, de bună voie vor lua armele. Dar și Cinstita Varmeghie află de datorie sa de a adăuga acelor și din partea sa foloase, pentru ca în acest chip fiecare supus credincios și adevărat fiu al Patriei cu atât mai mult să se îndemne spre împlinirea sfintei datorii, adică spre apărarea legiuitului său Prea Bun Împărat și a iubitei Patrii.

Folosurile făgăduite prin Înălțata Împărăție sânt acestea:

1. Fiecăruia care se înrolează de bună voie i se va da în mână 30 de florini.
2. Numai până la sfârșitul acestui război va fi dator a sluji sub arme și după aceea se va slobozi acasă, fiind absolvit de cătănie pentru tot restul vieții.
3. Tuturor acelor care se vor purta cu vitejie și se vor deschilini prin bravură li se va da nemeșug, avuție și Ordinul „Maria Tereza“ medalie, de aur sau de argint.

Către acestea, din partea Varmeghiei se făgăduiesc următoarele folosuri:

1. Pe lângă acei 30 de zloți, ce se vor da arvună din partea Împărăției, se vor da de către Domnii locurilor alți 30 de florini, încât fiecare fecior va primi 60

de florini. Însă în voia domeniilor, adică a domnilor pământești, se lasă ca sau așteți 30 de florini sau alte bunuri să le poată dăru.

2. Toți care vor merge de bună voie cătane, vor fi slobozi și scutiți, pe viață, de darea porției și de toate cele de obște slujbe către varmeghie.

3. Iar pentru ca cu atât mai vârtos să se îndepărteze neîncrederea și îndoiala din inima tuturor și aceea încă va isprăvi această Varmeghie înaintea Împărăției ca precum insurgenții nemeși, care după sfârșitul războiului vor veni acasă, așiderea și aceia să se sloboadă acasă și toți acei care de bună voie vor merge acum la cătanie. Și pentru ca fiecare să fie încredințat despre aceasta, după făgăduința făcută de Înălțimea Sa Chesaro-Crăescul Prinț Domnul Palatinul Țării, li se va da și un semn deosebit, pe care și după ce se vor întoarce acasă să-l poarte pururea întru pomenire și pentru ca să se deosebească de alții, cum, apucând ei armele, au slujit Patriei cu credință și cu vitejie.

În afară de toate acestea, se lasă în bunăvoința Domnilor pământești ca, după râvna și credința lor către Înălțata Împărăție și dulce Patria lor, să fie cu socotință și cu inimă bună către feciorii care vor lua arma spre apărarea țării și, după împrejurări și puterea lor, cu daruri și cu alte faceri de bine să-i cinstească.

De va socoti drept aceasta tot insul cum se cade cumcă a apăra Împărăția și Patria este cea dintâi și mai mare și mai sfântă datorie a fiecărui Patriot și credincios cetățean, fiindcă apărând împărăția și patria dimpreună se apără și pe sine, și averile, soția, pruncii și toate frățiile și rudeniile sale, altfel spus apără ce are mai prețios și mai scump în lume. De va socoti bine cum că cel ce, nebagând în seamă această sfântă datorie a sa, se va depărta de la cea de bună voie a Patriei apărare, nici nu se va împărtăși cu amintitele foloase, dar, până la urmă, va fi silit să împlinească această sfântă datorie, apoi nici nu va veni acasă la sfârșitul războiului, ci plata îndărătniciei lui va fi cătania până la moarte. De va cumpăni și bine va socoti că se trage dintr-un neam, care cu vitejia sa a câștigat acest de Dumnezeu binecuvântat pământ, a cărui virtute și vitejie la toate neamurile este vestită și lăudată și care nație în toate întâmplările și schimbările vremilor cu necruțarea averii și a vieții l-a știut acesta și a lui de bine făcătoare legi, așezăminte și rânduieli bune 800 de ani împliniți a le păzi. De va socoti acestea toate și mai ales cumcă măcar că primejdia e mare și lipsa neînconjurată, totuși această Cinstită Varmeghie cu un modru așa de blând și părintesc îndeamnă spre apărarea Împăratului său și a Patriei. Cu adevărat nimic nu se îndoiește această Cinstită Varmeghie cumcă cu toții și cu toată voia vor primi această chemare și nu vor întârzia a lua armele spre apărarea Țării și a păstra slava neamului. Iar pe lângă aceasta, făcându-se cea de toți dorită pace, să se împărtășească celor mai sus făgăduite multe și mari foloase.

Însă se orânduiește ca această îndemnătoare Chemare precum prin Domnii Solgobirăi așa și prin Parohii și păstoriile cei sufletești, ai tuturor legilor și religiilor să se vestească norodului în biserică, ba încă și prin întocmite spre aceasta Cuvântări și învățături poporeni de către preoți să se îndemne.

Dat în mai sus numita zi și loc.

Prin Primarul Notar și Asesor de Tabla Varmeghiei, Căpolcean Laurențiu Domocoș.

Conținutul *Vestirii*¹⁶ tipărită la Buda este identic cu al *Vestirii* editată la Oradea. Le deosebește, bibliografic vorbind, doar locul apariției, ortografia și, desigur, forma mai îngrijită a celei din urmă, apărută sub supravegherea lui Petru Maior. Textul ultim a fost difuzat în a doua jumătate a lunii septembrie 1809.

Ecoul și implicit primirea pe care populația românească a făcut-o acestor *Vestiri* a fost departe de cel scontat. După cum rezultă din cuprinsul lor, textele au fost adresate în primul rând poporului, „ungurenilor“, „patrioților țărani“ care suportau tot greul războaielor purtate de Austria. Țăranului român i se cerea să lupte, să-și verse sângele sau să-și dea viața, să apere interesele împăratului și ale Curții pentru 60 de florini și alte câteva favoruri personale. Era o recompensă fără ispită în rândul unui popor exploatat și asuprit a cărui repulsie și împotrivire față de practica înrolării forțate pe timp îndelungat în slujba armatei austriece sunt bine cunoscute¹⁷. Tocmai pentru acest fapt, *vestirile* n-au putut influența și cu atât mai mult schimba mentalitatea românilor din ținuturile vestice ale Transilvaniei, atât a poporului cât și îndrumătorilor lui, convinși de la un an la altul de „bunătatea“ împăratului și a Curții din Viena care continuau să le ignore revendicările naționale. După cum rezultă chiar din cuprinsul *vestirilor*, acțiunea inițiată de către autorități pornește tocmai de la realitatea neadeziunii, a faptului că românii, alcătuind marea majoritate a populației din ținuturile vestice ale Transilvaniei, refuză să răspundă chemării și să se înroleze. Astfel că și în 1809 ca și înainte de această dată oficialitățile au recurs la constrângere, la înregimentarea forțată.

În fine, corelând aceste texte cu evenimentele de pe frontul franco-austriac observăm faptul că propaganda s-a realizat cu întârziere încât se poate afirma că toate cele trei *Vestiri* au fost depășite de evenimente. *Cuvântarea* lui Rhedei Lajos și *Vestirea* lui Laurențiu Căpolcean, apărute la Oradea, au fost tipărite la sfârșitul lunii iunie, după bătălia decisivă și dezastrul armatei austriece la Wagram și după încheierea armistițiului între Franța și Austria, la Znaim. *Vestirea* ultimă, tipărită la Buda, a fost răspândită chiar în timpul tratativelor desfășurate în vederea încheierii păcii.

[Textele lui Rhedei Lajos și Căpolcean Laurențiu Domocoș sunt identificate și editate de Florian Dudaș]

NOTE

- 1 Coaliția I antifranceză: 1792, a II-a: 1798, a III-a: 1805, a IV-a: 1806.
- 2 Din 5-6 iulie 1809.
- 3 Din iulie 1809.
- 4 Samuil Vulcan, episcop greco-catolic al Oradei (1806-1839), cărturar iluminist și vestit bibliofil, susținător al Școlii ardelenne, mecenat al culturii naționale.
- 5 Un exemplar al acestei tipărituri, identificat de V. Faur (v. articolul său *Bihorul în epoca napoleoniană*, în vol. *Contribuții la cunoașterea istoriei Bihorului (II). Beiușul cultural*, Oradea, 1971, p. 22) în Arhiva Episcopiei greco-catolice din Oradea, a ajuns în anii din urmă în colecția secției de istorie a Muzeului din Oradea. O prezentare bibliografică a foii volante am dat în lucrarea noastră, *Contribuții privind cartea românească în epoca Luminilor*, Biblioteca „Crisia”, Oradea, 1979, p. 359-360.
- 6 Tipăritura a fost semnalată pentru prima dată de către J. Gyolókay, în cuprinsul unei lucrări privitoare la insurecția nobilimii maghiare (*Biharvámegye és az utolsó nemesi insurekció*, Nagyvarad. 1903), iar ulterior de către Șt. Lupșa (în *Istoria bisericească a românilor bihoreni*. I, Oradea, 1935, p. 76-77), V. Faur (*op. cit.*, p. 24), Fl. Dudaș (*op. cit.*, p. 357-359).
- 7 Un exemplar al acestei foi volante, provenit din Arhiva Episcopiei greco-catolice din Oradea, se află în colecția secției de istorie a Muzeului din Oradea; un altul am identificat la Arhivele Statului Oradea, în fondul aceleiași episcopii (f. nr.)
- 8 V. Faur, *art. cit.*, p. 17.
- 9 A. Răduțiu, L. Gyémánt, *Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania tipărite în limba română. 1701-1° 17*, București, 1981, p. 262-263.
- 10 Numele tipografului („*SZIGETHI MIHALY*”) apare menționat chiar în cadrul vignetei liniare imprimată sub titlu. Prin urmare, această foaie volantă, în limba română cu litere latine, a apărut la Oradea, iar nu la Buda, cum afirmă A. Răduțiu și L. Gyémánt (*op. cit.*, p. 263)
- 11 V. Faur, *art. cit.*, p. 27; Fl. Dudaș, *op. cit.*, p. 357.
- 12 I. Pervain, *Studii de literatură română*, Cluj, 1971, p. 113.
- 13 După moartea lui Samuil Micu (în luna mai 1806), pentru postul de cenzor, rămas vacant, Capitulul din Oradea, însuși Samuil Vulcan, i-a propus pe Petru Maior, Gheorghe Șincai și Ioan Corneli, în cursul aceleiași luni fiind numit acesta din urmă, fără însă ca Ioan Corneli să-l ocupe vreodată, întârziind mereu plecarea, în august 1808 chiar scriindu-i lui Gheorghe Șincai că nu va mai merge la Buda. La refuzul lui Corneli, în iunie 1808, oficialitățile l-au confirmat cenzor pe Petru Maior. M. Tomuş, *Gheorghe Șincai*, București, 1965, p. 179.
- 14 A. Veress, *A Budai Nyomda román kiadványai* (Publicațiile românești ale Tipografiei din Buda), lucrare consultată de noi prin intermediul unei copii după manuscrisul original (păstrat la Budapesta), la D.G.A.S., București, Microfilme Ungaria, Rola 290, f. 338 (clișeu 249) și 339 (clișeu 250).
- 15 Tipografia din Buda a primit banii în 22 octombrie 1809. *Ibidem*.
- 16 Textul îl reproducem după un exemplar identificat între cărțile bibliotecii iluministului Ioan Corneli, păstrat în Fondul de carte veche românească Bihor,

Oradea, inv. 709.

17 I. Sabău, *Problema influenței primei revoluții burgheze din Franța asupra agitațiilor țărănești din Transilvania din anul 1790*, în "Anuarul Institutului de istorie din Cluj", Cluj, 1958-1959, p. 163-178; idem, *Din luptele țărănimii transilvane împotriva sarcinilor militare în timpul războaielor duse de Imperiul Habsburgic împotriva revoluției franceze (1792-1797)*, în „Studii“, 1960, 2, p. 221-233; I. Georgescu, *L'opposition aux Habsbourg des paysans roumains durant les guerres napoléoniennes (1798-1815)*, în „Revue Roumaine d'Histoire“, X, 1970, p. 1027-1046.

Facem arătare de obște la tot norodul

Viforul războiului rădicat de dușmanul cel de obște a liniștirii, de dușmanul Rossii cel neîmpăciuit, care nu demult au suflat cu sălbăticie în inima patriei noastre, acum au trecut în partea neprietenilor și într-însa au așezat greutatea sa.

Anul o mie optsutudoisprezece îngreuiat cu ranele ce au primit în piept patria noastră, spre surparea celor viclene socoteli a iubitorului de stăpânire dușman au înălțat pe Rosia la vârful slavii, au arătat-o înaintea feții lumii în mărimea ei, au pus temei slobozirii noroadelor. Cu mâhniciunea sufletului, deșărtând toate mijloacele, spre depărtarea acelu nelegiuit războiu, am alergat noi spre mijlocirea puterii. Amarnica nevoie au tras sabia noastră. Vrednicia norodului, care prin pronia acelu Prea Înalt s-au încredințat purtării noastre de grijă ne-au oprit a o întoarce în teacă până când dușmanul s-au aflat în pământul nostru...

Neguțitorii și orășenii n-au pregetat nici o jărvire. Blândul lucrătoriu al pământului, căruia până atuncea nu i-au fost cunoscut sunetul armelor, cu armele au apărat credința, patria și pe împăratul. Viața au socotit-o el ca o mică jărtvire...

Ca să îngrădim patriia de năvălirea nepriiatinilor au fost trebuință a scoate războiul afară de hotarale ei și cele purtătoare de biruință oști ale noastre s-au arătat la Visla. S-au început anul omieoptsutetreisprezece... Noroadele au plecat auzirea spre ascultarea adevărului. Privighiarea cea obosită de necazuri s-au deșteptat. Sufletele lor s-au adunat întru sine. Într-armările s-au făcut o într-armare numai. Cei ce să împotriviia s-au supus cu armele. Cea grabnică trecere de la o izbândă la alta ne-au adus la malurile Reinului. Dușmanul au rămas neplecat spre pace, însă debiia au trecut anul și ne-au văzut el pre noi înaintea porților Parijului. Norodul franțuzesc care nice o dată n-au pornit întru noi porniri vrăjmășești, au sprijinit tunetul nostru care era gata să cază asupra lor. Franția ș-au deschis ochii la prăpastia ce o încunjura, au rumpt zăbalele amăgirii, s-au rușinat a mai fi unealtă a unui iubitoriu de stăpânire. Glasul patriei s-au deșteptat în inimile norodului. S-au ivit noao rânduială a lucrurilor. S-au chemat la prestol cel legiuit stăpânitoriu. Franția au poftit pacea, ei i s-au dăruit pace cu mărimea de suflet și temelnică.

Pacea aceasta este amanet a siguranții fieștecăruia deosăbit norod, a ceii de obște și îndelungate lineștiri care îngrădește nesupunerea, întărește slobozirea, făgăduiește norocire Evropii, gătește mai înainte răsplătiri vrednice ostinelor făcute, pentru premejdiiile cele biruite...

S-au dat în Parij, mai în 18 zile, 1814.

Alexandru

(BRV, IV, nr. 385. Original inedit, Arhivele Statului, Iași, Fondul Paul Mihail)

De la îndreptătorul Senat: Să face știre cătră tot norodul

Cea cu bucurie pentru toată Evropa înștiințare de intrare cu slavă a împărăteștii sale măririi împreună cu oștile sale cele purtătoare de biruință în Parij și apropierea doritei păci au umplut inimile tuturor rossienilor de cea mai userdnică mulțămire cătră pricinuatoriul acestor mari întâmplări. Cele mai întâi ocârmuiri însuflețite fiind cu cele de obște sâmtiri și apucând înainte cel dintr-un suflet glas al patrioșilor săi, au poftit înaintea feții lumii a însemna userdia credinciosului supus norod rossienesc cătră atotiubitul Monarh. Priimind acest scopos și aducând Domnului Dumnezeu mulțametoare rugăciuni pentru cele minunate izbânde, cu care au încununat el slava armelor rossienești, colleghiile, adică: Prea Sfintul Indreptătorul Sinod, Împărătescu Sfat, și Indreptătorul Senat au făcut o deosebită obștească adunare în care împreună socotind ce feliu de dare din obșteasca cunoștință vor să pue la picioarele domnului Împărat, pentru proslăvirea patriei, fiind că cu bărbăția lui și cu neclătita statornicie s-au alungat cele neobicinuite năvăliri a vrăjmașului, care au îndrăznit a intra în hotarale Rossiei. Nenumărate polcuri a deosebite noroade s-au biruit, s-au gonit și s-au strâcat. Evropa care aștepta ne apărată pierzarea sa cu căderea ceii de pe urmă îngrădiri a nesprânzurării sale, cu uimire au văzut cele purtătoare de biruință steaguri a împăratului Alexandru și ale aleașilor săi piste malurile Nemenului, Vislii, Odrii, Elbii și a Renului. În grab războiul au intrat chiar în inima stăpânirii lui Napoleon, în grab cele din urmă a lui socotiște s-au făcut cunoscute, de iznoavă i s-au dat lui vestite războaie. Parijul s-au închinat biruitorilor și Franșia după multe pătımiri, întorcându-ș pe legiuitul Monarh, au împreunat mulțemitoriul glas al său cătră prăznuitoarele strigări a Evropei...

F.1^v Ce-ți vom da ție, carele ai îngrădit liniștea Patriei noastre cu așezarea nespânzurării stăpânirilor celor megieșite; ce laude pot să fie îndestule ție, care ai răsplătit pentru noi iușimea celui simeș vrăjmaș; nu numai cu a ta purtătoare de biruință intrare în scaunul lui dar și cu cea desăvârșit oborârea acestui strașnic strâmbășitoriu a Evropei, care stăpâneștile scaune le-au clătīt și schiptrului său celui de fier toate neamurile și împărășiiile au voit a le supune.

F. 2... Cine din stăpânitorii pământului ție, marelui, să va asemena; cine dintr-înșii rădicând armele pentru apărarea Patriii le-au purtat din margine în marginea Evropii, nu pentru câștigarea slavei sale ci pentru mântuirea noroadelor streine, care cu jugul cel nesățios al iubirii de stăpânire fără apărare era apăsați și pentru ca să întoarcă lor pe cei legiuți stăpânitori. Cine cu înțelepciunea sa și cu cea blândă înduplecare, tocma în vremea puterii, au putut pe noroadele cele învrăjbite a le întoarce spre aliație cătră sine, întărind în aceea însuș a lor fericire.

S-au tipărit la 3 august 1814, Sankt Peterburg

(BRV IV, nr. 386, Original, Arhivele Statului Iași, Fondul Paul Mihail)

Înștiințăm de obște pre tot norodul...

Mântuirea Evropii asupra de tot stricătoarei necredință, asupra rău vătămătoarei stricăciuni a năravurilor și împotriva năcăjitoarelor rătăciri, căroră înțelepciunea omenească este supusă, această neuitată biruință și izbândă care în Istorie nu are asemănare, cu dreptul să cade a să da celor cu mărime de suflet făcute jărtfiri.

Această izbândă cu nerupte legături au împreunat pe toate împărățiile evropenești întru sine, au împăcat socotelele și folosurile cele ce nu să putea împăca până atuncea, îndreptându-le către un de obște folositoriu scopos, spre cea dorită și temelnică pace, care fără clătire este întemeiată pe legiuitele folosuri îngăduite pentru fiește care împărăție și pe cea dinlăuntru așzare care îngrădește fericirea și slobozenia noroadelor.

Cu suflească bucurie vestim voao Noi acum, iubiților noștri supuși, cum că toate tocmelele care cătră folosul împărăției atămă s-au închiinat, după această Pravilă, și după cel mai denainte hotărât de către noi scopos.

Nu deșartă iubire de câștig ne-au îndemnat pre noi a căuta lărgimea hotarilor noastre, o așa sâmtire nu ar fi potrivită celor ce au rădicat armele pentru apărarea patriii iară nu pentru câștigarea cu războiu. Cea nebiruită putere a împărăției Rossiei, care pe credințe, pe dragoste, pe fericire este întemeiată, din câștigările cele din afară nu poate crește. Însă împreunarea supt un schiptru a unii mari părți ce au fost acnejiei Varșavei s-au socotit de trebuință spre întemeierea cei de obște cumpănite stări și rânduiale în Evropa. / (f. 1^v)

Cu aceasta să îngrădește siguranția hotarilor noastre, să ivește un zid tare, care vicleșugurile și îndrăznirile vrăjmașilor le depărtează, să nasc legăturile frăției neamurilor care cu o dimpreună unime a nașterei sânt legate între sine din început...

Am voit noi ca întemiind fericirea supușilor noștri celor noi să semănăm

în inimile lor sântirea de priință cătră scaunul nostru, și cu aceasta să ștergem pentru de asuprire urmile celor mai denainte necazuri, care au curs de la cea pierzătoare neunire și îndelungată vrăjmășie.

Dar tocma într-acea vreme când noi socoteam ca întorcându-ne în hotarale blagoslovitei țărâi noastre să gustăm roada păcii cei cu multă osteneală și sârguință câștigată, să aprinde nou războiu, care cu nespusele judecăți a celui dintru Înălțime mai înainte s-au hotărât...

Vicleanul scopos a lui Napoleon Bunaparte, vânzarea ce au fost spre ajutorul începrii lui, ceii cu simetie, năpădire rău vătămătoarelor lui sporiri, care atamnă spre răsturnarea obștiilor, a sfințeniei și a legilor, toate aceste pricini opresc pe stăpânirile cele de ziditoriu împărățiilor așezate a priimi în trupul cei de obște rânduiei pe ocârmuirea care să întemiiază pe călcarea de jurământ și pe sâlnicie. Și pentru aceia întră iarăși toate împărățiile întru o neruptă /f.2) legătură ca să sfarme tirăniceasca putere, care au pus stăpânirea sa pe Franția și cu aceasta să depărteze cele de iznoavă necazuri. Nu numai făgăduințele prietișugului ci și cinstea împărăției ne chiamă pe noi spre apărarea pricinii ceii drepte: această pricină nu poate fi streină pentru Rossia, care din vechiu s-au luptat pentru credință și pentru cei credincioși, supunându-ne acestui sfințit glas, noi începem cu ajutoriu celui dintru înălțime de iznoavă podviguri, ca să nu să piardă roada izbânzilor atâta de glasnice și slăvite...

Cât de cu scârbă este inimii noastre a prelungi depărtarea noastră de la patrioticeasca țară. Însă noi tare nădăjduim... că această depărtare nu va fi îndelungată vreme, dragostea și priința a tuturor împărăteștelor adunări, care cu o sântire sânt însuflețite, și vitejia oștilor noastre vor încununa începerea cu dorit sporiu, toate împărățiile evropienește împreună cu noi lucrează.

S-au dat în Viena, la 9 mai, 1815. Alexandru

(Semnalat în AIIA, 1985, nr. 2, p. 763, BRV, IV, p. 145, nr. 398. Original, Arhivele Statului Iași, Fondul Paul Mihail)

Trista întâmplare a cetății Dresda de la spargerea încoace a podului până la apărarea cetății

Tristă cu adevărat fu întâmplarea cetății Dresda tocma de la începutul primăverii anul 1813 până la jumătate de luna lui noiembrie tot a aceluiași an. Tu, carele acestea le-ai aflat, adună-le, și le pune laolaltă, și gândește la atos puternicul Dumnezeiu, carele aceasta neașteptate ba tocma negândite, și foarte spăimântate la vedere, așa de cu fericire le-au săvârșit. Iară tu, streinule, carele acestea nu le simți întreabă-ți rogu-te inima ta, oare putere-ar dânsa întâmplarea aceștei fără de mâhnire

și fără de împreună căire și întristare a o asculta? Dresda^{*} se apără.

^{*} Dresda iaste cea mai mare și de căpetenie cetate în Saxonia. Întru această cetate iaste lăcuința Craiului din Saxonia.

Năcazul Dresdei din vremea aceia s-au început prin răsipirea unei părți a podului de pre râul Elbe din cetatea noao. Începutul acestor necazuri s-au nimerit supt cel din vremile acele în cetatea Dresda franțozesc komendant Ghenarariu Regnier, fiind că el văzu, cum că cu oștile sale muscalilor, carii de ceia parte de râul Elbe sta tăbărâți, nici cum nu va putea a le sta împotrivă. Numai decât această trupă prin franțozescul Marșal Davu, carele atunci în locul generariului Regnier era Komendaș în cetatea Dresda cu mai multe mii de bărbați războinici o au întărit-o; dar totuși nu era harnici de a putea sta în contră muscalilor. Marșalul Davu dădu grabnică poruncă ca podul din cetatea noao cel de pe râul Elbe, mai mult de câtcum întâia oară îl stricară, să-l strice, și așa dimineața în 19 zile ale lui Martie 1813 întră 8 și 9 ceasuri au eșit el cu ai săi ostași afară, după ce cu o zi mai nainte de eșirea lui luase răstignirea de pre acel pod, nepricuinind cetății vre o pagubă alta, fără de cât că cu 8 zile mai nainte, adecă în 12 Martie podul cel de lemn din Maisna, ce era pus preste râul Elbe, l-au aprins: și așa prin această aprindere o parte / a unei vechi, cinstite și în ochii tuturor văzută a cetății Dresda de multe meșteșuguri fabrică fu surupată.

Încă în 20 de zile ale lui Martie trebuia să se capituluiască cetatea noao, și muscalii într-aceiași zi s-au vârat pre poarta albă care duce cătră Maisen, înlăuntru. Puțin după aceiaia cuprinseră Dresda veachie. Pentru că noaptea între 25 și 26 Maiu un garnison întreg din Dresda veachie, carele sta din franțozii, bavari și saxoni, de voe bună când eșiră afară, și în zioa cea mai de pre urmă această cetate o cuprinseră cozacii și iagării împăratului rusesc. Nici unul dintre lăcuiitorii de acolo n-au putut ca să-se vaere ceva asupra acestora. Partea cea de pod din cetatea noao, carea o stricasă franțozii, un vestit teslariu încât au fost cu puțință, cât mai în grabă iarăși au întemeiat-o; și așa cea până aci supt pedeapsa morții legătură întră cetatea vechie și întru cea noao iarăși au adus la loc. După aceasta prinzeră a merge sau a trece așa priste acest înoit pod, precum și preste alte doao pre luntrii la Dresda întemeiate poduri o cumplită a împăratului rusesc, a craiului praizesc armadie.

În 24 aprilie la 2 ceasuri după amiează avu Dresda / poruncire pre priatenul oamenilor împăratul muscalilor Alexandru pre ulița așa numită Baudner înlontru întrând a-l vedea.

La 9 ceasuri dimineața în 9 zile ale lunii lui Maiu, armandiile muscăcești și praizești încetase de a mai trece. Atuncea muscalii ca înprotrivnicii să numai poată trece preste râul Elbe, podul cel de lemn cel din cetatea noao l-a aprins; (...) armadiile cele muscălești și cele burcușești era în cetatea noao și toate sta de ceia

parte pre țărnișele râului Elbe și la un ceas după amiaz, în 9 zile ale lui Maiu intrară / înlăuntru în Dresda veachie doao batalioane de soldați franțozești; îndată cuprinsă porțile cetății și în țărnișele de această parte a râului Elbe orânduiri poste. Tot într-aceiași zi intrară și împăratul franțozilor Napoleon cu garda sa înlăuntru cetății, și franțozescul comandant al cetății colonel Ferrier (...)

Iară în 9 zile ale lunei lui Maiu întră amândoao armadiile, adecă întră cea dintr-un țărnișele și întră cea din celelalte țărnișele a râului Elbe vrea să se începu, unde foarte mulți franțozii fură împușcați și prea mulți iarăși pleguiți (răniți); (...).

În 12 Maiu lăcuiitorii din Dresda o frumoasă priveală au văzut, cum adecă iubitul lor crai, chemându-l împăratul Napoleon din Praga să se întoarcă înapoi la a sa rezidenție, după amiază au intrat în cetate. (...) Nu numai garda burgărilor din Dresda au făcut paradie, ci și toată garda franțozească de călărași și de pedestrași (...).

Aceea ce în Dresda au mai înmulțit mișelătatea și năcazul fu nespuse multe a celor răniți, carii pentru cumplita luptă, și amaru bătăe dela Bisofs – Verda, Baușen, Lukan și dintr-alte locuri, în cetatea Dresda îi căra, și-i grămădea, unii pre cară, cei mai mulți pe picioare fiind chitileniși merge, fură aduși.

În zioa de Rusalii, adecă în 6 zile cele lui iunie pretutindenea s-au vestit cum că întră purtătoarele de războiu puteri pre vreme de 2 luni s-au pus armistițiu, adecă încetare de la arme sau de la bătăe. De aceia în 10 iunie dimineața după 4 ceasuri s-au întors împăratul Napoleon, însă tănuț, înapoi de la armadie, și în cetatea ce se zice a lui Friderih în grădina grofului Markolinici s-au coborât (...).

În câtă vreme au ținut în cetatea de la arme Dresda și mai ales Fridrihstat (cetatea lui Fridrih) pentru cea priste fire, dare de cvartiruri multe au pățimit. Căci că în Fridrihstat zăcea un foarte mare număr de garda cea împărătească, ca el să nu fie departe de împăratul, carele, precum mai sus / zisăram, avea al său cel de căpetenie kvartir în Fridrihstat în palaturile casei grofului Markolici (...) Cătanele cele bolnave, care numai de abia se clătea, și carii vii fiind, ca morți căuta, umbla încoace și încoalea pre ulițele cetății cerșind, iar alții mulți murind de foame. Ca și carii de-a valoma, pentru că nu avea hrană, crepa. Pretutindenea din naintea porților, și încă și pre ulițe de tot fără putere, sau chiar morți zăcând.

Fiind acum armistițiu de pace, mai ales pentru că Casa împărăției Austriei carea cu Casa împărăției franțozești prin rudenie era încheietorată întră purtătoarele de / războiu puteri ca mijlocitoare era: dar totuși această a împărăției Austriei Cassă

n-au putut a-i împăciui: drept aceea în 16 august împăratul Austriei însuși împăratului francez i-au vestit războiul, care cu o zi mai înainte de aceea în 15 adevărat August, au ieșit din Dresda, și prin Prina preste podul cel pre luntrii pus la Stolpen, la armadia sa au venit. (...)

În 22 aug[ust] se auzea de cătră granița Bohemiei o cumplită dare de foc cu tunurile și cu muschetele, care preste toată zioa necurmat au ținut. Aici fură franțozii împreună cu cei lor însoțiți până aproape de Dresda îndărăpt svârliți. (...) În 25 aug[ust] groaznice pușcături să începură, și în Dresda un mare număr de franțozii răniți fură aduși (...)/ Noaptea de la 25 până la 26 august legătuitelor oști le mai sosiră oști spre ajutoriu, și nu departe de țărnișele râului Elbe înconjurară Dresda veachie, atunci fu bătaia preste tot foarte amară (...). După aceea cam pe la trei ceasuri așa de cumplit vuia focul din turnuri, cât multe gloanțe sbura preste ziduri în cetate, mulți oameni fură răniți, ba mulți și omorâți și căsile lor păgubite, și din aceasta și în cetate și aproape de cetate s-au făcut aprindere. (...)/ Numărul celor răniți franțozii mai tare creștea, înprejurul Cetății o cumplită privire era de a se vedea, pentru că pretutindenea cu trupuri moarte, rănite, și cu cai morți fața pământului era acoperită.

În 29 aug[ust] au pornit francezul general Vandame cu 30 000 de ostași și cu mai mulți iagări preste Prina către Bohemia: dar l-au bătut de l-au stâns și pre el încă l-au prins, aceasta încă mai adăogă un număr de răniți în Dresda, așijderea și o scumpeate de pîne.

În 22 sept[emvrie] (...), trupa austricească află un canal, prin acesta se trasă încet, încet, înlăuntru în cetate și așa pre toți străjuitorii soldați dinpreună cu ghegeneriul Lefevre i-au prins robi. Până în 20 zile ale lui septemvrie neîncetat mărșaluiă soldații cei franțozești... În 25 Sept.[...] în bătaia ce s-au întâmpat s-au prins dintră soldații franțozești 12 până la 13000 de bărbați robi.

La 7 zile ale lui octomvrie (...) au călătorit prea iubitul nostru Craiu împreună cu împăratul Napoleon din Dresda, foarte de dimineată și au luat drumul, cum se zice, pe Maisen.

În 8 zile [ale lui Octomvrie] începură a se bate franțozii cu muscalii și cu prazii, de partea cea de-a stânga a scăldătorilor ce se numesc Linkiș-Baad (...)

De la granița Bohemiei încoace se auzea o spăimântătoare slobozitură de foc din tunuri; care în 11 a aceiași luni aproape de cetate sosi, unde la Dresda satul Gruna l-au aprins. Seara pre la 6 ceasuri singuri franțozii își aprinseră măgăzinul

lor cel din Dealul Regînd cale de un pătrariu de ceas departe de Dresda.

Nu după multe aceastea zile, văzând franțozii că de toate părțile sunt bătuți, începură a se dumeri și socotea să dea cetatea și spre aceasta mai cu samă îi silea foametea (...)/ Afară de foamete să mai temea locuitorii din Dresda și de ciumă că (...) dintră soldații franțozii în toată ziua 100 sau 200 murea (...).

Groznică mișelătate din cetatea Dresda mai pre urmă povârni pre franțozii ca să dea cetatea pre cum o și dădură. Așa dară Dresda acum iaste, de răsipire, de aprindere și de foamete scăpată. Cine nu va putea, picurându-i prietenești lacrimi din ochi, aceasta a zice: Dumnezeu! Tu mari ai făcut! Cine dintru adâncul inimii nu va striga? O cărmuitoarele a toată lumea, Doamne, ție unuia laudă.

(Buda, Tipografia Universității, 1814, 24 p., *Bibliografia românească veche*, Buc., 1912-1936, tom III, cota 860, p. 110)

Întîmplările războiului franțozilor și întoarcerea lor de la Moscova

Către cetitoriu!

Nu puțini ani sunt, de când începând franțozii răzmiriță în țeara lor, și de aci înainte nu vrură să aibă Craiu stăpânitoriu preste dâșii, ci își întocmiră Republică. Cu care a frâncilor grea faptă se ațâță acel războiu în Evropa, acărui sfârșit abia acum nădăjdum (sic!) să-l vedem; mulți ani steagurile oștilor franțozești pretutindenea zburdate flutura biruitoare, cât nu numai franțozii se credea pre sine a fi nebiruiți și cum că preste scurtă vreme ei vor stăpâni preste toată Evropa, ci și alții mulți se aluneca cu aceiași părere.

Ci cum iaste firea norocului nestatornică, și jocurile lui foarte schimbătoare, iată când gâdea franțozii, că ei țin norocul de păr, cât nici odată să nu se poată smulge din biruitoarele lor mâni, iată le veni zburdare ca să se scoale cu războiu asupra muscalilor; carii venind franțozii cu îndreznire asupra lor, încet, încet trăgându-să înapoi, feceră/ cale vrăjmașilor franțozii cătră cetatea Moska. Unde ajungând aceștia, cei mai norociți pre lume a fi se socotea: pentru că nu se îndoia, că muscalul acum va fi silit a cere, și a face pace după plăcerea lui Bonaparte, și așa franțozii și de aici se vor înturna biruitori; ci tocma fapta aceiaia, cu carea credea franțozii că vor încorona biruințele sale cele mai denainte, tocma aceiaia fu lor începutul durerilor și a nefericirii. Întâmplările franțozilor, și fuga lor cea amară din țeara muscalului o puiu eu înaintea cetitorilor români în cărticica aceasta, nu pentru ceva dobândă a mea, ci pentru petrecerea cetitorilor, ci pentru ca și românilor celor ce nu știu limbi streine, să fie cunoscute aceste mari lucruri ale Europei cu prilejul franțozeștii răzmiriți căzute, și fieștecarele să vază schimbările norocului în lumea aceasta, și să se înveață a nu se încredința norocului, carele aceluia, cui părținește mai tare, pre urmă se face cumplit vrăjmaș.

Veastia sau lauda lui Napoleon Bonaparte ca a unei căpetenie mai mare a oștilor franțoești

Războaiele cele dintâiu ale lui Napoleon, care le-au făcut el în Italia, i-au întemeiat lauda, acolo au aflat o oaste foarte împrăștiată, risipită, slab înbrăcată, și cu plată puțină.

Norocosul Bonaparte înbogățit cu biruințe s-au întors după aceeaia îndărăpt la Paris și au fost nu numai de cei mari ci și de cei mai mici cinstit, și prețuit. După aceeaia au încheiat pacea la Amiene și Lineville și ar fi fost cel mai mare om pre pământ, de ar fi rămas întâiuul Consul și de ar fi fost Franția cu noroc. Însă pre oameni ai face cu noroc n-au fost lucru lui: el au căutat numai ca să facă învingeri, să se înalțe și preste toată Evropa singur să stăpânească. Nu multă vreme după aceeaia s-au născut alt războiu cu Angliia din pricina că Napoleon după Tractatu păcii, adecă după lucrata pace, nu vru să scoată oștile sale din Holandia afară, ci încă au cerut, ca anglezii să iasă afară din Malta. Aceasta gâlceavă au rupt legătura păcii.

De aceia voim să pășim cu vorba mai departe, și să grăim despre călătoria oștilor franțoești cătră Rusia, carea călătorie pentru oastea franțoească foarte cu nenorocire s-au sfârșit, că nesățiosul Napoleon tot după obiceiul lui cel vechiu lucra, și numai cătră cetățile cele mai mari fără socoteală alerga.

Gătirile cele pentru oaste, care Napoleon pentru călătoria aceasta de mult le-au fost făcut era nemărginite, și proceea Rusiei prăpădire./ Cei ce au văzut cu ochii trecerea oștilor franțoești preste apa Nimen pre lângă Kovno, adeverează, că ar fi fost cea mai frumoasă vedere, ce ar fi văzut vreo odată ochii omenești.

De s-ar fi aflat întru acea vreme cineva, ce ar fi vrut să spue înainte sfârșitul acestui războiu, pre acela l-ar fi socotit oamenii ca pre un om eșit din minte. După mintea omenească nu era nici a gândi, că Napoleon pre carele norocul în toate bătăile, cum în Italia așe și în Țara Nemtească l-au petrecut, frumoase, multe, și bine întrarmată a sa oaste, în primejdie o va pune, și nu numai cu vrăjmașul, ci și cu seatea și cu frigul să se lupte.

De vom judeca după novelele sau gazeturile franțozilor, vom vedea că Napoleon au biruit în toate locurile până la Mosca, însă câți oameni au pierdut întru aceste biruințe, în novelele lor nimic nu ne-au arătat; și fiind ca până atuncea de la ceialaltă parte nici o înștiințare nu am putut căpăta, ni s-au părut că sunt toate adevărate.

Nu iaste a priceape cum/ au putut Napoleon întru această mai depre urmă a lui călătorie așa de grabă să pășească înainte, nesocotind el mai nainte de hrană, și cum se va întoarce iară înapoi. Poate că au gândit el că îi vor lăsa rușii hrană înapoi? – De au și gândit, totuși, s-au înșălat, că el au făcut socoteala fără cârcimariu.

Napoleon așa s-au fost înșălat, cât, nebăgând de seamă, au lăsat oastea muscălească de o parte stând, și alergând au intrat în Moscva, carea nu au aflat-o așa cum au fost socotit el, ci goală precum de oameni așa și de magazine; încă și ce au mai fost rămas într-înșă, prin foc tot au ars, și toată nădejdea lui Napoleon odată cu fumul au perit.

Și la sfârșit tot una iaste, ori că ar fi murit oastea lui de foame și geru ori de sabie. Însă el e pricina de au ajuns oastea lui la așa urâtă moarte. Pre capul acestui mare om toată vina cade, că pre el nu l-au rugat muscalii ca să-le pustiască țara, orașele și satele să le ardă, besearicile să le jefuiască, și din oastea sa se facă o bandă de jefuitori.

Frânțozeilor; – Cum mai puteți vorbi de cinste? Nația voastră e rușinată – cinstea voastră pierdută; (...)

Împăratul vostru au avut norocire anarhiia voastră a o sfârși, și pace a vă da. Atuncea au fost el mare; însă omul cel mic au căzut supt a sa mărire, el nu și-au cunoscut adevărata mărire. Nimic n-au fost lui sfânt-toate, și singură cea mai mare sfințenie au călcat-o supt picioare. (...).

Acuma vedeți nemților, franțozilor, italienilor, aceastea sunt faptele apărătorului vostru – a împăratului – și a craiului. Aceasta e lauda lui ca a unei căpetenii mai mari a oștilor! De iaste vreunul între voi, carele mi-ar putea arăta, că prea mult aș fi grăit, acela să-mi iasă înainte, și la tot cuvântul îi voi aduce mulțime de mărturii.

Întoarcerea înapoi a franțozilor din Rusia^x mai pre larg scrisă

Bătaia sau lovitura cea de pre urmă, supt carea gata era să se piardă slobozenia Evropei din partea franțozească, prin multe gătiri și întrarmări, cu o pompă și cu slavă mare au fost înștiințat, carea mândria soldaților (cătanelor, ostașilor) și punerile înainte a tuturor celor de un gând despre Sistema franțozească, i-au fost foarte înălțat; și mulți gândea că după ce se va sfărâma împărăția rusească, vor trece cătră părțile cele aromaticești ale Persiei și ale Indiei. Napoleon aiavea ou fost trâmbițat, cum că o întâmplare netrecută amenință prăpădire Rusiei și că un împlinitoriu rânduialei ceii mai înalte fără sfială s-au fost arătat, după carea muscalii, ca niște varvari protivnici educației evropești până la marginile

pustietăților Asiei se vor goni. Lauda, norocul și o mulțime de oaste întărise cuvintele lui, și publicul era în mare credință, că prin a lui politicești și militarești planuri la mare scutire negreșit va ajunge.

Prorociile lui Napoleon se părea adevărate a fi. Cum au trecut oastea franțuzească preste Nimen, îndată au început muscalii a se trage înapoi, și au lăsat provinciile Poloniei^{xx} cele de către miiază-noapte în puterea vrăjmașului, care îndată după ce s-au împreunat cu franțozii au rădicat steagul turburării. Napoleon au fost făgăduit ostașilor, că el vrea să-i povățuiască la Moskva, acolo, au zis, iaste sfârșitul tuturor nevointelor lor, acolo îi așteaptă pacea, odihna și îndestularea. Împăratul franțozesc prin ale lui asurziri și înfricoșeri, despre încheierea păcii nici o minută n-au întârziat și toate lucrurile sale le îndreptasă cătră Moskva, căci el/ și ostașii lui socotea că prin luarea Moskvei și pacea se va încheia.

Oastea muscălească era mare și plină de voe bună, și până ce au trâmbițat bulitinurile franțozești, că Rusia zace întru eșirea sufletului oastea ei ar fi tocma ca și prăpădită, să cuprindă numai încă din niște noi și cu sila adunați soldați, și întru toate inimile muscalilor ar fi intrat spaimă și frică; până atuncea întru toate părțile împărăției, pline fiind de râvna moștenirei, s-au fost desvălit noa/ puteri.

Starea lui Napoleon din zi în zi era tot mai rea lipsa tot mai mare, neîndestularea ostașilor tot mai neplăcută și pacea tot mai neadevărată. Mai pre urmă după cea de cinci săptămâni a lui acolo lăcăința (sic!), s-au socotit Napoleon ca să iasă/ din Moskva (...)

Întoarcerea franțozilor din Rusia să poate împărți în 3 perioduri, fiind că fiește carele period osebite haracuri cuprinde, și cel dintâi period să sfârșește la Krasnoi. Rezultatele periodului acestuia au fost mai multe de 40 000 de robi, întră carii și 27 de ghegenerali, aproape de 500 de tunuri, 31 de steaguri și alte nenumărate dobânzi. Oastea cea mare franțuzească s-au fost topit până la 30 000 de oameni, întră carii de abia 10000 au fost adevărați soldați; restul artilăriei au fost 25 de tunuri, dară de cavalerie nici nu era a gândi ceva; iară oastea rusească încă avea 70 000/de oameni, și întră aceștea 16000 de călăreți; și 100 de tunuri purta cu sine (...)

Al doilea period să începe de la Krasnoi, și pășește la Berețina, o îndepărtare de 26 de mile. (...). Trecerea/preste Berețina, pentru înfricoșata întâmplare, mulți ani nu se va șterge din mintea soldaților; această trecere au ținut doao zile; (...) mulți ș-au aflat groapa în apă; (...)și în urmă când au început rușii cu bateriile lor a pușca, atuncea s-au curmat trecerea franțozilor de odată (...).

Al treilea period se începe de la Berețina până la Nimen și de acolo mai departe în Țara Praizului. Măcar că acest period pentru franțozii, prin creșterea

tuturor relelor, cel mai înfricoșat au fost, totuși nici un interes milităresc nu are, că el altceva nu arată, fără numai un vânat pre lângă drumul cel mare. La vreo 40 000 de oameni cu o destul de bună artilerie au fost trecut preste Berețina; însă în ce tristă stare era atuncea aceaste/oști! Un frig de nou de tot i-au prăpădit. (...). Flămânde și fără de arme: toată înprotivirea au fost încetat, singură o strigare; Kozac! smintea toate coloanile, și multe sute de franțozii numai vreo câțiva Kozaci le prindea.

În 24 au trecut Napoleon prin Vilna cu foarte mică petrecere: din 26 până în 28 dimineața au trecut oastea prin oraș foarte întru urât rând, numai umplând ulițele de morți și de bolnavi (...) Prin grabnica și aspra fugă a franțozilor au scăpat orașul și de foc și de jefuire. De la Vilna s-au tras franțozii cătră Kovno; de abia 25 000 au trecut preste Nimen, și partea cea mai mare de artilerie/ încă în Vilna rămăsese iară restul până la Kovno cu tot s-au sfârșit. Resultatul a întoarcerii înapoi a franțozilor în tutetrele periodurile au fost 100 000 de robi întră carii numai ghegenerali 50 era, și 900 de tunuri.

De la Kovno, kozacii nu încetasă de a-i goni, și puțini au și ajuns la Vaihel, dară și cei ce au ajuns, nu mult după aceia au trăit; căci așa slăbise bieții soldați, cât în toate zilele vedeam pre cei robiți, cum după întâia mâncare murea.

Așa a luat sfârșit trufașa punere înainte a lui Napoleon, așa s-au împlinit făgăduințele, cele ce încă de la începutul războiului le-au fost prorocit: nu pre Rusia, ci pre el singur l-au nimerit acea netrecută întâmplare, care Evropa pentru a sa slobozenie cu sine o poartă.

Scrisă în Vilna în 10 dechemvrie în anul 1812.

(Buda, Tipografia Universității, 1814, 2 foi + 104 p. BRV 852, p. 102-105)

¹ Țeara Muscăcească

² Țeara Leșească

Scurtă arătare despre luarea Parisului și alte întâmplări de la un iubitoriu de pace*

Căpeteniia ce mai mare preste oștile cele împreunate, aproape fiind de zidurile Parisului, au trimis lăcuiitorilor celor din Paris această următoare înștiințare:

Lăcuiitorilor din Paris!

Oștile cele împreunate stau lângă zidurile Parisului. Aceștia nădăjduind că țara franțozească o adevărată și îndelungată pace vor face, marșul lor cu mare

bucurie/ cătră Paris l-au îndreptat. Douăzeci de ani sunt, de când înoată Evropa în sânge, și în lacrimi. Toate cercările de a birui acel rău, au rămas fără folos, căci întru puterea stăpânirii voastre cei sugrumătoare, zăcea o nemișcată împedecare a păcii. Carele franțoz nu va cunoaște acest adevăr?

Stăpânirile cele împreunate poftesc o putere drept lucrătoare preste țara Franțuzească să se pună: carea va fi în stare Franția cu toate neamurile, și stăpânirile Evropei a o împăca. Acuma singur de la Paris atârână, ca cât mai curând să se așaze pace preste toată lumea. Drept aceia cu toată inima și cu bucurie răspunsul socotintelor cetății voastre așteptăm, fiind că urmările ei sunt nemărginite. Îndată după ce-mi va arăta cetatea socotința sau cugetul, toată oastea ce iaste pre lângă zidurile ei, să va nevoi închiierile aceia a le împlini.

Parisenilor! Voi bine cunoașteți starea țării voastre, purtarea cetății Bordoa, pacinica urmare a cetății Lion, toate pătimirile cele ce întrasă asupra țării Franțuzești, și adevăratele cugete a împreună lăcuitarilor voștri. Întru aceste pilde veți afla gândul/ a tuturor războaelor celor dinafară și a neunirei cei din lăuntru; în zadar le veți căuta într-altă ceia. Stăpânirile cele împreunate cu stăpânirile voastre, și cu aceia, carii osebite cinste au la voi mai mult de aceia se vor griji, cum se va putea ținea cetatea voastră în pace.

Așa vă grăiește Evropa cea într-armată, de pre lângă zidurile cetății voastre.

Grăbiți, de întăriți încrezământul acela, carele aceia în dragostea voastră către Patrie îl are.

Komandirendul Gheneral a oștilor celor împreunate FM First de Șvarțenberg

Ofițioasă întâmplare din Paris din 1/13 aprilie

Prin tocmeala cea din 30 Martie (April: 11) între miniștrii curților celor împreunate, și între plenipotențiarii lui Napoleon în Paris făcută, fostul împărat al franțozilor se lapdă de coruna franțozească și de cea italienească, și până la sfârșitul vieții lui mearge la Insula (ostrovul) Elba a lăcui, acolo precum el, așa și tot neamul lui va căpăta penziion (hrana de viețuire). Acea tocmeală și stăpânirea cea vremelnică o au întărit.

Mărirea Sa împărăteasa Maria Luiza, după ce se va încheia pacea, va căpăta/ Prințipurile Parma, Piacența și Gvastala întru moștenire, acealea vor trece și la prea înălțatul fiu al Măriei sale, carele va avea titula unui prinț din Parma și Piacența (...)

* Parizul iaste Cetatea Rezidențională a Crăimei Franțozești, și are 25 000 de case și 875 de ulițe și 550 000 de suflete lăcuesc într-însa. Besearici sunt 300 și 45 de capele, afară de 5 luterănești.

Actele cele de lăpădare ale împăratului Napoleon

Fiind că împreunatele puteri au înștiințat cum că singur Napoleon împiedecă pacea în Evropa, drept aceea împăratul Napoleon ținându-se de jurământurile sale, înștiințează, precum el și următorii lui de scaunul francezesc și italianesc de tot se lăpădă, și cum că e gata ori ce, până și singură viața sa pentru bine Franței a o jertfi.

Dat în Kastilia Fontenoblou, Martie 30 (Aprilie, 11) 1814

Pentru încredințare: Dipont (de Némur.) General Secretar a Stăpânirii ceii Vremelnice

(Buda, Tipografia Universității, 1814, 16 p. BRV 858, p. 109)

Napoleon Bonaparte, ce a fost și ce este, o întocmită arătare despre viața și faptele lui, dinpreună cu bătaia ce s-a întâmplat la luarea Parisului până la ducerea în insula Elba. Rădăcina din care se trag Napoleonii

Un Carol oare carele Bonaparte, ce fu născut în anul de la Hs. 1739 la Aiatio în Insola Corsica au fost cea adevărată rădăcină, din carea se traseră Napoleonii. Acesta la început au fost procurator, după aceea la o micșoară curte de judecătorii în Aiațio se făcu secretariu, mai târziu după aceea se învrednici a fi și ofițer la Național Garda de acolo. Acest Carol Bonaparte în anul 1767 s-au căsătorit, și după aceea 18 ani la Montpellier trăind cu muierea sa, ca deputat al Corsiceștilor Staturi, muri în țeara Franțozească în 24 februarie 1785./

Muma aceștei familii oareșicarea cetățeană anume Stagnolia din Basel născută în Svaiț se mărită după un corsican, ce se chieama Raniolino. Fata ce au avut-o cu acest bărbat, anume Maria-Letiția, fu în 24 august 1750 la Aiațio în Corsica născută. Muri Raniolinia, și văduva de el rămase iarși se mărită după alt bărbat (în anul 1757) ce se numea Franț Feș născut în Basel carele apoi cu svaiterescul reghiment ca primier-laitenant venise din Bokkarț la Aiatio în Corsica. Feciorul ce-l dobândise cu acest de pre urmă bărbat s-au chieamat Iosef Feș, născut 3 ianuarie 1763, carele târziu după aceea ca frate mașteh din mama împăratului Napoleon, prin Napoleon fu făcut arhiepiscop și cardinal în Paris.

Fata cea întâiu născută a Stagnoliei anume Maria-Letiția Raniolino în anul 1767 se mărită după mai sus pomenitul Carol Bonaparte, în 24 februarie 1785 rămase văduvă și în 2 decemvrie 1804 se făcu Altise Imperiale (Madamă); Dânsa, ca mumă împăratului, au avut în Paris a sa deosebită curte și au fost apărătoarea călugărițelor, ce se numea milostive, în țeara Franțozească; ea s-au învrednicit atâta de îndelungată/ vreme a viețui, până ce cu ochii au văzut surparea lui Napoleon și toată familia.

Napoleon Bonaparte cel mai ales și mai de mare vrednicie din toată familia sau sămînția Bonapartească fu (...), precum mai sus arătarăm, născut în 3 august anul 1769 la Aiațio în Corsica; acest tinerel corsican din rânduiala franțozescului guvernator/ din ostrovul Corsica, general Marbouf în luna lui Martie 1779 au venit la Briene în țeara franțozească la Școala cea militărească, în carea se învăța Măestria războiului. Întru această militărească școală își agonisi lui și Bonaparte foarte mari despre această măestrie științe, precum e: măestria matematicescă, și mai cu samă în meșteșugul a face sau a croi țării a răsipi în răsmerițe ziduri tari, a întăre cetăți și a orândui groaznice șanțuituri împotriva vrăjmașului a se rădica, se procopsi în meșteșugul ingineriei și în meșteșugul de a face și a da în vreme de răsmeriță planuri, însă aceste toate sunt pentru vrăjmașii oamenilor. El, Bonaparte, în grădina acei militărești școale tot întru ascuns și singur de o parte trăia, tot cu frunte încrețită și cu ochii plecați în pământ sta. După ce el 5 ani întregi întru această militărească (shoală) au învățat; după pofta inspectorului lui Șevalier Kelario în 5 zile Octombrie 1784 veni în Paris la cea mai de căpetenie militărească shoală; unde el îndată după săvârșirea celui dintâia exament, fu la trupa cea de artilerie (de tunari) orânduit cadet; în luna lui iunie 1785 se lăsă de a mai învăța întru acea shoală și tot la/ aceiași trupă de artilerie cu laitenant (Kotuogiu) veni la Ancona; Iară în luna lui dechemvrie 1792 la Aiația în Corsica la locul nașterii sale se făcu comăndaș preste Național Garda de acolo; de acolo întorcându-se înapoi Palhal Paoli din Anglia, în 15 Dechemvrie 1792 fu Bonaparte împreună cu toată familia sa izgonit afară; el se duse în țeara franțozească, acolo fu orânduit ca un ghegeneral cef la armadia cea italienească; după aceia în 7 dechemvrie 1783 (sic! 1793) pentru a sa nespună îndrăzneală și vitejie ce au arătat ca comăndaș de artilerie la luarea iarăși înapoi a Taulonului, fu dăruit cu dregătoria de general-brigader, și fu trimis cătră Nița (atunci își era de 24 de ani de vârstă). În luna lui Octomvrie anul 1796 își puse în minte, ca prin Marseile să meargă la Constantinopol (Țarigrad) la împăratul turcesc, și cu rugăciune să cere: ca să-l facă mai mare comăndaș de artilerie; și în 5 octomvrie dobândi în Borae cea de jos comandă preste Convent-Trupele, și într-o foarte înfocată și sângeroasă bătae bine foarte purtându-se, așa, cât preste 30 C00 ostași de la protivnie prinși trimisă la Paris; apoi pentru bună purtarea sa în acea răsmeriță luă plată ostenealilor/sale ca în locul lui Serer să fie mai mare comăndaș preste armadia italienească. În 8 Martie dobândi despre aceasta înștiințare, și în 30 a aceștiași luni la Nița priimi a sa deregatorie de mai mare povățuitoriu.

Fiindcă istoria vieții sale fără de aceea socotire cum că tuturor iaste de prisosit cunoscută, drept acela nu voiu mai înșira mai multe despre viața lui, ci numai cu aceste aici următoare voiu mai slugări.

Dacă voiește oarecine lui Napoleon Bonaparte a-i arăta ceva vrednicie, trăbue lucrul firește luat, și socotit: Bonaparte fără leac de îndoială în anii tinerețelor lui puțină, ba tocma mică cunoștință a lucrurilor acestora au avut. Mai târziu, după aceea au venit el în Franția într-o shoală militărească, în care shoală el nemic alt ceva n-au auzit nici au văzut, fără numai despre lucrurile cele de căpetenie ale răsmiriței, cum trăbuesc a fi întocmite. Întru această shoală, după cum se povestește, foarte mare sânguință și sporiu întru învățături au arătat, ori ce vedea odată, de doao sau și de 3 ori cu ochii, și auzea cu urechile, toate le lua întru adâncă judecare. Eșind dintru această shoală, intră întro soldații/ cei de revoluție din vremea aceea, și acolo avu destul prilej acele ce au învățat în shoală a le întrebuița. Trupele franțozești era în vremea aceea aprinse cu poftă de a se face republică; ei se războia zdravăn, și cu mare îndrăznire; și pentru aceea drept fie cui spunea, ce poftesc ei. Acum dară înfocatul tânăr Bonaparte au doară să nu se ațâță mai cumplit spre cele groaznice lucruri ale războiului? acela, care nici o sferă alta din viața omenească afară de aceasta, nu știa? Pre încet ajunse de se făcut ghegeneral, și ajungând la treapta ghegenerăliei, războiul încă mai tare se ațâță, nici cum nu lăsa el ca ceva să scadă din duhul cel înfocat al lui, ci încă așa tare îl înmulți, cât acum foarte prețuit se făcu în vederea tuturor. Mai pre urmă ajunse Bonaparte de se făcu Consul, mai târziu după aceea în 20 Noiembrie 1804 s-au făcut împărat franțozilor, și în 14 Mai 1805 Craiu Italiei, iară în 20 iulie 1806 apărătoriu Confederației Renului, și aceasta au ținut așa până în 11 aprilie 1814. Acest Napoleon Bonaparte au întemeiat în țeara Franțozească o împărăție, iară în Italia o noao Crăie, precum și în Neapol, Holandia, Vitemberga, Bavaria, Saxonia, Vestfalia, Ispania și Elveticeasca/ Republică, apoi Confederația Renului. Acum dară fu el în stare, toate cele ce dorea și poftea ca să le facă a le împlini; fără de nici un talent oarecarele altul, de cât lucrurile militărești, fără de nemic alta cea de cât îngrijirea despre lucrurile războiului; fără de nemic alta decât cunoștința strălucitei stări militărești se învrednici el a se face Consul și împărat, prin care acum toate lucrurile lui din zi în zi mai tare sporea, Napoleon pre soldații aceia, carii din fire era molătăi, nedeșteptați și nepricepuți, și carii din tinerețe nu era obicinuiți nici dedați spre lucru, Napoleon, ziseiu, adesăori mustroluindu-i, îi făcu înfocați și iuți, sânguitori, și poftitori de ostenele soldați. Cu adevărat, acestea era pentru firea lui cea nestâmpărată și groaznică potrivite, pentru aplecăciunile cele ce din fire îi era lui ursite, ca capul lui pururea să se învăluiască cu mari gânduri; pentru pofta mărire deșerte, pentru înalta iubire de laudă, pentru un Napoleon toate acestea fură prea puțin: – El voiește, și și trăbue după așa premisii să voiască răsmirițe, măcar de și toată lumea s-ar prăpădi.

Însămnarea țărilor, care țara franțozească de la începutul revoluției le-au tras supt stăpânirea ei și le-au ținut până la luarea Parisului

Preste tot dară socotindu-se, bine a fi pierdut Franția 1 milion și jumătate de suflete! Preste acești în sumă puși mai sunt încă și alți mulți, carii despoiară țeara Franțozească de podoabele ei.

Ci se vedem acum cum fu luarea Parisului și cum se lepădă Napoleon de coroana împărăției franțozești; și de crăimea Italiei. După întoarcerea armadiilor sau oștilor franțozești înapoi de la Moscova precum bine știm că s-au întâmplat, îl goniră dinapoi până la Paris, cetatea cea de căpetenie a țării franțozești, a căria luare așa fu/

Noaptea spre 7 februarie călători Napoleon din Troies către Paris, și dimineața în 7 februarie kronprințul din Vitemberga au intrat în Troies; cu o zi mai târziu după aceia și înpreunatele puteri înțară acolo – ghegeneralul Vintingerot veni din Niderland la Raime și în 6 februarie au și luat această cetate. Iar ghegenerariul Bilov cu ostașii săi tăbărâ în Brabant.

Într-această în Șatilon se ținu ceva congres; întru carele se lucra pentru o pace a toată Evropa, întru acest congres despre partea împăratului Austriei fu față groful Stidion, despre partea împăratului a toată Rosia, Rasumovski; despre partea englezilor, Aberdeenu Karpert despre partea Parisului, Hulbold, iar despre partea franțozilor Caulaincourt.

Familia cea crăiască a Burbonilor, care până aci se ținea în Anglia, groful Artois cel mai tânăr frate al craiului Ludovic al 16-lea și cu feciorul cel mai mare al lui, prințul de Angouleme (ginele craiului) cu puțin ceva mai nainte sosise la uscat, și mai înainte se duse la înpreunatele puteri, apoi la Velinkton* de unde li se descoperi/cum că cât mai în grabă iarăși va fi rădicat Bourbons pre scaunul părinților săi.

Napoleon în toate părțile se suceă, și în tot chipul ce străduiă, cuțitul morții, care acum înaintea pietului (sic! pieptului) lui față sta, să-l depărteze de la sine, ci în zădar. Cetatea Paris de toate părțile era întărită cu mari țării și cu șanțuri jur împrejur ocolită; Napoleon singur de nou eșind afară, și dând vreo câteva manevre sili pre înpreunatele puteri a se trage înapoi, însă nu ținu îndelung așa; căci că înpreunatele puteri în 27 februarie la Bar-Sir-Aubé unde era ghegenerariul Vrede și Vitkenștain pre înpreunatele laolaltă trupe ale marșal-ghegenerarilor Cudinot, Victor și Magdonal le bătură înapoi.

De aci răsmirița luă iarăși groaznic început; în 5 Martie feldmarșalul prințul Șvarțenberg, iarăși se așeză cu cel de căpitenie cortel în Troies, celelalte trupe ale armadiei cei mari așa de cu treabă le împărțise, cât însuși Napoleon, cel ce era foarte iscusit în măestria rășboiului, au cutezat a zice: cum că, de ar mișca bătae

împotriva acestei mari armadii ar păcătui împotriva orânduelelor militarești de războiu/și drept aceea, se mai trase cevași înapoi de la Paris; aceasta văzând împreunatele puteri, în 19 Martie iarăși se adună într-o una.

* Velikton iaste cel mai mare feldmarșal la englezi

Întrăceia și Congresul împreunatelor puteri la Șatilon luă sfârșit, fiind că Napoleon, după cum mai sus arătarăm, tot alte noao, și mai noao poftiri întinsese. Încă mai de vreme în 1 Martie la Caumont, întră împreunatele puteri din Austria, Rosia, Anglia și țeara Parisului, un tractat cu așa legătură se așezase, că adecă: de cumva franțozii nu se vor slobozi a face sau a pune o pace statornică împotriva țării franțozești mai cu de adânc și mai cumplit războiu să rădice.

Acest plan se și împlini, pentru că cu sfârșitul fărtaului a acestui an 1814 înceta și vărsarea cea multă de sânge; și totuși încă doao cumplete bătăi mari urmară; bătaia, adecă cea din 21 Martie ce fu la Bar-Sir-Aubé și alta încă și mai cruntă la Fers-Hampenoise, în 25 Martie; într-o amândoaă aceste bătăi foarte mult au pierdut protivnicul; și iarăși multe avu a pătimi. Prin aceste doao de pre urmă lovituri împreunatele puteri scutiră Parisul/de surpare, și tirăniile lui Napoleon, prin întoarcerea iarăși la loc a celui de mainainte pre lege făcut craiu, se ciontară; și așa o cetate așa mare, precum e Parisul, unde preste 800 000 lăcuiitori se dau, mult foarte au câștigat.

Luarea Parisului, a unei cetăți care cu vechimea numărului anilor preste 1000 pășește, și încă până în zioa aceasta de nici un protivnic nu fu vătămată, nici cuprinsă, despre o parte se făcu prin cele foarte înțelepte întocmiri sau planuri ale feldmarșalului prinț Șvarțenberg; despre o parte prin corajia celorlalți împreunați gheenerari, iară despre altă parte prin cea amară și deasă manevrație. Napoleon cu cea mare a lui armadie se trase înapoi la Caumont, cu gând ca acela, că pre împreunatele puteri cu momelile să le tragă după sine, să nu între în Paris, și spre apărarea cetății Parisului lăsă doao trupe supt comanda gheenerariului Marmont și Mortier. Însă feldmarșalul Șvarțenberg nu se lăsă a se amăgi, ci numai asupra lui Napoleon trimisă 12 000 ostași călăreți, apoi pe cele doao trupe la Fere-Campanoise bine le pisezară, le izgoni afară din Paris, se răpezi/după dânsel, și așa le împrăstie, cât de odată de trei părți încungiură cetatea. În 30 ale lunii veniră întră Bondi și întră Paris, și din deluțele cele din preajma acestei cetăți mai începură o bătae cu rămășița din cele doao trupe; și curând îi și călțuiră. În noaptea aceea în cel de căpetenie cortel veni deputația cetății, și ceru capitulație, apoi în 31 a aceiași luni pre împăratul a toată Rosia Alexandru I și pre Friderih Vilhelm III, dinpreună cu feldmarșalul prinț Șvarțenberg ca pre niște biruitori cu mare pompă îi aduseră înlăuntru cetății Parisului, intru aceste răsunătoare de veselie glasuri: Să trăiască stăpânitorii cel împreunați; Să trăiască mântuitorii noștri! Iosif Bonaparte, fratele cel mai mare a lui Napoleon cu o zi mai nainte de cuprinderea Parisului se lăudase

înaintea franțozilor cum că el va apăra cetatea; însă acea laudă fu socotită și numărată întră visurile băbești și întră praful ce lesne îl spulberă vântul de pre fața pământului. Însuși Napoleon, desăvârșit cunoscându-și slăbiciunea și greșeala sa, pre furiș au eșit afară dintră zidurile Parisului: însă târziu: Parisul căzuse acum în mâinile biruitorilor. Întru acea învălmășeală și turburare/a lucrurilor fiind Napoleon încâlcit, voi ca să orânduiască, de odată toată cetatea, în vânt să o sufle, dar nemic nu se alesă de acel a lui vânturos și flușturat sfat: El se trase la Fonteneblau, își adună garda sa, și celelalte, ce îi mai rămăsese puteri lângă sine. Acestora le făgădui, cumcă, de vor voi încă odată a-și mai cerca norocul, și a se scula împotriva împreunatelor puteri cu bătae, le va cinsti Parisul. Dară aceia nu voiră mai mult a-l asculta, căci că mijlocitorii încă în 2 aprilie depuseră jos pre Napoleon din Scaon dinpreună cu toată familia lui, și așa încetă nedumerita a lui Napoleon faptă de mai îndelungă răsămrița.

(Buda, Tipografia Universității, 1815, 40 p. BRV 881, p. 123)

Istoriia pentru Bonaparte și tăiaria craiului Franței

Dar se cade a fi cu cuviință de a face istorie și pentru Bonaparte.

Bonaparte, spun unii că a fost fecior de neam greco-romeos, și în copilăria lui a trecut la legea papistășească și, făcându-se ostaș, a ajuns ofițer la împărăția nemților, și apoi căpitan mare; și, fiind isteț s-a purtat bine în oștire. Deci căutând a i se da mai mare ofichie, într-aceiași dată nu i s-a dat; el scârbindu-să s-a dus la franțezi, și primindu-l franțezi(i), și peste puțină vreme au ajunsu din treaptă în treaptă prin istețimea lui, de l-au făcut obârșter, adică cum e la muscali polcovnic mare.

Deci, într-acea vreme era mare turburare la Franția, căci craiul franțuzesc vrea să-și orânduiască crăiia a avea din toate țările oști regulate ca la împărăția nemților. Dar boierii cei mari carii avea sate multe iobagi, adecă rumâni, nu îngăduia. Și unindu-să toți boierii Franței, au însoțit și pe miniștrii crăiești și, făcând sfaturi și divanuri în multe rânduri, mai la urmă au găsit cu cale să taie capul craiului lor, ca al unuia ce a căutat să strice obiceiurile și stăpânirile Franței și cu divan l-au dat morții și pe feciorul lui, încă și pe crăiasa lui, fiind fata împărătesii nemților Maria-Teresiia, sor(ă) cu Iosif împăratul și cu Leopoltus, și atunci, scăpând un pruncișor al craiului, pitulându-l, l-au dus la împărăteasa Ecaterina a Rosii să crească acolo.

Miniștrii și boierii țerii, după ce au tăiat pe craiul lor, cu sfat de obște, și-au ales lor să fie 12 judecători divaniști, să judece și să ocârmuiască toată Franția, iar

mai mult crai să nu fie; și i-au și așezat. Deci într-acest chip stăpânindu-să Franția, dar nu multă vreme ci doi-trei ani, apoi s-a scociorât altă turburare între boierime și între acei 12 judecător(i) divaniști și miniștri, cum că să nu mai fie rumânie, supuși ca niște robi unii la alții, fiind un neam, ci să fie slobozi, numindu-să unul cu altul frați, și să să unească asupra vrăjmașilor toți, la un cuvânt.

Aceasta spun unii că au izvodit-o Bonaparte; și sfătuindu-să cu unii și cu alții, întărind să să facă treaba în faptă, și fiindcă acest sfat era plăcut la tot norodul ce era rumâni, ca să fie slobozi, odată toată mulțimea norodului s-au sculat și s-au adunat la palaturile de judecătorie, cu un glas toți au cerut slobozenie de rumânie, sau va porni zurba asupra boierilor. Apoi n-au avut cum să facă boierii a-i avea rumâni mai mult, ci s-au făcut dezlegare și slobozenie rumâniei Franției (ca și odinioară rumâniei Țerii-Rumânești), dându-le decreturi tipărite de la judecătorie; pentru care lucru că s-au isprăvit așa, au ajuns Bonaparte mare, iubindu-l toți boierii Franței, și mari și mici, mai vârtos norodul, pentru buna a lui înțelepciune și binele ce au făcut la toți de obște.

Cum au făcut franțozii(i) pe Bonaparte împărat și cum au luat cetatea Viena, Scaonul împărăției nemților

Apoi, mai trecând ceva vreme la mijloc, Bonaparte iar s-au meșteșugit ca un măestru de a intrat cum am zice pe supt pielea tuturor miniștrilor și a tuturor boierilor mari ai Franței, sfătuindu-să când cu unii când cu alții, că iaste bine să-ș(i) pue împărat, și împăratul ca un cap mai mare, cu trupurile Franței, adecă cu miniștrii fiind sfat, va ocârmui împărăția mai bine, și va sta cu putere mare asupra vrăjmașilor și cum că să cuvine a avea Franța titlul de a să numi împărăție, că iaste cel mai mare trup al părții Evropii. Deci miniștrii și boierii cei mari, sfătuindu-să și fiind amăgiți de cuvintele lui Bonaparte, au ales pe Bonaparte a le fi împărat, zicând că iaste cu minte înaltă, și știe ocârmui oștile la războae asupra vrăjmașilor și face biruință. Și așa, cu sfat de obște au rădicat franțezi(i) pe Bonaparte a le fi împărat, fără știrea împăraților Evropii.

Războiul cu franțuzii al doilea (pentru intrarea franțezilor în Moscva și cum s-au prăpădit oștile lor și cum au fugit Bonaparte)

Deci poruncit-au împăratul Alexandru, să iasă toți lăcuiitorii cu mare cu mic din oraș și să-și scoată toate averile lor, să rămâie numai zidurile adecă casele goale, asemenea și satele denprejur, și să să depărteze unde li s-au poruncit; și s-au tras și oștile într-o parte și într-alta, făcând cale sau drum deschis, nestând împotriva, ca să intre oștile franțuzești în Moscva.

Deci, sosind oștile franțuzești, și văzând că oștile muscălești nu le stă înpotrivă, au socotit că de frică au dosit; și intrând Bonaparte cu toate oștile în Moscova, și așezându-se prin case, oștile muscălești încă s-au adunat și au tăbărât de toate părțile înprejurul Moscovei. Deci Bonaparte cu oștile lui, văzând că se strămtorează, una că n-au găsit zaharea în Moscova, și ceia ce au avut-o adusă au mâncat-o și de afară din țeară nu putea să aducă, că nu lăsa muscalii, nici ei franțuzi(i) nu putea a eși afară din oraș, că și ce a fost câteva magazie de bucate în Moscova le-au dat foc muscalii de au ars nadins, ca să nu le ia vrăjmașii, alta fiind vreme de iarnă și în partea locului acolo se face gerul iute și cumplit, și franțuz(i) fiind slabi la frig, nu ca muscalii vârtoși și obicinuiți la frig, pentru că la Franția nu sunt geruri iuți, vrut-au după voia lui să facă pace aici la Moscova să închee pacea, ca cum ar fi biruit împărăția Rosiei, și să supue pe muscali ca și pe nemți, dar n-au nemerit, căci s-au înălțat prea mult cu mândrie socotind să supuie toată Evropa. Și Dumnezeu, cel ce surpă pre cei puternici de pe scaune, va să-l surpe și pe el și să-l smerească... Franțuzi(i) de la o vreme au lepădat și armele, au lăsat și tunurile și gephănale și alte cară cu calabalăcuri, pentru că nice ei nu putea merge de foame și de frig, ger iute, și mergând cădea leșinați și muriia, și ce găsiia mânca, și pe ce punea mâna să învăluia de ger, desbrăcând pe cel ce cădea, să să învălească; ... Deci așa, câți au scăpat de au ajuns la o apă ce-i zice Borontina, apă mare și adâncă, acolo au fost peirea lor cea mai mare, cazacii îi gonii dindărăt, de-i prăpădiia cu mazdracele și cu săbiile și la podul apei îi bulziiia de se călca unii peste alții și însuși ei se omorîia unul pe altul ca să treacă și nu putea că să înghesuisă grămezi morți pe pod, căzând morți; iar unii dând să treacă peste ghiață, s-au rupt cu ei ghiața, și s-au afundat pe supt ghiață o seamă de polcuri, o vai de ei, și periciunea lor de istov!

Apoi intrând în cetate în Pariz, împăratul Alexandru și cu craiul prusul, și așezându-se în orânduile palaturi, asemenea și oștile, miniștrii stăpânirii cei înpreunate, plenipotențiarii lui Napoleon Bonaparte, prin divan hotărâsc așa: „Napoleon Bonaparte cel ce au fost împărat al franțozilor se lapadă de coroana franțozască și cea italienească și să trimite în ostrovul anume insula Elba. ca acolo să petreacă până la sfârșitul vieții lui, înpreună cu tot neamul lui, și i se va orându penzion, adică leafă pentru hrana vieții“ și această hotărâre au întărit-o și senatul franțoziesc.

Iarăși pentru Bonaparte cum au scăpat din ostrovu Elba și iarăși s-au ridicat cu război

Să venim cu istoriia iar pentru Bonaparte, că după ce l-au dus la ostrovul Elba în stăpânirea Engliterii, nu s-au fost împlinit nici anul, și ajungându-să cu oare-carii din boierii cei mai mari ai Franției, pe taină au scăpat de acolo și au

venit iar în Paris, și a fost adunat oaste, unii spun 60 000, și s-au gătit iarăși de război; iar craiul cel ce l-au fost încoronat stăpânirile ceale împreunate au ieșit din Paris, dându-să într-o parte. Deci iarăși împăratul Alexandru al Rosii au rădicat oști asupra lui cu prusul împreună, și sosind la Paris, au dat războaie mari și tari, și s-au biruit oștile lui Bonaparte. Apoi Bonaparte s-au tras la Italia, și gonindu-l oștile l-au împresurat și acolo; și biruindu-să și la Italia, s-au tăinuit Bonaparte și, intrând într-o corabie, a vrut să meargă pe mări să scape la America, unde are și Franția stăpânire, ci n-au putut, că l-au oprit străjile englezului, și l-au prins ca pe un fugariu, după poruncă; și, după giudecata împăraților, l-au dus ear la acel ostrov, puindu-l sub mare pază, să nu mai poată scăpa; și încă, ca să nu mai facă vreo turburare către alții, au lăsat oaste muscălească și prusească în Paris, să fie stătătoare acolo spre pază, 25 000 iar alții spun 75 000. Și iarăși au făcut pace. Iar pentru cei ce au fost părținiți lui Bonaparte, de l-au tras din ostrov și l-au pus la cale să se rădice iar cu război, spun oarecare că, după giudecata împăraților i-ar fi dat morții. Septimvrie 1815.

(Dionisie Ecclesiarhul, *Hronograf, 1764-1815* editat de Dumitru Bălașa, note și comentarii de Nicolae Stoicescu, Editura Academiei, 1987, p. 94-95, 111-112, 114, 123-124).

Dionisie mărturisește a fi consultat „istoria tipărită la Viena pe larg rumânește“ (p. 111), de fapt: *Întimplările războiului franțozilor și întoarcerea lor de la Moscova*, Buda, 1814 (tipărită pe cheltuiala lui Alexie Lazaru), precum și *Vrednica de pomenire biruință ce în vremea noastră s-au făcut...* Buda, 1815.

Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*

Personaj pitoresc, semănînd ca un frate mai mare cu contemporanul său Matija Nenadovic, originar din același mediu, Nicolae Stoica (1751-1833) își aduce și el mărturia despre acele ecouri ale Revoluției și ale războaielor napolconiene care au răzbit până la hotarul de imperiu unde trăia, la Mehadia, „acest așa isteț și harnic protopop“.

(N. Iorga, *Observații și probleme bândățene*, București, 1940, p. 57-58).

Om al bisericii și cărturar, experiența lui este totodată a unui țaran și a unui ostaș. A participat la războiul austro-turc din 1788-1791. Din 1792 până în 1830 a fost directorul școlilor naționale neunite din teritoriul grănicesc al Banatului. A călătorit până la Viena, a cunoscut personal pe Iosif al II-lea și pe Tudor Vladimirescu. Deși în legături cu învățați ca Donisei Obradovic sau Jovan Rajc și admirator al „domnului Petru Maior de Dicio Săn-Martin“, mentalitatea lui e încă medievală. Cu atât mai interesant e să găsim în *Cronica Banatului* (scrisă în 1826-1827) nu numai materia unei mărunte istorii provinciale, ci și dovada atenției cu care erau urmărite, chiar în lumea rurală românească, marile evenimente europene.

„Europa e scoala sciințelor, a învățaturii și pre alte părți ea le întreacă. În ea e bunul, preasfințitul nostru împărat, monarh, craiul Franți I, de toți împărații lumii și craii lumii preainălțat, ca de la cel lăudat capătă bun sfat...

Eu vă spușii că în 3 oști am plecat, însă nici în Berlin, nici Holandu, nici în Țarigradu n-am intrat. Iară părinții vostri, unchi, veri, neamuri ce-au fost în sus, în feldsoldați pe franțozii, ei nu numai că Estraihul, Baieru, Țara Nemțească, Niderlandu, apa Rainii, s Șvaițu, Sacsonia, toată Italia, ce și Franția le-au văzut și cu mult m-au întrecut. În care greăle oștiri, cei ce au știut a ceti și a scri nemțeăște, oberofițiri și maiori au ajuns, iară eu, cum am fost, tot așa sânt. Zișii ofițiri bunul nostru împărat Franți I să-i mulțamească, dar nici văduvile ofițirești pre Bonaparte să nu-l pomenească. Dar și noi toți, pentru scoalele nemțești, care noo multa milă a împăratului nostru spre luminarea naționului ni le dă să învățăm, mare mulțumită a-i da dători suntem...

Constituția franțozilor. Pentru rebelia ce-o începură franțozii cu conventu lor cel tirănesc, nu numai că un batailon la oaste să dusă ce și pre 3 maiori, Gheorghe Duca, Ioan Branovațchi și Petru Duca, de la noi îi mutară, carii toți trei ca generali au murit...

Altele le-am lăsat și nu-s de zăuitat. Adecă de turbata, veninata constituție a Conventului franțuzesc, că cu ridicarea pomului: libertate, egalitate, credința să călcă, legea să lepădă, alta-și alegea, alte luni, alte zile nemaiauzite și săptămâni și însurăciuni nove deăteră. Însă iarăși ce prăzi, ucideri, morți urâte, cu care toată marea Franție cu voe, fără de voe, supt arme o pusără. O nespusă mulțime de om, careă în toate părțile, vrând toată lumea a o înghiți, spaimă, feică răsfirară toate potențiile din Europa le deșteptară. Oștile împăratului romanilor Franț II, ce intrasă în Franția, cu prinț Coburg, graf Clerfi, graf Vartensleben și alții, mari victorii făcea. De la franțuzi nu numai că marele marșal Dumoriir cu ceva oaste, ce și corul lui Conde, de 40 de mii, fugiră afară. Franțozii pre cei împărătești afară îi împinsără.

După aceăia, încă ajunsă oberșteru Bonaparte ghegeneral la oastea Parizului, unde începu a să arăta și Conventului cunoscut să făcu. Apoi îl rându la oastea Italiei asupra împărăteștii armei, careă pân aci tot biruitoare fuseăse, a meărge. Unde el progrese și corajii arătând, îi deăteră comanda, ghegeneral șef făcându-l. Apoi și obergheneral puindu-l, lui mai mareă puteăre îi deăteră și toate ce-i venea în gând, le și făcea. El încheia știlstande și care când vrea, după poftă și le scurta. El înșălă divanu și pre sultanu turcesc, cerând firman, slobozenie de-a meărge la Eghipet în neguțătorie și de-a-l recomanda beilor di la Eghipet, ca niminea împiedicări sau înprotiviri a nu-i face și toate după gându-i le căpătă. Și așa, cu o trupă bunișoară, 40000 de soldați, cu alți învățați, la Eghipet să dusă. Beii, pre porunca sultanului toți cu omenie îi venea, pre care supuindu-i pravile le da. El învățând legea, credința mahomedană, să turci, cu beii în biseărică să ruga.

Să însură, își făcu neamuri mari. Tot Eghiptul subpusă, franțozi în țări pusă. De unde el cu oastea preste Marea Roșie, pre unde s-au înecat faraon împărat, trecând în pustia unde Moisei cu izrailtenii 40 de ani au petrecut și apă din piatră le-au fântânit. Aci și Bunaparte cu franțozi și eghipteni, mamaliughii, în lagher s-au așezat, având apă bună. De-aci plecând cătră Ierusalim, pri la Gaza lui Samson, întâleasă că mare oaste turcească îl lovește. El află rămășița zidurilor a vreunei cetăți pustii, anume Arici, posta luo, să încuibă. Turcii ajungând, îndată atac deăteră, însă artileria lui Bonaparte îi opri și-i înprăștie. Dar și el de-aicea îndărăt la Eghipt să dusă, unde dând comanda gheeneralului său, lui Cleber, cu porunci scrise, el cu cei învățați, buni maistori ai săi, ca nezdravăni, cu corabia printră flota corabiilor englezilor în Pariz au venit. Și franțozii, ce erau din toate părțile de prinț Carl al nostru și de gheeneralu Suvarov al muscalilor cotiți, abea văzându-l, îndată mare conzul, crăișor franțozilor îl făcură...

Bonaparte conzulu, făcându-să împărat, anume Napoleon al franțozilor, Rusii cuprinzând ceăle 7 inzule mari a mării, cu cetăți, orașă, le luară...

Napoleon cu oastea la hotaru moscalilor ajungând, cu Alexandru să ciocniră, ci geru pre franțozi mue și încetară.

Soli turcești și ai Persii prin Mehadia în sus cătră Beci și Parizi, la doamna lui Napoleon, cu prețioase daruri trecură.

Napoleon cu Alexandru în ianuar-februarie [1807] iară începură a să bate, ci franțozii, ușor înbrăcați, nu avea corajie. Ei doi să loviră în vorbe scrisă și la apa Tilzit pace frățească încheiară, la careă și craiul praiizilor, Vilhelm, cu voinica sa femee, cu ospește or petrecut-o.

Doi turci soli de la Parizi îndărăt viind, în Orșava Veăche la Marcu Țenovici seara veniră. Pre mine gazda la cină mă opri, cu ai săi, iară solilor turcești deschilinită cină deăte, cu alte bucate, toți la o mase mare. Unu din cei doi turci ceru vin. Luund paharu, cătră mine zisă: „Blagosloveăște, părințele!”. Eu văzându-l că-i român, blagoslovind ziși: „Dar, au de-ai noștri ești?”. El zisă: „De-ai noștri, din Iași; sânt în Țarigrad la Nalta Poartă. Mă cheamă Hristodor, român“. Apoi începu a lăuda pre marele împărat Napoleon, cum că el vreă să facă pace lumii, însă prostul rus Alexandru, un tiran și varvar, vreă să-l oprească. Într-alte vorbe, auzisă ei că vodă Ipsilandi a Țării Rumânești și cu călugăru Dosithei Obradovici a lui Țerni Gheorghe, de la Peterburg oastea rosească, cu gheeneral feldmarșal firșt Prozorovschi și Miloradovici Valahia au călcat-o și Dunărea închid...

Servienii neprorupt Beligradu batea. Turcii să rugară, cu acort eșiră și plecară. Ci servianii iarăși în strâmtori îi sprijinea și nu numai pre pașa, ci și pre alți turci i-au omorât. Țâni Gheorghe Petrovici în Belgrad să așeză. El în Servia ce-o cuprinseăse (că nu toată o avea, că 10 nahii, scamne, au avut, iară Craina cu

doo nahii n-au avut), având el oameni la sine învățați și filosofu Dositei Obradovici cu ei dascăl, rânduiră districte, scamne, și mare senat de judecăți și judecători. Apoi începură a cuprinde ce n-avea...

În scurt, Napoleon cu franțazi, italieni, neămți, hunguri, serbi, rumâni la Moscva să dusă. Tot ars fu; nu-i de a sta. Prin ghegeneralu Nai sparsă cetate Cremelu, beseărica Moscvii, săpând mine, găuri pe sub ziduri, cu prav pline, o afărâună. Brumariu mare îi lovi. Apoi cozacii cu camgii, cu lață de gât îi trăgea. Franțozii, ușor înbrăcați a câmpii, degera toți. În urmă, ci târziu, căpătară clăbețe, cojoace, încă și ștrimfi de piei de oi. Mii de cai cădea, călărimea pe jos, slabă: cozacii bravuri, corajii făcea. Așa, văzându-să închiși de toate părțile, marii ghegeneralii, marșalii, cu câte ceva oaste, care pre unde potea, rupea și fugea. Așa și împăratul Napoleon, până în Paris, fuga, însă fără de oaste. Începu recruți și bătrâni ertați iar oaste a rădica... Și iară cu oastea cea novă în Țara Nemțească eși, unde rusii, praizii și al nostru împărat îl strâmtorară. Însă, la anul 1814, cum e știut, fu bătut, de ai săi urgisit, lăpădat; și el să iscăli și la Elba îl dusără...

[1820] Mulți boiari din Valahia... veniră aci la băi. Mulți vorbea franțezeăște. Din carii prorociră că Țara Românească iară români vor s-o domnească, iară grecii în cea grecească, însă în una și alta sângele va cura baltă... Ianuarie 26 [1821], sună vorba că boiaru Thudor comandu cu 30 de feciori, asupra boiarilor Țării Românești s-au rădicat și-i fugărește rău. Rebelie și tirănie începu. Toate 15 județă sparse, în București ajunsă, unde vodă murisă. El să așeză aci. Însă iată de la Rosia ghegeneral Ipsilandi, fecioru lui vodă... grec, cu oberșteru Cantacuzeno din Rosia, grec, cu un corp mic de greci, roși, asupra lui Thudor, căci el sparge boiaria grecească. Că grecii, mari boiari, Ardealu, Bucovina umplușă, și Bănatu. Și-ntr-o noapte, Thudor pieri... Greția, Țara Grecească, rebelie cu oaste rădică. Voevozii Maurocordatu, Colocotroni, dar alții, asupra împărății Țarigradului, ce-au fost grecească. Și iată, 5 ani să bat.

Spaniolii siluiră călugării, preoții fără femei, a să însura, precum și portugalii. Mănăstiri, biserici vândură, călugări însurară, cu constituții lui Bonaparte urmară. Și iată acestea și republica Mexico în America, așijderea de 5 ani nu să împacă. Pricina-s oamenii stricați, cu libertate, egalitate, univertzal-monarhia, fără domn, fără de liturghie“.

(Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*, ed. Damaschin Mioc, București, 1969, p. 53, 57, 292, 294-295, 298-299, 303, 306-307)

După ce se făcu pace Po[a]rta turcului cu Po[a]rta Rosii la leat 1812, iulie 7, că atuncea s-au făcut schimbarea tractaturilor, iar sorocu s-au pus pentru deșărtarea locurilor de oștiri până la octomvrie 2, să înto[a]rseră armia rosească înapoi la hotarul țării leșăști, fiindu-le comandir glavne comandîș Pavel Vasilovici Ciceakov, fiindcă să rădicase război mare, înfricoșat, cu franțezii, însă:

Că după ce supuse Napoleon, adecă Bunăparte, împăratul sfranțozesc, tot Apusul și ajunse dă birui pre chezarul, adecă pre împăratul neamțului, și-i luoă și Beciul, atuncea supuse toată țara nemțească supt ascultarea lui, făcându-l și socru pă Franțescus împăratul nemțesc, dându-și pre fie-sa nevastă să-i fie lui Bunăparte. Atuncea el s-au lățit și s-au mărit până încât numele lui să vestise în toată lumea, încă se temea și mulți de el. Deci începu el a să rădica cu gândul și pentru împăratul Rosii, Alexandru Pavlovici pervii, cum ar face să-l supue și atuncea el să fie în toată lumea împărat. Și nu numai de acum să grijia el de aceasta, ci încă mai denainte și în multe rînduri s-au ispitit și războ[a]e au făcut cu Rusiia, dar tot n-au putut isprăvi nimic și iar s-au împăciuit.

Deci acum, găsind aralâc sfranțuzii, fiindcă Rusiia avea război cu turcii și mai avea vrbă cu șfedul și cu Persiia și fiindu-i oștirile împrăștiete aicea în Țara Românească, cât și la aceste doă locuri i pă alte granițe, și începu a da leafului fitiluri, cum că „eu voi să-ți scoț țara din mîna muscalului“, și rădica cu dânsul 10 crăii și să făcură 800 dă mii dă franțuzi cu ceilalți, adecă leși, nemți, unguri, sacsoni, spanioli burcuși și alții și veniră la hotarul Rosii deodată, aceasta fu la 1812, iulie, cerând de la muscali lucruri, carele nu iera cuvânt de a le răspunde cinevașilea. Așa și împăratul Alexandru, văzând aceasta, ceru soroc ca până să va sfătui cu sfetnicii lui. Și așa mai rămase lucru câteva zile. Însă el tot să temea de aceasta, fiindcă să înștiințase de această. Și pentru aceasta au silit de au legat pacea cu turcul și o[a]lstea era pă drum. Și legă pacea cu ceilalți, cu șfedu i cu Persiia, și-și trase oștile înapoi. Iar Bunăparte nu-i îngădui și-și ceru răspunsul în grabă, fiindcă avea el răspunsu dinlăuntru Rosii, de la ministri cei mai mari ai Rosii, fiindcă să făcuse el una cu ei și vrea să dea Rosiia în mîna sfanțezilor. Și mai întâi aghiotantul împăratului, mai în scurt, gura împăratului, era șpion Rosii, cât și glavne comandîș, ce era asupra oștilor rosești, era una cu franțuzii. Iar după ce-și luoă răspunsul de la împăratul rosesc, cum că nu să poate face una ca aceasta, că zicea franțuzul să înto[a]rcă muscalul țara leafului înapoi, să-și pue el crai acolo, și să înto[a]rcă și Crâmul turcului și să strice prieteșugul cu englezul, să nu-i mai dea cele trebuincio[a]se din țara lui. Atuncea Bunăparte numaidecât porunci și năvăliră în Rosiia pă trei părți atâta mulțime, cât să ferească Dumnezeu să vază ochi de om astfel de grozăvie. Atuncea muscalii începură a să trage înapoi și începură a-și rădica norodul cu tot cuprinsul lor și-i pornea înlăuntru iar orașele, zaharelele și le

ardea tot cu foc, să nu aibă franțezii unde să sprijini. Și așa s-au ars toate orașele pâ[nă]au venit vreme de au intrat franțezii tocmai în Mosca. Acolo au sosit și marele afertmaș Kutuzov din Țara Românească și văzând atât peire Rosii să miră mult și începu a cerceta lucru și numaidecât dovedi pe acești șpioni ai Rosii și-i trimise la împăratul și luoa armia asupra lui. Și de acoloa numai putură franțezii să mai meargă înainte, iar până au intrat în Mosca franțezii, forte mulți s-au prăpădit, că de trei ori într-o zi i-au dat înapoi. Iar mai în urmă tot au intrat, dar întâi s-au rădicat tot norodul, cu copii, cu mueri cu tot. Apoi au dat foc singuri muscalii și au ars tot. Apoi s-au tras și au intrat franțuzii. Acolo mult s-au luptat Miloradovici ghinărlău. Apoi au ertat împăratul Alexandru toți obacii, să nu mai fie cât o fi Rosiia, numai să iasă cu mic cu mare. Și atuncea s-au sculat lumea fără regulă, carii cu topoară, carii cu lance, care cu ciomagu, cu mic cu mare, și mai nainte preoții cu crucile. Și așa au zis „să perim toți acum pentru lege și pentru împăratul“. Și atâta luoa o îndrăzneală și atâta să făcu o moarte în franțuzi 3 zile și 3 nopți, cât atuncea au fost să prinză și pă Bunăparte, să nu fi eșit mai nainte cu un ceas din Mosca, și luoa 16 mii numai robi.

Și de aci încolo începură a slăbi franțuzii și tot îndărăt mergea, după aceste toate. Când au intrat în Mosca era luna lui Septemvrie 14 zile și până a să mai învârti franțuzii prin Rosiia să apropie mai sfârșitul lui octomvrie. Despre o parte îi omoria foamea, că zahara nu avea nicidecum, că drumul lor s-au închis de Ciceakov ghinăral, carele să trăsese cu oastea din Țara Românească, cât pre de altă parte alte oștiri, ce fuseseră într-alte locuri ce să adunase din toate părțile și le închisese toate drumurile. Nici ajutor nu le putea veni de nicăieri. Și începură a-și mânca caii până s-au isprăvit și umbla învârtindu-se din loc în loc. Iar după atâte toate, unde porni Dumnezeu o înfricoșată iarnă, ca la Rosiia, cât zic și muscalii că foarte emi grele să fac la Rosiia, cât la alte părți nu mai este, dar astfel de iarnă, care s-au făcut acum cu franțuzii, nici ei n-au pomenit. La 1812, la începutul lui noemvrie s-au început și la 1813 la februarie s-au alinat. Și astfel dă ger nici noi în Țara Românească n-am pomenit. Și după cum spunea gazeturile că deosebit cât îi ucidea muscalii pă franțuzi ca pă porci și-i căuta cum cată ogarul epurile, iar cu trei părți mai mult îi omoria Dumnezeu cu geru, că îngheța cu cal cu tot ca herul și nu avea unde să-și plece capul. Iar alții cu miile să da robi, cu căpeteniile lor. Și ce să mai zic, să scurtăm cuvântul: până în februarie s-au făcut istovul de tot, câți au murit, murit, iar câți s-au dat robi, aceia carii au avut zile sunt sănătoși, robi ai muscalului. Și în cel după urmă cuvânt: unul afară din Rosiia n-au putut să mai iasă. Acest fel de dobândă dobândiră franțuzii de la Mosca. Dar zic unii că nici altul mai mult decât Bunăparte nu s-au învrednicit să între cu război până la Mosca. Spun că și nemții în vremile de demult s-au ispitit, dar tot până la acest loc n-au putut să ajungă și iarăși cu rușine s-au întors, și altădată turcii, și nu știu ce au scăpat vii. Iar pentru Bunăparte vorbesc mulți, în multe feluri, fiindcă foarte mult

l-au strejuit muscalii să-l prinză. Ci unii zic că au eșit în chip de curier, alții zic că l-au scăpat ovreii în chip ca ei, alții în multe feluri zic că s-ar fi aflând la Pariz, alții la alte locuri. Nu am putut dovedi bine. Stă lucru ascuns. Când om dovedi, iar om scri.

Să apucăm acum iarăși de la leat 1813, luna lui martie. Să povestim pentru armia rusului cu armia francezului, ce s-au mai făcut în urmă... Fraților, acum am dovedit cu bun adevăr cum au eșit Bunăparte din Mosca. Că văzându-se cu totul perit, alt nădejde de izbăvire nu mai avu, deci din câți ostași ce era aproape de el, carii mai rămaseră ca la 60 de mii din 800 de mii ce au intrat cu ei în pământul rusului, adunându-i pre toți, le polologhi acest cuvânt: „Fraților și vitejii miei ostași, cari sunteți rămași acum de nu ați perit într-acest pământ pustiu, ascultați cuvântul meu. Ori carii dintre voi vă veți iubi viața vo[a]stră și vreți să vă vedeți încă o dată pământul vostru, al doilea, câți ați mâncat pâinea împărăției mele și mă iubiți, acum să vă văz sila voastră. Să năvălim odată, ori să murim, ori să eșim, că altă nădejde de mântuire nu mai avem. Iar așa, carii vom avea noroc, vom scăpa. Și eu, de voi scăpa afară sănătos, atuncea pre unii ca aceia îi voi cinsti cu mari daruri“, încă făgăduindu-le boerii și alte lucruri mari. Și așa, unindu-i pre toți și înconjurându-se el cu o mare putere, năvăliră deodată prin granițele Rosii. Și acolo îi stătură armia rosească, carele îl păliia împotriva Ciceakov ghinăral, ce să ridicase cu oștile din Țara Românească și alți ghinărali. Și mulți periră dintr-amândouă părțile. Dar tot scăpă Bunăparte, cu câți rămaseră dintru acest război, și să duse în țara lui cu această izbândă de câștig de la Rosii: carii cu buzile căzute, cu nasurile, alții cu ochii plesniți de înfricoșatul ger, alții de arme răniți. Iar un trup de ostași francezi, 60 de mii, au înghețat cu cai cu tot în Rosii și sta ca cum ar fi vii, cât nu puteai să-l miști sau să-i iei cevașilea din mână, încât o mare mirare au fost la câți au văzut lucru ce n-au mai văzut ochi omenești. Încât era poruncă împărătească ca, câți vor voi să meargă să vază acea minune, să meargă cu cheltuială împărătească. Care s-au și făcut. Că și unii neguțători di[n] București, având și trebuință acolo înlăuntru și mai mult să vază această dumnezeiască lucrare, s-au dus, însă cu cheltuială împărătească. Aceasta s-au făcut la leat 1813, ghenarie. Gerul au ținut până la martie. Iproci.

Ascultați ceia ce s-au mai făcut în urmă. Că rădicându-se armia rosească cu vrednici comandari ai Rosii, luând o mare îndrăznire, eșiră din hotarul pământului lor, intră prin țara leahulului, pre lângă hotarul neamțului, prin pământul a altor crăii, carii era supuși Franții, și nimine nu-i opri. Și merse asupra Apusului și apucară Sacsonia, adecă Lipița. Și acoloa vru neampsul să-l ia după urmă cu un meșteșug. Iar după ce-l dovedi muscalul, își trase armia înapoi și stătu împotriva neampsului. Atuncea, văzând neampsul că va muscalul să-și descarce necazul pă el, să întoarse și să uni cu muscalul tot una. Încă uni pă toți craii muscalu cu el și porni armia cu strășnicie asupra Franții și intră în hotarul lor...

1814, ghenarie 29, au intrat 800 de mii de muscali în Varșovia, unde este schela cea mare a Franții, a Mării Albe, unde stau corăbiile lor, pre înfricoșat loc și de treabă franțozilor. Și au stricat tot, piatră după piatră, și au ars cu foc și au luat supt stăpânire, făcându-se armia rusului 9 trupuri, Iproci.

1814, februarie 5, iarăși deosebită oaste rosească, 800 de mii, au izbit scaunul Franții, adecă Parisul, și au stricat bună parte. Împăratul cu împărăteasa, fata împăratului nempesc Franțescus, i cu un copil al lor, au fugit afară cale de 36 de ceasuri, cu 60 de mii de franțozi. Iar un trup de oștiri rosești s-au luat după dânsul, gonindu-l. Ce vor fi făcut în urmă, nu știu. Adastăm alte ștafete. Și ceia ce să vă mai întîmpla, vom arăta. Iproci.

1814 August

Să lăsăm aceste și să începem iarăși a vorbi de franțozi și de Reaparte. Că după ce-l luoaă în goană un trup de ostași rosești i cu ceilalți nemți, englezi, și după ce-l puseră în mână, încă și cu atâta sumă de avere: ce s-au făcut? N-am putut adeveri bine. Ci unii zic că s-ar fi aflând la englez supt mare pază între niște mări, într-un ostrov, iar alții zic să fi perit cu totul. Iar pre soția sa, împărăteasa, fata neamțului, o au luat tată-său îndărăt, cu un cocon al ei, și se află la scaunul tată-său în Beci. După toate acestea să făcu liniște mare la toți craii și-și luoaă înapoi țările câte de mai nainte să luoaase de franțozi supt ascultarea lor. Și fu mare bucurie la toți.

Atuncea și marele împărat pravoslavneț creștin unsul lui Dumnezeu, Alexandru Pavlovici a toată lumea întâi, își tocmi toate oștile sale, cu toate celelalte părți, împărați și crai și toți sfert-mașii, înăralii, cu toate muzicile sale și însuși intră în scaunul lui Bunăparte în Paris, primindu-l orășanii cu mare bucurie și pohvală și cu atâta glasuri îl întâmpinară, cât urletul lor să suia până la cer, zicând: „vivat mare împărate Alexandre!”. Și, întru acele zile ce petrecură acolo, cine poate spune în ce chip de luminații și veselii să făcură, că s-au liniștit și au încetat valurile mării cei necontenite a pierzării ostășești, ce nu mai avea sfârșit niciodinioară.

După aceste toate aduseră pre nepotul al acelui crai ce fusese mai nainte în Franța, carele s-au junghiiat de sftencii săi în Paris cu povața lui Bunăparte, și au făcut leberta (anume... *) și-l așazară să fie el crai în locul unchiului său, supt ascultarea rosului. Și de acolo să întoarseră fieșcarele la scaunul său cu oștirile sale.

Însă împărații și craii cei mai aleși, cu împăratul Alexandru și cu al neamțului Franțescu, veniră în Beci și acolo zăboviră multă vreme, făcând mare congrez. Și ceia ce au hotărât între dânsii, au rămas acoperit, și stă lucru ascuns până când va naște de față. Și ceia ce să va mai întâmpla iarăși vor mai arăta

înainte, având viață.

Și aceste de mai sus arătate s-au făcut până la leatu 1815 ghenar I.Iar în Țara Românească, cine poate spune jafurile și grelele biruri ce năștea apururea de nesățioși boeri, încât creștinii nicăiri nu mai avea loc, că fugea din loc în loc, alții peste Dunăre, și nicăiri odihnă nu avea. Întru aceste zile iarăși rădicară sârbii război asupra turcilor și să învârtejiră din țara nemțească, de unde era pribegiți, iarăși în Băligrad și uciseră pre pașa ce era acoloa, și câți turci scăpară, fugiră mai înlăuntru în țara turcească.

(Biblioteca Academiei RSR, *Ms. rom. 3404*, f. 107-147. Text publicat de Ilie Corfus, *Cronica meșteșugarului Ioan Dobrescu (1802-1830)*, „Studii și articole de istorie“, VIII, 1966, p. 309-403)

Spiritul conservator al meșteșugarului din mahalaua ‘Batiștei’ iese în relief și în descrierea cauzelor ciumei din 1813-1814: „Apoi ce să vezi? Muerile cu capetele goale și tunse, dezgolate până la brâu. Oamenii își lepădaseră portul și-și luase port strein ca păgânii, unii nemțește, alții sfranțozește, alții în alte chipuri, cu părul tuns, cu zulufi ca muerile. Apoi ne amestecăm cu ei și cei mai procopsiți le învață cărțile lor, unii sfranțozește, alții nemțește, alții talienește. Și intra învătătura lui Voltir, acela urâtul lui Dumnezeu, pe carele îl avea păgânii ca pre un dumnezeu“.

Stări de spirit. Puterea princiară și opoziția în Principate

[O conversație cu fiul beifului din Maina]:

Uimit de a găsi într-o țară izolată și, așa-zicând, fără nici o comunicare cu restul lumii, o persoană atât de informată, [Dimo Stephanopoli a întrebat] de unde știa atât de multe despre evenimentele din Italia. Mainotul i-a răspuns că, impresionat de numele lui Bonaparte, tatăl său îl trimisese cu un an înainte la Milano pe lângă acest general pentru a-l felicita în numele descendenților Spartei; dar sosind în focul luptei, în momentul în care acest mare om era peste tot și nu se afla nicăieri, i-a scris o scrisoare și s-a întors fără nici un răspuns.

- Cum! strigă Dimo, dumneata ești cel care a scris lui Bonaparte această scrisoare pe care a pus să i-o traducă din greacă în italiană și pe care am citit-o tipărită la Milano! Dumneata ești, deci, fiul beifului?

- Da, eu sunt. La aceste cuvinte se reped unul în brațele celuilalt, își strâng mâinile și păstrează un moment de tăcere. Bonaparte, continuă Dimo, n-a lăsat deloc fără răspuns scrisoarea dumitale; nouă ne-a încredințat sarcina de a vi-l aduce și de a vi-l înmâna: iată-l!

Mainotul primește scrisoarea, rămâne copleșit de uimire și de bucurie; citește adresa: „Conducătorului poporului liber al Mainoșilor“.

(Voyage de Dimo et Nicolo Stephanopoli, vol. I, p. 183).

[O conversație între un bătrân analfabet din satul Potamos și un nepot, probabil imaginară, cuprinzând informații despre francezi]

- De la unul din nepoții mei am aflat ieri seară, întorcându-mă de la Potamos, că nu mai depindem de venețieni, ci de francezi: „Sunt, mi-a spus el, omenoși și viteji, oameni care, după ce au scuturat jugul sclaviei, merg să sfareme pe cel al altor popoare și au ajuns până la noi. Ah! dacă ai vedea unchiule, știi să vorbească la fel de bine ca noi limba noastră, pentru că tocmai am vorbit cu doi dintre ei care au fost numiți comisari. Oricine poate intra în vorbă cu ei, li se poate adresa; ei răspund tuturor și fiecare îi poate vedea“. – În ce țară locuiesc francezii, am adăugat? – Republica lor este vecină cu cea a Veneției, ai cărei stăpâni s-au făcut. Principalele

lor legi sunt de a trăi ca oameni egali, ca frați și de a se uni pentru apărarea libertății lor“.

După această poveste a nepotului meu, continuă bătrânul, ardeam de dorința de a vă cunoaște și de a vă vorbi pentru a afla cât mai multe despre toate aceste minuni; dar... explicați-mi, vă rog, ce înțelegeți prin două cuvinte pe care nepotul meu mi le-a repetat deseori, Republică și democrație.

- I-am dat [este vorba de Dimo Stephanopoli] asupra celor două cuvinte, care au fost totdeauna cu dificultate definite, explicația care mi s-a părut a-i fi cel mai mult pe înțeles.

(*Voyage de Dimo et Nicolo Stephanopoli*, vol. I, p. 131, 132).

[Într-o adunare cu reprezentanți ai diferitelor regiuni din Grecia și sudul Albaniei, Dimo Stephanopoli spune]:

„Poporul francez și-a nimicit tiranii și și-a dat legi. Aceste legi se răspândesc la toate popoarele. Omul – spun ele – se naște și trebuie să trăiască liber. Suntem toți egali și trebuie să formăm o singură familie de frați. Numai legea trebuie să stăpânească asupra tuturor, iar această lege nu este altceva decât expresia voinței poporului unit.

Nu fi îndurerată, Rumelia! Franța nu te-a uitat de loc... Bonaparte va veni până la Constantinopol să planteze arborele libertății...“

(*Voyage de Dimo et Nicolo Stephanopoli*, vol. II, p. 83-84).

[Declarația unui cleric muntegrecan]: „Îi iubesc pe francezi. Tot ceea ce au înfăptuit important desminte din plin nesocotința care li se impută; dar îi cred înfumurați și supărători. Nu te supăra, comandante, asta nu spune nimic împotriva inimii. Îi cred buni și miloși și este primul lor drept la afecțiunea mea“.

Fără îndoială [comentează autorul francez], francezii în general sunt buni și miloși, în ciuda afectării cu care, nemernicii, nedemni de a purta acest frumos nume, încearcă să răspândească părerea că națiunea franceză este un popor de canibali care trebuie nimicit de pe fața pământului. Este vorba în primul rând despre uneltorii despotismului politic și religios care, de când au început tulburările noastre, au răspândit, din toate puterile lor, această calomnie mârșavă, împotriva unei națiuni viteze, luminate, sensibile, dar căreia acum îi provoacă dezgust și îi va provoca totdeauna dezgust să își încline fruntea sub cuțitul arbitrarului sau sub josnicele pumnale ale fanatismului.

(Vialla de Sommières, *Voyage au Montenegro*, vol. II, p. 227).

Pasvanoglu... îi face [pe greci] să spere că le împlânzește soarta, le promite libera practicare a cultului și abolirea acestei distincții degradante de raiale; el ia în același timp ca deviză: *libertate și dreptate* (s. lui O.), cuvinte magice putând electriza pe oamenii cei mai apatici și să îndemne la sacrificii și entuziasm un popor care geme sub cea mai crudă tiranie.

(Olivier, *Voyage dans l'Empire othoman*, vol. I, p. 115).

Insurecția sârbilor, ultimul război contra rușilor, vecinătatea de scurtă durată cu francezii, toate aceste cauze de neliniște la un loc au contribuit în mod special la a le înrăutăți situația. Începând cu acest concurs de împrejurări s-a încetat să li se tolereze portul de arme de care se bucuraseră cel puțin de fapt și s-a dublat energia cu care erau supuși la umilințe. Astăzi, când toate temerile sunt reale, iar pericolul este de neînlăturat, situația acestei clase nefericite trebuie să fie de nesuportat...

La Guerude am început să auzim vorbindu-se despre sârbii răsculați. Atunci erau temuți în Bosnia unde făcuseră mai multe incursiuni, recente încă în perioada când am trecut noi. Pentru a-i respinge pe malul drept al Drinului, pașa avea obligația de a desfășura forțe impresionante și să așeze aproape de Svornik un câmp de observație format din mai multe mii de oameni. Dacă guvernul acționează cu prudență, va continua să trateze cu multă grijă o populație războinică care poate deveni un dușman interior cel puțin la fel de temut ca și grecii din Peloponez.

(Pertusier, *La Bosnie...* p. 96, 326-327)

Am lăsat Sopots cam la o leghe către răsărit, străbătând o vale pe un drum mărginit de sălcii. Țăranii care lucrau au venit în goană în întâmpinarea noastră, o tânără din Arcadia s-a apropiat cu încredere; după ce m-a privit cu luare aminte în timp ce-mi scriam însemnările, a rupt tăcerea ca să mă întrebe „când vor sfârși necazurile grecilor; câtă vreme vor mai fi stăpânite aceste câmpuri de stăpâni nemiloși?” Acest limbaj în gura unei femei din Erymanthia m-a uimit; și cum eu i-am răspuns arătându-i cerul, ea-și făcu semnul crucii și se îndepărtă. Atunci, un bătrân care era de față strigă: *Speranțele noastre sunt deci numai în viitor! Era pe cale să continue, când au venit și alți țărani; n-am găsit alt mijloc să scap de întrebările lor decât dându-le câteva monede de aur, care nu păruseră să-i aline pentru tonul evaziv al răspunsurilor mele.*

(Pouqueville, *Voyage de la Grèce*, vol. V, p. 451-452)

Victoriile lui Bonaparte în Siria aveau ecou până în centrul Moreei; capetele se înfierbântau, se discuta politică în cafenele; un imam își ridică vocea împotriva francezilor și îi insultă, cuprins de exaltare religioasă. După oficiere, pașa l-a adus la el și, fără să îl întrebe în ce măsură îl interesau pe el certurile dintre suverani, îi dădu douăzeci și patru de ore pentru a părăsi orașul și pentru a merge la Negropont și sentința a fost executată cu toată asprimea...

Într-adevăr, aceasta era părerea unanimă a grecilor în această epocă, vocile lor regăseau un accent nobil pentru a cânta expediția în Egipt, în fața tiranilor lor care, surprinși și uimiți nu îndrăzneau să îi lovească. Văile și vâlcelele Laconiei repetau numele învingătorului de la Piramide, iar mândrii săi locuitori intonau liber, din înălțimea stâncilor lor, următorul imn, interpret credincios al sentimentelor atunci comune tuturor grecilor: „Unde ești tu Thezeu, erou de temut, orașul tău chinuit te cheamă!// Vei reveni, eroule fără egal? vei reveni, învingătorule din Creta, pentru a vedea o țară abandonată tiranilor?!... Ridicați-vă, voi, fii ai grecilor! și într-un glas, proclamați că republica este singura guvernare care convine oamenilor.“

Ei chemau apoi întregul popor; arătau compatrioților lor Franța, pe eroul ei, războinicii ei și laurii ei. O secretă mândrie îmi înălța sufletul și eram fericit să sufăr pentru că eram francez.

(Pouqueville, *Voyage en Morée*, vol. I, p. 79, 280, 281)

„Republica Veneției fusese ștearsă din rândul puterilor Europei, iar tratatul de la Campo-Formio (azi: Campoformio) dădea Franței arhipelagul ionian împreună cu teritoriile dependente de pe continent. Această știre avea ecou în Grecia, când chiar atunci, pe 26 iunie 1797 (9 mesidor, an V), un scriitor de viitor, strălucind de tinerețe, domnul Arnault, în numele Franței victorioase, arboră stindardul încununat de lauri pe turnurile anticei acropole a insulei Corfu. Trebuie să fi trăit în Orient în acea epocă pentru a cunoaște impresia pe care a pricinuit-o sosirea francezilor în marea Ionică. Numele lor răspânda un prestigiu uimitor între popoare. Prea fericit atunci pentru a presimți nestatornicia norocului și crezând că nu are decât prieteni pentru că pretutindeni [francezii] apăreau ca liberatori, unul din oamenii acelor timpuri de amăgiri, adjutantul general Rose, abia fraternizase (s. lui P.) cu Ali pașa, care primi din mâinile sale cocarda tricoloră. S-a crezut că au făcut o cucerire în persoana copilului crimei și al norocului, dar, mai abil decât misionarul libertății, abilul satrap, răspunzând cu efuziune apostolului doctrinelor exaltării, a știut cu îndemănare să profite de lipsa acestuia de experiență pentru a-l convinge că era și va fi pentru totdeauna cel mai bun prieten al francezilor“.

[La nunta lui Rose cu o tânără din Janina] ,... ca în zilele prea renumite ale saturnaliilor revoluționare, arhiepiscopul satrapului și albanezii dansară

carmagnole-a. Nu se vorbea decât despre egalitate și de pe această poziție s-a și tratat cu generalul Gentili, guvernator al insulelor Ioniene, *în numele republicii franceze*, protocol atât de nou în diplomația Constantinopolului că nu s-a putut face niciodată traducerea în turcă. [În notă, autorul precizează] După ce au fost consultați toți lingviștii, a fost luată decizia la Constantinopol de a se servi de cuvântul *Réboublika*...

„Ali pașa, care de-abia ajunsese pe malurile Dunării, nu întârzie să primească neîntrerupt curieri... prin care era informat că francezii, în sentimentele lor frățești, căutau să agite pe greci. [Francezii] tocmai intraseră în contact cu sulioții, consulul lor la Arta distribuise patru mii de cocarde în împrejurimile reședinței sale iar țăranii începeau să cânte *nu știu* – zicea el – ce imn *numit marseillaise-a* (s.P.), tradus în greacă de tesalianul Riga.

(Pouqueville, *Régénération*, I, p. 115-117, 124))

1793. Hrisovul lui Mihail Constantin Suțu, domnul Moldovei privind veniturile școlii elinești din Botoșani

Neamurile care le numea acei vechi elini varvari, acum le vedem cele mai împodobite și cine vrea să cerceteze pricina iscusirii lor altă nu va găsi, numai însuși pe învățătură; învățătura este pricinuitoare a tuturor bunătăților, ea împodobește pe trup, ea luminează pe suflet, ea este nălțimea stăpânilor și rădicarea smeriților, ea este podoaba fericiților și scăparea săracilor, ea este comoara bogaților și agiutoriu scăpătaților, ea este înfrânarea poftilor, ea păzește bogăția și micșurează sărăciea, ea este cetatea orașilor și întemeierea caselor, toiagul bătrâneților și povățuirea tineretilor; pentru aceasta și Solomon cel înțelept nimică altă n-au cerut de la prea înaltul Dumnezeu, fără numai pe înțelepciune și învățătură de care învrednicindu-să zice: venitu-me-au împreună cu dânsa toate bunătățile și la mâna ei am găsit bogăție și slăvire.

(*Uricariul*, vol. II, Iași, 1852, p. 53).

1803. Hrisovul lui Alexandru Constantin Moruzi, domnul Moldovei, privind situația școlilor din țară

Nici zidiuri tari nici bogăție cu scumpe desfătări poate face bine păzit și fericit pe un oraș, căci cetățile și prin meșteșugire și prin vânzare se pot lua și tunuri slobozindu-se le pot sfărma, într-o clipeală de ochi aprinzându-le; iar bogăția nu numai că nu folosește pe orașul care o are, ce încă de multe ori îl aduce la cea mai deznădăjduită stare; căci îndată, cu răpejune, ca un pârâu curgând într-însul

și potopind, sărăcia ce-i esă înainte cu cruzie o necinstește și de cătră dânsa se întâmpină din zavistie, nedându-i loc cât de puțin, ce cu toate puterile sale împotrivindu-se încât despre amândouă părțile, ca o corabie asupra umflatelor valuri cu tari vânturi tăvălindu-se, orașul îndărăpt se înneacă și să prăpădește. Pentru acesta dar și Licurg cu bună agiungere de minte socotind și nici de cum nevrând a lua pildă de la auritul oraș Mikine, departe de la Sparta gonind bogăție, cu totul au dizrădăcinat-o și cu puțin a trăi deprinzând pe spartieți, i-au făcut a fi dușmani pré groznici, la prietini pré drepți și fericire orașului; dar pe urmă bogăția ca dintru o goană întorcându-se la Sparta și pe ascuns întrând, au prăpădit cu totul și orașul și orășanii. Ce dar întru adevăr fericit oraș este nu acela ce se întărește cu zidiuri ca a Semiramisei, nici acel care cu o sută de porți are atâte lucruri cât merge la Orhomenos ci acel care, întovărășit fiind cu învățatura și împreună locuind, dobândește cele mai bune științe; căci aceste învățând a înțalege și bine a socoti cele mai de folos la adunarea oamenilor, naște în oraș dreptate și bărbăție și cu învățatura, macar și cu totul de se vor anerisi pravilile, de obște toți asemenea vor vețui fără a pătimi nici un rău și fără a face rău unul altuia; fără învățatură, cu toate pravilile, fără a simți oamenii vor căde în cele mai necuvioasă fapte, căci tot omul fără învățatură și fără cuvântare, dându-să cu totul patemilor, se face mai sălbatec decât toate fiarale, iar cel cu învățatură, uneori slobozind, alteori înfrânând patimile sale, le pune la buna orânduială și în lucrare spre bine, în vreme bine cuviincioasă; aceste dar sunt folosurile învățaturii la faptele omului. Iară folosurile minții ominești din învățatură toate sunt pré bune și dumnezești pentru că numai ea știe de unde înfrumusețaze așa alcătuindu-se toate trupurile cerești cu orânduială neștrămutată, se mișcă și se poartă și nici ca cum nerăzământu-să în umerile lui Atlas, ce învățându-i*, învărtindu-să nu s-au întâmplat nici să se lovească agiungându-să unul cu altul, nici împingându-se să cadă; ce dar acest feliu de lucruri pentru trupurile cerești învățatura descoperind la ai săi ucenici, pe urmă pogorându-se din vârfulile Olimpului, începe de la lucrurile aceste vremelnice ce sunt pre pământ, unde tălmăcind cu deplină înțelegere deosăbirea și asemănarea stihiiilor, arată cum să zidesc dobitoacele și cum se închipuesc zidirile și cum se amestică acele ce să sapă din pământ și cum să înfocaze (sic!) aburii și cum se adună nuorii și cum strălucește fulgerul și cum se împrăștie tunetul și cum se răvarsă ploile și celelalte.

Drept aceia și noi din copilărie iubind învățatura și foarte agiutând toate lucrurile ce sunt spre întemeierea sa, fiindcă din tot cugetul iubim fericirea supușilor noștri și pe dânsii îi videm că cu filotimie să trag spre dânsa...

(*Uricariul*, vol. III, Iași, 1853, p. 22-24)

- * În versiunea publicată în *Uricariul* s-a sărit probabil din neatenție o parte din frază astfel încât ea a devenit de neînțeles.

1803. Hrisovul lui Alexandru Constantin Moruzi, domnul Moldovei, pentru școala elinească de pe lângă mănăstirea Mavromolu de lângă Galați

Nostim lucru și pricinitoriu de bucurie zic că făcea egiptenii când cu glas rădica în puternicie pe stăpânitoriu; căci luând pre cel ce să hotăria spre stăpânire și de obștie cu toții petrecându-l, îl aducea la câmp, și acolo, în loc deschis, împărătește puindu-l în scaun, îl întreba stând cu sială pe lângă dânsul de cinstește Dumnezeirea și de se închină ei. Atuncea dară el, rădicându-și mânele spre ceriu prin faptă încredința și dovidea întrebarea; după aceasta se întreba de al doilea de era și drept; și atuncea el scoțându-și sabiea o apropiea de gâtul seu și atingea cătinel cu dânsa grumazii sei, arătând însuși cum că și pe sine vor omorî de ar face strâmbătăți; și earăși se întreba de al treile de este și darnic; atuncea el cu amândoă mânele împrăștia aur și argint la norod; și la cea de pe urmă întrebându-să de este muncitoriu, el îndată sculându-se, apuca plugul ce i se aducea și îl trăgea ca și când ar tăea brazde din țarină; și de acolo se aduce în cetate cu huite și cu laude petrecându-să; și așadar fiind pre deplin, se încorona stăpânitoriu. Căci cu cale este întru adevăr ca acel ce se află cu credință dreaptă și urmează dreptății fiind darnic și muncitoriu, ca unul ce este împodobit cu cele mai frumoase și mai împărătești fapte, să se socotească stăpânitoriu pe deplin. Dar aceasta nu este așa cu adivărat, de vom lua sama stăpânitoriu din sfârșitul pentru care se face. Căci după cum este treaba comedianului, nu este asemine și a stăpânitoriuului, a arăta numai pe dânsul făcând cele cu cale, ci, după cum pe sine, asemine și pe supușii lui să-i arate cu fapte bune. Deci nici a egiptenilor ar puté să fie, nici să se numească adivărat pe deplin stăpânitoriu, ce acela care știe și chip și are cunoștința celui prin care și supușii se fac binecredincioși și drepti și darnici și muncitori. Dar care sunt aceste? Nu sunt canoane de pravile, nici orândueli de pedepse, nici foc nici her, ce pesne (?) și cuvinte a[le] muzelor de la Pelion, izvorul calului de la Olimposul cel prea sfânt, cu dulceață într-un loc unindu-să, care și decât heriul fiind mai tăioasă, firea ominească ceea ce se îndărătnicește și se sălbăticește cu lenevire, împlânzind-o cu bună înțelegere [a](o) întoarce spre toate faptele cele bune.

Așadar se cuvine ca stăpânitoriu să fie foarte nemeritoriu și lucrătoriu a tuturor celorlalte mai dintâi fapte bune; așijderea pentru ca să fie după cuviință pe cea deplin, trebuie să fie și iubitoriu de învățături și să îndemne pe supuși la procopsală, ca de la dânsa povățuindu-să și suindu-să în vârful faptelor bune, orașul [să] se ocârmuiască bine și viață bună să trăească, făcându-se fericiți.

(Uricariul, vol. I (ed. a II-a), Iași, 1871, p. 276-278)

1814. Hrisovul lui Ioan Gheorghe Caragea privind reorganizarea Academiei domnești din București

Urâtă și cu totul brutală a fost viața oamenilor în vremurile vechi și nu puțin asemănătoare cu cea a animalelor fără judecată, cu toate darurile sufletești și trupești cu care natura sacră împodobindu-i, îi făcea să se deosebească de ele, pentru că, în desăvârșita creațiune a acelor vremi, trăiau în singurătate și ici colo ca animalele, mulțumindu-se numai cu cele trebuincioase pentru viețuire; iar după puțin își însușiră principiile următoare: locuirea orașe și sate, născocirea meserii care fac viața mai folositoare și, spre a păstra în liniște o viață de obște și politică, adoptară totodată și legi de la diferite neamuri și tot ce este mai bine, introduseră științele care îndreaptă și pregătesc spiritul și îl înalță pe om de la cele [mai] materialicești și pământești spre cele înalte și nematerialicești.

Acestea dară toate cu timpul ameliorându-le și perfecționându-le, lepădând obiceiul vechi și sălbatic, ajunse omul a fi un animal politic, după părerea filosofilor, și a pătrunde mai presus de mintea omenească în secretele naturii. Nu este dar mincinoasă fabula care numește Muze pe fetele lui Zeus. Așadar darul înțelepciunii de la care toate meseriile și științele își au începutul lor, este divin și se cuvine numai animalului cu judecată și neamurilor vechi și celor de astăzi care au îmbrățișat cu căldură înțelepciunea; ea l-a făcut pe om să se deosebească de cei vechi muritori și de animalele sălbatice cărora le lipsește cu totul cuvântul.

Pe lângă toate neamurile bine constituite conservarea instrucțiunii se socotește cea dintâi și după urmă datorie a unui guvern bine întemeiat. În toate părțile cărmuitoarii popoarelor cu mari cheltuieli și pensiuni întrețin gimnaziile publice, din care toți discipolii sârguitori culeg fructele învățaturii. Aceasta și noi binecunoscând și dorind din toată inima progresul la învățătura supușilor noștri...

(V.A. Urechia, *Istoria românilor*, vol X_A, București, 1900, p. 347. Traducere de D. Ghermani după versiunea originală, în limba greacă a hrisovului).

1817. Hrisovul prin care Ioan Gheorghe Caragea, domnul Țării Românești îi scutește pe supuși de darea untului și a carelor pentru transportul sării

Este netăgăduit și mărturisit de toată obștea înțelepților că între părinți și fii, însoțindu-se îngrijirea cu supunere, săvârșesc o datorie între dânșii prin care se înalță întru podoaba înțelepciunii și deopotrivă se hrănește întru dorirea mângâierii această falnică zidire a omenirii care s-a clădit de către Mântuitorul nostru mai cu osebite simțitoare decât orice altă ființă ce avem întru vedere; pentru că părinții îngrijitori aflându-se pentru înălțarea și creșterea fiilor lor privesc cu toată râvna

la ceea ce ar putea să le aducă rodirile fericirilor, iar fiii, cunoscători fiind de căderile supunerii hrănesc simțirile părinților prin fapte și dorirea mângâierii ce au către ai lor firești ocrotitori și prin aceste legate de cătră fire răsplătiri se săvârșește acea vecinică datorie întocmai după sfânta poruncă. După această dar firească asemănare, părinte se poate numi vericare din dumnezeiasca bunăvoință s-a învrednicit a fi oblăduitor de norod, cum așijderea și fii, vericarele s-au născut a fi supt umbrire de oblăduitor pentru că a celui dintâi este îngrijirea odihnei supușilor lui, descoperirea dreptății și, în scurt, aplecarea a tot felul de mijloace spre a lor fericită petrecere, iar a celui de al doilea, supunere, credință și săvârșirea celor după trebuință și după trebuință întocmite hotărâri și acestea toate se aseamănă cu urmările datoriiilor ce mijlocesc între cei firești părinți și fii. Deci și Domnia mea din ceasul ce ne-au învrednicit milostivul Dumnezeu să oblăduim asupra acestui pravoslavnic norod, cunoscând asupră-ne datoria oblăduirii întocmai ca o părintească îngrijire, nu am încetat cu a săvârși către supușii noștri locuitori câte faceri de bine ne-au fost prin putință și ne-a îndeletnicit îndemănarea vremilor...

(V.A. Urechia, *Istoria românilor*, vol XI, București, 1902, p. 127).

1817, Hrisovul de promulgare al Codului Calimah (Moldova)

Cu mărețe năzuinți și măreață din fire și cu adevărat dumnezeiască e Domnia și nimic din toate cele omenești nu e deopotrivă cu dânsa întru măreție, dintru întâia facere a toate, formată din neapărată și firească trebuință și cu timpul, dusă înainte la starea de acum. Căci Domnul, cu adevărat Domn și nu numai cu numele, nu are alt scop decât fericirea și buna viețuire a supușilor săi; și pentru aceasta oamenii din cea mai depărtată vechime au întocmit domniile făcând pe Domn să apară ca un părinte bun și blând și ca un obștesc purtător de grijă și cârmuitor. Și, ce-i drept, cuvântul de vechime vrea ca omul să aibă comun cu Dumnezeu binefacerea și adevărul, însă cel ce vede mai adânc și pătrunde cu mintea lui lucrul mai amănunțit, ar descoperi numaidecât că Domnia face pe om asemenea lui Dumnezeu și că aceasta a luat ființă după pilda aceluia. Căci marea rânduială a acestui univers și a lumii prea frumoase n-ar fi urmat neclintită și neschimbată să păzească frumusețea și podoaba pe care le-a primit de la început, dacă măsurile luate de Providență nu cuprindeau și cele mai mici lucruri și dacă fiecare din lucrurile care există nu ar păstra nemicșorate sfintele așezăminte și dumnezeieștile legi pe care le-a luat de la începutul facerii a toate, până când Creatorul a toate va găsi de bine. Tot așa deci și Domnul având prevăzătoare grijă nu numai de păstrarea și dăinuirea tuturor supușilor, ci și de fericirea și buna viețuire a lor, se coboară de la cele mai de sus până la cele mai de jos, nimic

nelăsând necercetat și neîncercat, din câte tind spre fericirea supușilor. Și pentru că legile sunt de neapărată trebuință pentru întocmirea comunității omenești și pentru fericirea oamenilor, preocupându-se de toate cele ce sunt spre binele supușilor, Domnul, ca un legiuitor ce este, socotind că nimic nu duce mai degrabă la aceasta decât însăși legile, pe unele le desființează, pe altele le prefăce iar pe altele le îndreaptă; pe altele care sunt mai binefăcătoare vieții și obștei, la caz de trebuință, însuși le așează. Prin legi cei mai de frunte dintre legiuitori și-au înfășurat veacul cu renume nemuritor și au ajuns să intre în templul fără de bătrânețe al amintirii.

(*Codul Calimach*. Ediție critică, f. 1, 1958, p. 45-47. Textul pe care îl reproducem, redă cu mici intervenții ale noastre, traducerea românească pe care editorii moderni ai codului au dat-o versiunii grecești a hrisovului de promulgare).

1818. Hrisovul de promulgare a Legiurii Caragea (Țara Românească)

Domneasca și părinteasca noastră dragoste și voire de bine judecând ca o leage sfântă obștească folos al supușilor noștri și pur[u]rea îngrijind mai nainte de bună petrecerea lor a fi statornică și neclintită, am binevoit în ceale după urmă a potoli deasupra dreptății războiului cel mult turburător.

Țara Rumânească având din vechime canoane pentru ceale în parte dreptăți ale lăcuitoilor săi, ale sale nescrise și nedăslușite obiceiuri și ale condicii sale¹ puține și nu desăvârșit pravile în scris care și nefiind dăstoinice, nu putea cumpăni, nici drept a îndrepta dreptatea fieștecăruia. De aceia și era silită a năzui la pravilile împărătești ale romanilor și a să sluji cu toate aceste pravili fără deosebire. Așa dar uluindu-se în trei întocmiri de pravili, adică a obiceiurilor, a condicii și a romanilor, urma a nu avea nici o pravilă, căci obiceiurile prefăcându-se în multe chipuri adesea să împotriva pravililor condicii ei, iar pravilile condicii pravililor romaicești. Și acestea iarăși unile fiind pricinuitoare de dooă tâlcuri i altile cu totul împotrivoare între ele, surpa una pe alta, încât dreptățile tuturor mădulărilor politiceștii oblăduiri căzând neîncetat în amestecături și învălveli de multe cuvântări împotrivoare, apu[u]rura era în primejdie ca, cum ar înnota în noianuri de ape turbure ce să tălăzuesc de multe vânturi împotrivoare. Și în ceale după urmă nici să îndrepta, ci să abătea după voința celor mai tari sau celor mai meșteșugareți în vicleșuguri carii tot la o pricină punea înainte când obiceiul, când condica țării când pravilile împărătești, după plăcerea lor.

Aceste dar fără orânduială strămutări ale dreptății voind Domnia mea a le osteia...

(*Legiuirea Caragea*. Ediție critică, f. 1, 1955, p. 2)

¹ E vorba de *Pravilniceasca condică*, (1780), codul lui Alexandru Ipsilanti.

Cuvânt a unui țăran către boiari

Valoarea istorică a *Cuvântului unui țăran către boiari* rămâne încă de stabilit în funcție de rezultatul la care se vor opri discuțiile care se poartă de aproape un secol în legătură cu acest text. Problemele controversate sunt: data, paternitatea și originalitatea scrierii. Mai multe indicii convergente permit a data redactarea în cursul deceniului al optulea al veacului XVIII și copierea singurului manuscris existent în 1806. Cât privește autorul, s-a dovedit că atribuirea lui Ionică Tăutul, susținută, după Ovid Densusianu, de N. Iorga, D. Popovici și Dan Mănuacă, nu rezistă criticii. În locul lui Vartolomei Măzăreanu, propus mai demult de N. Iorga, se sugerează acum numele altui cleric învățat, care a trăit până în 1797: Gherasim Putneanu (N.A. Ursu, *Un scriitor român necunoscut din secolul al XVIII-lea*, „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A.D. Xenopol“, XXIII, 1, 1986, p. 239-254, cu bibliografia completă a subiectului).

Dar răspunsul la întrebarea dacă textul este original, o traducere sau o imitație, este mai puțin sigur decât au crezut cei care l-au considerat drept un pamflet revoluționar. Acest sens mobilizator l-ar fi putut avea și o traducere adaptată la împrejurările contemporane, așa cum dă de bănuț prezența unei scrieri pseudo-isocratice, *Epistolia către Evagoras pentru cinste* în același manuscris miscelaneu. Transcrierea unui mănunchi de texte de critică morală și socială, de către un cărturar moldovean, probabil în 1778 – când domnul Constantin Moruzi a înăbușit o conspirație antifanariotă – are desigur o semnificație politică, pe care o indică și alăturarea de corespondența din anii 1769-1774 cu autoritățile imperiale ruse. Autorul a făcut parte, fără îndoială, din acest grup de opozanți ai regimului. Deci, chiar dacă nu e original, *Cuvântului unui țăran către boiari* corespunde unei intenții ce depășește simplul exercițiu retoric. El reprezintă o mărturie, nu numai a culturii clasice în mediul intelectual din Moldova, ci și a unor frământări interne crescând ca intensitate în raport direct cu asimilarea ideologiei iluministe.

Întâi mă rog lui Dumnezeu, dmv. boiari, ca mie săracului să-mi fie întru ajutoriu, și dmv. să vă înduplece inema ca să mă ascultați în tăcere. Pentru ca din spusul nevoilor noastre, cunoscând ticăloasa stare în care ne aflăm, să vă milostiviți și să ne sprijiniți, că până când noi vom și [fi] în vârtute și vom putea rădica nevoile, dmv. nu veți pătimi, ce veți petrece în desfătare, din care a cădea, după ce s-au deprins cineva, cu greu iaste și cu amar. Drept aceaia, cuvântul meu iaste nu numai pentru ușurarea noastră, ce și pentru folosul dmv.; că, credeți-mă, boeri, că dacă nevoia aceaia, care, după ce vine, te sileaște ori să o suferi, ori să găsaști chipul a te mântui de dânsa, de nu m-ar fi strămtorit, niciodată eu din bordeiașul meu n-aș fi eșit; că acolo am petrecut pân' la aciastă vrastă îngreuiat de aei, de multe ori nemâncat, nebăut, neavând cu ce-mi învăli ticălosul meu trup, pre frigurile cele mari a ernii. Dar acelea toate le-am suferit, una că cu sărăciia eram deprins, al doilea că nu socoteam mai mare fericire decât a petrece în depărtare și cu odihnă! Însă au venit acum altele asupra noastră, cari ni-au făcut să uităm pe acelea și încă să le socotim ca niște mari fericiri și să ne rugăm lui Dumnezeu ca să ni le lase pe acele care le blăstămam, atâta starea noastră aciasta iaste de ticăită, și încă decât

toate aceste nevoi, una iaste mai mare: că nu avem la cine să năzuim, nu avem cui spune ticăloșiile noastre, nu avem la cine tinde mâinile noastre și să-s milostivască să ne priimască și să ne ajute! Și am rămas cu toții să ni prăpădim, ori să venim la o deznădăjduire amară; că de câte ori unii de ai noștri, împinși de greutatea ce i-au cuprins, au alergat cătră dmv., nemic n-au folosit, ce s-au întors cu lacrămile pe obraz și cu jale neastâmpărată în inemă, și mulți, carii au fost mai slabi, de ciudă au și murit, pentru că nu numai că nemic nu s-au mângâiat de către dmv., ce încă și cu cuvinte de ocară au fost scoși afară Atâta obiceiurile pământului acestuia s-au schimbat și s-au stricat! Peseamne că aciasta nu iaste alt, fără numai un blestem dumnezăesc, care au turburat sfaturile ceale bune și ni-au cuprins întunearicul păcatului ca să prăpădiască țara aciasta. Dar nu vă amăgiți că veți rămânea dmv. dacă ne vom prăpădi noi, că dacă să strică temeliia, degrabă să răsipește casa! Bătrânii noștri ne spunea (și peseamne aceia au fost în vremeele cele de aur) că, de câte ori le venia vreo nevoie asupra, greutatea lor era pân' venia de arăta jalobele lor la boeri și îndată ușurare și mângâiare afla, încât țărani nu poșteau altă, fără numai a boiarilor puteare să fie și boiarii nu socotea mai mare și înțălepciune și puteare și cinste, decât a căuta folosul țarei. Mulți pe atuncea din boiari, numai pentru starea țării, sân-guri împotriva celor ce vrea sa o strice, și-au vărsat sângele, a căroro pomenire pân' astăz la noi iaste cinstită și sfântă și a căroro moarte și fapte încă vă țin pe dmv. de sunteți ceva. Ia aduceți-vă aminte de vremile acealea! Ce cinste avea boiarii și ce strășnicie! Au numai pentru că să numea cu acest nume! Nu, creadeți-mă, ci pentru că fieștecarele știe câtă îndrăznilă era într-înșii! câtă simeție povățuită de bun cumpăt și de mare înțălepciune! carii ca niște buni păstori apărau turma și de lupi, și mânca și laptele. Și socotiți ce au rămas la dmv., fără numai a numi deșărt, o umbră și un fum. Și pentru că dmv. nu sânteti după cum s-ar cădea, ne necăjim noi! Aduceți-vă aminte de moșii dmv. și vedeți fericiții acia bătrâni cum să purta! Oare șădea să petriacă viața lor într-o ocărăță leane? Oare să zăbovea după porturi muerești? și după întreaceri de a-și face case mari? Ba, una pregeta, una făcea, cătră aceaia întorcea și gândurile și sfaturile lor, cătră folosul, zic, a pământului și a țării. De multe ori pribeagi, de multe ori închiși, dar totdeauna biruitori, cinstiți și lăudați să întorcea voioși în mijlocul norodului, care le da mii de blagosloveanii și să ruga lui Dumnezeu pentru dânșii, părinți și apărători pământului numindu-i. Aciaa, zic, era vrednici să numească boeri. Într-înșii noi, săracii, găseam apărarea și odihna noastră și zid nesfărmat împotriva tuturor nevoilor; că nici punga, nici cinstea, nici viața lor cruța pentru folosul pământului. Destulă cinste și slavă socotea că le rămâne când putea să-și apere țeara lor. Dar nu știu acum cum s-au prefăcut lucrurile, nu știu obiceiurile cum s-au stricat, că nici unele, cari la bătrânii dmv. era, nu sunt. În locurile lor șădeți, dar acele cari făcea ei nu faceți, ale lor nume purtați, dar alte căi ați luat. Când îmi aduc aminte eu de aciaa boeri, cu ce prostie [= simplitate] trăia, cu ce cumpăt, cu câtă luare

aminte, fără mândrie, fără multe slugi, pe ulițe printre norod umbla, și era arătați și cunoscuți, nu din podoabele hainelor, ci din strălucirea faptelor lor celor vradnice, și cu ce unire ei înde ei pentru folosul țării trăia! Și vă văd pe dmv.: mi se rănește inima și am o jale atâta de mare, cât nu-mi pot ține lacrămile. O! vremi scumpe, o! obiceiuri neprețuite! unde sântei? De ar veni acum unul din bătrânii acia boiari și să văză podoabele voastre, casele și measele, cred că deodată ar socoti că sântei, cei mai fericiți, iar când ar căuta mai de aproape și să văză aceia a voastră slăbiciune și cum niște venetici vă supun și cu câtă ocară vă lingușiți și vă cuciuerați pe lângă dânșii ca să agonisiți un mare deșert, și cum vă stăpânesc, și noi, săracii, cum ne pedepsim, știu bine că suspinând ar zice: bine era, murind noi, și săminția noastră să nu fi rămas, decât într-atâta nevrednicie să petriacă! Ei să-s vesăliască într-o ocărăță robie, și săracii să să plângă și să se necăjească! Nime să nu-i apere, nime pentru dânșii să nu gândească! Ca să zicem adevărul, dmv. nu puteți a face lucrurile ce făcea bătrânii voștri; că ați zidit case mari, aveți număr mare de slugi; moi, iar nu harnici, umblați îmbrăcați împodobiiți ca niște mueri, sânteiți făr' de bune obiceiuri, în leftițe primblați, pân' încât și a mearge călare nu știți. Voroava voastră nu-i alta fără numai ce-ți mânca mai bun și ce-ți bea. A cinstii pohtă nici să află în inemile voastre, nici o știți ce iaste. Pohtiți să suferiți orice, numai din casele voastre să nu eșiți. Ați pierdut și voroava! Unde sunt acelea a bătrânilor voștri cuvinte, de care veneticii aceștia se sfuia? Unde aceia îndrăznială, unde acele sfaturi chibzuite? La voi nu sânt, că nici a le avea ați vrut sau v-ați silit. Priviți nevoile cum ne sfarmă, cum ne înghit de vii. Auziți glasurile noastre, plânsurile văduviilor, a nememicilor suspinuri, nemic nu vă deșteaptă. Dormiți neîntorși în sânul lenii și a trândăviei. Atâta nimei sunteți deșteptați ca să vă ascuțiți dinții unii împotriva altora. Pizma și zavistia dintre voi nu lipsește și, pentru că voi vă sfădiți, noi ne prăpădim; că ce nu pătimim, ticăloșii! Ce-am avut, am dat tot. Acei zlotași cumpliți vin de ne leagă muerile și copiii și pre noi; în tot chipul ne ocărăsc, ne sudue și ne ustură cu bătăi, cât ne-am supărat și cu viața. O, săracii de noi! Ce să facem? Pân-am avut, am dat. Acum am sfârșit, dar nu ne cred. Ne bat ca să dăm ce nu avem. Și de unde? La voi venim, nu ne ascultați; acasă, de aceste cazne nu putem trăi, suntem învăluți într-atâtea năcazuri, cât am pierdut toată nădejdea. Acestea sunt nevoile care le suferim din pricina voastră, că, de ar fi alții mai vrednici, n-am suferi atâta, ar fi carii ar căuta și de rândul nostru. Iară voi nu numai că nu ne căutați, ce încă în tot felul ne ocărăți și, socotindu-ne în rândul dobitoacelor, ziceți: „Mojicii n-au minte, nu le trebuie nemica, ce au, să cade să li să ia“. Nu știți că cu aciasta faceți două greșale: întâi că voi nu sânteiți dintr-alt lut zidiți, al doilea că, fiind oameni și noi, trebe să avem cele trebuincioase. La voi toate prisosăsc și nu vă mulțumiți, ce și la lipsa noastră lăcomiți. În loc ce boerii era odată apărătorii, acum sunt jăfuitorii noștri. În toate, dreptatea ați pierdut, încă de este Dumnezeu, dreptății sprijinitoriu, nu vă aduceți aminte. Unde să-s auză vreodată de mită în

pământul acesta? Ce era mai ocărăță decât mîzda? Că adevărat cine o primește iaste lepădătura oamenilor. Iar acum, pentru ca să-și afle cineva dreptatea, trebuie să plătiască. De ar străluci ca soarele adevărul, fără de dare să întunece. O! săracii de noi! Și judecata care iaste a lui Dumnezeu nu o vedeți? Oare mai putem noi ceva a nădăjdui de la voi, când pre însăși rudeniile voastre lăcomia și zavistia voastră nu le cruță? Cum îți putea nouă să ne faceți vreun bine, când fraților voștri faceți rău? Cum poate gândul binelui să să lipească de voi, când sunteți cuprinși de minciună și vă vedem cu atîta pizmă porniți înșivă unul asupra altuia? Dinspre aciastă parte cine v-ar căuta, v-ar vedea cei mai harnici și de adormiți; dar despre ceilaltă parte, cei mai trîndavi și fără vrednicie, gonind lucruri mici și muerești și întinzându-vă să prindeți vîntul, care niciodată nu să prinde, nici stă în legături. Și peste toate, păcatele noastre, v-au îmbătat mîndria; nu vedeți pre nime, nici cunoașteți; vă asemănați și cu Dumnezeu, puțin au rămas să ceareți să vă tîmâiem. Și de ar fi vreo statornicie în starea voastră, nu ni-ar fi nici o ciudă, dar sînteți și voi supuși unor întîmplări, cât pre mulți din niamul boeresc, astăzi țărani, de trag cu mine în jugul dăjdiilor îi știu. Nu socotiți că poate și feciorii voștri vor da preste aciastă întîmplare? De osîndă nu ve-i frică, că peseamne nu credeți că iaste Dumnezeu răsplătitor faptelor tuturor și mai cu deadinsul înpotrivitor mîndriei. Cîte eu sîngur de aceste prefaceri am văzut, cîte prin ochii miei s-au petrecut n-au număr. Aceste să nu fie nemic, boeri? Dumnezeu să nu răsplătiască faptele? Mîndria să nu o urască? Dar oare cumpătul vostru cel rău nu vi-i frică că vă va da de mal, că vă va prăpădi? Au nici aciasta nu creadeți? Fie așa! macar că eu știu că-i prea adevărat că totdeauna neunirea din casă aduce vrăjmașul de afară, care o potoale, cu adevărat, dar cu stricăciunea și prăpădenia amînduror părților. Că iată, aproape sînt să să pliniască ce zic eu! Țara s-au stricat, după a căriia răsipă, în grabă a voastră trebuie să urmeze! Voao nu vă pasă; cheltuiți vreamea în bancheturi, atuncea când noi murim de foame, vă vesăliți cu cîntări, și noi plîngem, suspinăm și nu ne ascultă nime. Obiceiurile toate s-au strămutat, s-au stricat, și nime nu ia aminte. Peseamne aicea-i unde trăiește fiiștecine cum poate; de iaste așa după cum prepunem, să știm și, macar că sintem mojici, cum zăceți voi fără minte, noi sînguri ne vom apăra; că totdeauna noi putem mai mult, dar n-am socotit că treabue să facem ce putem, ci ce să cade, adecă să vă ascultăm, să ne supunem voao, care am făcut-o. Dar voi orînduielilor celor bune nu vă supuneți, pre noi nu ne apărați. De ce din spatele noastre să purtați și cu sudoarea noastră să vă hrănim? Să ne trudim ca să strîngeți voi, mișeii?

Destul p' aice. Răbdarea mai mult nu poate. Ori ne faceți dreptate, ori noi ne vom face-o. Că bătrîni noștri ne povestea că, nu știu, demult oarecînd, aseamene s-au fost buiecit boerii, au fost pierdut orînduialele ceale bune, toate mergea după părerile lor în dreptate, și ne zicea: „Pân' n-am cruntat topoarele noastre în sângele lor, nu ni-am pus la cale“.

(B.A.R. ms. rom. 1667, f. 9^v-11^v; editat în „Popolul suveran“, I, 20, 1848, apoi de C. Erbiceanu în „Arhiva Societății Științifice și Liteare“ din Iași, IV, 1893, p. 327-332, și de Gh. Georgescu-Buzău, *Satire și pamflete, 1800-1848*, București, 1968, p. 8-13)

Scrisoare adresată Mitropolitului Moldovei în legătură cu activitatea unei organizații secrete care luptă pentru drepturile poporului

Eminenței sale Mitropolitul,

Iași 1796, iulie

Noi, văzând pe de o parte că nu manifestați nici o grijă, și văzând mai ales legătura strânsă dintre curte și eminența voastră, cu trei sau patru boieri, orientată spre satisfacerea unor interese particulare și obținerea de mari profituri în bani sustrași, iar pe de altă parte deruta fără margini din momentul de față dublată de dorința de a stoarce, năvăli, și intra în posesia averii nenorociților supuși ai Sublimei Porți prin toate mijloacele ce pot fi inventate de aviditatea insatiabilă din momentul de față. Această legătură detestabilă care este cauza surprării totale a nefericitei noastre patrii care nu a atins niciodată până acum o stare de disperare atât de acută, de trei sute de ani de când această țară se află sub ocrotirea Sublimei Porți, și care ne mai având nici un fel de mijloace de a opri abuzurile, care cresc din zi în zi, durerea cumplitei noastre mizerii ca și modul crud în care suntem tratați, alături de nedreptățile care ne lezează până în măduva oaselor, ne-au obligat să ne unim prin jurămintele cele mai cumplite, prin care ne-am legat în scopul de a opri aceste abuzuri prin mijloacele pe care ni le va dicta Dumnezeu, și prin acelea la care ne vor conduce evenimentele, sau de a muri cu toții. Văzând deci, clar, că o asemenea acțiune poate, fără nici o îndoială, să producă mari tulburări și să pună în primejdie viața mai multor persoane, datoria de creștini și dragostea de patrie ne obligă să vă informăm (preventiv), în legătură cu hotărârile adoptate, pentru a avea conștiința liniștită și pentru a ne spăla de păcatul evenimentelor primejdioase ce pot interveni în viața unora care au dovedit a fi tiranii și vânzătorii patriei și care sunt în general cunoscuți și numiți în funcții de popor. Ne amănăm deci punerea în aplicare a scopului nostru, de acord între noi, pentru a vă da răgazul necesar ca să reveniți la starea dv. firească și ca să vă treziți din somnolența dv., pentru a găsi mijloacele pe care le veți considera optime pentru a evita pericolul ce planează deasupra capetelor voastre.

Eminența voastră, ca păstor al bisericii, dacă v-au mai rămas unele sentimente ale datoriei pe care o aveți față de turma pe care Prea Înaltul v-a încredințat-o, arătați, unde și cui veți crede necesar, printr-un mijloc confesional pe care-l veți considera oportun, cele ce urmează:

Adunați-vă, consultați-vă și puneți lucrurile la punct, astfel încât să se

poată ajunge la un aranjament convenabil. Relele și nedreptățile care se comit zilnic în țara noastră (și care) sunt nenumărate (și) cele mai mari sunt următoarele: în afara tributurilor obișnuite, și cele mai usturătoare pentru popor nu sunt tributul imperial ci celelalte, care toate cad pe spinarea locuitorului nefericit, fânul și livrarea orzului care se răsfrâng asupra clasei cele mai nenorocite. Căci pentru 100 ?... de fân necesare grajdurilor Domnitorului s-a instituit o nouă taxă de 1500 de piaștri; la fel pentru orzul necesar grajdurilor suveranului s-a impus o taxă de patru ori mai mare în toată țara și se ia cu cea mai mare cruzime sudoarea sărmanului locuitor; din aceste taxe se formează un tribut din cele mai puternice. Situația este aceeași pentru fânul și orzul destinate poștei; în afară de faptul că exista un tribut pentru întreg principatul, destinat cheltuielilor poștei (cu toate acestea) se mai pretinde în natură tot ce este necesar pentru întreținerea cailor; țara asta în mizerie este obligată să producă o cantitate de fân care depășește necesarul poștelor, făcând o recoltă dublă și triplă de fân, ceea ce rămâne este vândut cu 50-60 piaștri; situația este similară pentru orz; se face cu aceste produse un comerț care aduce profituri mari și care apasă pe săracii care mor de foame.

Pe lângă faptul că ni se iau nutrețurile de care avem mare nevoie pentru vite, și cu care se face comerț, după ce s-au vândut nutrețurile, vitele noastre sunt condamnate la moarte prin foame (ceea ce s-a întâmplat în iarna trecută). Nu mai punem la socoteală banii pentru manevre și pentru căruțe. S-a dat un ordin suprem pentru a transforma fortăreața de la Akerman într-una de două ori mai mare decât a fost vreodată, scop în care s-au strâns bani în toată țara, pentru manevre și căruțe; după aceea, Sublima Poartă a considerat indicat să lase numita fortăreață așa cum a fost, cu unele mici reparații, dar colecta de bani s-a făcut integral și sărmanii locuitori nu au fost scutiți.

Anul acesta, fără nici un ordin al Porții, s-a pus aceeași taxă asupra nenorocitei țări, și au fost colectate aceleași sume; aceasta va rămâne deci ca un prost obicei, ca un tribut datorat. Mai mult, pentru o cantitate mică de unt, care trebuie asigurată pentru bucătăria boierului, s-a ajuns la un nou mijloc de jefuire cumplită a țării luându-se o cantitate de 10 ori mai mare, cu care se face un comerț intens, cu furțișaguri la cântar, în primul rând de către ispravnic, iar apoi la Galați. În ce privește suma care se încasează în afara drepturilor de miei, albine și vin, este adevărat că aceasta a fost stabilită pentru întreg teritoriul în cadrul unei adunări generale, dar numai pe timp de un an; această sumă a fost destinată lichidării datoriilor episcopilor, făcute din nesațiul grecilor. Vedem în prezent că a devenit un obicei, s-a instaurat ca un tribut obișnuit pe seama nenorociților. Așadar, această sumă să fie abolită sau vărsată la cutia milelor, întru odihnierea sufletelor celor ce plătesc, sau să fie împărțită unor nefericiți lipsiți de ajutor, sau folosită pentru aducerea apei în oraș, lucru foarte necesar, sau pentru întreținerea podurilor, și nu

înmânată unor persoane cu funcții care și-o însușesc.

Ce putem spune despre cereale? Drept vorbind, obiceiul din totdeauna a fost acela de a da, dar bieții locuitori mergeau chiar și la Galați, cu grânele lor și le vindeau la prețul stabilit, cu bani ghiață. În prezent s-a mărit foarte mult tributul, și se face comerț intens cu grânele săracilor. Aceste grâne li se iau fără a li se plăti, iar după livrare li se plătește jumătate de preț, și chiar banii sunt luați de pe bieții noștri umeri. În afară de această livrare de grâne, are loc un furt vizibil la măsurarea în port, furt care se ridică cu siguranță peste valoarea tributului pe patru luni; unii se îmbogățesc iar noi, săracii, suntem din ce în ce mai ruinați; fără a mai socoti alte numeroase sustrageri care se fac în țară sub chiar ochii curții. Și mai rău încă! există mitropoliți, care, de acord cu boierii, se opun din toate puterile unor îmbunătățiri ce s-ar putea face în țară; dar vedem astăzi că tu nu te amesteci în nici un fel de treburi, că nu urmărești decât interese detestabile și nesățioase; prin această atitudine ai pus nefericita noastră țară la dispoziția abuzurilor, ai lăsat-o în gura lupilor flămânzi și lipsiți de omenie.

Gândește-te bine, nu uita că va trebui să răspunzi în fața lui Dumnezeu și în fața întregului popor, căci țara a ajuns în ultimul hal de mizerie și disperare, văzând bine că poporul este împilat din toate părțile, fără mila nimănui, și fără sprijin. Este o nedreptate atroce și generală, care nu mai poate fi mult timp suportată, și pe care vrem să o îndreptăm cu orice preț.

(Documente privind istoria României, Editura Academiei, 1962, vol. I, p. 767-769, în franceză)

Anaforaua boierilor țării și încuviințarea Domnului Alex. Const. Moruzi atingătoare de înfrânarea unora ce au făcut niște satire asupra a câțiva boeri

Prea înălțate Doamne,

O închipuire de jalobă înscris fără iscălituri și numire, care prin viclean chip aruncându-să, s-au dat cătră înălțimea ta, fără de a fi înfășoșarea obrazului dătătorului, și ni s-au trimis nouă prin Preasfințitul duhovnicescul părinte Mitropolitul țării, cetindu-o cu luoare aminte toți noi, supusele și plecatele slugile măriei tale, au cuprins sufletele noastre nu cu puțină întristare și adăogire măhnirei noastre nu s-au pricinuit numai pentru cele asupra noastră izvodite, și înmulțite hulitoare atingere, și cu totul neînființate, căci ar fi fost acele macar puțin aproape de adevăr, cunoscut și văzut rămâne la toți, că arătările lor un foarte mic temei de ar fi avut, putea ei cu toată slobozenia lor, și cu însuși a lor înfășoșare, însuși ei să le arate cătră măriea ta, pururea fiind deschisă și primitoare de obștie ușa dreptății măriei tale... Dar ce mai simțitoare întristarea noastră au fostu, că acum s-au

cunoscut viderat, că nici acea vrednică de toată lauda, la toate și întră toată părintească oblăduire a înălțimei tale, nu au putut potoli, duhul cel tulburătoriu a unor netrebnici pentru care nu putem zice întru alt chip, decât că depărtare proniei cerești au fost de a se sui și a se alcătui întru cinul boeresc, și acești netrebnici întărindu-să cătră răzvrătitoarele lor răle cugetări, și prin îndemnurile și sfaturile poate și altora unora plecați din fire spre răutate, și iubitori de tulburare atărând spre a lor sfârșituri, n-au lipsit și în vremea aceasta care în multe felii și chipuri gustă patria noastră în luminatele zilele a înălțimei tale... ; nici din litopisețile țării nu putem afla că ar fi fost vreodată întru mai mare liniștire și înmulțămitoare petrecere, după cum nici acia însuși nu vor pute găsi pildă trecută, în vreme dar acestor bune chibzuire, nesocotința, netrebnicia a unor ca acestora vrednici de toată hula, și între care este încuibată răutatea și cugetul răzvrătirii, nu numai că nu s-au arătat cunosătoriu și mulțumitoriu, ce încă au agiuns întru atât de mare nesimțire dobitocească încât fac pomenire arătătoare de un cuget al nesupunerii franțuzești, cutezând a zice și cătră stăpânire cuvinte de îngrozire: cu chipul acesta că de nu se vor împlini fără prelungire voinților lor, se vor rădica cu toții și vor face asupra noastră aceea ce altă dată au făcut un nebun cătră Mitropolitul ce au fost însămnând adecă ucidere, și înjurări de inpotrivire învederată..., iar noi și după toate aceste ca niște credincioși supuși zicem că cu mare întristare sufletească și simțitoare pătrundere am văzut aceste necuviincioase fapte acestor nevăzuți patrioți pe care mare norocire ar fi fost nouă a nu-i ave, care a nu suferi nici defăimarea lor, încă necuviincioasele lor chipuri, aceste când nu vor afla îndată răsplătirea lor ce dreaptă, pot să se înalță și să ajungă presimțitoare stricăciune a nației pentru acăruia a patriei folos, fireasca bunătate a înălțimei tale, în zi și noapte, se silește...

Iar înălțimii tale ne rugăm ca îndată să se cerceteze și să se afle izvoditorii netrebnicilor mișcări și bârfelelor acestora și ca niște pricinuitori de nu puțin rău, și multă stricăciune a patriei și aducătoriu de obștească hulă pământului, să fie pedepsiți, surghiuniți, oborâți din treaptele lor, și certați cu alte cuviincioasă răsplătire pentru faptele lor, făcându-să întru ivală cunoscuți obștiei pentru osânda vinovăției... ca să nu fim socotiți cât de puțin, că am suferit și am lăsat trecut cu viderea rălele aceste urmări a unor netrebnici și smintiți cu totul de întregimea minții... care acum nu pot a urma, stânjinindu-să din obicinuitele hrăpiri, nedreptăți răle urmări... pentru că nu le este lor slobod acum de cătră părinteasca priveghere a bunii orânduire a înălțimei tale, a le urma, s-au abătut întru acest feliu de viclene cutezări. – Pentru că... dintru aceste necuviincioasă pornire vor agiunge unele și la pre înaltul auz a pre puterniciei înpărății să nu se socotească nici într-un chip din partea țării pornite, ce ca niște mișcări viclene, și izvodire mincinoasă, și răsufată, a nevăzuților și vrednici de toată hula oameni care nu sunt destoinici a sta înaintea luminii... să se pedepsască acești pricinuitori obștescului rău, care aduc prihană patriei noastre și dacă și din voi însuș se va veghea unul dinpreună lucrătoriu

acestora și altor asemenea fapte, acela să se pedepsască de cătră stăpânire întocmai după măsura cutezării sale...

1804, Marți 29

A înălțimei tale smerit cătră Dumnezeu rugător

Veniamin Mitropolit Moldovii

(urmată de semnătura boierilor din Divan)

Notă: Rezoluția lui Alex. Const. Moruzi:

„... netrebnicul izvoditoriu (a) scârbavnicii scrisori purtătoare de ocarnice bârfire se va pedepsi după măsura cutezării sale cătru cari s-au alunicat din înpuținarea minții și din fireasca răotate sa; iarăș după aceasta poroncim cinstiților și a domniei mele vrednicilor boeri... ca prin cu amăruntul cercetare să se afle dacă mai sunt și alți însoțitori lucrării acești nelegiuite, ca să primească și aceia a răutăților răsplătire, și de acum să nu mai cuteze nimic prin netrebnicie și nelegiuire să între cu obrăznicie în cutezări ca aceste... căci care după aceasta se va dovedi lucrători la izvodiri de veclene cuvinte și scrisori de clevetire defăimătoare, pricinuind stricăciune, unul ca acela supus și giudecat va fi întru cele mai cumplite osândiri fără scăpare.

1804. April

(*Uricariul*, vol. 3, Buc., 1853, p. 57-62)

[Scrisoarea boierului Vasile Mălinescu către Mitropolitul Veniamin din 1 iulie 1804, prin care sugerează împrăștierea țăranilor și face referiri la circulația ideilor revoluției franceze]

Anarhia și căderea lucrării pământului pe de o parte, și de alta grija de revoluție, acestea sunt cele două sfârșituri de întrebări ce nu s-au pus înainte, iar între dânsle, în mijloc, ticăloșia și căderea boierilor. Treabă de cumpănă. Dar fac întrebarea: putease-va îndrepta lucrarea pământului numai cu sila spre împlinirea datoriei lucrului a celor 12 zile a boierescului? Eu amfivallo și prepui că sunt alte pricini a căderii lucrării pământului. Cea dintâi că țăranii moșiile lor nu au, deși nici pentru ele altora n-au purtare de grijă și al doilea, deși nu cea de pretutindenea, dar obișnuită, că ei sunt săraci și dobitoace nu au... Boierii să gândească ce se cade să facă? Întâi dacă nu vor să dea locuitorilor câte o bucată de loc deajuns din moșiile lor unde pururea, fără strămutare, să se hrănească, apoi să facă măcar după rânduiala nemților, să le dea în arendă, cu vade de ani și cu tocmeală, hotărând printr-înșea ce să plătească sau câte zile să lucreze... Am auzit că boierii din starea de mijloc îngrozesc cu pilda Franciei. Se vede că sămânța cea rea cu bună seamă

se ascunde în țară.

(Scrisoare publicată de V.A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. XI, p. 24-27 într-un capitol consacrat agitațiilor țărănești după pacea de Șistov și cea de la Iași, 1791-1792)

*Proiect moldovenesc de constituție republicană, întocmit de logofătul
Dimitrie I. Sturza*

Plan sau formă dă Oblăduire Republiciască Aristo-dimocraticească

[Fragmente]:

Pentru a începe o oblăduirea republicească, trebuie mai întâiu să se așeze temelia formei sale, ca de acii înainte să se înceapă și orânduiala cea cuviincioasă pentru fericirea unui loc, ce să hotărâște a fi republică de stare aristo-dimocraticească. Deci, iată și așezare temeliei sale:

Un Divan Mare, de cincisprezăci veliți;

Un Divan Prăvelnicesc, de alți cincisprezăci boieri; și

Un Divan de deputații judeților, ce să va numi Divanul de jos.

Așezându-să aceste trei divanuri, după planul ce urmează, aceste vor face și toate cele mai trebuincioase orândueli, nedepărtându-să nici într'un chip de sistema aristo-dimocraticească.

Cap. I

Divanul cel Mare, de cincisprezăci veliți, va avea toată grija izvodirii capetilor prăvălnicești asupra sa, și datorie să străjuiască de toată trebuința și orânduiala stăpânirii republicii. Acesta va sirgui pentru creștere sau hărțuire spre bine a mladenților și pentru cele trebuincioase a să face pentru folosul de obște, atâta din nou cât și prefaciri, și de ale iconomiei pământului drept folosul lăcuiitorilor. Acesta va ave privighere pentru păstrare năravurilor bune. Acesta va fi păstrătoriul și orânduitoriul tot vinitului și cheltuielii republicii. Acesta va fi încărcat cu trebile streine, ce va avea republica cu părțile acele, și acesta va avea toată purtare de grijă a toatei părții ostășești a republicii.

Veliții aceștie, câte cincisprezăci, ai Divanului cel Mare, fiind cărmaci toatei oblăduirii republicii, ei vor fi și sârguitorii toatii formii stăpânirii. Toate celelalte dregătorii vor fi mai mici, lor, numai Divanul Pravelnicesc și Divanul de jos nu va spânzura nici într'un chip dă dănșii. Căci cel dintăiu va fi datoriu și va avea deplină putere să zică și să hotărască la toate tocmai după cum iaste scris în pravile, fără de nici un adaos sau scădere, deosăbind doar că nici un om nu să va da pierzării, fără a nu fi hotărâre pedepsii, ce va face judecătorii săi, după pravile,

mai întâi iscălită, cel mai puțin, de zăci veliți ai Divanului cel Mare; căci ei vor avea totdeauna putere a mai dămoli acea strășnicie a pravelii, iar a mai o înmări, nu vor putea-o. Și în cel de al doile, fiindcă sânt deputații cei trimiș din țară, ce închipuesc icoana unui norod deplin slobod, Divanul acesta de Jos iaste și din soroc în sorocu să se adune. Dar Divanul cel Mare va putea, cunoscând trebuința, să-l cheme să să adune și mai înainte sorocului; și fiind zilele orânduie cât să ție Divanul de Jos adunat, Divanul cel Mare va putea să-l ție strânsu, peste sorocul său, încă zile cincisprezăci, ca prin acea prelungire de vreme să să poată da și deplin sfârșit trebilor celor mai grabnice.

Veliții Divanului cel Mare să vor alege, – lipsind vre unul din cei cincisprezăci, adecă răposind, sau, de multă neputință, depărtându-să de slujba Divanului cel Mare, sau altă întâmplare, din parte neamurilor boerești din Tară. Acesta să va face după sfătuire veliților între dănșii, dând fiteșcare din veliți primire sa asupra unui obraz, ce-l găsește mai cu cale să-l priimească între dănșii. Atuncea, asupra căruia ipochimenu va cădea glasuri mai multe, acela și va fi priimit, pentru toată viața sa, de unul din cei cincisprezece ai Divanului cel Mare. Iar de să va întâmpla să fie asupra unui sau doao ipochimene, glasurile priimirii potrivă, atuncea să alege unul dintr'aceștie, după voe sorțului. Traiul celui de a fi priimit de membron al Divanului cel Mare trebuie să fie știut de cinstit, dă înțelept și cu iubire de patrie, și cel mai puțin trebuie să fie om de treizăci de ani, că având toate aceste daruri, să poată fi și vrednic de credința ce i să dă, priimindu-l pentru totdeauna la un sfat atât de cinstit și puternic.

Dep(artamentul) I

Trei veliți, din cei cincisprezece ai Divanului cel Mare, vor străjui asupra tuturor scoalelor (sic) țării și alte asămine așazări, făcute pentru ca creștere tinerilor, atât de parte bărbătească, cât și de parte fămeiască, să poată fi de îndestul pentru a săvârși la toate obrazile ce vor face, din neamu în neamu, lăcuitori buni răpublicii. Tot acești trei veliți vor ave și putere de a sili veri pă ce părinți, fără de osăbire, să dea fiiului său creștirea bună. Iar pruncii cei sărmani îi va crește răpublica, căci tot de obște sânt ai săi fii.

Dep(artamentul) II

Trei veliți vor fi păstrătorii năravurilor bune, adică lucrurilor cu cinste și cu cale. Ei vor face poprire de cele netrebnice și pre cele ce pricinuesc desfrânare sau scandal de obște. Tot lucru nou, făcut pentru a fi de obște, de la acești trei veliți trebuie întâiu să fie dată voe ca să să facă, cum theatre și altele asămine, făcute pentru desfătare publicii. Puterea acestor trei veliți va fi tare, dar cele mai multe a sali urmări să vor face pă taină, fiind de multe ori fapte ce să pot îndrepta și deșteptând ochii greșitului, căci cugetul său însuș îl va bate. Acești trei vor avea și

purtare de grijă pentru parte sănătății, cum lazăreturi și altele, ce pot fi drept binile de obște.

Dep(artamentul) III

Trei veliți vor fi orânduit să ție sama sumei cei de obște a toatii cheltuielii republicii. Aceștia vor arăta socoteala pă toate trei lunile, celor cincisprezăci, adică cu dănșii împreună, și din șase în șase luni vor arăta, iar ce trei, celor cincisprezăce, trebuința sumei ce face pentru cheltuelile de obște ale republicii. Atunci acești cincisprezăci vor orândui un deputat, care va merge la Divanul cel de Jos, unde vor fi din fieștece județ trei deputat, care pentru această trebuință vor fi strănși acolea, și va arăta deputatul Divanului cel Mare, ponturi, ponturi, suma cea trebuincioasă republicii și, după cercetare ce vor face, cine dintr'acei deputați, tot ce va avea, a zice asupra sumei cei cerute, întocmai cum să obicinuește și la Englitera, țară slobodă, vrednică de a lua paradigmă de la dânsa, atunci vor balotarisi deputații judeților și, după numărul balurilor, drept ce vor căde acele mai multe, așa și să va urma. Deci priimindu-să de mulțime glasurilor suma cea cerută, pă loc să va orândui din fieștece județ un deputat, tot din cei trei trimiș, și intrând într'altă casă deosăbită, ce să va numi Casa Orănduelilor.

Dep(artamentul) IV

Trei veliți vor ținea toată conrespondenția trebilor republicii cu locurile sau stăpânirile streine, însă și cu cei trimiș și venit pântr'acele și dintr'acele țări. Dar ei vor avea voe să urmeze la toate numai după orânduiala cea făcută cu priimire de obște a Divanului cel Mare, și nu vor începe nici un lucru nou, fără a nu se da întâiu sfat și priimire de la cei cincisprezăci veliți, împreună cu dănșii. Căci neurmând întocmai după acest punct prăvelnicescu, hotărâre sau priimirea numai a celor trei veliți nu va putea a avea chirosis. Deci, pe toate șasă lunile, unul din cei trei veliți să va schimba și să va pune altul nou în locul său, ce va fi după sorțu, tras iarăș dintre cei cincisprezăci. Și așa să va urma deapururea cu cei trei veliți, schimbându-i deărându.

Dep(artamentul) V

Trei veliți vor avea purtarea de grijă părții ostășești, dar ei vor fi siliț, toate poruncile cele extraordinarie, ce vor să dea părții ostășești, să fie întărite de către cincisprezăce veliți, iar fără aceasta să nu aibă nici o întemeiere. Deci, pe toate șasă lunile, dintr'acești trei veliți să să schimbe unul și să se pue altul nou în locul său, ce va fi după voe sorțului, trasu iar de cei cincisprezăci. Și așa să va urma deapurure cu câteș trei veliți, schimbându-i tot deărându.

Cap. II

Divanul cel Prăvelnicesc, cel pentru împlinire pravelilor celor scrisă, va fi

dă cincisprezăci boeri. Aceștia vor vesti pedeapsa la fieștece vină, sau și altă hotărâre, tocmai după pontul pravilii la ace pricină, căci fitește pricină va avea și capul său de pravilă hotărât, fără a nu pute niciodată a ave un tălcu îndoit, căci atunce nu va putea nicidecum sluji de cap de pravilă. Acest divan va ave puterea a trage pă fiteșcine, când va avea părăș la judecata sa, fără de nici o deosăbire, de cel mai mare până la cel mai mic, dar nu va putea închide pă cel bănuit dă vină, până nu i să va dăsluși greșala, și aceasta să va face într'acest chip: trei din cei cincisprezăci prăvelnici să vor orândui a fi pentru cercetare vinii sau datorii i proci; cei în judecată vor avea voe să aibă dăspre parte lor, fiteșcare dinspre parte sa, câte trei cercetători pricinii, oameni căroră vor vrea să de credința lor, care împreună câte noao vor cerceta toată pricina celor în judecată, cu deamăruntul și, după isprăvirea cercetării, vor da în scris judecătorilor celor doisprezece; căci cei trei de la Divanul Prăvelnicesc, ce au fost la cercetare, nu vor fi la hotărâre, ce se va face după pravilă.

Lipsind unul din judecătorii prăvelnicești, să va alege alt nou, pentru toată viața sa, după priimire celoraltora ipochimene ale acestui divan. Ei vor face alegerea aceasta prin mijlocire balotarisitului. De a fi unul din cei cincisprezeci ai Divanului Prăvelnicesc, trebuie întâiu a avea o deplină știință dă parte prăvelnicească și a fi om cel mai puțin dă doaozăci și cinci dă ani.

Păn toate județile vor fi câte trei judecători prăvelnicești, aleși acolo dăn boerii părții locului, și forma judecăților va merge iar după cum iaste însămnatu mai sus. Dar cei ce au fost în judecată, nemulțămindu-să după cercetarea și hotărârea cea făcută de judecătorii lor, la scaonul județului, vor avea voe să facă apelație la cei cincisprezece judecători ai Divanului Prăvelnicescu.

Cap. III

Divanul cel dă jos, fiind într'ănsul adunați toți deputații lăcuiitorilor toatei republicii, care tot ce va fi priimit de acești deputați iaste tocmai ca cum cu un glas de obște ar fi întărită priimire de toți lăcuiitorii cei adevărați slobozi ai Republicii aristo-dimocratești. Căci fitește republicanet din stare sa cea firească și cea politicească, nu poate fi silit să dea o sumă cerută dela dănsul, pentru trebuința cheltuielii patriei sale, fără a nu fi încredințat că această somă iaste adevărat trebuincioasă republicii; și fiind și el tot un trup cu dănsa și datoriu să dea mână de ajutoriu la toate, și încredințându-să de acea trebuință, prin mijlocirea deputaților săi, ce sânt pentru aceasta străns la Divanul de jos, atunci nu mai rămâne a face, fiteșcăruia republicanit, decât, cu multă supunere și osărdie, să dea dajdie ce-l va ajunge, căci aceasta va fi o datorie, ce nu va priimi nici un chip de strămutare. Ce

mai mică nesupunere va fi pedepsită ca ce mai mare vină.

Deputații ce aleș pân județuri și trimiș la cathedra republicii, vor face Divanul de jos, ei având toată plinipotenția în mână de a cerceta și de a orându-i să să dea veri ce somă va fi cerută de veliții Divanului cel Mare, ce iaste sârguitoriuil toatei oblăduirii republicii. Așăjdere ei vor ave și putere de a nu priimi o somă cerută, când nu să va găsi cu cale să să dea; dar toate aceste să vor face totdeauna după numărul glasurilor.

Însă Divanul acest de jos nu va putea nici într-un chip să să depărtează de forma sa cea orânduită, căci aceia va fi tocmai ca o pravilă, de la care va spânzura toată fericirea republicii.

Deci, fiind orânduit din șasă în șasă luni să să adune Divanul de jos, la vremea cea știută să vor strânge în fiteșce plasă, la un loc orânduit pentru aceasta, din fiteșce sat câte un om, ce va fi ales cu priimire lăcuiitorilor de obște. Această alegire o vor face într'o duminică, fără a nu putea nicidecum a prelungi vreme mai multă; și adunându-să toți a-știe trimeș, la locul lor, vor însămna dă fiteșce plasă câte trei ipochimene, ce vor găsi mai cu cale, dar care trebuie să fie gospodariu în parte locului. Această alegire nu va pute zăbovi mai mult decât zile doao, și totdeauna să vor face după numărul glasurilor, și după sorti, când vor fi la doao sau trei ipochimene glasurile potrivă. Însă, după aceasta, vor merge cei trei aleș din fiteșce plasă, la scaunul județului, și în zile cinci vor alege, toți cei acolo trimiș pentru aceasta, trei deputați, care vor fi știuți de oameni mai dreți și cu iubire de patrie.

Acești deputați trebuie să fie și gospodari în județile acele, ca să-i tragă inima mai mult pentru toată parte locului, și care să aibă și destulă cunoștință dă stare județului. Nimine nu va putea să să lepede de această slujbă, fără numai dă o pricină știută dă boală, ce va fi adeverită și de alți deputați. Aceștie pot fi atât din parte boerească, cât și din celelalte stări, ipochimene vrednice de acea credință ce li se dă.

Deci, adunându-să toți deputații judeților tocmai la sorocul cel știut la cathedra republicii, ei vor face Divanul cel dă jos, la care să va cerceta și să va orându-i toată suma pentru trebuința cheltuielilor republicii, după forma ce s'au însămnat la cap. I și la cap. III.

Aceste sânt temeliile cele întâiu trebuincioasă a să așază pentru începere oblăduirii Republicii aristo-dimocratești. Iar cele ce negreșit mai fac trebuință să să adaoge, să pot face cu lesnire și de acele trei divanuri, ce mai sus s-au însămnat. Lor le cuvine grija toatei părții oblăduirii, numai urmând totdeauna acea datorie, ca nici într-un chip să nu să depărtează de forma cea aristo-dimocratească a republicii. Căci de la împlinire aceștie a lor datorie va spânzura toată fericire

lăcuiitorilor republicii, care și ei, dinspre partea lor, urmând la toate după pravilile și orânduelile cele așazate în patriia lor, vor afla negreșit tot folosul ce-l poate ave un norod slobod, ce toată nădejde sa la Dumnezeu o are și la împlinire pravililor republicii.

(Emil Vârtosu, *Napoleon Bonaparte și proiectul unei Republici aristo-democraticești în Moldova la 1802*, Buc., 1947)

Planul se păstrează în două manuscrise la Biblioteca Academiei Române, *Ms. rom.* 409, f. 1-19 și *Ms. rom.* 17, f. 31-39. Publicat de T. Codrescu în *Uricariul*, Iași, 1858, vol. IV, p. 281-300 sub titlul *Plan sau forma de oblăduire Republicească aristo-democraticească*; textul a fost reeditat de Emil Vârtosu. A fost atribuit logofătului Dimitrie Sturza. Recent s-a susținut, pe baza unei analize filologice, că textul este opera unui om politic din Muntenia și că a fost elaborat mai înainte de pacea de la Șistov (1791) – I.C. Ciubotaru și N.A. Ursu, *Un proiect românesc de republică în secolul al XVIII-lea*, [„Anuarul institutului de istorie și arheologie A.D. Xenopol“], Iași, XXIV, 1987, p. 181-196. Proiectul a fost atribuit spătarului Ioan Cantacuzino, care a putut redacta planul între 1784-1786 în Muntenia sau între 1786-1787 în Moldova, unde se afla la acea dată. Dimitrie Sturza ar fi copiat doar textul.

„Cererile mai însemnătoare ce se fac din partea obștei Moldovei în atocmire cu cele cuprinse în obșteasca jalba sa, trimisă către prea înaltul Devlet... spre a folosi obșteștei ocârmuiri de temelie până se va putea înștiința pravila țarei într-o desăvârșită alcătuire“, document cunoscut sub denumirea de Constituția de la 1822. Fragmente:

P. 3. „Mișcătoare și nemișcătoare, volnic fiind fiește cine de a hotără precum îi va plăcea pentru dreapta avere a sa, pentru rodurile ostenelelor și a iscusinței, și nesupus fiind către aceasta vreunei alte îndatoriri decât acea sfințită de pravilele țării“.

(Acest pct. amintește de art. 4 din „Declarația drepturilor omului...“: Libertatea constă în a putea face tot ce nu dăunează altuia astfel, exercițiul drepturilor naturale ale fiecărui om nu este limitat decât de acelea care asigură celorlalți membri ai societății folosirea acelorași drepturi. Aceste limite nu pot fi stabilite decât de lege.)

P. 4. „Să nu poată fi nimenea oprit de a face cele ce nu vatămă pravilele“. (Acest articol consacră aproape textual al doilea alineat din Declarație: „...Tot ce nu este interzis prin lege nu poate fi împiedicat și nimeni nu poate fi constrâns să facă ceea ce ea nu ordonă“.)

P. 6. „Să nu poată fi nimenea învinovățit, ridicat la închisoare sau pedepsit decât numai întru întâmplările hotărâte prin pravilă și după formele pravilei“. (Idea se regăsește în art. 7 din Declarație: „Nimeni nu poate fi acuzat, arestat sau deținut, decât

în cazurile prevăzute de lege, și cu formele pe care aceasta le prescrie...“);

P. 7 din Constituție continuă ideea celui de al doilea alineat al aceluiași punct din Declarație: „Tot acela ce se va chema sau s-a rădica din poruncă după hotărârea pravilelor și a formelor ei să se supue îndată; iar împotrivirea să fie cunoscută de vinovăție și să /se/ supuie judecatei pravilicești“, în formula franceză: „orice cetățean chemat sau ridicat în numele legii trebuie să se supună pe loc; prin rezistență devine vinovat“.

P. 9: „Pentru tot cela ce se va învinovăți cu vreo faptă, și mai înainte de a se dovedi fapta vinovăției lui, trebuința ar cere neapărat de a se pune la închisoare, toată asprimea cea de prisos peste trebuința siguranței despre persoana lui să fie oprită și neiertată“. (Redăm textul art. 9 din Declarație: „Orice om fiind considerat inocent înainte de a fi declarat cupabil, în cazul în care se consideră indispensabilă arestarea lui, legea trebuie să reprime sever orice rigoare inutilă la adresa persoanei sale“).

P. 18 din Constituție de la 1822 rezultă din combinarea art. 5 și 6 din Declarație: „Înainte pravilei să fi: socotiți toți deopotrivă și fără deosebire, având a fi și pravila una și aceeași pentru toți, sau pentru a ocroti, sau pentru a pedepsi. În pravilă nu poate să se hotărască decât ce este drept și folositor și nu poate să se oprească decât ceea ce este nedrept și de stricăciune“. (Declarația, art. 6: „Ea /legea/ trebuie să fie aceeași pentru toți, fie că ocrotește, fie că pedepsește. Toți fiind egali în fața ei, pot fi admiși în egală măsură la slujbe...“ Al doilea alineat al pct. 18 reproduce art. 5, și anume: „Legea nu are dreptul de a interzice decât ceea ce este dăunător societății...“).

P. 46: „...alegerea /în slujbe/ urmându-se numai după meritul bunelor fapte și după puterea vredniciei, fiește căruia pentru slujba ce este să se încredințeze...“ (corespunde cu art. 6 din Declarație: „...Toți cetățenii fiind egali în fața legii, sunt admiși în mod egal la ocuparea tuturor demnităților, locurilor și posturilor publice, în funcție de merit și după criteriul competenței și talentului lor“).

P. 75 este un exemplu de îmbinare a ideilor revoluției franceze cu gândirea social-politică românească, într-o formulare care ține seama, în egală măsură, de necesitatea modernizării și de tradițiile Moldovei: „Pravila fiind tot temeiul în care stă stavila întregii slobozenii, hotarul puterii celor ce plinesc trebile obștești, pravățul cel povățuitoriu... și în sfârșit temeiul puterii care plinește și face a se plini toate aceste legături soțialnice, cererea obștei este ca „...să înfățișeze o pravilă a țarei în deplina cuprindere a pravilelor politicești și acele criminalicești, precum și a tuturor orânduinelilor celor sfinte a pământului, care... să se întărească și să se dee în cunoștința cea de obște, spre a o avea fiește cine la pravăț asupra dreptăților și îndatoririlor sale...“

(Textul, descoperit de A.D. Xenopol în 1893, a fost publicat de acesta în „Analele Academiei Române“, S. VI, Tom. XX, 1898. Este reprodus de D.V. Barnoschi în *Originile*

democrației românești, Cărvunarii. Constituția de la 1822, Buc., Viața Românească, 1922. Documentul, cunoscut sub denumirea de „Constituția cărvunarilor“ este atribuit elementelor novatoare din Moldova deceniului trei al secolului trecut, în primul rând lui Ionică Tăutul; acest vast program de democratizare redactat în 77 de „ponturi“ reproduce câteva principii consacrate de *Declarația drepturilor omului...* (cunoscută în Moldova încă din anii imediat următori revoluției de la 1789); libertatea individuală, egalitatea în fața legii, dreptul la proprietate, dreptul de rezistență la opresiune, dreptul de a ocupa funcții potrivite competenței și nu rangului, dreptul la instruire etc. Documentul reflectă totodată preocuparea boierimii mici de a reduce puterea marii boierimi și de a prelua conducerea, translație ce se va realiza treptat în deceniile următoare).

Manifestări revoluționare

O răscoală orășenească în Imperiul Otoman. Rebeliunea de la Smirna din 1797

Prea onorabilului guvernator și prea cinstitei companii de negustori care face comerț în mărire Levantului, la Londra

Smirna, 2 aprilie 1797

Prea onorabile domn și prea cinstiți domni,

Ultima mea scrisoare datată 17 ale lunii trecute dădea domniilor voastre raportul trist al distrugerii străzii francilor locuită de consuli și de negustori europeni de toate națiile (distrugere) făcută de turci cu bună știință. Ei au pus foc caselor miercuri dimineața în 15 martie. În această calamitate casa consulară a domniei tale, magaziile, apartamentele lui Chaplain și biblioteca au ars definitiv. Aproape întreaga mobilă din încăperile lui Chaplain a ars, tot astfel s-a întâmplat și cu a mea, cu întreaga rezervă de vinuri din pivnițele mele care era considerabilă pentru o rezervă particulară. Capela și birourile cu o magazie folosită drept grajd, e tot ce-a mai rămas din consulat, din violența incendiului birourilor rămânând ușor atinse. Prin grija câtorva greci spitalul, aflat la o oarecare distanță a rămas de asemeni în picioare cu pagube neînsemnate. Pierderile suferite de negustorii atelierului nostru sunt cu totul neînsemnate dar atenția de care ei trebuie să dea dovadă în acest moment critic care să recupereze bunurile de la cei care i-au jefuit îi împiedică să recunoască că au avut așa ceva. Din toată această zonă cândva înfloritoare, au mai rămas doar patru case de europeni dintre care două aparțin englezilor. (...)

Puterea neobișnuită și rapiditatea flăcărilor au mistuit și distrus clădiri de piatră care rezistaseră violenței incendiilor precedente. În incendiul acesta nu am primit de loc ajutorul pompelor de stingere. Turcii au tras în toată lumea de pe stradă și au masacrat pe toți cei care le-au ieșit în cale împiedicând primirea oricărui ajutor. Ororile acelei cumplite zile nu pot fi descrise. Numărul celor uciși, arși și așa mai departe se ridică după estimările grecilor la mai mult de cincisprezece mii. Actele de violență față de femei și luarea copiilor în orașul turcesc ca și vinderea lor, a adus reala nenorocire a multor familii. De fapt, în plină pace și sub protecția capitulațiilor, am fost tratați ca niște sălbatici și nu am putut să le arătăm dușmanilor noștri decât cea mai violentă furie a războiului.

Brutalitatea sălbatică a localnicilor a fost egalată aproape de comportamentul atroce al marinarilor de pe vasele aflate aici în golf și mă refer mai ales la corăbiile venețiene și la cele rusești, ale căror echipaje sunt formate mai ales din cefaloniți. Ei au descins pe țarm, au forțat magaziile de muniție jefuind și ducând cu ei tot ce au găsit acolo distrugându-ne totodată și pe noi cu incendiul (...).

Pe data de 20 (...) am scris domnului Smith (Ministrul britanic la Constantinopol) în termeni dintre cei mai presanți să ne procure un firman care să fie trimis agăi din Magnesia, Cara Osman Oglou. Dar spre marea noastră surprindere în vederea protecției noastre nu s-au luat nici un fel de măsuri de care să știm ceva sigur. Amânarea poate să se fi datorat întârzierii curierilor noștri, vremea pe drumul spre Constantinopol fiind foarte proastă. Dorița noastră de a-l atrage de partea noastră pe Aga din Magnesia se datorează amabilității sale față de creștini și faptul că suferă din cauza comportamentului compatrioților săi de la Smirna.

Pentru că în scrisoarea din data de 17 am comunicat foarte pe scurt cauza aparentă a distrugerii ce s-a abătut asupra noastră, o voi face aici mai pe larg.

O trupă de dansatori pe sârmă a venit aici de la Constantinopol cam pe la jumătatea lui februarie trecut. Fiind italieni, supuși ai împăratului, au fost puși sub protecția Consului Imperial (Habsburgic) și și-au prezentat numerele pe un teren dintr-o stradă ce dă în Strada Francilor. Duminică 5 martie a avut loc aici o neînțelegere între turcii din Creta și cei din Zante, care însă s-a potolit. În duminica următoare musulmanii și-au așezat gărzi în acel loc ca să împiedice spectacolul. Dintr-un motiv sau altul garda a devenit neputincioasă iar spectacolul și-a urmat cursul. Ienicerii consulului imperial și ai celui venețian au fost puși la ușă să păzească ordinea. Un rus sau un cefalonit, sub protecție venețiană sau rusească, s-a urcat pe gard ca de acolo să aibă o perspectivă asupra locului. Ienicerul, silindu-l să se dea jos, l-a lovit, omul a luat-o la goană și puțin după aceea s-a întors cu niște compatrioți înarmați. L-au atacat pe ienicer la poartă, iar după ciocnire ienicerul venețian a fost împușcat cu un pistol. Această nefericită întâmplare a fost cauza imediată a nenorocirilor noastre. Celălalt ienicer, tovarăș al mortului, ambii fiind din regimentul 31 *orta* a ridicat cămașa însângerată a aceluia răscolind cele mai vii sentimente de răzbunare în regiment. A dat ocolul tuturor cafenelelor până când la sfârșit l-au înconjurat pe molah cerându-i ca ucigașul să le fie predat.

(Miercuri, 15 Martie, în urma unor încercări zadarnice de mediere a consulilor europeni în cele patruzeci și opt de ore precedente) la orele nouă, ienicerii și o mulțime tumultuoasă, au intrat pe Strada Francilor tăind în bucăți tot ce le-a ieșit în cale sau au găsit în prăvălii și până la urmă au pus foc caselor în câteva locuri. Din acel moment totul a devenit spaimă și confuzie iar casele au fost (sic) părăsite cu mobile cu tot de cei care le ocupau a căror singură scăpare au fost

corăbiile. Turcii furioși, neîntâmpinând nici o rezistență, au venit în grup în casa mea. Porțile erau deschise ca să permită refugiul aceloră dintre vecinii noștri care au putut scăpa din casele lor. Față de mine nu au arătat violență, s-au dus înapoi și s-au alipit puhoiului lângă casa domnului Maltas, domn care comitea tot felul de nereguli. Sunt greu de descris ororile acelei zile – de vină sunt neglijența voită și mă tem chiar intenționată a Puterii Executive din acest oraș. Contrar oricărei practici anterioare, nici molahul nici un mahomedan sau ofițer turc nu erau acolo deși datoria lor era să fie prezenți în aceste momente grele pentru a da ordine de dărâmare a caselor etc. și pentru a-i proteja pe grecii care lucrează la pompele de stingere. În lipsa acestora nu a putut fi văzut nici un grec.

Am onoarea cu cel mai mare respect

Pe drept onorabile domn și pe drept admirați domni

Servitorul dumneavoastră credincios și obedient,

Francis Werry

(Public Record Office. State Papers 105/126)

(Text publicat de Richard Clogg în volumul *The Movement for Greek Independence 1770-1821*, Macmillan, 1976, p. 15-17)

Memoriile protopopului Matija Nenadovic, din care au fost extrase paginile următoare, sunt de un interes istoric și literar excepțional. Autorul, născut în satul Brankovina în 1777, a avut din primii ani ai insurecției sârbești, un rol de seamă: președinte al Consiliului legislativ, a dus de mai multe ori tratative cu guvernele rus și austriac. Sub domnia Obrenovicilor, între 1822 și 1842, a fost în dizgrație, dar a recâștigat o poziție importantă la bătrânețe, ca crou național. Și-a scris amintirile între 1830 și 1850. A murit, la Valjevo, în 1854.

În afară de legăturile sale cu cărturari sârbi ca Vuk Karadzic sau Stefan Stratimirovic, a avut de-a face cu contemporani marcanți în politica și cultura europeană: Metternich, Humboldt, Capodistria, Nesselrode, Alexandru S. Sturdza, personalități pe care le-a evocat în memoriile sale.

Cu privire la călătoria sa din septembrie 1804 în Țara Românească și Moldova, în trecere spre Petersburg, ar fi necesar un studiu special, bazat și pe relatarea însoțitorului său, Antonije Protic, *Povesnica od pocetka vremena vojda srpskog Karadzordza Petrovica* (Spomenik, drugi razred, XIX, 1892, p. 1-24).

Fragmentul reprodus aici prezintă interes ca mărturie a unei mișcări revoluționare care s-a organizat fără nici un contact cu ideile occidentale, dovadă că, în loc de a proclama o constituție, răsculații din 1804 recurgeau la tradițiile istorice naționale, la exemple biblice și la reglementări juridice bizantine sau pseudobizantine.

Mi-a dat de știre Gheorghe cel Negru¹ să vin în cutare zi la Ostruznica.

Unchiul meu a rămas să-și vadă de treburi la Sabac. Așa că m-am dus la Ostruznica. Când am ajuns acolo, Gheorghe cel Negru mi-a spus că fusesem chemați la Zemun, unde aveau să fie niște reprezentanți ai dahiilor² și generalul de la Arad, ca să încerce să ne împace. Noi am stabilit nouă condiții pe care le vom cere dahiilor înainte de a face pace (aceste nouă condiții le veți găsi printre hârtiile mele). Grănicerii au venit după noi cu o căruță și Gheorghe cel Negru, Janko Katic și cu mine ne-am suit în ea; cu noi a plecat și Antonije Pljakic, păzitorul lui Karagheorghe. Am mers la general în grădină. Generalul ședea la stânga, cu o mulțime de ofițeri, iar la dreapta erau turcii, vreo zece sau doisprezece; ni s-au dat scaune în capul mesei (Antonije Pljakic, de care am pomenit, stătea cu o pușcă lungă în spatele lui Gheorghe cel Negru, și era el pomădat și îmbrăcat cu hainele lui cele mai bune)¹. Generalul Genej² ne-a întrebat de ce ne luptăm cu turcii. Noi i-am spus tot ce am suferit din pricina asuprii dahiilor și cum ei, până la urmă, i-au omorât pe cnejii noștri, pe Aleksa³, pe Bircanin, Petar din Cuprija și Hadzi Ruvim, și i-am înșirat și pe toți ceilalți pe care-i cunoșteam bine. Am povestit și despre ordinul ca toți oamenii de seamă și aceia care luaseră parte la războiul cu austriecii⁴ să fie uciși, așa încât să nu mai rămână decât copiii, și așa mai departe. Dintre turci, doi *muasilî*⁵ (unul din partea sultanului și altul din partea vistieriei) au zis: „Ce a fost a fost; agalele n-au să se mai poarte așa, căci își recunosc vina“. La care Katic a răspuns pe turcește: „Sigur că n-au să se mai poarte așa! Voi puteți sta aici liniștiți, voi sunteți *muasilii* sultanului. Noi nu ne-am răsculat împotriva sultanului, nici împotriva voastră, care sunteți slujitorii lui, ci împotriva dahiilor, cu care suntem foarte bucuroși să ne încercăm norocul cu armele“. Generalul Genej urma să întrebe: „Ce cereți voi de la turci și ce vor turcii de la voi? Curtea mea mi-a poruncit să vă împac“. Noi am citit cu glas tare cele nouă condiții, dintre care cea dintâi era ca cei patru dahii și cu oamenii lor să plece din Belgrad, și așa mai departe, ceea ce veți găsi, cum am spus, între hârtiile mele. Turcii s-au împotrivit întrucâtva la acele cereri ale noastre și generalul, de asemeni, a cerut să se mai schimbe câte ceva ca să cădem la învoială. De amândouă părțile au fost obiecții, dar mai puțin din partea turcilor, fiindcă le era rușine și își recunoșteau vina. (Dar trebuie să aflați că la Topcider erau vreo zece colibe cu acoperișul de paie, ale bulgarilor, care rămăseseră goale, fiindcă bulgarii fugiseră. Când ne-am pornit de la Ostruznica, l-am lăsat după noi pe Acim Doljanac din Ostruznica, cu poruncă să se ducă la acele cocioabe și să le dea foc la timpul potrivit și să se strecoare nebăgat în seamă). Bietul general s-ar fi înduplecat să le dea dreptate turcilor și se străduia să găsească un mijloc de împăcare, dar noi stăruiam în cererile noastre, până când am zărit fumul ridicându-se dinspre Topcider. Katic a sărit în picioare atunci ca și cum n-ar fi știut nimic despre asta. Vorbind de parcă ar fi fost scos din minți de mânie, a spus: „Domnule, ne-ați adus aici peste Sava pe cuvântul domniei voastre și al împăratului vostru, pe când dahii ne ard casele și duc în robie oameni sărmani, ca lupii printre

oile fără păstor!". Generalul s-a sculat și a văzut și el fumul de la casele acelea ridicându-se spre cer și s-a întors către turci, ieșit din țâțâni: „Voi, tâlharilor, răzvrățiți ce sunteți împotriva sultanului vostru, voi l-ați omorât pe vizirul vostru⁶, voi i-ați ucis și pe cnejii sârbi, iar împăratul m-a trimis pe mine ca să-i îndemn pe oamenii ăștia să facă pace cu voi, dar voi, chiar sub ochii mei și sub ochii împăratului care m-a trimis în locul lui, voi dați foc și omorâți oameni sărmani“ și așa mai departe. Turcii toți strigau: „Nici unul dintre noi nu putea să se fi dus la Vracar; oricine va fi fost, nu e de-ai noștri!“ Katic s-a repezit în mijlocul turcilor și al nemților, așa cum ședea, de parcă și-ar fi ieșit din fire, și îi ieșeau flăcări din ochi. Comandantul, săracul, se temea ca Janko să nu sară la vreunul din cei de față, căci atunci ar fi trebuit să ne predea pe toți grănicerilor, și mai ales se temea ca Janko, în starea în care se găsea, să nu se ia la bătaie cu turcii. Toți am strigat la el: „Potolește-te, Janko, potolește-te“. „Am să tac, domnilor“, striga Janko, „cu toate că am fost înșelat și adus aici de peste râu, dar mâine veți auzi de mine, când voi fi pe Vracar!“ Atunci, el s-a întors către turci și le-a spus: „Ascultați, turcilor, cu oricine ați fi, cu dahiii sau cu sultanul, mergeți și-i ziceți curvei de Kucuk-Alija să vină mâine dimineață devreme pe dealul Dedinje sau pe Vracar, unde o pofti, și acolo fi-va calul meu împotriva calului lui, pistolul meu împotriva pistolului lui, sulita și sabia mea împotriva sulitei și sabiei lui; poate să aleagă orice armă o vrea, să ne batem numai el și cu mine, iar oamenii sărmani să fie lăsați în pace!“ S-a ridicat și Gheorghe cel Negru și i-a spus comandantului Genej: „Domnule, noi vă mulțumim că ați venit până aici, vă mulțumim pentru încercarea domniei voastre, dar pace nu poate să fie. De acum înainte, război veți vedea și veți auzi. Rămâneți cu bine!“ Katic iarăși s-a întors spre turci și le-a spus pe turcește: „Vă mai zic odată, spuneți-i câinelui acela de Kucuk-Alija că Janko Katic din Rogaca îi poruncește, dacă e bărbat, să vină să se măsoare cu mine, mâine în zori...“ Așa că ne-am urcat iar în căruță și am plecat; am trecut râul la Ostruznica și acolo ne-am înțeles ca Gheorghe cel Negru și Janko Katic să meargă să adune oaste, iar eu să mă duc prin părțile noastre și la 9 mai, de Sfântul Nicolae⁷, să ne întâlnim cu toții la Topcider. Toate acestea se întâmplau în Duminica noastră a Floriilor, în anul 1804^c.

La întoarcerea mea la Brankovina, i-am spus unchiului meu tot ce fusese pus la cale. Noi pe dată i-am învățat pe cnejii Grbovic și Kedic să ia patru sau cinci oameni din fiecare sat mai mare și să-i ducă la o adunare obștească la Reljino Polje, de acolo unii să meargă pe Vracar iar alții să rămână de strajă la hotar, pe când pe câțiva aveam să-i lăsăm în lipsa noastră să vegheze asupra ținutului nostru. De îndată ce s-au strâns cu toții la adunare, ne-am învoit ca noi să ne ducem la Vracar, Kadic să stea de pază la Soko iar Grbovic la Uzice, dar ca fiecare dintre ei să trimită o seamă de ostași cu noi, cel dintâi care avea să plece fiind Milovan, feciorul lui Nikola Grbovic (...)

Acum era nevoie să facem rânduieli de judecată pentru popor. Eu aveam o carte bisericească de judecată și citisem legile lui Iustinian⁸ și despre asprimea lui Moise față de evrei⁹, așa că aveam scrise unele pagini din cartea aceea. De pildă: 1) cine săvârșește omor, acela să fie ucis și frânt pe roată, 2) cine răpește o fată cu de-a sila (cum se mai întâmpla câteodată, în vremuri de răzmeriță, când dreptatea mai dădea greș), mirele, cumătrul și nașul să fie spânzurați, iar ceilalți să fie bătuți cu nuiiele, 3) cine fură un porc, un miel, un cal sau un bou, acela să-l plătească de două ori prețul lui și să fie bătut cu nuiiele, 4) cine pleacă din oaste fără să ceară voie, să fie spânzurat, 5) cel care, fiind pus de strajă, este găsit că lipsește de la locul lui, să fie împușcat, 6) cine jură strâmb și e martor mincinos, acela să plătească toată paguba pricinuită de mărturia lui și să fie bătut cu nuiiele, să nu mai fie niciodată crezut, ci să fie dat în vileag în fața tuturor ca mincinos, 7) cel care se ceartă ori înjură, fiind la oaste, să se socoată ca și cum ar fi pe jumătate ucigaș, deci să fie atârnat în sala Divanului cel Mare – și tot așa, până la paisprezece sau cincisprezece legi. Atunci am spus adunării că noi trebuie să ne ducem toți la datoria noastră cu oastea și că ținutul va rămânea fără fruntaș și judecători; de aceea, adunarea trebuie să aleagă doi oameni drepiți pe care să-i putem lăsa la Klicevac, lângă vechea tranșee nemțească, mai sus de Valjevo. Adunarea a strigat: „Voi, fruntașilor, alegeți oamenii voștri, ca să-i putem vedea pe cei pe care-i cunoașteți“. Noi i-am propus pe Petar Citak din Music, din cnejjia lui Grbovic, și pe Jovan Rabas din satul Rabas. Întreaga adunare i-a primit ca pe niște *kmeti*¹⁰ cinstiți și de cuvânt, cărora li se poate da împuternicire de judecători. Atunci le-am citit oamenilor cu glas tare acele legi pe care le scrisesem din cartea de judecată și le-am spus că țarii din vechime așa judecau și i-am întrebat oare ar primi ei ca noi să facem altfel? Ei le-au ascultat pe toate, una după alta, și au strigat: „Așa, așa să fim judecați, fără de teamă ori hatâr“. Atunci, chemându-i pe Citak și pe doi panduri, le-am dat legile acelea și le-am spus să meargă la Klicevac și să clădească acolo niște colibe unde să se așeze să judece; când nu vor putea hotărâ ei, să-i trimeată pe împricinați la noi în tabără la Vracar, și le-am zis că ar trebui să ia un preot de la biserica din Brankovina, unde erau destui, ca să-și facă o bisericuță, fie cum o fi, unde să facă slujbele lui Dumnezeu și să se roage pentru oștirile noastre.

(*The Memoirs of Prota Matija Nenadovic*, edited and translated from the Serbian by Lovett F. Edwards, Oxford, 1969, p. 79-83. Traducerea a fost verificată și corectată după *Memoari Prote Matia Nanadovica*, izdao Liubomir P. Nenadovica, Beograd, 1867, p. 85-89)

a) În alt manuscris, Nenadovic, referindu-se la această întâlnire, povestește: „Unul dintre turci a întrebat: „Ăsta-i Gheorghe cel Negru?“ Iar el: „Oriunde aș fi, sunt cu adevărat negru pentru turci, dar numai pentru ei, și voi fi și mai negru cu ei, dacă eu, Gheorghe, rămân în viață“.

b) Există unele îndoieli cu privire la forma corectă a acestui nume. Ar putea fi Geneyne. [Cf. Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronică Banatului*, ed. Damaschin Mioc, București, 1969, p. 202-203, 222-224: e vorba de colonelul regimentului germano-bănățean, care comanda în 1784 centrul militar de la Panciova; cronicarul român îl numește „Jenei“.]

c) Întâlnirea de la Zemun a avut loc la 28 aprilie. Se pare că au fost de față mai mulți participanți decât își amintea Nenadovic. [“Punctele” sau condițiile stabilite de căpeteniile răscoalei sârbești sunt reproduse în ediția I-a, din 1867, a *Memoriilor*, p. 288-289.]

1. Gheorghe Petrovic (1766-1817), zis Karagheorghe (*kara*, turcește, negru), fost soldat în armata austriacă, era negustor de porci până în 1804, când cnejii sârbi l-au ales drept conducător al insurecției antiotomane. Învingător în luptele din 1805 și 1806, a încheiat în 1807 o convenție cu Rusia, prin care țarul Alexandru I lua sub protecția sa Serbia, căreia îi acorda o constituție. După noi victorii, în 1811, Karagheorghe își ia titlul de conducător suprem (*vrhovni vojvd*), dar, în anul următor, prin tratatul de la București, Rusia a fost obligată să-și retragă trupele din Serbia. Refugiindu-se în Basarabia, părăsit de marile puteri al căror ajutor l-a cerut în momentul Congresului de la Viena, Karagheorghe s-a întors în 1817, pentru a reîncepe lupta contra turcilor, dar a fost asasinat din ordinul lui Miloș Obrenovic, pe care Poarta îl recunoscuse din 1815 ca „mare cneaz” al Serbiei.
2. Dahiii erau ce patru conducători ai ienicerilor, Aganlija, Kucuk-Alija Djevljic, Mula Iusuf și Mehmed aga Focic. Din 1801 aceștia și-au împărțit între ei pașalâcul de Belgrad, unde au instaurat un regim de abuzuri și teroare, acționând independent față de sultan.
3. Aleksa Stefanovic Nenadovic, tatăl autorului *Memoriilor*, a fost executat în februarie 1804, împreună cu Ilja Bircanin. Cneazul Aleksa, unul din principalii conducători populari din vestul Serbiei, întreținuse legături cu austriei, fiind primit chiar de Iosif al II-lea în 1788 și având gradul de locotenent în „Serbische Freikorps” în 1790.
4. Războiul din 1787-1791, încheiat prin pacea de la Sviștov. Dahiii îi urau pe sârbii care căpătaseră experiență militară și de al căror sprijin Poarta și vizirul de la Belgrad se foloseau în conflictul lor cu ienicerii.
5. „Muasil”, incorect, din turcește, *mutesellim*: guvernator.
6. Hagi-mustafa pașa Șinikoglu a fost între 1793 și 1801 vizir la Belgrad, ca partizan al reformelor lui Selim al III-lea, favorabile supușilor creștini din Imperiul otoman.
7. Strămutarea moaștelor sfântului Nicolae.
8. Atribuit lui Iustinian, acest text juridic medieval este cunoscut la slavii de sud sub numele de „Sudaț”, pe când traducerea în românește se intitulează „Cartea judecătii”. În unele manuscrise sârbești este copiat împreună cu Zakonikul lui Stefan Dusan și cu Cronică țarilor sârbi.
9. Leviticul, Numerii și Deuteronomul.
10. „Kmet”: gospodar, cap de familie.

Neamul și limba sârbilor iaste osebit de neamul și limba bulgarilor. Și bulgarii au avut înpărăție în vechime și au făcut mari războaie asupra turcilor, mai de demult, încă când nu era ei creștini, dar mai vartos înpărăților greci ai Țarigradului au făcut războaie, după cum se găsește la hronografuri scris; și scrică și biruitori [au fost] în multe rânduri și le da grecii haraci că nu le putea sta împotriva varvarotitei lor.

Iară sârbii avea și ei mai-nainte crăie și despotie și să stăpănia de crai și de despoții lor trei țări, adecă Serbia, Sremul, Bacica. Și fiindcă aceste țări sunt peste Dunăre de se hotăria cu țările turcești, pururea avea războaie cu turcii de își apăra țările lor, fiindcă turcii căuta să-i supue supt jugul lor. Iar mai la urmă, în zilele lui Ștefan despot, având război sârbii cu turcii, mulți din turci au pierit, însă fiind mulțime de turci adunați (la Pole Cosovo), adecă la un loc ce să numește Câmpul Cosovei, unde acolo mare război au făcut sârbii cu turcii și măcar că a oaria era biruința sârbilor, dar ce folos că turcii nu da dosul, ci, dând navală în sârbi îi tăia cumplit și fără milă...

Iar la leatul 1804, s-au sculat agalele turcii din cetatea Beligradu ce iaste în Serbia, țara sârbilor, asupra pașii de acolo ca să nu mai poruncească el la trebile cetății, nici la trebile țării, nici să judece pe nimenia, nici la dăjdiile țării să nu să mai amestece, ci ca un pașă să șază în saraiul lui cu pace și să-i dea leafa să și-o aibă de cheltuială, urmând aceste agale ca și Pazvandoglu. Deci pașa, și nevrând, s-au prostit, adecă s-au mazilit, și înștiințând la Țarigrad împăratului, nimic n-au folosit. Agalele, sfātuindu-se, au ales dintr-înșii să fie patru agale mai mari, căpetenie cetății și țării în locul pașii și toate trebile cetății și a țării ei să le săvârșească cu sfat de obște...

Sârbii raelele, văzând așa și înțălegând că pașa l-au lipsit din starea lui, au mers părălabii de s-au jeluit la aceste agale cum că pătinesc rău de către slujbașii turci, dar nu li s-au dat ascultare, nici dreptate. Mergând și la pașa și spuindu-i năcazurile ce trag, pașa le-au dat răspuns că nici o putere nu are să le poată ajuta...

Văzând turcii că sârbii au început a le sta împotriva la răpirile lor, au spus agalelor: agalele au rânduit turci mai mulți să prinză pe cei ce le sta împotriva și legându-i, să-i aducă la cetate. Și făcând turcii cum li s-au poruncit, încă și mai rău, ca niște vrăjmași ai creștinilor, s-au început a face turburare în toată țara. Și sculându-se sârbii să se adune și ei câte mai mulți în ceată și cu cât cevaș arme, turcii s-au sculat cu război asupra lor. Sârbii văzând așa, s-au sfătuit cu capitaniile cetelor să aleagă dintre dânșii a le fi cap, adecă mai mare povățuitori în război; și știind pe Cara Gheorghe om vartos și îndrăzneț la război, l-au poftit cu toți să le fie mai mare preste toate ceatele, adecă căpeteniilor și părălabilor.

Iar Cara Gheorghe, dacă l-au ales mai mare, au poruncit de s-au adunat vreo 500 de sârbi aleși voinici și au chibzuit vreme de au mers într-o noapte la un han de beilic [la un oraș], unde era acolo doao-trei sute de turci adunați și aprinzând hanul din afară fără veste au intrat la turci cu ce au avut în mâini, sape, topoare, lance, coase, furci de fier, ciumege mari și au dat năvală întrânșii. Turcii, nefiind gătiți de război, văzând și hanu aprins, s-au spăimântat, mai vârtos de năvala sârbilor și nu avea prilej nici de scăpare, nici de război; ci i-au omorât sârbii pe toți câți au fost într-acel han și le-au luat armele, banii și orice au găsit. Și așa și-au mai câștigat sârbii arme de apărare.

Deci înștiințându-se în cetate agalele de omorârea acelor turci, sfătuindu-se, au trimis biinbaș, buliucbași, odobași afară la Arnăutkiu, să adune oaste cu lefi, turci arnăuți, cârjali, asupra sârbilor. Iar Cara Gheorghe încă au poruncit de s-au adunat sârbi ca la o mie și mai bine și puindu-le și căpetenii pe la ceate, oameni aleși, au început a lovi orașele și hanurile turcești și cu mare vitejie omora turcii și le lua armele și bani și cai și haine și le împărția la ostași. Strânsu-s-au și turci oștire mare și făcând războaie unii cu alții, n-au putut birui pe sârbi, fiindcă s-au înputernicit sârbii cu arme și cu hrăborie să războia cu turcii; și măcar că au perit și sârbi, dar turci fără număr au perit.

Așadar, ca să nu lungim istoria, făcându-se războaie între amândoaie părțile, sârbii au scos pe toți turcii din țara lor, luând toate orașele supt stăpânirea lor, îndestulându-se cu toate de la turci ce au trebuit la oștire.

Mai aducând și din alte părți tunuri și barut și trecând mai doi ani, au încungiurat și cetatea Beligradu cu oaste și cu tunuri, fiindcă s-au fost înmulțit oaste la sârbi, viind și din alte părți oameni cu arme pentru câștig. Deci au ținut pe turci închiși în cetate trei ani (că nici era putere la sârbi să bată cetatea). Și, dacă n-au mai avut turcii ce mânca, au eșit turcii afară și s-au dus lăsând cetatea pe seama sârbilor. Iară Cara Gheorghe au umplut cetatea de oaste, adunându-se de toate părțile ostași cu lefi, după cum spunea unii, că au avut 50000 de ostași și vitejește sta de război cu turcii.

(Hronograf, 1764-1815, Editura Academiei, 1987, p. 116-119)

Indignați de politica [de tergiversare a] Ecaterinei, considerată drept puternica lor protectoare, muntenegrenii, care nu lăsaseră armele, scot răcnete înspăimântătoare. Primii trimiși ai sultanului, care vin să îi anunțe drepturile și să ceară tribut, sunt masacrați; o voce supremă, cea a patriei, proclamând domnia crucii și a libertății, face să răsune munții de ecouri, iar satrapul Prevalitaniei, Mahmud Basaklia [= Mahmud Bushati, vizirul Shkodrei], atacat în strâmtorile de la Cetinje, își pierde viața...

În acel moment Petru Petrovic [Petar], lămurit asupra ceea ce înseamnă orice fel de protecție străină, s-a gândit să dea provinciilor Muntenegrului o organizare republicană. Avea toate motivele, dar nu știa cât este de periculos să proclami drepturile popoarelor în fața stăpânilor lumii. Cabinetele de la Viena și Petersburg au fost de acord imediat să îl destituie pe vlădică, pe care îl acuzaseră înainte de a se fi pătruns de doctrinele iacobinismului.

(Pouqueville, *Voyage de la Grèce*, vol. I, p. 52, 53).

În luna aprilie 1808, un om de lege greacă din Banialouka, întărâtat împotriva căpitanului districtului, care venea foarte des să-i vadă nevasta, l-a așteptat într-o seară și l-a ucis. Această răzbunare, la care o raia nici nu s-ar fi gândit altă dată, a fost urmarea îndrăznelii inspirate celor din Bosnia de succesele sârbilor.

(Chaumette des Fossés, *Voyage en Bosnie*, p. 63).

Este greu de prevăzut în ce epocă muntenegrenii vor fi destul de avansați ca civilizație și în cunoașterea meșteșugurilor pentru a putea exploata importantele zăcăminte pe care le ascund munții lor. Fără îndoială vor trebui multe secole și importante schimbări de guvernare înainte de a se ajunge acolo. Epoca actuală poate pregăti multe schimbări radicale.

(Viala de Sommières, *Voyage en Monténégro*, vol. II, p. 231)

În acea epocă (1807, 1808) fuseseră descoperite în Bosnia probe scrise ale unei conspirații puse la cale între sârbi și coreligionarii lor din această provincie. Episcopii anunțau că dezarmarea nu era decât aparentă, că enoriașii lor aveau alte arme pregătite și că imediat ce sârbii ar fi înaintat până la Tuzla toți grecii bosnieci [bosniicii ortodocși] ar fi luat armele împotriva turcilor.

(P. David, *Journal...*, p. 305-306)

Comisarii (Dimo și Nicola) au asistat la sărbătoarea sădirii arborelui libertății, sărbătoarea a fost pentru ei termometrul spiritului public care conduce această insulă. În mijlocul pieții următoarele inscripții puteau fi citite pe cele patru fațade ale barierei cu care se înconjoară de obicei arborele libertății:

„Dragostea pentru patrie, / ura față de privilegiu!
sunt bazele democrației“ „Francezilor,

răzbunătorii omenirii, / Cefalonia recunoscătoare“,
„Uniunea și înfrățirea / Tuturor cetățenilor / Formează
forța și liniștea / Republicii“. „A prefera binele
general / Celui propriu, / Este prima virtute / A republicanului“.

Ceea ce a întrunit aplauzele unanime ale comisarilor și ale tuturor spectatorilor a fost devotamentul cu care toți nobilii și-au aruncat în flăcări titlurile, costumele, perucile largi, lungi și adânci. „Astfel să piară, spune unul dintre ei, guvernul care ni le-a dat!“

După această ceremonie un tată de familie ia cuvântul, face enumerarea tuturor relexor pe care populația din Cefalonia le încercase din partea senatului Venetiei...

Acest discurs era întărit de următoarea proclamație pe care o afișase prima autoritate constituită a acestei insule:

Libertate Egalitate

Argostoli, 22 august 1797 (stil vechi)

În numele suveranității poporului.

Comitetul siguranței generale, către poporul din Cefalonia.

Locuitori ai Cefaloniei renăscute,

O nouă ordine a lucrurilor s-a instaurat între noi; o zi limpede și strălucitoare urmează unei nopți lungi și adânci. O mulțime monstruoasă de legi date de un corp legiuitor, care își întemeia fericirea pe oprimare, era călăuza voastră: de acum înainte nu veți mai avea drept cod decât libertatea, egalitatea și dreptatea.

Acum, când o fericită revoluție doboară aristocrația și o înlocuiește prin singura cârmuire demnă de om, cine ar putea crede că mai există printre noi ființe atât de puțin conștiente de propriile lor interese încât să îndrăznească să profaneze cu gura lor nelegiuită sfintele instituții ale democrației?...

... Astfel Cefalonia, deși cea mai mare dintre insulele Ioniene, nu era condusă decât de Viterbi, căpitan francez, singur, fără trupe. Iubirea pe care i-o purtau locuitorii era toată forța sa. El stabilise în insulă șapte municipalități care păreau a nu forma decât una singură, atât erau de unite prin legăturile virtuților sociale și printr-un devotament fără limite față de Republica-mamă! Entuziasmul lor pentru libertate era cu atât mai puțin de mirare, cu cât ieșeau din cea mai aspră sclavie.

(*Voyage de Dimo et Nicolo Stephanopoli...*, vol. I, p. 78-88).

Imn Patriotic

al Elladei și al întregii Grecii
pentru recâștigarea libertății ei
(pe sunetul Carmagnolei)
de Rigas Velestinlis
Popoarele luptă toate
și pornesc împotriva tiranilor lor
dreptate caută să-și facă
și să-i nimicească
spre glorie aleargă
prin foc, cu bucurie!
Izbândesc
tot ce vor
uite Italia
libertate-a dobândit
spre glorie aleargă
prin foc, cu bucurie!
Tot așa și noi fraților,
să ne ridicăm cu furie,
să cerem răzbunare
pe tirani să-i desființăm
pentru libertate
cu bucurie, băieți!
Până când să răbdăm
fără să crâcnim?
ca legați
trăim în tiranie
și disprețuiți

în foc, băieți!
Văd popoarele toate
și totuși se miră
cum astfel de voinici
viteji precum leii
în tiranie trăiesc
în foc, băieți!
Așa că scuturați odată
tiranii și sclavia!
memoria strămoșilor
exemplu ne este
cum trăiau ei
în foc, băieți!
Prin munți dacă mergi
însoțit de ramuri
nimeni nu-ți admiră
vitejia ieși dar și luptă
în foc, cu bucurie!
Prielnic este timpul-acum
să se arate cel puternic
tirani să omoare
creștini să mântuiască
să ne pornim dar
cu bucurie, în Turcie!
Până când, bărbați vestiți
tot mereu să fiți opriți?
În pustiu și în păduri
nimeni pe voi nu vă sperie

ieșiți și vă năpustiți
în Turcie, măi băieți!
Acum e timpul să se-arate
fiecare unde crede
că-i mai viteaz
să-i înțepe pe turci
să-iucidă pe tirani
în foc, cu bucurie!
Vitejii adevărați
închiși nu stau niciodată
ci cu vitejia
scutură tirania
și trăiesc în libertate
în lume, băieți!
Iată timpul să fii slăvit
să-ți mântuiești sufletul și trupul
frații să ți-i scapi
pe tirani să-i distrugi
iar noi liberi să trăim
în lume, băieți!
Acela care este bun
și creștin ortodox
cu arma în mână
stindard să fie
Nația să-și salveze
cu bucurie, băieți!
Crucea, credința și inima
puști și săbii bune

răstoarnă Tirania,
slăvesc Libertatea,
așa cum a lăsat Cel-de-sus
în lume, băieți!
Cei ce îi vedeți colea
sunt fanatici grosolani
iar voi, măi flăcăi
lei sunteți
Loviți-i pe tirani
cu bucurie, băieți!
Șalvari largi poartă,
fără pilaf nu pot trăi.
O oră dacă trece
fără cafea leșină.
Așa că ce vă temeți
în foc, băieți!
Asta le e pricopseala
cât ce se scoală
„hai“ și „du-te“
blestemați să fie ei!
Până când îi mai răbdați
în foc, băieți!
Turcii Si-albanezii
își pierd și cap și minte
când vă ridicați
și la ei vă repeziți,
tremură și se-nspăimântă
în foc, băieți!

Frați căpitani
eroi, bărbați minunați
e timpul să luptați
pe tirani să nu-i lăsați
pe frații noștri să-i scăpați
în foc, băieți!
Să strălucească iar libertatea
ca-n alte timpuri,
iar coloane aurite
memoria v-o fac nepieritoare

Prin veacuri
în foc, băieți!

.....

Și alții mulți, nenumărați
căpitani temuți
aleargă ca niște lei
și străpung Tirania
Libertate vor
în foc, băieți!
Ei de tirani nu vor să știe
și liberi în lume trăiesc;
pentru ei avere, viață, cinste
e doar sabia!
Spre glorie aleargă
cu bucurie, în foc!
Alexandre ieși acum
din mormânt ca să privești

din nou a macedonilor
mare vitejie,
cum îi doboară pe dușmani
cu bucurie, în foc!
De ce oare nu mai este Leonida
cu cei trei sute ai lui
să-l vadă pe spartan
cum se repede ca un bidiviu
mănâncă, tropăie, străpunge
Turcia, măi băieți!
Pe ei, noi care-i admirăm
eroi și oameni însemnați
să-i imităm
timpul să nu-l pierdem,
strămoși ne sunt,
în foc, băieți!
Ei au trăit în lume
urând sclavia cea scârnăvă;
pentru Libertate
în foc au sărit.
Așadar ce așteptăm?
în foc, băieți!
Hotărâre și-am pornit
curaj și-am contribuit
Tiraniei deschid calea
dar seamănă și teamă
Înverșunați-vă așadar
în Turcie, cu bucurie!

Prindeți în mâini săbii

și alergați ca lei

Duceți-vă-n Grecia

Dați la o parte Tirania

Libertatea o vedeți

cu bucurie, băieți!

Desișuri, munți și luminișuri

de focuri să strălucească;

umpleți drumurile

de țipete, temeri și spaimă;

pe Tirani să-i goniți

cu bucurie, băieți!

Crucea să străluce iar

ea să vină-n față,

s-o vadă stelele

turnurile și cetățile

Tiranii să cadă

în foc, băieți!

Națiile care nu ne țin partea

Patria, Neamul le acuză

să vadă ei vitejie

și de lașitate să aibă parte

să cadă, să se zbată

în foc, băieți!

Acum să-nceapă să cânte

să susure prin instrumente

Muzele a noastră vitejie

acum, pentru a noastră libertate

cu sete alergăm

și bucurie, în foc!

[Apel adresat popoarelor]

F. 32 Inc.: Și au sfârșit așa că între sine au împărțit lumea, lăsându-și[i] fiește care doao părț[i] la stăpânire.

§ 3

Sculările ce să ivescu din trecere unie socotințe spre alta totdeauna s-au obicinuit a fi sângeroase, fiindcă pre cei ce au treit cu socotința învechită nu odihnește așezare cea noauă, atunce nu iaste singure lupte a socotinței dar război între oameni, că cei păruț[i] de înțelepț[i] iarăși trecători și oameni să mestecă spre gâlceavă și să bat pân[ă] ace[a] noauă socotință nu aduce deplină biruință.

§ 4

Iată douo mar[i] schimbăr[i] a vechiului în ce de acum a Evropii pentru socotințe noao repezită venire varvarilor cari stăpânire Râmului au oborât și după ciudată facere păcii acestor biruitori, cu lege biruinților au făcut închinare la idoli cari s-au obicinuit a fi părut binele legii cei neluminată, precum și scuză Carolu

cel Mare împărțirea stăpânirii, au tocmit alte nesfârșite împărțir[i], care alta nu iaste decât pă părți împărțite stăpâniri sau dregătorii.

Pricina care astăzi nevoiește pre Franția și care de bună samă va cuprinde întru a sa gândire pe toată Evropa are în loc de țântire această biruitoare dovada, oare credința deșartă și supunere sânt ca o pravilă vecinică și trebuitoare au, prin vreme și minte, pot fi mutate. /

§ 5

Roată deșartă credință să cuvine a fi sfârșite, că neștiința și învorvornicele vrem[i] subt care³ s-au fâtat sfârșitul său au luat și fiind că neștiința iaste ca un întunec de noapte, deci numaidecât va lipsi, făcând loc razelor de soare, că deșarta credință se naște în întunec, crescând cu a sa frigere că e numai atunce mai înfricoșată când părută tocmire fețelor, împiedicările, visările cele spărioase și jegăniile cele nesățioase cuprind pământul și cu stăpânire sa înfricoșază, înghițind pre oameni, dar cât lucefărul înțelepciunii arată noauă drept că ace[a] înfricoșare era numai părere, atunce toate acele ciudeții pier, ascunzindu-se în neapropie[te] pustii.

3. Nota marcată prin litera-cifră (G chirilic) lipsește însă din subsolul textului.

§ 6

Supunere[a] numai decât pierde când norodul să scoală, când crai[i] ce poftesc supunere să vor face și singur[i] măcar înhrisovit[i] supuș[i], având înș[i] supunere așa pe mice bucăți[i] va fi împrăștiată și după ace[a] scurtă încât pre[a] puțină putere și forță va pute[a] țâne, când chipu[l] înălțării de niam ce a vândut sau cu necuvioase fapte pătat înainte obștimi[i] va pierde a sa cinstire, care văzind că uni[i] fără agonisală numai pe bani și rele urmăr[i] rămân de acele (cuvânt șters), nu va crede că uni[i] ca aceie sânt deosebit niam de oameni. F. 33 Când averile și neguțătorile că cu singuri înălțaț[i] numai pe cei înălțaț[i] va pune în rând, când cei învățaț[i] trăind strins între cii înălțaț[i] or pute a să cunoaște cam de treabă la suflet și spre sfârșit când țările cele supuse să vor umple cu tot felii de școale cu bun[i] învățător[i], cu buni scriitori de poetici, cu vestiț[i] meșter[i] și atâta de lat vrednici și buni oameni, măcar fără nume de înalt niam, numai luminaț[i] și cu bune cugete cari prin harurile sale ar pute[a] fi asemenea celor de adevăratul înalt niam, atunce de buna samă să va sfârși socotința vechiei împungeri dintre toț[i] oameni[i].

§ 7

Socotința care odată să sfârșeste mai mult nu să înioiește, că norodul s-au deprins a să povârni spre alta; atunce nici tunurile nici pușcele cele împungătoare, nici oșteni[i], nici husari[i] cei negri nu vor agiuta nimic, că norodul va zice celor de înalt niam: „ca și alt om ești de la Dumnezeu, pentru ce, dar, te mânii? iată, dar,

că n-ai dreptate dacă te giudeci a fi mai mult decât firea Ț-au pus hotar“.

§ 8

Iaste întrebare, doao sfârșite socotințe împreunădu-să la un om, oare n-ar pute iarăși / începe a sa stăpânire; aceasta nu să poate fi[i]nd că singură luminare pe amândoao au rădicat și de vreme că doao păcaturi întrologhează unire, deci nu iaste cu puțință ca slobozenia și asemănare să mai fie supt obroc acoperită.

§ 9

Așezările firești totdeauna rămân statornice și de să rump iar să întregesc, că sânt ca pâraiele care pe o vreme supt pământ făcând a sa curgere, răsbescu iar afară, ca în jghiabul cel lat al slobozenii de-a purure să să desfeteze așezările ce să par a nu fi împărtănitore, deși să nascu, cresc, strâmtorează, năcăjesc, făcându-să pân la urâciune supărătoare, dar tot rămân rădicate, fiind că așezare acești[i] sălbatică rânduie iaste împotriva firii[i] omenesti, pentru acee îș[i] [i]e sfârșit, că fățarnici pustnici nu sânt rătăcitori viteji ca cruciți[i] au perit, pre iscoditori călugări de tot feliu[l] i-au rădicat, pentru ce dar supunere care trăgănează pravilile întrulocării să nu poată loa sfârșit, mai ales când oameni[i] prin treptele înțelepciunii[i] încep a cunoaște pre sine.

§ 10

Precum s-au întâmplat cu acei cruciți³ prin vestite războaie au adus Evropii mare știință și / (F.34) năinti au făcut orașelor slobozenii iar țăranilor ușurare și cu acest fel înălțime ș-au dat ascuțită împungere și acum ca să scape făcând unite legătur[i] toți domnitori[i] vor ca prin strâmtoreală din toate părțile să nu lase obștească eșire de supt supunere, însă poate că nu vor nemeri, fiind că norodul luminat așezând pravilile sale pe cuviință, vor rămâne neclătit.

3. Acei cruciți cu voe Papi[i] și crailor prin sămnul/crucii au de la turci pe Ierusalim (în subsolul F. 33^v și 34).

§ 11

Veacul al 18-lea au gătit mari schimbăr[i] întru socotințele omenesti și au dres viitoare[a] sculare a cări[i] începere au fost la America și Franția, unde [în America] mică piedică au avut, că acel pământ nou și chiar din multe firi luat, neavând junghietor megieș, n-au avut nici de acele chipur[i] care pe cele vechi socotințe făce[a] țânute în samă. Că oameni[i] acei fiind mutați[i] de aiure și mai de o samă, lesne s-au apropiet cu ajutoare unul altue, stingând cu totu îponcișitura spre omenire, în a cări[i] loc au mistuit așezare năravului bun și firesc, care mutându-să și la Franția au purces cu împrotivit chip că toți[i] vrăjmași[i] omeniri[i] dau înzecite războaie.

§ 12

Franția nu iaste încă în deplină sculare, de abie au început și dând multe dovezi spre sprijinire slobozeni[i] sale, poate că vor spori întru a sa gândire. /

§ 13

Schimbare[a] socotinței care să gătește pe doao cuvinte să razămă – asemănare și slobozenie – iar socotința care s-au politicit până acum era pe alte doao cuvinte – neasămănare și supunere – însă trecere socotinței de acum cătră cei noao va fi însămnată cu împrotivire despre toț[i] acei cari pentru a sa folositoare împoncișire sânt legați cu socotința ce vechie, adecă 3 părți a norodului luminat vor fi dușmăniț[i] de la toț[i] ce n-au lumină. Destul mă mir când îmi aduc aminte de acel împărat a Azii care puțin n-au crăpat firie când i-au zis un venețian că țara lui fără crai să cârmuiește. Și oare pot ei trage multă nădejde de vreme că acum aproape de giumątate Evropei alt fel nu gândește, căci trezire[a] au luat suișul său.

§ 14

Vreme[a] sculării care la sfârșitul a 18-le[a] viec s-au început numaidecât să va lega cătră făgăduința dări[i] pravilelor omului și va rămâne după așezare[a] franțozilor, pre care nici o strâmtorială nu va pute[a] șterge; că or[i] unde vor rădica capu[l] aceste sfinte pravile spre mângâiere necăjitei omeniri. În America lesne au rămas așezate, că n-au fost acolo crai, boieri de înalt niam, preoț[i], sholastici rososlovi sau mazia cari ar fi voit a neduși pe acele. / (F.35)

Dar când au trecut încoace la stătut pământ din multe viecur[i], pe la orașe pline de oameni și au vrut acolo să fie așezată, fiind țările pline de episcopi, arhimandriț[i] de tot feliul, călugări zidite, mănistir[i], întărite cetăț[i], înălțate turnur[i] și altele și neavând în parte[a] sa numai pe năcăjitul norod, îndată prin lacomi de boerie, prin cei de înalt niam și prin cei păruț[i] înțelepț[i] au fost puș[i] cu scârșnire ascuțită pre ce[a] mai vie năpaste și așa pravilele obștescului folos sprejinitoare n-au putut afla a sa întăețime.

§ 15

Singură aceș[i] lucrare să face cu evanghelia pravilelor omului ce să lucra mai de mult cu evanghelia creștiniască iaste vrednică de goană căci pre cuvi[i]ncioase nume, adecă bună vestire⁴ pentru cei de o samă mici, iar după lume nebunie dau eu aice deosebită luare aminte, că evanghelie nu iaste altceva decât făgăduința pravilelor omului supt alte vorbe și a cărie tainele îndelungi au fost acoperite, fiind împresorate de cei duhovnicești și de puternici stăpânitori cari știu a hrăni pe norodul cu neîmplinite făgăduinț[e].

4. Nimic mai bun nu poate fi decât pentru norodul una evanghelie care făgăduiește eșire din robie.

§ 16

Or ce fel de tirane războaie s-ar isca din vestire[a] acestor pravile, totuș[i] nu-i cu cale a face bănuiri cătră cei ce au dat în ști[i]nță la toată obștime./ căci folosul acesta s-au aflat tocma din firască tipografie și pentru aceasta izvorul socotinței acum să face lă[r]git întru a sa curgere slobozenii că-l mărescu multe izvoare de acest fel, mai ales când el face a sa înotare p[r]in niamul omenesc care au început a-ș[i] lua sama că era pe acum îmbuimăcit cu galantomie.

§ 17

Creștini[i] în multe vremi acoperie a sa evanghelia și tocma atunce au vestit-o când s-au simțit tari iar vestire nefrântelor pravile omului s-au fost încredințat norodului ușor la minte, carele în tainele sale lesne să descopere și pentru aceasta alte noroade au făcut cuvi[i]ncioasă dojană, dar totuș nu-i pierdere, că așa să tâmplă cu făgăduința pravilelor omului cum s-au întâmplat de multe ori cu zodia ce-i zic cometa, care după a sa ascundere iarăș să arată întru înălțime văzduhului; filosofi cari număra osăbire socotinței mai nainte au spus de dânsa că aceasta pravilă de nimene nu poate fi omorâtă, fiind că în sine cuprinde slobozenie cu fericire norodului.

§ 18

Iată care sfade să face pentru viecul al 18-le și 19-le mulți au să curme aceasta întrebare cu sânuele său, adecă noroadele să cuvin crailor au crai[i] la norod și oare ce[a] mai înaltă cinstire iaste așezată numai pentru desfătare și îndeletnicire spre zăbăvile domnitorilor au pentru norocire stăpâniților./(F.36)

§ 19

Aceste doao pricin[i] în multă vreme vor fi scuturate în luăr[i] aminte despre o parte prin iscoade, despre alta prin crai și după zisa lor că trebile sale vor apăra cu mânilor umplute de streășnice arme, poate din început vor purta biruință dar nu deplină, că prin aceș[i] ca prin furtunatic valur[i] or aduce spor spre coacere sculări[i] norodului.

§ 20

Paguba ce să face noroadelor să trage din singură a lor nești[i]nță, dintr-ilor răsăpiri, din deosebire[a] limbii, din neunire[a] pravilelor și a obiceiurilor, iar mai vârtos din nebuniasca pizmuire ce au între sine toate noroadele. Crai[i] au oșteni și pentru acee după a sa plăcere cârmuesc cu averile norodului, care s-au și deprins cătră acelor nedriaptă cinstire; acei toț[i] greesc într-o limbă a unii înțelegeri; au ei școli, iscoade, ascultător[i] și din toate părțile înști[i]nțir[i] țin, care toată îndemănare le vine ca s[ă] isprăvască curând plăcere[a] sa, iar ce[a] mai de pe urmă să știe or[i] cine că ei sânt toț[i] de un niam și pentru aceasta fân împreună

voe împotriva noroadelor.

§ 21

Zicând îndeobște dreptate ce[a] noao cel puțin 30 de ani cere vreme ca să-ș[i] poată face rădăcină în norodul cel liniștit și fără patimă până aceeaș dă multe ori să va trânti pe la urechile tuturor, pân[ă] va deștepta pe cei leneș[i], că va pune la mirare pe cei / îndoii[i] la inimă, că va întoarce pe cei nătângi din deșarta credință și până vor umple tuturor amăgitorilor acel strein chip prin care ș-au schimbat fața ce[a] firască, fără îndoială lesne va pute[a] ace[a] dreptate să triacă pin tot niamul omenesc, dar tocma în vreme când nimerue nu va fi în gând, că doao socotințe luptându-să între sine, acee ce iese din dreptate cu acee țanere de samă va fi dată în ști[i]nță, încât repezite pășir[i] va face spre împlinire[a] sa și puternică împotrivire ce fac crai[i] spre dânsa încă o întărește iar patima mândrii în înălțare[a] niamului în loc să o strice, sprijinește pe statornica a ei ființă, căci războiu[l] de un an mai mare folos aduce decât întreg ve[a]cul a păci[i], fiind că din mice schintei a slobozeni[i] s-au deprins a fi mare poară de foc, fără potolitură, căci dulceața ce pică din rostul acestor pravile a slobozeni[i] omului așa ticnitor gust are, încât norodul bucuros iaste ca supt povețuire de acest fel să rămâe, or viața sa de istovu să piardă.

§ 22

De multe or[i] se tâmplă și aceasta că în ce chip dreptate nici odată singură nu să arată, dar aduce cu sine alte folosințe, așa și împotrivire[a] aruncă lumină noao, scoțând din întunerec acel fel dreptăț[i] de care nici s-ar fi putut gândi / (F.37) și atunce vrăjmași[i] dreptăți[i] luând din toate părțile săgeț[i] despre a ei apărători săliț[i] vor fi ca să pue armele gios, căci totdeauna vârtute slobodului norod poate birui pe sâlnica putere.

§ 23

Poate fi și aceasta că să vor rădica toț[i] crai[i] și împăraț[ii] a Evropei asupra scrisori[i] de acest fel care să face de a patra parte oameni mintoș[i] și ar fi mare tăetură, însă de ar tăe 400 mii de oameni și 20 țări să pustiască, totuș[i] aceasta dreptate neș[e]arsă rămâne în veci, că oameni[i] să nascu slobozi și că pravilele au să fie de un fel pentru toț[i], fiind că norodul dar nu crai[i] sau domni[i] alcătuescu stăpânire[a] lumi[i]. Aceasta încă să poate lesne întâmpla că războiul care să va face din nătângia crailor acel fel dreptăț[i] va descoperi, de care nimene n-ar fi știut, de n-ar fi prileju[l] mâinii crailor.

§ 24

Nici de o triabă nu poate fi cuvântare de pază cătră crai sau alț[i] domnitor[i], că ei s-au rădicat numai spre necazul oamenilor, deci nu vor ceti acest fel luăr[i] aminte, fi[i]nd că duhul lor așa să află în toate legăturile, ca să nu asculte, ce prin izvorul sâlnicii sale toate să răstoarne câte sânt scoposului lor spre împiedicare,

dar noi tot să scriem, măcar pentru ce mică parte a oamenilor, că va sosi vreme[a] întru care socotința de obște va fi țânută în samă și atunci supuș[i] fi[i]nd tirani[i], norodul va stăpâni lume[a]./

§ 25

Tae pe oameni că meșteșugu[l] de lucrare despoților de acest fel să află dar pe socotința nici or pute omorâ nici neduși, că după toate războaiele cele înfricoșate care să lucriază de acești mâncător[i] de sânge și după multă tăetură a nevinovatului norod, nu va fi crai, nu va fi călăi, nici bisericești fețe cari ar pute nemeri întru aceasta ca să îngrădiască gândire norodului spre bine sau să nu poată da chibzu[i]re a sa la ivală, că întâi ar trebui să-ț[i] nedușască dreptate[a], să așeze scaunile cercetării, să piardă tipogrăfi[i]le din toată Evropa, să încue gurile inglezilor și să istovască America ce[a] de la miezul nopți[i] cu alte slobode noroade, care lucru fi[i]nd în neputință, deci războiul acesta, ca și alte războaie, poate a să numi mare nebunie, care să sfârșește totdeauna cu păgubire[a] celor ce le stârnesc, adecă neomeniților tirani care nu ascultă pe înțel[e]apta învățătură a lui Liafontene, unde zice: „întru tot lucru să faci luare aminte spre sfârșitu,“, prin care între toț[i] ar fi temeinică pace.

§ 26

Doi ani de când se greește că trei sute mi[i] nemț[i], 50 mii moscali, 30 mii talieni, 30 mii șpanioli, 50 mii prusaci, o sută mii e[n]glezi și alți mulți se vor întruloca ca la primăvară să ucigă pe toț[i] franțozi[i], să tae pe muerile lor cu copi[i], să arză toate orașele, satele cu casele lor și să ție cu dâș[i] cel mai groaznic război, până atunci până când nu vor potopi pre ei de tot, dar nu pentru / (F.38)altceva, numai că franțozi[i] cu voe a tot norodu[l] au dat prăznuitoare făgăduință de încredințare cum că toț[i] din lume oameni îș[i] sânt fraț[i] și cum că franțozi[i] nu vor să aibă cu nimene război. Împrotiva acești[i] plăcute socotințe nimene n-ar fi crezut că să va stârni vederată nebunie.

§ 27

Că ce ar zice șvezi[i] cari acum fac întinse așezăr[i] sau ce ar grei leși[i] cari folositoare pravile ș-au așezat, cum am tremete la dâș[i] 400 mii oșteni să strice țara lor, să-i pedepsască cu sabie și cu foc și să nu-i lase în pace mai mult pentru acee că nu după a noastră zburdatică plăcere dar după a lor socotință cele plăcute din bunătate pravile ș-au așezat? De bună samă ar grei cu cale că noi sântem nebuni, varvar[i] și un turbat norod, carele ar fi vrednic să fie cu totul pierdut de pe rătunzime[a] pământului.

Când norodul cel rătăcitor pre carele la început au împreonat nodul soțietăți[i] și când în numele dumnezeiri[i] i s-au vestit pravila bunelor rânduele, oare putut-au auzi mai înalte dreptăți[i] decât aceste cari în zilele noastre cu numele franțozilor au rămas vestite? Iată așa răsună aceste sfinte dreptăți[i]: „Noroadelor care v-ați[i] unit întru țintire de făcut voao pravile, toți[i] voi aduceți[i] de o samă pravile; cei mai depărtați[i] în aceasta nemăsurată adunare / vor avea asemenea pravile cătră dinpreonă apărare. Iată, toată deosebire[a] niamurilor ce să răzema pe hrisovur[i], diplome, astăzi au rămas răsuflute. Chiarime[a] binelui nostru asemenea[a] va fi ferită ca unor ce asemenea[a] cu sine toate aducem spre aceasta fericită soțietate; deci toată mâna mândră nu va îndrăzni ca să răpască: veți[i] fi voi toți[i] slobozi în gândurile voastre, în voroave, în scrisori, în lucrur[i], în dare de socotințe, în neguț[ă]torii, în orașe, în sate, în drumur[i] și în case. Pravila ce[a] așezată numai aceasta cere de la voi ca nimerue să nu faceți[i] pagubă, precum poftiți[i] și voi ca nimene să nu facă voao; au să fie buni toți[i] pentru toți[i], că fieștecărue fața și îndeosebi are să fie supt apărare[a] tuturora. Oameni[i] cei dintre voi și prin voi aleși[i] au numai pentru binele vostru să poarte griji fără adormire și pravilele numai pentru acee au să fie păzite ca nimene să nu îndrezniască a le răpi, fi[i]ndcă sânt răspundere voi[i] voastre și măcar că vor fi aceste pravile scrise de oameni prin voi aleși[i], dar totuși[i] ce[a] mai înaltă pravilă stăpâniri[i] totdeauna va rămâne lângă voi, fi[i]ndcă veți[i] ave[a] putere a schimba acele pravile care să vor cunoaște că nu sânt mai mult folositoare. Deci, purure[a] itți[i] ave[a] numai sfetnici vechil, dar nu stăpâni. Birurile voastre vor fi întovărășite, nimene nu va fi slobod de bir, după măsura averi[i] sale. / (F.39) Birul de tot felul ce a fi cu cale, prin oameni de voi aleși[i] va fi așezat și măcar că pravilili de voi lăudate și dregătoriile prin voi așezate pentru voi privighiază, dar totuși[i] la făcută de ei strâmbătate itți[i] ave[a] dreptate dojanind a îndrepta, fi[i]ndcă numai pentru acee[a] v-ați[i] adunat toți, ca să fiți[i] slobozi a îndrepta necuviințele, încrestând slobozenia sa cu ce[a] mai plăcută pravila care poate fără părtinire a bucura pe fiește care bun franțuz. Oamenilor frați[i], aduceți-vă aminte că atot niamul omenesc santeți[i] ce[a] mai de aproape rudă; deci să cinstiți[i] pravilele înmezieșitelor noroade, așa precum ați[i] voi ca și pe a voastre să cinstiască. Nu râdicați[i] nici un război cu țantire de a supune țăr[i] streine, ca să nu vă asemănați[i] altor hoți[i]. Voi numai cu îndreznire să dați[i] apărare împotriva celor ce vă asupresc și atunce va fi triaba voastră bună, căci să va numi driaptă și faptele voastre vă vor spune niamului viitor, că norodul acest[a] înțelept de-abie au greit un cuvânt și îndată toți[i] meziesi[i] asupra lui s-au repezit ca tigri[i] să-i înimiceze; întru adevăr, multe vor grei strenepoți[i] voștri de acest viec vârvăresc și historia cu neștergime va mărturisi necuvioasă rădicare[a] despotilor care n-au fost cu legătura noroadelor./

§ 29

Pe mult[i] aud greind că franțozi[i] era dator[i] ca să ste[a] întru așăzările sale numai pentru sine, dar prin alte noroadă să nu le lățască. Să greim întru adevăr, oare sânt franțozi[i] de vină că așezare[a] pravilelor lor așa sânt plăcute tuturor oamenilor încât prin toate țările și în toată vreme[a] bine sânt priimate, deci adecă oare nu iaste aceasta dovedită bunătate[a] hultuitelor a lor pravile, care nu spânzură nici de la vremi nici din re[a] judecată, nici de neunite întâmplări, că au doară ei au aflat prin hâtrie sau ca să vie de hac crailor celor puternici. Spunem oare a fi cu cap să lepede cineva știute liacuri pentru acee[a] că așa e folositoare încât și alte doreri pot să vindece și cine ar fi așa fără minte ca să nu zidiască de iznoavă casa sa ce[a] povârnită numai pentru acee[a] că văzând și alți[i] să vor îndemna spre înnoire lăcașurilor sale celor răsăpite și oare aceasta încă să va pune de vină franțozilor, că limba lor să înțelege de toată Evropa. Deci, ca să nu auză de dânsi[i] nici să să urmeze lor, au cu cale ar fi ca ei să tacă sau în streine limb[i] să greiască.

§ 30

Pravilele franțozilor sânt așezate pe ce[a] mai curată învățatura firii și pe dreptate, fiind că opresc de acel fel facer[i] de care n-am fi poftitor[i], ca să ne facă; să razămă pe cuvi[i]nță, că îndatorește ca fieștecare într-acele chip să urmeze cu alți[i], / cum (F.40) ar voi singur ca alți[i] să urmeze cu dânsul; să ține de pri[i]nța ce[a] de obște, că voește ca franțozi[i] să ie aminte că toate alte noroadă sânt ca frați[i] lor și ca o viță a marelui norod niamului omenesc și mai mult nimic nu să află întru acele hotărâri dar totuș[i] s-au râdicat mare strigare în toată Evropa asupra norodului franțozesc și asupra așezărilor lui, socotind domnitori[i] că din acest fel rinduele franțozi[i] tot vor oborâ, tot vor strica, din care pricină vine chiar a zice că Evropa încă să află întru întunecată vârvărie și cum că nu are nici cât de puțină învățătură firiască, precum să dovedește din ce[a] ocărătoare râdicare pe care au închiegat cu domnitori[i] spre răsturnare Franții. Dar ace[a] lovitură pe care gâtescu franțozilor vrăjmași[i] înțelepciuni[i], faptei cei bune și a slobozenii, de bună samă va scăpăra schintei de mare lumină, că au sosit viecul dreptății și a bunei cunoștințe, carele fără îndoială va împrăștie întunerecul acelor groase nești[i]nțe.

§ 31

Zic uni[i] că franțozi[i] au făcut mare greșală pentru că au schimbat tot chipul politicii și încă îndrăznescu a zice că războaiele să cade să aibă numai loc de întărătare nesticătoare, dar pentru iale să cuvine întâi a să sfătui cu noroadăle a căroră sângele așa puțân să cruță mai ales că războaiele nu s-au obicinuit a fi pentru crai cari să îmbogățesc / dar pentru noroadăle cari să sărăcesc. Drept acee să cuvine ca noroadăle să aibă parte de toate ști[i]nțele și politica tuturoră gabineturilor să

fie deschisă priitoare adevărului și di ce ingiosită iscoditură cu care pân acum s-au festelit să fie curățită, fiindcă tractaturile pân acum au fost numai ca o negoț[ă]torie prin care chibzuitori de politică s-au deprins a număra câț[i] oameni să pot trimete la tăetură și câț[i] sfetnici sau dregători să pot îngrășe din nenorocirea obștimi[i], acesta toată greșala franțozilor pentru care toț[i] politici[i] cu mare groază s-au rădicat văzând împiedicare scoposului său și unindu-să cu toată domnime, de mânie tremurând, au jurat că acest fel îndreznire a franțozilor va țâne prețul a câteva sute mii de oameni, precum s-au și împlinit, că iată au început a curge singele norodului celui fără prihană ca izvoarele, dară înțelepciune[a] totdeuna va zice cu Galileuș, carele rădicându-să au zis⁵: „e pero si move“, adecă gândescu tot că să întoarce.

5. Galileuș zice că nu soare, ce pământul să întoarce. Fi[i]nd închis în Roma, sâlit au fost a jura că soarele să întoarce, pentru acee vrând să să scape, au zis, însă sculându-să din jurare, că tot pământul să întoarce.

§ 32

Războiul spre care să gătesc va fi ce[a] mai de pe urmă storsătură a tuturor crailor. /(F.41)

§ 33

Când să sfârșesc socotințele cele mari, atunce stăpânirile, care pe acele socotințe sânt așezate, dobândescu ametală capului, atunce citescu viioteleș (sic!) din trecutele întâmplări și după a lor socotială cee ce au fost are să fie purure[a], dar orbitură ca aceasta întră în numaidecât pricin[i] care apropiază cădere [a] stăpânitorilor, că omul care știe a să sprijini pe malul pierzării[i] nu va căde într-însa, dar nebunul sângur să aruncă într-însa și piere.

§ 34

Uni[i] din înglej[i] spun noao: „a voastră rădicare nu poate țâne[a], că povățuitor de frunte n-aveț[i], nici bărbaț[i] cu mare suflet; noi, zic ei, am avut pe Cromwela și pe Ferfake și aceasta în ostrovul nostru au potolit rădicare[a]“, rătăciț[i] ei într-a lor gândire, că mestecă rădicare[a] care să face pentru oameni cu rădicarea care să face din înotare socotinței; cătră aceasta de pe urmă fieștecare să lipește, toț[i] sânt ghenearali și așăzător[i], că pe toț[i] încungiură datoria. Rădicare[a] de acest fel nu are la a sa țântire ca pravilile numai unui om să fie așezate, dar a tuturor. Când ar fi numai unul de frunte sau un vitiaz, atunce numai pentru un om toate s-ar lucra, însă rădicare[a] prin unul poate fi sfârșită în vreme priitoare, măcar că au fost prin toț[i] începută.

§ 35

În Evropa numai 3 puter[i] sânt cari cu nătângie voesc război și chiar sânt acele cari nici cât de puțină dreptate spre ridicare războiului n-au. Să află încă și a

patra curte, dar eu nu o pun la număr, că aceea[a] acum nu-i puternică./

§ 36

Întru adevăr să poate numi o norocire pentru Evropa iar mai vârtos pentru Franția că stăpânire[a] acelu norod nu are nici un prietin în crai, că nicidecum nu ar fi putut mântui de războiul cel dintre sine, carele așa ar fi făcut lățire[a] sa încât ar fi putut muta cu totul aceasta sfântă așezare, dar au greșit în gândul lor cei ce socotie că trebi[le] cei de slobozenie vor aduce pagubă dacă vor rumpe de la noi legăturile prieteșugului sau dacă vor depărta pre acei ce ar fi vrut veni spre împreonare cu noi. Însă ei au făcut pentru slobozenie mai mult plăcută și folositoare slujbă, că socotințele cele înstihiete sânt de obște ca apele care totdeauna să asămăniază, în zadar o scurg sau cu stavile oprescu fiind că e[a] totde una curgerilor sale or[i] unde face împreonare.

§ 37

Sfetnici[i] cei mari destulă re[a] sfātuire au dat curți[i], sâlindu-să cu nădângie, după deprindere viechie ca numai craiului să aducă odihnă, în loc ca să poarte griji pentru binele norodului, așa grăe craiului: „Acesta iaste cumnat, acela rudă, de bună samă or da agiutor crăești[i] voastre mării“. Bine, dar împrotriva cui, că eu în Franția văd numai norod și crai'.

J Craiul au zis când încă nu călcasă jurământul cei dintâi constituții.

§ 38

Iată dar tocma Curte tulericească au rupt carte rudenii și a prieteșugului pe care la anul 1756 l-au fost încheiet./ (F. 42)

§ 39

Totuș[i] judeca că ce[a] mai mare pacoste or face norodului luându-i pe prieteni[i] lui dar au rătăcit, că ce va ieși din aceasta. Iată că norodului franțozesc va fi slobod să-ș[i] aliagă prieteni sau întru răbdare și fără mândrie va aștepta pân[ă] aceiș nu să vor ruga singuri de prieteșugul norodului.

§ 40

Legăturile norodului au să fie numărate din folosințele lui. Să cuvine să fie luate în samă slobod și la ivală cu haracterul priinți[i] și a [...] prin care ar pute[a] împreona inimile cetățenilor și tuturora înprietenitelor noroade, dar fi[i]nd că plăcerile crailor în asemănare cu aceste[a] sânt cu totul reci, neîncredințat[e] și nestatornice, pentru acee și gabineturile totdeauna îș[i] cruță mijlociri spre zmulțul sau amăgire[a] acestora, pentru că numai a unue om caută interesul iar nu a tot norodu[l] a căru dreptate îndatorește mai mult or[i] pe cine, cu atât mai curând cu

cât toț[i] oameni[i] din acest mare niam a norodului trag fi[i]nța sa.

§ 41

Războiul în Evropa iaste deprins obicei, că tractaturile păci[i] sânt vremelnică rumpere, adecă în vreme[a] slăbiri[i] descarcă armele dar tot întru ace[a] nădejde ca la îndămânat chip iar să să răpadă spre ele.

Deci, petrecem în neîncetate războaie fi[i]ndcă ace[a] mărită întru cumpeni politica nu iaste de alt fel numai că îngrediturile iscoditelor legătur[i] de prieteșugul cel / sprijinitor așa sânt așezate, încât nu pot fi statornice. Afară de aceasta puternicii cei mari or cerca încă o dată a birui pe cei mici, dar însuș[i] acele pășiri care or face ei prin unire spre jupitura slabilor de bună samă or însămna pentru toată Evropa veacul slobozenii.

§ 42

Îm[i] vine a zice aice înadins că scoposul a strica de istovu tipogrăfiile din Evropa iaste o repejune obra[z]nică asupra gândului slobozenii și când ar veni pre împlinire noroadele de bună samă or căde în ce[a] vechie vârvărie, dar nu să poate împlini, că sosește ceasul întru care pe 40 de galbeni să va pute cumpăra tipar și în loc de diortositor să va lua zețar și atunce așa va pute întrebuița și-n slobozenii, precum pân acum am întrebuițat cernial[a] slobozenii scriind multe adevăruri.

§ 43

În Franția prin minune s-au fost arătat unul din cei rari oameni carii prin sântire viitoarelor să fac știuț[i], au înștiințat el că va veni vreme[a] întru care toate noroadele vor alcătui numai un norod și că să vor sfârși pizmuirile noroadelor, acesta au vestit încă a fi norodul republică / (F.43) și numai un norod cu îndreznire. Să nume[a] el propoveduitor niamului omenesc și zice[a] că oamenii a tot pământul sânt a lui făptură și ucenici, au străbătut el cu a sa cunoștință că făgăduința pravilelor omului trecând de la America la Franția va fi oare când ca o cuvântare dumnezeiască, soție noroadelor și firească învățătură pentru tot niamul omenesc care de obște să numește norod. Acelaș au fost brandabur și mare boeri, dar totuși s-au făcut om și apostol adevărului cătră acei de o țară cari geme[a] supt stăpânire și când i-au zis unul că gândul de acest fel iaste întimpinat cu re[a] socotială, au răspuns cu cuvinte[le] unui filosof, zicând: „Multe s-ar pute[a] aduna din grămăzile cărților pentru așezările lumii, care s-au dat spre credere fără dreptate, dar noi ne aflăm aice în strâmtă rătunzime adevăratelor începeri, a căror hotare puțin[i] oameni îndreznesc a lăți, iar de ar vre[a] cineva să rădice capu[l], fiind mai îndrezneț, ca să să uite peste încrestiturile ce-i sânt puse atunce, toț[i] strigă că gândul de acest fel iaste or primejdios or cu totul ciudat.

Când șpanioli[i] cari să nume[au] vechili cerești, cercetând lume[a] au descoperit America, n-au nădăjdut ca niamul omenesc să afle acolo pravilile sale./ Când oșteni[i] cei încruciți era aprinși cu duhul reli[i] socotințe au luat Țarigradul, n-au văzut într-ace[a] vreme că Evropa acolo cu ciutură va scoate înțelepciune și luminându-să, toate războaiele cruciților va întoarce spre răs și mascara. Când prințul Leon au făcut în Roma întâie priveliște de comedii, n-au socotit că priveliște mult înviază pe filosofie. Când unii din Papi[i] Romei au adus pe tipografie la bunăstare, nici în gând nu li-au venit că tipografie va oborâ a lor stăpânire; când arapi[i] au izgonit pe păstorul cămilelor* carele îndrezn[e] a mărturisi că numai unul iaste Dumnezeu, n-au chibzuit că acele heghire sau fuga va pune așezare de mai slăvit veac a povestirii, așa dar adevărul or de ce fel iaste, ca alte în fire legătur[i] carii cu nevăzute începer[i] cuprind alte nesfârșite legături.

x Mahomet era acela.

Driapta cumpânitura în Evropa au fost începere dumesniciei și încrestată pravilă obștimei cei dintâi. Noroadele varvare cuprinzând locur[i] toate strica, apoi îș[i] făce[a] lăcașur[i], pe urmă să băte[a] între sine, de unde au eșit crai[i] cei puternici cari războaielor au dat mai multă statornicie și sprijinială, după acee[a] au iscodit oaste regulată și soli din care s-au născut hrisofur[i], condice de taină și ținare puteri[i] într-o cumpână cu alții. / (F.44) Iată adunare[a] scurtelor povești pentru a 14 vec, oare or fi zis cineva că hotarâle minți[i] omului numai pân aice pot să să întindă, de bună samă vor căuta noroadele clironomia binelui său și a slobozenii fără pregetare, că minte[a] întru a sa lăfire nu va fi de acum împiedecată.

Oameni[i] despre oameni acee[a] sânt ce iaste norodul despre norod, ci toț[i] sânt fraț[i], având întovărășite datorii și pravil[e]. Făgăduința pravilelor norodului iaste însuș acee ce și făgăduința pravilelor omului, adecă asemănare între toț[i], slobozenie, ocrotire averilor, scăpare de grije și dare de împrotivire la toată năcăjire, iată în aceste să cuprindă pravila obștii și măcar că aceasta drieptate pre de cu vreme s-au răsultat, dar totuș pentru acee n-au rămas a nu fi dreptate. Franția au așezat rânduială a unui norod pre care așezăr[i] va fi oarecând lăudată rânduiala a tuturor noroadelor, și acela ce întărește că rânduelile și învățăturile pentru noroadă au să fie altfel, adecă ca pentru niște oameni îngioși[i], acela de bună samă batjocorește omenime[a], arătând neștiință și alunecare minții sale.

Minte[a] omeniască poate a să lămuri fără sfârșit, pentru ce dar și în politică n-ar pute[a] a să ispiti. Să luăm sama că scrisă poveste de soțietate[a] omeniască la

apus 3000 de ani nu ajunge în care o sută spițe de niamur[i] nu cuprinde dumesniciile Evropii, numărând de la Carolu cel Mare de abie o/ mie de ani. Și oare sânt 30 de spițe de la înviere învățături[i] și a sănătoasei filosofii, puțin mai mult de 250 ani și cât minte[a] omeniască au sporit, măcar că pe încet și nu într-o asemenea, dar totuș[i] bine, precum și în zilele noastre Franția cu mare huet au dat dovezile înțelepciunii sale, însă pasul lor cu măsură au făcut și nu zic că acum au ajuns la ce[a] mai de pe urmă fântire minții omenești. Deci, minte[a] omeniască întru a sa lățime nu poate să aibă hotar.

§ 48

Când ar fi fost Franția nepriitoare prințipilor din alte țăr[i] ce au acolo moșiile sale, ar fi lăsat după pravilele lor și supuși[i] văzându-să mai nenorociț[i] decât megieși[i] lor s-ar fi depărtat, prin care în scurtă vreme acelor prinț[i] satele și orașele ar fi rămas pustie pân într-atât încât ar fi fost săliț[i] să vânză pe urmă cu cel mai mic preț, precum gabinetul carele în țintire sa are numai politică n-ar fi întârzieret a păși așa în pricina de acest fel, dar norodul carele să grețeluește a fi înșălător, deșchis au făgăduit plată. Deci, de iaste mărime sufletului greșală, franțozii[i] care au făcut și oricine știe că în niamul acela nu iaste întâeș dată, însă mărime bunătății va fi pe urmă faptă de plăcere a norodului și preste toate să va bucura mai vârtos când va birui pe / (F.45) ace[a] hâtră și înșălătoare condică a scursurilor pe care au botezat-o domnitori[i] cu frumos nume, adecă că să chiamă politică.

§ 49

Franția citește în Tractatul Vestfalii că prin sfat și bună voie electori, prințipi și toate treptele dregătorilor obștimi[i] nemțești locurile în Alzația prin sus pomeniț[ii] lăsate de acum vor fi în veje atârnate craiului creștinesc și coroanii franțozești, cu toate treburi și supuner[i] încât nici Chiesaru nici stăpânire[a] nemțască, nici curte[a] Avstriei nici altcineva nu vor pute[a] să fie împotrivă și că pe coroana franțozască o așază a fi în deplină driaptă și de-a purure stăpânire pomenitelor locur[i], lepădându-să pe totdeuna de tot feliul de dreptăți ce au avut cătră acele locur[i] a pomenitelor țânatur[i] și că toate uricile pentru ele din matca condicelor nemțești vor fi șterse. Franția cetind de acest fel vorbe a tractatului, judecă că stăpânire[a] Alzații chiar la dânsa să cuvine. Dar Chiesarul să țâne de pontul al 48-le care prin șeretlicuri să trage cătră oarecare țânatur[i] și numai prin cuvinte de îndoială țâne în somă a fi Franția stăpânitoare Alzații, dar Chesarului au lăsat mijlocire și pentru acest fel înnemicite îndoitur[i] au doară noroadele au să să ucigă, crai[i] și împărații sânt într-o asemenea cu theologhii cari pentru neștiute găsitur[i] îndiamnă ca râuri de singe să să verse și noroadele să să tae pentru sprijinire acestora. / Cuvântul cel în doao feliur[i] alcătuit și cu re[a] credință mistuit, înșălăciune[a] condiceii cei tainice care iaste băgată în rândul latului la

tractat, cu totu împotriva gândului și voroavei a întrat tractatului au doară are să aprinză focul strașnicelor războaie în toată Europa. Vai, domnitorilor lumii de v-au lăsat Dumnezeu stăpânire, au doar pentru aceea ca să acoperiți pământurile voastre cu singele omenesc, iar de sântei datorți mulțimire noroadelor pentru stăpânire au doară pentru aceea v-au crezut ca să poronciți a-i tăe până la unul.

§ 50

De au fost Alzația supunere stăpânirii nemțești, craiul franțozesc totdeauna au avut dreptate ca să șază pe vremea Sfatului adunat, iar de n-au avut el aceea dreptate, deci Alzația nu-i supunere pomenitei stăpâniri.

§ 51

Iaste în Evropa și duhovniciască supunere duhul cel înalt ce-i zic dumnezeiescu, a lor iaste crai carele țâne întâie domnie de stăpânire iar toate duhurile de mai gios cari nu sânt de înalt niam de la dânsul spânzură și fiind supuși, fac jurământ pe orbită ascultare, lepădându-să de sine și de gândurile sale, stăpâni lor au ce mai mare putere peste suflete și duhovnicească lege oare când au avut necuprinsă în hotare stăpânire sa, care acum de la razele / (F.46) luminii și adevărului vederat începe a să isca, fiind că nicăire mai mult nu stropește singele netrebnicilor acei hotărâri.

§ 52

Oameni de abie au descoperit că au suflet, dar îndată s-au aflat alți oameni carii lorș au supus. Iată începătura duhovnicești dregători dobândindu-și, țăr și țânatur fără sfârșit folositoare și roditoare, mai ales Italia îndestul rodește de tot felul sămănătur, vin, untdelemn, aur, argint și alte lucruri care cu plăcere pot sluji mâncătorilor degiaba, supt nume că mijlocesc oamenilor sufletiasca mântuire.

§ 53

Sânt și așa stăpânitoare duhur în țăr nemțești cari socotința lor așa întăresc, cum că oarecare duhur sau suflete franțozești ce nu sânt de niam de boieri razămă de la acele duhur și numai decât voescu ca gândurile franțozești trecând preste apa Renului să supue gândurilor nemțești. Aceasta sălbatică poftire în al doisprecele veac ar fi aprins mari războaie.

§ 54

Pentru ce crai carii voesc războaie nu descopăr drept gândurile sale, pentru ce năzuesc spre fățarie cu care acum nu pot amăgi pe nimene, pentru ce ministri totdeauna poartă fața prefăcutei politice. O adevărat frumoasă pildă pentru norod care bine vede că domnitori toți își usucă capul împreună cu / vechilii lui

Dumnezeu ca să stârniască în podoabă istețită minciună. Mai bine ar spune lucru cum să află întru adevăr, adecă că războiul acesta să face despre crai, despre înalte niamur[i] și despre cei duhovnicești împotriva noroadelor.

§ 55

De mirare lucru cum s-au găcit unui norod a lepăda deodată trei jugur[i], cum au îndreznit a face așa dar cum au putut și negreit să vede că au avut cinci sute mii oameni luminaț[i] dintre sine pentru care în lungă vreme să vor lucra aceștie peste fire veder[i], măcar că și până acum pe largu au luminat-o tipogrăfiile.

§56

Toată politica franțoziască va ave[a] la acee țântire ca numaidecât să lătasă rădăcinile minții cei luminate și pretutindine să înmulțască tiparurile slobozenii și iată cărțile bucoavnelor de acum vor cuprinde învățătură pentru viitoarele neamur[i], dar cele dintâi trepte scoalelor franțozești vor fi scol[i] pentru noroade multe.

§ 57

Iată norocul pentru omenime, fiind că acele stăpânir[i] ce voesc a înmulți țările sale spre venitur[i] nu găsesc totdeauna pământ spre supunere/(F.47) săliț[i] fiind a pune întâi biruri pe oameni, de multe ori să tâmplă că păgubesc, deci au întors nesatiul său spre alte aflăr[i]. S-au apucat de neguț[ă]torie prin care înmulțindu-să averile supușilor, înmulțesc deodată și vistieria stăpânitorului. Laudă uni[i] pe politica gabineturilor, ieu întâiețime despre acest duh a neguț[ă]torii și zic că aflare neguț[ă]torii au avut altă pricină, însă deodată destul aduce folos, că fără a sâmți cineva apropiază pe oameni, oboară nedriaptă gândire unuie spre altul, lățește încreștătura minții și a gândului, slăbește zavistiile noroadelor prin priitoare legătur[i] și îmblânzește obiceiurile lumii, fiind că sălitele trebuințe îndămâniează pe noroadele cătră ce[a] mai strânsă legătură a prieteșugului, tocma întru acest chip, precum din început ace[a] adevărată trebuința au întocmit între oameni soțietate[a] cuvi[i]ncioaselor urmări.

§ 58

Pentru toate bine va vesti noao vreme întru carie să vor sfârși nebuniile noroadelor ce să numesc războaie, că iată aspumare care era mai nainte spre înviere mândrii, acum mai puțan iaste strașnică, deprinderile în plăceri și în desfătăr[i], în lucrur[i] de mân[i] și în măestrii au legat pe oameni cătră viața ce unită și a locului./ Deosebite numai persoane cercetiază lume[a], iar noroadele rămân locului și să bat numai cu despărțite grămăzi și fiind că toț[i] să indeletnicesc cu neguț[ă]toria, deci toț[i] să tem de năsâlnice lovituri care strică sau piedecă scoposul dobânzilor sau că întorc aiure cracul neguț[ă]torii, țântirea folosului acelor trebi întru adevăr

oprit rămâne, prin părere[a] pe care rabdă uni[i] din puternici, pentru ca să-ș[i] poată supune țăr[i], adică să poată lua de la alte noroade ținutur[i], ostroave, limanur[i] și lăcașur[i], cuprinzând și neguț[ă]toriile într-acei fel, cum omul cel puternic izgonește pre cel mai slab din locul lui; însă ținire folosului de acest fel are eșire[a] sa din acest fel întâmplări, că numai lor dau întâețime odihnei, îngustare binelui, din care pricină și războaiele noastre mai puțin sânt aspumate decât a norodului sălbatec, întunecat, varvar și nefiresc caută cum a noastre evropenești oști cu omenie să stâng din huetul tunurilor viteji, mai nainte pân a să ucide unul altue că închină oșteni vrăjmășești, mai nainte de război să drăgostesc, tocma așa cum la adunare întâi toț[i] ciniază apoi șed la /**(F.48)** jocu cărților. Iată dar acum nu sânt acele noroade sau crai ce să bat, dar oști și oameni cu plată întru asemănare cărților de joc la care fie cine îș[i] pune parte[a], dar nu lasă toate spre soarte. Întru sfârșit, războaiele care au fost oare când turbată aspumare, astăz[i] sânt numai nebulie, fiind că cine mai mulț[i] oameni spre război pune, cu atât mai mult pierde, că întru mulțime ca acee[a] minte[a] cârmuește.

§ 59

Noi numai că sântem oameni dar plătim războaiele cu singele nostru și cu avere[a] și pentru aceasta nu vom înceta îndoit a grei cătră crai ce voesc războae, cum că războaiele sânt numai pentru dânși[i] bune și că acei fel jucării a domnitorilor chiar numai făcătorilor de ele pot fi în plăcere, fiind că înștiintate și adevărate viețuirile supușilor sânt acele pre carie or[i] cine face la sine îndeletnicindu-să la plugărie, la meșteșugul lucrului de mâni, la sporire a înmulți oameni învățaț[i] și alte facer[i] a pământului, deci prin aceste chipur[i] pot crai[i] a să numi vechili lui Dumnezeu, a căruie voia înființază și neîncetat înmulțește binele norodului și pentru aceasta crai[i] cei lacomi de zama omeniască ca caraimi de neguț[ă]tori ce cu înșălăciune / până când nu să vor lăsa de a ucide pe noi, până atunce și noi nu vom înceta a scrie, adecă pân[ă] nu vom deșchide minte[a] oamenilor carii, dacă vor vede[a] și vor înțelege, or face sfârșit acești[i] nebunii. Iar când domnitori[i] nu vor potoli a sa nătângie, atunce vom merge la locul războiului și vom zugrăvi chipu[l] bătălii la care peste grămada morților aduc încă jărtvă tiranii crailor, cei ce în curgere singelui cald îș[i] dau sufletul. Și atunce vom da chipu[l] acela prin 50 de mii vădăve și prin o sută de mii nenorociț[i] săraci. Și de vor fi crai[i] oameni și nu aspide iadului, numai decât atunce să vor îmblânzi.

§ 60

Netrebnice pizmuir[i] se vor reci cu totul dintre oameni când numai craii să vor lăsa de a-i ațâța, că noroadele care stăpânesc a lor driaptă avere, mai mult prețeluesc viață pacinică și a locului, decât fricele războiului.

§ 61

Să poate număra cu amăruntul urmările minții, că în scurtă vreme mai mare pasur[i] va face de cum gândim sau judecăm noi./(F. 49)

§ 62

Dacă mădulările cele puternice a Franții vor pute[a] suferi cu aducere pân[ă] în sfârșit sculare[a] sa, pe urmă nu să vor mai vede[a] acele înalt fricoase oști care fac așa [si]lnice lucrur[i], fiind că atunce de bună samă toț[i] vor merge după pilda franțozilor și tocma pentru acest fel pricin[i], cum și pentru alte multe ridicare[a] aceasta a Franții va face stâmpărare în curgere[a] sângelei omenesc și va îndămâna păzire[a] și bună înțelepciune niamului omenesc. Însuș[i] crai[i] să vor mira foarte simțindu-să mai puternici și mai bogaț[i] de cum era mai nainte, fiind că nu vor fi sâliț[i] mai mult a răzleți doao sute de mii tiner[i] oameni de la plugur[i] și alte lucrur[i] de mâni și ca să sfințiască spre moarte floricelele tinereților norodului prin care să istovesc niamurile cele viitoare.

§ 63

Adevăr, adevăr greesc voao, că faptele sculării franțozilor sânt din multe adunări a negreșitelor prorocii, amin. Sfârșit.

(F. 49^v) *Cuvânt de deșteptare ce au spus cetăceanul Carnot, fruntașul franțozesc, pe Câmpu Marsului, în zioa 14-lea iulii, a 4-le an republici[i] lor, adecă .796.*

Franțozilor, cât de vrednice întâmplări a noastrei țineri de minte pune noao spre vedere prăznuire[a] de astăz[i] și cât de mărite veacur[i] aduce noao aminte. Prăznuim noi astăz[i] zioa nașteri[i] de slobozenie împreună și a mântu[i]rii de toate tirăniile, cu ce sâmpire întorcem ochii noștri spre tot felul de mahniciun[i] a sculărilor, fiește care dintr-insele însămniază în duhul său or de tot năcăjitoare, or[i] de tot mari vrednicii a faptelor noastre prin chipur[i] de pomenire. O, vie tânere de minte al 14-le iulie care aduci noao spre vedere vremile pricinilor din care te ivești noao și ace[a] tirană strămtoriala a norodului în zioa aceasta au rămas de tot oborâtă curte[a] și vergile stăpâniri[i] cu totul s-au sfărâmat. Deci, cine ar fi în stare ca să zugrăvescă chipu[l] așa a marelui lucru, ace[a] aprindere râvnii, ace[a] bucurie a slobozilor cetățen[i], ace[a] în asemenea /(F.50) bune cuvântăr[i] și îmbrătoșările de mâni cu care jugul robii au lepădat. Dar, cât de adesăori să face mahnită neispitire norodului, carele să rădică din legăturile robii[i]! Cât de păgubitoare să face încredințare sâmpitorului și înalt gânditorului norod, carele și îndreznire retezând crăiasca putere și scaunul cel cu măestriile morții încungiurat oborând, au început a gusta roada viitorului noroc. Dar ce zic eu, au doară vedere[a] novelor întâmplăr[i] nu spăimântează iarăș[i] ochi[i] noștri, iată că încep iarăș[i] zilele nenorocirii și a mahnirii. Despotismul cel nou iarăș[i] zămislește tirănitore

grămăz[i] de vicleșugur[i], putere peste norod iarăș[i] vine spre gâlcevitură, mâna mâni[i] vre[a] să apuce schiptru, una spre alta istovește și pe norodul rădică iarăș[i] spre purtare[a] împiedicatelor legătur[i]. Ace[a] ciudăție Robespi[e]re pre carele au avut în loc de mântuitorul său l-au împins spre dânsul norodul, acesta, zic, să face jărtfă mândrii acelor de taină ucigaș[i], cari prin fățarie să spune a fi cei dintâi apărător[i] era peste măsură năcăjitor, însă la sfârșit fapta ce[a] re[a] îș[i] aduce pierzare. Întunerecul / cade de pe ochi iar norodul cel uimit cu driaptă mânie să arată asupra sa, că așa îngiositului viclenitor au lăsat pe sine spre amăgire. Tiranul acela cade și iaste cel de pe urmă. O, zi a 27-le iuli, ție mărire[a] aceasta au fost rânduită și zilele a 14 și a 27 iuli în al 10-zi luni[i] lui august pomenire[a] voastră în veci va fi vie în inimile slobozilor bărbaț[i] (puncte de suspensie în text). Norodule franțozesc, prăznuire[a] de astăzi iaste zioa bucurii tale, hotărârile tale din socotința ce driaptă au rămas nespăimântată și statornicia ta întru așa mari nenorociri spre care te-au adus greșită pofta stăpâniri[i] și ce[a] obicinuită venire de hac au întărit acum slobozenie ție pe neclătită așezare republicăneștii pravile. În zadar vicleșugul cel de tot felii îș[i] căuta alte... putere norodului, pretutindene au biruit. Lasă ca pofta stăpâniri[i] să să îmbrace cu mântăluța ascunsei prefăcătur[i], să poată lesne amăgi pe oameni[i] cei credincioș[i], dar și așa nedejde[a] ei va fi în zadar, fi[i]ndcă în toate zilele să văd franțozi cum să liapadă prin jurământ de greșalele sale / (F.51) și ce de pe urmă sâmțesc putere[a] neascunsei trebuințe ca să să iubască unul cu altul, să se erte asemenea și așa să să supue rânduitelor pravile, prin care să face mijlocire cătră mântuire, că slobozenia pre care poștește franțozul nu iaste ace[a] spaimă care înghite pe singele omenesc, slobozenia cărăi mai vârtos ne sfințim să cuvine ca de la toț[i] prieteni[i] omenirii să fie iubită. Intru adevăr iaste e[a] fiica a însuș[i] firi[i] și într-o cale cu dânsa aliargă, este maică celor pre[a] frumoase plecăr[i] și a celor mai sfințite fapte, că minunatele însămnăr[i] aceștii slobozenie singură fire adânc în inima fieștecăruie la luare[a] ființii au tipărit. O, slobozenie, ni să pare că chiar din buzele tale auzim aceste. Franțozilor, de sântem vrednici a păzi pentru noi darul acesta al cerurilor, adecă pre aceasta slobozenie pre care o fac pentru noi singure pravilele cele așezate și cu încredințare chizeșluesc vitejiile cele nenumărate oștilor noștri, biruind pre protivnici în toate locurile prin care ar voi să împiedice prăznuitoare încungiurare de astăzi a slobozenii noastre./ Deci, să cuvine să înmulțim sfințenia acestor prăznuitoarelor zile și bucuria frățască să cuprindă toate sâmțirile inimilor noastre, slobozenia să fie cea de un fel țânire întru încungiurare acestor sărbători – pretutindine să fie puse a ei cele mai frumoase chipur[i] și harurile ei cu viersur[i] să fie mărite prin cântările republicanilor celor adevăraț[i]. Pentru aceasta să stăm acum împrejurul oltarului ei și să împlinim jurământul a face fapte bune cătră care singură e[a] pe noi trage, iar acele bune fapte să fie cel dintâi dar pre care întru jărtvire patri[i] noastre vom aduce acum și în toată vreme[a]. Amin.

(Biblioteca Academiei Române, Ms. rom. 573, f. 32-51)

Notă. Menționat de Nicolae Iorga drept „un discurs revoluționar“ în *Histoire des Roumains*, vol. VIII, p. 8, nota 2, și de Dumitru Popovici drept dovadă a circulației discursurilor revoluționare (*Literatura română în epoca Luminilor*, editată de Ioana Em. Petrescu în D. Popovici, *Studii literare*, vol. I, Editura Dacia, 1972, p. 128), textul a fost parțial editat de Alexandru Duțu în revista „Studii“, 1966, 5, p. 926-928, considerat fiind un apel adresat popoarelor, compus în 1791, înainte de Manifestul ducelui de Brunswick din 25 iulie 1792 (după cum rezultă din par. 23 și 26). Discursul lui Lazare Carnot din 14 iulie 1796 a fost editat cu numeroase greșeli de Nicolae Liu, *Lazare Carnot, les fêtes pendant la Révolution Française et le premier texte de rhétorique française révolutionnaire en roumain*, în *La Révolution Française et les Roumains*, studii editate de Al. Zub, Iași, 1989, p. 121-133.

Proclamația lui Tudor Vladimirescu către locuitorii din București

20 martie 1821

Către toți locuitorii din orașul Bucureștilor, parte bisericească și mirenească, boierească și negustorească și către tot norodul.

Pricinile care m-au silit a apuca armele, sunt: pierderea privilegiurilor noastre și jafurile cele nesuferite care le pătimea frații noștri. Mai naintea intrării mele în București, cu cale am socotit să vă vestesc mai întâi ca din partea norodului uitare de istov celor mai nainte lucrate; și să vă chiem pe toți ca să vă uniți cu norodul și să lucrați cu toții dimpreună obșteasca fericire, fără de care norocire în parte nu poate fi.

Fraților! câți n-ați lăsat să se stingă în inimele d-v. sfânta dragoste cea către patrie, aduceți-vă aminte că sunteți părți ale unui neam, și că câte bunătăți aveți, sunt răsplătiri din partea neamului către strămoșii noștri pentru slujbele ce au făcut. Ca să fim și noi vrednici acestei cinstiri ale neamului, datorie netăgăduită avem să uităm patimile cele dobitocești și vrăjbele care ne-au defăimat atât încât să nu mai fim vrednici a ne numi neam. Să ne unim dar cu toții mici și mari, și ca niște frați, fii ai unia maici, să lucrăm cu toții împreună, fieștecare după destoinicia sa, câștigarea și nașterea a doua a dreptăților noastre.

Vericarele va îndrăzni a face cea mai mică împotrivire în lucrarea acestei nașteri de al doilea, unul ca acela, fraților, să se pedepsească cumplit ca să cunoască adevărații patrioți și osârdia celor ce voiesc a sluji patriei cu dreptate și fără de vicleșug, cu cale am găsit a se întări legătura cea de obște pentru binele norodului și prin jurământ, care să și trimită ca să-l iscăliți, adeverații fii ai patriei.

Theodor

1821, martie 20

(C.D. Aricescu, *Acte justificative la istoria revoluțiunii române de la 1821*,

Tudor Vladimirescu numește pe boieri lipitori publice.

... El declară locotenenților lui Calimachi... că *numai poporul român (valaque) are dreptul în viitor de a-și fixa plata impozitelor și de a cere socoteală de folosirea banilor statului...* (sublinierea lui Pouqueville.)

(Pouqueville, *Régénération* II, p. 315-317)

Vestire

Bărbați români!

Astăzi lăsând blagoslovitul pământ al Moldaviei pășesc în ținutul iubitei voastre patrii. Iubitorul de desrobire norod al Moldaviei, cu brațe deschise și cu lucrări² de bucurie m-au priimit. Asemenea cugetări³ aștept a vedea și la blagocestivii fii ai Valahiei.

Bărbați români! Pornindu-mă unde glasul Patriei miele mă chiamă viu și către voi ca un blagovestitoriu⁴ al politiceștii voastre dezrobiri și al fericirei. În destule viacuri ticăloasa voastră patrie, avându-și grumazul plecat la neomenitul jaf⁵ grozavei obidiri, își pierdusă și chiar rămășițele dreptăților sale. Căci tirania domnilor voștri vă întunecase⁶ cu totul duhovniceștile puteri și defăimase acia vrednicie a niamului⁷ prin care în viacurile de mai nainte⁸ n-ați putut păzi politiceasca voastră nerobire, și a vă împotrivi indestui ani la pornirile neîmblânziților vrășmași ai omenirii.

Ciasul dar și al dobândirii dezrobirii voastre au sunat. Un mare niam, mare zic și pentru strămoșeștile Isprăvi, mare și pentru cia fără asemănare bărbăție la ticăloșiile sale, aliargă în luminoasa cale a dezrobirii sale. Și departe nu iaste a săcera rodul vite... (indescifrabil)... cei mai adestați. Când veți mai putia găsi mai înlesnitoare îndemănare spre dobândirea acelor de multe viacuri călcate sfintele voastre dreptăți!

Vriame iaste dar prietinelor Români! să vă deșteptați, vriame iaste să simțiți și să ciareți aciale firești și politicești Dreptăți pă care firia au dăruit omului și politiciasca însoțire iaste îndatorată a feri și a ocroti. Fiți bine încredințați că au trecut acia vriame întru caria glasul norodului să auzia puțin în urechile Stăpânitorilor. Astăzi vedem chiar pă'acei stăpânitori ai niamurilor de a lor bună voe a întoarce noroadelor cuviincioasele lor dreptăți și a să grăbi ca să îndestuliază⁹

driaptele lor doriri.

Bărbați români! precât voiu trece prin ținutul iubitei Patriei voastre cia mai dintâiu îngrijire îmi va fi acia ostășiască bună orânduială pre caria este datoriu a păzi un niam însuflețit de vitejile cugetări ale iubitei Patriei și a dezrobirei. Sânt încredințat că și noi vom întâmpina din parte-vă cea mei prietenoase primire care sânteti datori la niște bărbați ce se sârguiesc pentru cea de obște fericire.¹⁰

În Iași Martie 1821

Alexandru Ipsilant

1. în originalul grecesc al proclamației (andres dakoi) adică „bărbați daci“.
2. în originalul grecesc (dacria) adică „lacrimi“
3. în originalul grecesc (aisthimata) adică „sentimente“.
4. în originalul grecesc (anghelos) adică „vestitor“.
5. în originalul grecesc (apanthropon zigon) adică „neomenescul jug“.
6. în originalul grecesc (eihen examvlinei) adică „vă tocise“.
7. în originalul grecesc (ton ethnicon ekeinon haractira) adică „acea caracteristică națională“.
8. în originalul grecesc (eis tous arhaious) adică în traducere liberă „antichitate“.
9. în originalul grecesc (na evharistisosi) adică „să mulțumească“.
10. în originalul grecesc (koini evdaimonia) adică „fericirea comună“ cu referire probabil la atingerea țelului celor două mișcări, cea condusă de Tudor Vladimirescu și cea a lui Ipsilanti.

(BRV nr.1133, p. 387)

Firman al sultanului Mahmud II, 22 martie 1821

[Într-un preambul pompos, documentul se adresează tuturor înalților funcționari, civili și militari, ai administrației otomane.]

Fie-vă cunoscut de la primirea sublimului firman imperial că, după cum a aflat Maiestatea Mea Imperială, în urma morții voievodului Țării Românești, fiul fugarului Ipsilanti, Alexandru, prinzând de știre că o seamă de răufăcători au cutezat să se răscoale în Țara Românească și găsind prilejul de a aduce la îndeplinire gândurile lui diavolești și viclene, născute din răutatea lui, a adunat în jurul său câteva năpârci și, punându-se în fruntea răzmeriței și a revoluției, a venit în Moldova

și a răsculat raialele; după el s-a luat și voievodul Moldovei și împreună au răzvrătit aproape toată țara. Au răspândit pretutindeni scrieri și proclamații, declarând că această mișcare este, pasă-mi-te, națională și alte minciuni și bâiguieli, năzuind să ademenească poporul la nesupunere. Cu toate că măsurile necesare n-au întârziat, trebuie ca raialele din Imperiul Meu sublim să se ferească de minciunile și de rățăcirile tâlharilor. De aceea s-au dat porunci strașnice ca acest firman sublim să fie trimis și răspândit pretutindeni.

Acum, voi, sus-zișii viziri, miri mirani, mollahi, judecători (cadii), naipi, și ceilalți pomeniți mai sus, luând cunoștință de acestea, să veghiați cu mare băgare de seamă asupra raialelor sublimului Meu Imperiu care locuiesc în acele ținuturi. Folosiți-vă întreaga pricepere și nu pregetați de la nici o strădanie ca raialele să fie apărate de minciunile și rățăcirile tâlharilor. Alegeți slujbași credincioși, încercați, ca să păzească trecătorile și vămile. Ei vor cerceta persoanele deghizate care aduc documente revoluționare din partea tâlharilor pentru a le răspândi printre raiale. Să nu se îngăduie nici o greșală ori uitare. Orice documente vor fi găsite la asemenea oameni să fie luate și cercetate, iar dacă se vor descoperi unele vrednice de pedeapsă și ațâțătoare la răscoală, acela care s-a făcut vinovat de răspândirea lor să fie arestat și să se dea de știre Fericitei Mele Porți. Așa că am dat acest sublim firman, care a fost trimis prin însuși ceașul sadrazamului, pildă a tuturor celor de o seamă cu el, fie-i sporită bunătatea. Când veți afla că este vorba de o datorie mai presus de oricare alta, că hotărârea Mea nestrămutată este să fie urmărite cu strășnicie mișcările raialelor și că nici o greșală sau uitare nu sunt îngăduite, să vă dați toată silința și să vă arătați toată priceperea și credința, așa încât să fie împlinită sublima Mea poruncă imperială. Fericiti-vă să faceți altfel.

Vă poruncesc să dați ascultare, numaidecât după sosirea sa, acestui firman vrednic de supunere. Știind aceasta, luați aminte la sacra *tughra*.

Scris la Constantinopol la începutul lunii regep 1236.

(Notis Botzaris, *Visions balkanique dans la préparation de la révolution grecque, 1789-1821*, Genève-Paris, 1962, p. 243-244)

François Recordon*: *Scrisoarea a X-a*

Cauza evenimentelor care au urmat morții lui Alexandru Șuțu; urmările știrilor privind tulburările din sudul Europei. Nemulțumirile Valahilor împotriva guvernului lor. Revolta lui „Théodore“ (...) Consecințele posibile ale evenimentelor ce au loc în prezent în Turcia.

Cred, dragul meu prieten, că într-una din scrisorile mele precedente v-am mai scris că Valahia era deseori expusă celor mai mari flageluri ale umanității și

pentru că această țară nefericită trece acum, mai mult ca oricând, prin toate ororile războiului cred că veți citi cu interes câteva amănunte în legătură cu evenimentele care au avut loc în această provincie după moartea prințului Alexandru Șuțu, survenită spre sfârșitul lunii ianuarie 1821. Erau atât de puțini bani în numerar în circulație de la sosirea prințului și a curții sale în Valahia, în 1818, iar prețul alimentelor și a mâinii de lucru scăzuseră într-atât, încât nu mai avea nici un rost ca nefericiții țărani valahi să mai încerce să obțină prin muncă o ieșire din situația împovăraătoare în care se găseau; de asemenea, se spunea că nu numai persoane izolate ci familii întregi au recurs la soluția fugii în munți și a emigrației în țările vecine pentru a evita dificultățile la care ar fi fost expuse fiind în imposibilitatea de a-și plăti impozitele grele care le reveneau. Știrile despre revolta lui Ali Pașa și a tulburărilor din Spania și Italia, stârnite de acel spirit de libertate care părea să facă progrese din zi în zi, au făcut cu siguranță, ajungând și în Valahia, o anumită impresie asupra mai multor greci și valahi, trezind fără îndoială rămășițele dragostei lor pentru acea libertate pe care vechii greci și romani – din care pretind că descind – o adoraseră și o apăraseră timp atât de îndelungat. În sfârșit, cauzele care au contribuit cel mai mult la declanșarea evenimentelor despre care vă voi relata sunt nu numai nemulțumirea generală a poporului împotriva guvernelor valah și turc care erau perfect reglementate pe aceleași principii dar și ura anumitor persoane particulare împotriva mai multor membri, ca urmare a abuzurilor crâncene pe care au trebuit să le suporte și care priveau bunurile, familiile sau chiar persoana lor; astfel încât nimeni nu a fost uimit când s-a aflat la București că în chiar ziua morții lui Alexandru Șuțu un valah locuitor al acestui oraș, numit Theodor Vladimirescu, simplu sluger, unul din gradele cele mai modeste ale nobilimii valahe dar care, e drept, se distinsese și obținuse mai multe ordine de cavalerie servind sub drapel rusesc, nimeni nu a fost uimit, repet, să afle că acest Theodor, care își ceruse în zadar, timp îndelungat, atât drepturile sale împotriva anumitor boieri cât și drepturile mai multor concetățeni ai săi, a profitat de acest moment de schimbare a domniei pentru a-și face singur dreptate, lui și poporului al cărui reprezentant se declară.

În acest scop a dat o proclamație adresată compatrioților – poporului în mod special ca fiind cel mai lovit – prin care îi invită să i se alătore în Oltenia, unde a dus mai întâi numai vreo cincizeci de partizani, număr care în scurt timp s-a ridicat la câteva mii. Știrea nu a întârziat să alarmeze Divanul din București cu atât mai mult cu cât Theodor, judecând după proclamațiile sale, nu părea să intenționeze o acțiune împotriva turcilor ci numai împotriva nedreptăților boierilor și stăpânitorilor greci și valahi pe care îi considera răspunzători de ruina statului și de starea deplorabilă a nefericiților valahi (...). Boierii făcură marea greșală de a trimite împotriva lor, în mai multe rânduri, câteva sute de oameni, pentru a-i înfrânge și chiar cu porunca de a le aduce capetele lor; dar, din păcate pentru boieri, aproape toți acești apărători, departe de a combate inamicul împotriva căruia fuseseră trimiși, trecuseră de partea sa (...)

Chiar din primele momente de alarmă, Bucureștiul nu a oferit altă priveliște decât aceea a dezolării generale și a celei mai adânci tulburări care s-a agravat în zilele următoare datorită unor ploii îngrozitoare care, totuși, nu i-au împiedicat pe locuitorii Bucureștiului să-și ia măsurile de precauție pe care le considerau necesare. Nu mai vedeai decât oameni preocupați, purtând arme (...).

Cum evenimentele ce vor urma, probabil, celor despre care v-am relatat vor fi în strânsă legătură cu insurecțiile care au avut deja loc aproape concomitent, în diferitele provincii ale imperiului turc și despre care veți afla, fără îndoială, detalii din jurnale, mă voi limita la o expunere a consecințelor previzibile ca urmare a evenimentelor care s-au succedat cu atâta rapiditate în toate regiunile unuia din cele mai întinse state din Europa, și aproape simultan, în pofida acestei realități; ceea ce aproape că nu mai lasă loc nici unei îndoieli asupra faptului că toate aceste eforturi care au, pare-se, același scop, n-ar decurge dintr-un principiu comun și n-ar fi provocate de forțe majore dinainte pregătite; suntem astfel îndreptățiți să credem că și în eventualitatea în care alte puteri din Europa nu vor interveni în această luptă, ea nu va fi mai puțin serioasă și nu se va termina, probabil, altfel decât prin eliberarea, n-ași spune numai a unei întregi națiuni care geme de mai multe secole sub jugul celui mai despotic dintre guverne, dar și prin aceea a mai multor popoare care, deși s-au bucurat de anumite privilegii, au o civilizație încă foarte puțin înaintată, și aceasta numai din cauza unei administrații defectuoase și a subjugării în care au trăit.

Nu vă îndoiiți desigur că vorbesc despre provinciile care ocupă nordul Turciei mai exact de cele două principate, Moldova și Valahia (...).

Nu voi încheie această scrisoare, iubite prieten, fără a vă atrage atenția că, dacă conținutul ei este dezolant atât prin nenorocirile pe care le menționează cât și prin ororile de temut care se întrevăd trebuie cel puțin să sperăm că evenimentele despre care v-am vorbit aici sunt mijloacele pe care Providența le-a ales pentru a îmbunătăți starea acestor popoare și a le face să participe la aceleași avantaje pe care s-a milostivit să le acorde majorității popoarelor din Europa.

Alteței sale Serenisime Ion Caragea,

Domnitorul Valahiei

(*Lettres sur la Valachie* ou observations sur cette province et ses habitants écrites de 1815 à 1821 avec relation des événements qui y ont eu lieu, Paris, 1821)

Născut în Elveția, cantonul Vaux, François Recordon (1795-1844) a fost, după informațiile lui Ubicini, secretar particular al domnitorului Ioan Caragea, între anii 1815-1821. Cartea lui este concepută sub forma a zece scrisori, din care traducem ultima: este vădită simpatia lui față de bucureșteni și capacitatea de a relata fidel cauzele reale ale nemulțumirilor care au dus la revoluția lui Tudor Vladimirescu.

Le Sud-Est Européen à l'époque des Révolutions – attitudes, réactions, confluences

RÉSUMÉ

Ce volume résultant d'un travail d'équipe rassemble des textes écrits et publiés entre 1789 et 1821 concernant le Sud-Est européen: récits des voyageurs, rapports des diplomates, mémoires et pamphlets, brochures et feuilles volantes, traductions des textes révolutionnaires français et proclamations révolutionnaires grecques et roumaines ont été interrogés afin de saisir aussi bien les échos directs des événements de 1789 que les confluences. Notre enquête a eu comme point de départ l'observation qu'entre 1804 et 1821 trois grands mouvements révolutionnaires secouent cette zone du continent et que tous les trois aboutissent à des résultats importants pour l'histoire du continent: l'autonomie de la Serbie, la création du nouvel état grec, la restauration des princes indigènes sur le trône de la Valachie et de la Moldavie. Nous avons cherché de répondre à la question si l'on peut parler d'une influence directe de la Révolution Française sur ces mouvements et si les révolutions sud-est européennes s'insèrent dans la chaîne des révolutions européennes.

Les quatre études se sont penchées sur les différents aspects de ces deux problèmes très complexes. En partant du rôle des attitudes mentales et des images – de l'image de la France, en premier lieu – dans les trois mouvements sud-est européens, Alexandru Duțu a essayé de décanter le poids du passé, les zones de contact, les confluences qui attestent l'apparition d'une sensibilité pré-révolutionnaire et d'une volonté de changer les structures consacrées. Cătălina Vătășescu a mis en relief les pertinentes observations des voyageurs occidentaux, de préférences français, mais aussi les disparités mentales, à un moment où la communication intellectuelle commençait à acquérir des dimensions continentales et de passer outre les vieilles barrières. Zamfira Mihail a analysé les proclamations impériales autrichiennes et russes traduites en roumain afin de saisir les transformations intervenues dans l'outillage mental des hommes soumis à la propagande anti-révolutionnaire. Emanuela Popescu-Mihuț a mis en relief les déclarations des princes phanariotes dans les actes publics et a isolé ensuite les 'topoi' de la propagande princière. Car un des aspects les plus intéressants de l'histoire des mentalités à l'époque révolutionnaire, d'après le coordonateur du volume, est

exactement le conflit entre 'patriotisme organique' et 'patriotisme organisé', entre l'expression théorique et sentimentale des solidarités formées dans la villes et villages, et la doctrine qui recommande la formation d'une 'patrie' fidèle à l'empereur. L'analyse des documents soulève de nouveaux problèmes, comme, par exemple, le rapport entre vision traditionnelle du monde et une existence en perpétuel mouvement, entre oralité et imprimé, entre l'être humain qui cultive sa nature et le citoyen qui participe à la vie collective. Tous ces problèmes ressortent spontanément des textes, justement parce que les transformations sont profondes et favorisent la saisie des nouvelles tendances, aussi bien que des constantes ou des attitudes traditionnelles.

L'anthologie qui forme la deuxième partie du livre a rassemblé des fragments tirés des textes divers pour donner des réponses aux questions très complexes: que savaient les français sur le Sud-Est européen, comment les voyageurs ont-ils perçu les réalités de ce coin du monde, quels furent les contacts favorisé par la circulation des livres ou par la présence de l'armée et de l'administration française, le rôle des diplomates et agents français, 'la guerre des feuilles volantes et des brochures' impériales et françaises, le climat mental, le conflit entre phanariotes et opposition nationale, enfin, manifestations révolutionnaires relatées par des témoins ou cristallisées dans des proclamations ou des hymnes.

Les textes de l'époque nous offrent la possibilité de suivre les trajets parcourus par les nouvelles et de saisir les réactions des hommes. Pendant que les analphabètes bénéficiaient de leurs propres canaux de communication, l'invasion des journaux, brochures et tracts lus souvent à haute voix provoquait les gens à séparer les faits authentiques de la fabulation des adversaires de la Révolution. L'imprimé a contribué à la politisation des consciences.

En essayant de rassembler les faits politiques, les données de l'histoire sociale et les expressions culturelles, l'historien échappe au 'réductionnisme' provoqué par la généralisation des conclusions suggérées par une seule discipline ou par l'esprit nationaliste. L'historien reconnaîtra dans la marche des idées une socialisation et politisation des consciences qui a comme point de départ le 'nationalisme culturel' traditionnel et comme phase intermédiaire et décisive la formation du credo des Lumières. Ce processus est plus évident dans les zones de contact avec le monde méditerranéen et l'Europe Centrale: Dalmatie, Serbie, Îles grecques, Istanbul, les principautés danubiennes. Dans ces zones, des 'micro-cultures' basées sur la langue et pilotées par une image de plus en plus forte du passé historique provoquent une restructuration de l'oecuménisme traditionnel. La politisation au niveau de la masse paysanne a facilité la perception du monde selon lequel se comportait, dans sa micro-culture, le pouvoir politique. Le choc de la Révolution Française fut ressenti dans toute la zone grâce à l'expansion de la

culture imprimée; les gens ont accordé un intérêt accru à l'affrontement européen qui paraissait opposer aux forces du passé un monde nouveau. Le concept de 'révolution' a acquis son sens moderne et Tudor Vladimirescu a fait appel à ses compatriotes afin qu'ils s'insurgent contre l'oppression avec les mots apparemment extraits des textes consacrés: „Si l'hiver n'arrivera pas, nous ne verrons pas le printemps“.

Hiver 1989

**Tehnoredactare computerizată: COMPUTER PUBLISHING CENTER,
str. Siret, nr. 8, București, tel.: 666.56.15.
Tehnoredactori: Nicoleta Brăilă, Mihai Nasta.
Volum apărut sub îngrijirea dr. Zamfira Mihail.
Imprimarea la tipografia TIMS, Calea Plevnei,
nr. 136, București, tel. 312.46.33.**

Pret 850 lei
